

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

Historický ústav

MICHAELA KOSAŘOVÁ

**OBRAZ POHUSITSKÉ CHRUDIMI VE SVĚTLE POZDNĚ
STŘEDOVĚKÝCH TESTAMENTŮ**

magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Borovský, PhD.

Brno 2014

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma *Obráz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů* vypracovala samostatně a uvedla všechnu použitou literaturu a prameny.

V Brně

.....

Mé poděkování náleží především Mgr. Tomáši Borovskému, PhD., za cenné rady a připomínky k práci, zapůjčení zahraniční literatury a v neposlední řadě také za ochotu a vstřícný přístup.

OBSAH

ÚVOD A LITERATURA.....	5
PRAMENY A METODOLOGIE.....	17
STRUČNÉ DĚJINY MĚSTA.....	27
PRÁVNÍ POMĚRY CHRUDIMI	
<i>Městské právo</i>	37
<i>Intestátní posloupnost</i>	43
<i>Testamentární praxe</i>	45
<i>Způsoby porřízení</i>	48
<i>Důvody porřízení</i>	49
<i>Svědkové</i>	53
<i>Poručníci</i>	55
<i>Testamentární proces</i>	59
<i>Netestamentární způsoby pojištění majetku</i>	60
HOSPODÁŘSKÉ POMĚRY CHRUDIMI	
<i>Počet testamentů</i>	65
<i>Pohlaví a rodinný stav</i>	73
<i>Sociální rozvrstvení ve městě</i>	75
<i>Správa města – vrchol sociálního žebříčku</i>	81
<i>„Všechn statek“ – movitosti a nemovitosti a jejich příjemci</i>	91
<i>Nábytek a svršky</i>	98
<i>Dvory, domy, polnosti – nemovitý majetek</i>	102
<i>Testament – příležitost k vyrovnání dluhů</i>	111
NÁBOŽENSKÉ POMĚRY V CHRUDIMI	
<i>Charitativní a zbožné odkazy</i>	117
<i>Město jako hlavní strůjce milosrdenství</i>	124
<i>Zbožné odkazy – nové pojetí záduší</i>	127
<i>Motivy zůstavitelů</i>	135
<i>Reprezentace a memorie</i>	139
<i>Caritas jako alternativní forma zaopatření duše?</i>	143
<i>Dny vyhrazené chudým</i>	149
<i>Pohřby a náhled na smrt</i>	151
ZÁVĚR.....	159
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	167
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY.....	168
PŘÍLOHY.....	186

ÚVOD A LITERATURA

Mezi historiky panuje shoda, že testaments tvoří důležitý pramen pro poznání života ve středověkých městech. Platí to především pro období pozdního středověku a ve větší míře také pro období raného novověku. Testament přitom upoutal pozornost badatelů poměrně nedávno, stalo se tak v souvislosti se zájmem o mentality a dějiny každodennosti. S pořizováním posledních vůlí se nejprve setkáme v panovnickém prostředí, odkud se dále šířily po společenském žebříčku níže. Brzy zdomácněly u šlechty, která rozpoznala výhody sepsání závěti. V městském prostředí vznikaly závěti především ústní formou, užití písemného testamentu se rozšířilo především s rozvojem městských kancelářů. Na významu získal v 2. polovině 14. století, kdy došlo k uvolnění bariér v testamentární praxi. Panovník se vzdal práva na královskou odúmrt' a měšťanům byla dána možnost sice stále s určitými omezeními, ovšem téměř svobodně nakládat se svým majetkem. Omezení králova práva na odúmrt' také podnítilo vznik a následné prosazení nové, precizně propracované dědické praxe.

Výzkumy testamentů jsou vpravdě směřovány dosti jednostranně, týkají se především městského prostředí. Na opomíjení oblasti šlechtických závětí však bývá v posledních letech alespoň upozorněno a objevují se volání po nápravě. Nicméně měšťanské prostředí svým stylem zaznamenávání testamentů do městských knih, které speciálně za tímto účelem vznikaly hojněji v 15. století,¹ dává historikům příležitost zkoumat tento pramen v průběhu několika staletí. Chrudimské městské knihy jsou toho dobrým příkladem. Městská kancelář prostřednictvím písaře obnovila svou činnost a vedení knih po husitských bouřích. Na počátku 16. století pak vznikly knihy specializované podle typu agendy, mimo jiné také knihy testamentů, a jejich souvislá řada byla dovedena až do 18. století. Základnu pro výzkum prezentovaný v této práci bude tvořit nejstarší městská kniha kontraktní, vedená od roku 1439 do počátku 16. století, a v ní obsažené testaments.

Pořízení poslední vůle člověka jistě patřilo k důležitým okamžikům života: zbilancovat celý svůj život, vyhodnotit klady a zápory, dobrými skutky vyvážit ty špatné, vyrovnat všechny účty a zanechat po sobě čistý stůl a zamezit svárům mezi příbuznými a dědici po své smrti. Bohužel se samotnými testátory přicházíme do přímého kontaktu jen zřídka. Většinou se nejedná o jejich niterní zpověď na konci života, nýbrž máme před sebou

¹ NOVÝ, R.: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Katalog (=AUC Philosophica et historica 4). Praha 1963.

formalizovaný zápis pořízený písařem, který je ovlivněn právními formulemi. Jedná se o texty právní povahy, podléhající formální dikci městské kanceláře. Znění testamentů odhaluje více o právních poměrech města a místní kancelářské praxi než o samotných pořizovateli. Především jako prameny takového charakteru mají být chápány a čteny. Tento závěr platí dvojnásob pro zaknihované testamenty, neboť ty procházely dvojitou úpravou – v první řadě byly formovány zapisovatelem podle ústního sdělení pořizovatele, následně prošly dalším zestručněním a zformalizováním při přepisu do oficiálního městského dokumentu. Tímto způsobem z testamentů zmizely individuální projevy, pohnutky a pocity zůstavitelů. Taková úskalí je třeba mít na zřeteli při práci s testamenty a přizpůsobit tomu otázky, které jim budeme klást a na které nám mohou odpovědět. Při formální a obsahové analýze posledních vůlí se budeme zaměřovat na informace o jejich pořizovateli, které mohou testamenty jako samostatně stojící typ pramenů poskytnout. Na typizovaném mužském testamentu lze ukázat, jaký soubor otázek ze studia takového pramene vyvstává.

Roku 1496 předstoupil před purkmistra a městskou radu Řehák Kaudelka, aby zde přednesl a zveřejnil svou poslední vůli.² Podobně jako mnoho jiných chrudimských měšťanů a obyvatel předměstí a šosovních vsí ani jeho nemotivoval špatný zdravotní stav, život ohrožující nemoc, či snad dokonce smrt na jazyku. Náš zůstavitel, obyvatel předměstí, kde vlastnil dvůr a několik prutů pole, se naopak těšil tělesnému zdraví – alespoň tak jej patrně posoudili městský písař a městská rada. Před městské konšely i ke zhotovení testamentu ho vedla snaha zajistit svým blízkým – vzhledem ke složité rodinné situaci – pokojnou a bezstarostnou budoucnost, sobě pak vědomí řádného a poklidného podělení dědiců po své smrti, neboť „*nechtě by po smrti jeho které nesnáze neb súdové mezi dětmi jeho a manželkú jeho byli*“. Realizoval tak svůj úmysl učinit předběžná opatření s platností do budoucna a zanechat rodinným příslušníkům pozemský majetek uspořádaný podle svých představ.³ Otevírá se tu před námi první okruh otázek, jež se dotýkají rodinných poměrů testátora. Pokusíme se najít odpověď na otázky, zdali určitá rodinná situace testátora zavdala rozhodující podnět k sepsání testamentu a jeho vkladu do knih a zdali byly testamenty řešením složitých rodinných situací.

Poznatek, že Řehákovy obavy nebyly plané, vyplývá hned z následujícího. Jako první vymezil z celého majetku podíly pro své děti z prvního manželství, z nichž snad jen nejstarší Markéta byla plnoletá a vdaná, ostatní čtyři děti byly ještě nedospělé (jak lze soudit

² SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 360, Liber contractuum ab anno 1439 (dále jen LC 1), fol. 285 r.

³ Všechny další citace tamtéž.

z označení „*pacholík*“ a „*děvečka*“). Dědictví těchto dětí tvořily na rovný díl půda a suma peněz. Roli dětí v posledních vůlích náleží velká pozornost. Co testamentsy mohou povědět o počtu a postavení dětí? Můžeme vysledovat proměnu, zda docházelo ke zvětšování či zmenšování počtu členů nukleární rodiny? Jaké postavení zaujímaly děti z dřívějších manželství, případně dokonce nemanželské děti (pokud je to prameny postižitelné)? Za jakých okolností mohl testátor vyloučit vlastní děti z dědictví? Jakého podílu z celku dosahovali bezdětní zůstavitelé? Vidíme tedy, že se před námi objevuje celý pletenec otázek, jejichž zodpovězení může odhalit síť vztahů v rámci rodiny i mimo její hranice.

Za hlavního dědice svého jmění určil Řehák Kaudelka svou manželku Bětu „*se všemi dětmi s ní splozenými*,“ se čtyřmi dcerami, opět v rovný díl. Jejich dědictví – vše, co po odepsání dětem z prvního manželství ze statku zbylo – je pohledem dnešního člověka určeno poněkud vágně a jakoby mimochodem, ovšem ve skutečnosti je tomu právě naopak. Řehákovi šlo především o zaopatření jeho současné rodiny. To a následující nadprůměrně podrobný popis posloupnosti vzájemného dědění v případě smrti či sňatku jednoho z dětí či manželky nás přivádí k dalším otázkám. Předně, jaké informace lze zjistit z testamentů o velikosti rodiny, o jejím sociálním postavení, o přesných příbuzenských vztazích a přibližném věku rodinných příslušníků (zejména dětí)? Můžeme pátrat po způsobu rozdělení majetku při zachování platného dědického práva, hledat odpověď na otázku, jaká práva a povinnosti poskytl zůstavitel své manželce kromě ustanovení daných dědickým právem? Řehák do poslední vůle nezahrnul jiné příbuzné mimo členů úzké rodiny, ovšem jiní testátoři své bližší i vzdálenější příbuzné zohledňovali. Opět se zde nabízí otázka, zda lze vysledovat určitý trend v zařazování příbuzných mimo nukleární rodinu do dědictví.

V případě Řeháka Kaudelky také musíme konstatovat, že ve svém testamentu zůstal lhostejný k zbožným a charitativním nadacím, neboť *ad pias causas* neodkázal testamentární cestou vůbec nic. Přesto je tento fakt relevantní a vypovídající – ačkoli mnoho měšťanských závětí nadace *pro salute animae* obsahuje, většina chrudimských testátorů je naopak ostentativně opomíjí. Je tedy na místě hledat jiný způsob, patrně mimo testamentární pořízení, jakým měšťané zajišťovali spásu své duše, zdali péči o duši obstarávali sami, nebo spoléhali na své dědice, které instruovali pouze ústně. Ostatně v konkrétní situaci pohusitských Čech musíme brát v úvahu také rozdílnost praxe a nabídky, jež skýtala možnosti zajištění vlastní spásy, mezi katolickými a utrakvistickými městy. V důsledku toho je vhodné se ptát po strategiích, jaké volili testátoři v nekatolických městech, jaké možnosti realizace měli při

vynechání zádušních mší, a zdali tento výpadek kompenzovali jinou cestou, jež ale vedla ke stejnému cíli.

Velký důraz byl v posledních vůlích kladen na svědky a poručníky. Řehák přednesl svou závěť před radou, takže ona sama zároveň plnila roli svědků. Řada současných i bývalých konšelů tvořila svědečnou řadu i v jiných případech než v těch podobných Řehákově, tedy v testamentech pořízených mimo radnici. Stejný princip, povolávat odpovědné osoby, které se podílely na výkonu moci ve městě, do funkcí dohlížitelů nad závěťmi, můžeme postřehnout u poručníků. Pokusíme se sestavit skupinu žádaných a oblíbených svědků a poručníků a bude nás především zajímat, z jakého sociálního a majetkového prostředí pocházeli.

Na počátku mého výzkumu však stála otázka, pátrající po příčinách vzniku testamentu a po motivech, jež vedly testátora či jiné osoby k zanesení poslední vůle do městské knihy. Záměrem předkládané práce není vyhodnocení testamentů a předložení závěrů vzešlých z této analýzy, což by dle mého soudu znamenalo skončit výzkum v půli cesty, nýbrž pokusit se obsáhnout co nejširší úhel a vysledovat dlouhodobé procesy a proměny, jež probíhaly v prostředí královského města v průběhu „krátkého“ 15. století. Hlavní záměr předkládaného textu přitom spočívá v zobrazení poměrů náboženských, hospodářských a také do značné míry právních. Svou pozornost zaměříme mimo jiné na problematiku uzavírání městských rad a opětovného vzniku městského patriciátu.⁴ Budeme posuzovat dopad změn na utrakvistické město v náboženské sféře, ke kterým došlo za husitských válek, a míru, jakou byly tyto změny městským prostředím skutečně reflektovány. Sledovat budeme především proces sekularizace a laicizace odvětví do té doby většinově zaopatřovaných církevními institucemi. Zajímat nás bude zejména oblast charity, zprostředkování milosrdenství, správy církevního majetku na území města, a to nejen na úrovni správy města, ale také z hlediska vnímání, přijímání a podřízení se nové skutečnosti ze strany měšťanů a obyvatel města. Zřetel přitom budeme brát na konkrétní osoby a jejich osudy a pokusíme se město zalidnit osobami, jejichž otisk se uchoval v pramenech, a učinit sondu do jejich každodennosti. Chrudím se v pozdním

⁴ K problematice nového patriciátu srov. MEZNÍK, J.: *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. BMD 4, 1962, s. 309–311. Nový patriciát na rozdíl od starého, který se skládal z úzkého kruhu majetných rodin, jež si mezi sebou dělily moc ve městě, se podle něj skládal převážně z řemeslníků. Charakteristické pro něj bylo rostoucí zastoupení konšelů české národnosti, až dosažení převahy. Nový patriciát ovšem převzal některé rysy starého patriciátu – např. vlastnění nemovitostí v okolí města. Novým patriciátem byly míněny rodiny a rody, které si vydobily svou pozici v řemesle, načež obsazovaly posty městských konšelů pravidelně. Volný kapitál investovali do nemovitostí, nákupu platů. Shodně se starým patriciátem došlo také k uzavírání vrstvy, i když nešlo výhradně o úzkou skupinu rodin.

středověku řadila mezi středně velká královská města, jejichž řemeslný charakter byl ještě neodmyslitelně svázán se zemědělským zázemím. Patřila tedy mezi města venkovského typu. Ucelenější náhled na chod města, sociální strukturu obyvatelstva, každodenní život vnitřního města a částečně i předměstí a šosovních vsí poskytuje nejstarší městská kniha, skrze níž k nám jejich obyvatelé promlouvají. Jakmile utichla bitevní vřava husitských bouří a byla vyřešena otázka nároků na český trůn, mohla městská rada konsolidovat poměry ve městě a městský písař se chopil pera, aby na přání měšťanů zaznamenával a psaným slovem zvětšil mimo jiné i dalekosáhlé majetkové změny, ke kterým ve městě a okolí po husitských válkách docházelo. Zanechal tak neocenitelná svědectví běžného života několika vrstev měšťanů a obyvatel, a to ještě pevněji, než jak jejich pořizovatelé doufali. Mezi záznamy, jejichž platnost a trvání bychom počítali k těm kratším, byl velký prostor vyhrazen pro vklady s platností „na věčnost“. Poslední vůle, které svou validitou a trvanlivostí hleděly k věčnosti (v ideálním případě měly předcházet všem problematickým situacím a jejich vyplnění mělo proběhnout hladce), tvoří početnou kategorii trvalých zápisů. Tváří v tvář smrti tanula „věčnost“ spojená se spásou duše na myslí testátorů a motivovala jejich počínání.

Použití menšího měřítka s sebou nese vedle detailního zpracování a možnosti nepojímat Chrudimské jako anonymní masu bez tváře a jména také určité limity, se kterými je nutné při studiu počítat. Problém vězí především v tom, že dosažené výstupy nelze generalizovat a vztahovat na celé městské prostředí, ale jejich platnost bude vždy omezena právními hranicemi daného města. Nicméně se domnívám, že relevantnost určeného vzorku testamentů se ukazuje být pro zvolený přístup vyhovující.

* * *

Pohlédneme-li na západoevropskou historiografii, především produkci francouzskou, italskou, německou a rakouskou, poznáme, že intenzivnější zájem o využití testamentů při bádání je patrný již pro období po druhé světové válce. Zvláště od 70. let 20. století, zásluhou představitelů školy *Annales*, byl tento typ pramene francouzskými historiky nově objeven a dočkal se uplatnění ve výzkumu úzce spjatém s proudem dějin mentalit, především v otázce vnímání smrti.⁵ Dlouhé řady testamentů přinesly badatelům možnost tento typ pramene podrobit v té době hojně využívaným kvantitativním metodám.⁶ Zájem o testamenty

⁵ IGGERS, D.: *Dějepisectví 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha 2002, s. 51–63. Populární se staly práce P. Arièse o dějinách smrti, ARIÈS, P.: *Dějiny smrti I – II*. Praha 2000.

⁶ Otázka kvantifikace našla odraz i v českém prostředí, naposledy MALÝ, T.: *Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*. ČMM 126, 2007, s. 251–266.

nezůstal dlouho omezen pouze na vlnu francouzské „nové historie“, na nový trend reagovala také italská historiografie, která využila testamenty ke studiu náboženských poměrů ve městech.⁷

Množství dochovaných testamentů v západoevropských městech nelze poměřovat se situací domácí, snad s výjimkou Nového Města pražského, které se s dvěma tisíci exemplářů zahraničním počtům alespoň blíží.⁸ Výjimečný je v tomto ohledu chebský archivní fond, kde lze těžit ze vzácné, souvislé řady dochovaných pramenů. Blíže k poměrům českých a moravských měst mají výzkumy sousedních zemí. Na čtyři sta kostnických pozdně středověkých testamentů zpracovával Paul Baur. Postup, jaký si při výzkumu zvolil, otázky, které pramenům pokládal, a výsledky, k nimž dospěl, vydobily jeho studii pozici jedné ze základních prací v tomto oboru. Z metodologického hlediska pouhý obsah práce může plnohodnotně sloužit jako inspirace přístupů k testamentům.⁹ V německém prostředí zaujímá studium testamentů pevné místo. Využití přitom našly také v tematice posledních věcí člověka, umírání a smrti. V této souvislosti, s patrným vlivem francouzských klasiků „dějin smrti“, nelze nezmínit souhrnnou, i když spíše popularizační práci N. Ohlera o problematice umírání a smrti ve středověku.¹⁰ Z badatelských okruhů geograficky nejbližších českému prostředí je třeba připomenout rakouské výzkumy, zejména v souvislosti s jejich výzkumy hmotné kultury, jejichž zájem se soustředil na dějiny každodennosti a životní styl. Nejčastěji citovaným autorem je bezesporu G. Jaritz, který zpracoval soubor vídeňských a dolnorakouských závětí.¹¹ Ze zahraničních autorů, kteří věnovali svou pozornost pozůstalostním pramenům české provenience, na tomto místě nesmíme pominout německého badatele T. Krzencka. V centru autorova zájmu stojí především pražské a plzeňské

⁷ Základní přehled badatelského zájmu o měšťánské testamenty udává HRUBÁ, M.: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem 2002, s. 17–29.

⁸ Ke srovnání sloužila alespoň práce NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts*. Lübeck 2000; – JÍŠOVÁ, K.: *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku* (disert. práce). Praha 2008.

⁹ BAUR, P.: *Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz*. Sigmaringen 1989, s. 14–35, kde uvádí i podrobný přehled německé bibliografie k tématu. V tomto případě také odkazují k jeho studii, ve které uvádí počty a časově rozpětí dochovaných testamentárních řad v evropských městech.

¹⁰ OHLER, N.: *Umírání a smrt ve středověku*. Praha 2002.

¹¹ JARITZ, G.: *Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters*. Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 1984, s. 249–264. Testamenty pak autor využíval v řadě dalších studií, např. TÝŽ: *Religiöse Stiftungen als Indikator der Entwicklung materieller Kultur im Mittelalter*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 13–35.

testamenty,¹² o nichž publikoval řadu studií. Jeho zahraniční výzkumy mu dovolují komparovat české testamety s německými prameny.

Dosavadní česká historická produkce reflektovala zvýšený zájem o tematiku testamentů v západní Evropě, na rozdíl od zahraničních výzkumů se však doposud zaměřovala na využití dílčích pramenných celků, systematické zpracování středověkých testamentů v domácím prostředí tak dlouhou dobu chybělo. Ze starších historiků, jejichž těžiště spočívalo v kulturních dějinách, projevíli zájem o testamety již na konci 19. století a na počátku 20. století zejména Z. Winter a Č. Zíbrt.¹³ Tito badatelé a řada jejich následovníků si vzali testamety za jeden z mnoha pramenů, s jejichž pomocí dotvářeli obraz měšťanského prostředí. Poslední vůle však nečinily základnu, na níž by jejich výzkum stál.

Z literatury věnující se prostředí českých a moravských měst a čerpající také z testamentárních zápisů je třeba uvést základní práce české historiografie J. Kejře a F. Hoffmanna,¹⁴ které byly publikovány v 90. letech a které v mnohém vtyčily směr dalšího bádání. Podobný způsob nakládání s testamety ovšem najdeme již v dílech V. V. Tomka a J. Teigeho, kteří testamentů hojně využívali jako zdroje informací zejména pro místopisy Prahy.¹⁵ Pramenem pro poznání kulturních a majetkových poměrů města Prostějova byly, byť raně novověké, testamety J. Kündelovi, který zjištěné informace, nalezené v prostějovské Knize poručení, na svou dobu novátorským způsobem zasadil do kontextu dědických i testamentárních právních zvyklostí města.¹⁶ Podařilo se mu tak posunout náhled na prameny testamentární povahy mimo tradiční metodologii, využívající především obsahovou stránku testamentů.

¹² KRZENCK, T.: *Böhmische Testamente aus der Hussitenzeit*. Bohemia 34, 1993, s. 7–28. – TÝŽ: *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jh. Das Beispiel der Prager Neustadt*. In: *Husitství – reformace – renesance*, vyd. M. Polívka – J. Pánek, Praha 1994, s. 627–648; – TÝŽ: *Methodische und methodologische Probleme bei der Erfassung und Auswertung spätmittelalterlicher Bürgertestamente unter besonderer Beachtung böhmischer Quellen*. MHB 9, 2003, s. 211–242; – TÝŽ: *Prager und Pilsener Frauentestamente der Hussitenzeit im Vergleich*. MHB 4, 1995, s. 265–278.

¹³ Za všechny práce jmenujme alespoň velkolepé dílo WINTER, Z.: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I–II*. Praha 1890, 1892; – ZÍBRT, Č.: *Z her a zábav staročeských. Příspěvky ke kulturním dějinám českých I*. Velké Meziříčí 1889.

¹⁴ HOFFMANN, F.: *České město ve středověku. Život a dědictví*. Praha 1992, později přepracováno, rozšířeno a vydáno jako HOFFMANN, F.: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009; – KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998.

¹⁵ TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy I–XII*. Praha 1871–1901; – TEIGE, J.: *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I–II*. Praha 1910, 1916.

¹⁶ KÜNDEL, J.: *Kulturní a majetkové poměry Prostějova v XVI. století na základě poručení*. Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané I, 1924, s. 28–52.

Osmdesátá léta minulého století znamenala zvýšený zájem o prameny pozůstalostní agendy. Reprezentují ho badatelé jako J. Pešek, B. Zilynskyj a F. Šmahel, kteří reflektovali zahraniční směry a začali se systematickým výzkumem testamentů.¹⁷ Otázky ohledně majetkových poměrů měšťanů pokládala testamentům J. Hásková, která pro svou studii využila soubor téměř čtyř set litomyšlských závětí. Podařilo se jí zjistit sociální strukturu města a podstatnou část výsledků tvořila možnost vysledování peněžní hotovosti a platební schopnosti měšťanů. Svou studií tak J. Hásková rozšířila možnosti výzkumu testamentů a soubor otázek, na který lze těmito prameny odpovídat.¹⁸

Na počátku 90. let publikovala M. Hradilová studii o soběslavských testamentech spolu s jejich edicí. Poslední vůle ze Soběslavi díky tomu rozšířily doposud úzkou skupinu edičně zpracovaných a vydaných testamentů.¹⁹ Okruh bádání se začal otevírat také menším souborům testamentů, jako v případě Mělníka.²⁰ V posledních letech dochází k opětovnému nárůstu zájmu o závěti, z jejich výzkumu vzešlo několik studií, např. rozsáhlé pojednání, nesoucí se v rovině metodologické, o kadaňských testamentech z pera P. Raka. Ve vyhodnocení svých pramenných materiálů a pro účely snazší komparace souborů testamentů z různých měst se Rak vyslovil pro to, aby budoucím výzkumům vždy stály po boku přesné (např. tabulkové) přehledy, z nichž by byl patrný roční počet dochovaných testamentů ve zkoumaném městě, a aby se pohled historiků soustředil také na další typy pramenů, které mohou výpovědi závětí doplnit.²¹ Své badatele si také našly poslední vůle z moravských měst. Nejnověji prezentovala L. Spáčilová v první řadě jazykovědnou analýzu německých testamentů olomouckých měšťanů z období 1416–1555, ve které pojednává

¹⁷ PEŠEK, K.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*. PSH (Pražský sborník historický) 15, 1982, s. 63–92; – ŠMAHEL, F.: *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha 2001, s. 99–140, 522–540; – ZILYNSKYJ, B.: *Zprávy o Táboře a jeho obyvatelích v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436–1494)*. TA 1, 1987, s. 61–67.

¹⁸ HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle a peněžní hotovosti jejích obyvatel na přelomu 15. a 16. století*. SNM – řada A, 36/1, 1982, s. 1–44.

¹⁹ HRADILOVÁ, M.: *Soběslavské kšafy z let 1455–1523*. TA 4, 1992, s. 47–103.

²⁰ KILIÁN, J.: Mělnické registrum kšaftovní z let 1491–1536 – dosud nevyužitý pramen. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*, (edd.) K. Jišová – E. Doležalová, Praha 2006, s. 231–241.

²¹ Petr Rak se zabýval lokální testamentární praxí na základě kadaňských knih trhů a testamentů v pozdním středověku a raném novověku a pomocí více než 600 posledních pořízení odhalil informační strukturu zkoumaných pramenů a přitom zároveň zahrnul informace k mimočeskému prostoru. Jednalo se mimo jiné o vývoj testamentární praxe, o formálně-právní stránku pramenů, specifické rozdíly mezi muži a ženami, kteří/ které závěti pořizují, o otázky dědického práva, stejně jako o souvislost morových epidemií s počtem sepsaných závětí. RAK, P.: *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století*. SAP 48, 1998, s. 3–106.

o lexikálních a syntaktických prostředcích textového druhu „zavět“.²² Zbožností brněnských měšťanů se zabýval T. Borovský,²³ závětmi brněnských žen pak M. Malaníková.²⁴ Poslední citovaná práce byla uveřejněna ve sborníku *Pozdně středověké testamenty v českých městech*, kterému se podařilo rozpoutat na akademické půdě diskuzi nad možnostmi studia testamentů a který měl také být určitým shrnutím a komparací nejnovějších poznatků k tomuto tématu v našem prostředí.²⁵

Raně novověkým měšťanským testamentům se v posledních letech věnovala skupina jihočeských historiků soustředěných kolem Václava Bůžka.²⁶ Pro oblast západočeských měst prováděla výzkumy testamentů M. Hrubá, na jejíž souhrn dosavadního vývoje bádání a přehled literatury pro české a moravské prostředí si zde dovoluji odkázat.²⁷ Vedle testamentů byly podrobeny zkoumání také pozůstalostní inventáře, které dovolují klást otázky, na které testamenty neumějí odpovědět. V ideálním případě se oba typy pramenů doplňují.²⁸ Testamenty šlechty využíval ve svých výzkumech hojně P. Král, který výsledky svého výzkumu zpracoval v monografii *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*.²⁹

Přehled literatury a stavu bádání uzavírá krátký souhrn prací, věnovaných samotným dějinám Chrudimi a využití chrudimských testamentů historiky a badateli. Chrudim bohužel prozatím postrádá monografické dílo, které by uceleně pojednávalo o jejich dějinách a zahrnovalo aspekty politické, hospodářské, kulturní a náboženské. Především zásluhou

²² SPÁČILOVÁ, L.: *Deutsche Testamente von Olmützer Bürgern. Entwicklung einer Textsorte in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1416–1566*. Wien 2000.

²³ BOROVSÝ, T.: „Zu der Ere Gots und meiner Seele zu Selikeit“. *Odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 1410–1530*. SPFFBU C 46, 1999, s. 79–96.

²⁴ MALANÍKOVÁ, M.: Několik poznámek k ženským testamentům v pozdně středověkém Brně. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*, (edd.) K. Jíšová – E. Doležalová, Praha 2006, s. 139–144.

²⁵ *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústavem Akademie věd České republiky*, (edd.) K. Jíšová – E. Doležalová, Praha 2006.

²⁶ Zejména v souvislosti s dějinami každodennosti se jejich zájem soustředil na domácnosti, např. BŮŽEK, V.: *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*. OH 1, České Budějovice 1991, s. 43–73; – PEŠEK, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*. PSH 15, 1982, s. 63–92; – STEJSKALOVÁ, J.: *Kšaft jako pramen pro studium úrovně měšťanské domácnosti*. OH 1, České Budějovice 1991, s. 74–80.

²⁷ HRUBÁ, M.: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“, s. 16–34.

²⁸ PEŠEK, J.: *Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života*. OH 1, České Budějovice 1991, s. 30–42; – TÝŽ: *Testamenty a pozůstalostní inventáře jako aktuální téma obecné a právní historie*. Právněhistorické studie 39, 2007, s. 25–31.

²⁹ KRÁL, P.: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.

regionálních historiků a archivářů nezůstávala Chrudim v historickém bádání opomenuta.³⁰ Přestože jádro četných studií a článků leží v raném novověku (tato skutečnost je dána zejména vstřícným počtem a stavem pramenů), ani období středověku netrpělo nezájmem badatelů. Patrně nejnovější souhrn dějin, v němž je náležitá pozornost věnována také Chrudimi, vytvořil kolektiv autorů při Historickém ústavu univerzity v Hradci Králové. *Dějiny východních Čech* jsou téměř vyčerpávající syntézou vývoje jednoho regionu, jejíž hlavní osa kopíruje linii politických dějin. Sledují politické události i jednotlivce napříč společenskými vrstvami a zároveň se jim daří při detailnějším, mikrohistorickém pohledu neztrácet perspektivu „velkých dějin“. Bohužel plně podřízené politické linii vyprávění sledují dějiny pouze do konce vlády Jagellonců (snad stále pod vlivem Palackého koncepce dějin?). Podle mého názoru však ještě v prvních desetiletích vlády Habsburků lze vysledovat kontinuitu vývoje a procesů probíhajících v předchozí epoše. Mnohem zásadnějším datem, které značí změnu, je rok 1547.³¹

Mnohem pilnější ve sdělování nových poznatků k dějinám Chrudimi se ukazuje být archeologie. V posledních letech proběhlo několik archeologických výzkumů na území vnitřního města, jejichž výsledky se v lepším případě shodují s písemnými prameny a doplňují je tak.³² Souhrnná publikace *Chrudim v pravěku a středověku s podtitulem Obrazy každodenního života*, která se snaží doplnit archeologické poznatky s historickými prameny psanými, pochází z pera J. Frolíka a J. Sigla. Navazuje přitom na archeologický výzkum, který proběhl v letech 1997 a 1998.³³

Osamoceným pokusem o průřezovou publikaci o dějinách a zajímavých momentech v historii Chrudimi zůstala práce *Stará Chrudim* J. Charváta, která se však spíše blíží vlastivědnému dílu než historické publikaci, jak ostatně napovídá podtitul *Vlastivědné*

³⁰ Nejstaršími dějinami města se zabýval např. VACEK, F.: *Chrudim do roku 1439*. Chrudim 1938. Na další literaturu odkazují níže.

³¹ Tak to učinil např. ROUBIC, A.: *K právnímu a správnímu vývoji města Chrudimě do r. 1547*. ČSPS 67, 1959, s. 14–20.

³² Výstupy z těchto výzkumů jsou v podobě zpráv zveřejňovány v Chrudimských vlastivědných listech. Výběrově se jedná o: FROLÍK, J.: *Archeologický výzkum na školním náměstí v Chrudimi v roce 2004*. ChVL 14, č. 2, 2005, s. 1–2; – TÝŽ: *Archeologický výzkum chrudimských hradeb v letech 1999 a 2000*. ChVL 10, č. 5, 2001, s. 5–6; – FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Archeologický výzkum v Břetislavově ulici a na Žižkově náměstí v Chrudimi*. ChVL 1, č. 12, 1992, s. 3; – TÍŽ: *Archeologický výzkum v centru Chrudimi v letech 1982–1984*. ChVL 1, č. 2, 1992, s. 2–3; – TÍŽ: *Archeologický výzkum v Chrudimi – Filištínské ulici na staveništi nové budovy archivu*. ChVL 6, č. 2, 1997, s. 5–6.

³³ FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života*. Chrudim 1998.

vyprávění o minulosti města a absence poznámkového aparátu.³⁴ Historik, který se chce věnovat dějinám Chrudimi, nemůže minout díla Čenka Floriana, archiváře chrudimského archivu, jehož zásluhou bylo zachráněno několik archiválií, uspořádány fondy apod. Bez jeho badatelské činnosti, s jejímiž výsledky seznamoval veřejnost především v místním tisku,³⁵ by další historici měli práci značně ztíženou. Florian byl patrně první odborník, který pečlivě procházel také městské knihy – dokonce můžeme identifikovat jeho rukopis a informace, které ho zajímaly, protože ty vyznačoval modrým podtržením. Městské knihy také regestoval.³⁶ Mnohé z jeho prací zůstaly pouze v rukopisech a dnes jsou součástí pozůstalostního fondu uloženého v městském archivu. Ze starších počínů zůstává stále platná čtyřsvazková kolektivní práce A. Klause, K. Kudrny a právě Č. Floriana o Chrudimsku a okolí *Chrudimsko a Nasavrcko*, zejména čtvrtý díl, který obsahuje opět stručné dějiny regionu.³⁷ Dosud nedocenenou prací zůstává jeho čtyřdílná *Topografie města Chrudimě*.³⁸

Podobný zájem o Chrudim projevil Antonín Rybička Skutečský, ačkoli jeho působení jako úředníka a historika dalece přesáhlo záběr běžného regionálního historika. Jeho zájem zasahoval do rovin dějin práva, heraldiky, dějin lékařství nebo literární historie. Co se týká dějin Chrudimi, soustředil svou pozornost na významné osobnosti města a kraje a v centru jeho zájmu stanula také světská a duchovní šlechta. Rozsah jeho práce odborné, vedle literární, je proto obšírný. Využití v jeho četných kulturněhistorických studiích se dostalo i testamentům.³⁹ Podobnou houževnatost ve zpracovávání nejrůznějších témat z historie města, regionu i ze své současnosti prokázal Karel Adámek, spisovatel, historik a politik.⁴⁰

³⁴ CHARVÁT, J.: *Stará Chrudim. Vlastivědné vyprávění o minulosti města*. Chrudim 1991.

³⁵ Překládám zde opět pouze výběr literatury, která se vztahuje k obsahu práce a bude dále citována: FLORIAN, Č. – POCHOBRADSKÝ, F.: *Kostel sv. Michala Archanděla v Chrudimi* (zvl. otisk ČSPS 48, 1940, č. 2–4). Chrudim 1940; – FLORIAN, Č.: *O zednicích a kamenících v Chrudimi do pol. XIX. stol.* Chrudim 1948; – TÝŽ: *Z dějin chrudimských lazebníků I–IV*. Chrudim 1940.

³⁶ Studium Florianových regest je však mnohem obtížnější úkol než studium samotných knih, tvoří totiž několik tisíc malých lístků, v nichž se vyznal patrně jen sám Florian.

³⁷ KLAUS, A. – FLORIAN, Č. – KUDRNA, K.: *Chrudimsko a Nasavrcko I–IV*. Chrudim 1906, 1909, 1912, 1926.

³⁸ SOKA Chrudim, Pozůstalost Vincence Floriana, Topografie Chrudimi, inv. č. 16–19.

³⁹ Uvádím výběrově k tématu: RYBIČKA, A.: *Kněží chrudimští v XV. až XVII. století, pomůcky k domácí historii církevní*. VKČSN, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 18 a 20, 1891, 1893, s. 287–298; – TÝŽ: *O erbovních a patricijských rodinách v 15. až 17. století v městě Chrudimi usedlých*. Zprávy Královské české společnosti nauk. Praha 1893; – TÝŽ: *Seznamy klenotů a úročních platů děkanského chrámu Páně v Chrudimi v druhé polovici XV. a na začátku XVI. století*. VKČSN 22, 1895, s. 1–8; – TÝŽ: *O rodu M. Viktorina Kornelia ze Všehrd*. ČMKČ 1856, č. 3, s. 82–89; – TÝŽ: *O bývalých společnostech čili kůrech literátských*. PAM 10, roč. 4, 1877, s. 719–734; – TÝŽ: *O starožitnostech a umělcích Chrudimských*. ČČM 22, 1848, s. 415–435, 484–509, 592–611; – TÝŽ: *Práva řezníkům chrudimským od obce daná roku 1455*. ČMKČ 1863, č. 2,

Testamentům chrudimských měšťanů z období raného novověku se v poslední době věnoval v několika studiích T. Malý.⁴¹

s. 211–216; – TÝŽ: *Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV. – XVII. usedlé*. PAM 10, roč. 1, 1874, s. 27–32 (dodatek viz PAM 10, roč. 4, 1877, s. 825–827).

⁴⁰ ADÁMEK, K.: *O kněžstvu chrudimském III–IV*. Posel východních Čech, sv. 1, 1880, s. 1–2; – TÝŽ: *O chrudimském pivovarnictví I–III*. Posel východních Čech, sv. 1, 1878.

⁴¹ MALÝ, T.: „...nechtěje tomu, aby jací soudové a nevole po mé smrti byly...“ ChVS 8, 2004, s. 55–100; – TÝŽ.: „Mentalita“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku. Chrudimské kšafy ze 16.–18. století*. ChVS 7, 2003, s. 19–70; – TÝŽ.: *Kterak Starochrudimští na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi*. Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 13–36.

PRAMENY A METODOLOGIE

Základní pramen předkládaného výzkumu tvoří testamenty, které se nachází ve dvou městských knihách, uložených v archivu města Chrudimi. První z nich, *Liber contractuum ab anno 1439*,⁴² je zároveň nejstarší dochovanou městskou knihou Chrudimi. Ačkoli kniha nese název, který slibuje zápisy majetkového charakteru, a Petr písař jistě udaný záměr hodlal dodržovat, připomíná charakter zápisů spíše knihy pamětní. Sloužila totiž během let na jedné straně k pojištění transakcí a k uchování důležitých listin a privilegií, na straně druhé do ní byly vnášeny vklady s omezenou časovou platností, značnou část tvoří sirotčí agenda a půjčky hotovostí. Kniha pojímá léta 1439–1505 a obsahuje 230 testamentů. Druhá kniha, *Liber contractuum ab anno 1483*,⁴³ byla vedena souběžně s knihou první a obsah vkladů odpovídá jejímu názvu věrněji. Vznik druhé knihy byl jistě motivován vzrůstajícími nároky měšťanů na zápisy, časově koresponduje s obdobím ekonomického rozvoje města. Na tuto poptávku již nedokázala první knihy reagovat, její kapacita nebyla dostačující. Kvalita zápisů však trpí nedokonalostmi, vzešlými z praxe vkládat zápisy rychle, přímo do knihy. Kontrastuje tak s knihou první, v níž bylo neustále udržováno minimálně zdání úhlednosti. V důsledku vzniku druhé knihy se majetková agenda první knihy přesunula do této, oproti první knize však testamenty obsahuje pouze dva. O významu knih a zápisů v nich ještě pro další generace svědčí mnohé přípisy a poznámky, které pochází z 16. století. Časový rozsah těchto knih zároveň udává limity pro testamenty, jež byly do výzkumu zahrnuty. V roce 1505, na popud Václava písaře (Václava ze Semechova), byly založeny knihy nové, obsahově specializované podle zaměření zápisů.

Obě knihy obsahují zápisy psané převážně česky, výjimečně se vyskytují latinské vklady. Shodně byly vedeny chronologicky, datum testamentů odpovídá dni vyhotovení do městských knih („*actum fuit*“), nikoli dni vzniku, a řazeny jsou převážně taktéž chronologicky. Výjimky lze zaznamenat v případě vysvědčování posledních vůlí před městským soudem i s několikaletým zpožděním, neboť testátor umíral na smrtelné posteli, nebo pořídil testament mimo město. V takovém případě, pokud se údaj podařilo dohledat, byl testament přiřazen k roku jeho skutečného vyhotovení, bez ohledu na zápis do knihy. Některé závěti se v knihách vyskytují opakovaně, nedomnívám se však, že by to bylo způsobeno roztržitostí písaře (ačkoli jsou uvedeny v identické podobě). V těchto specifických případech

⁴² SOKA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 360, *Liber contractuum ab anno 1439* (dále jako LC 1).

⁴³ SOKA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 362, *Liber contractuum ab anno 1483* (dále jako LC 2).

totiž dochází ke změnám ve složení majetkové základny testátora, s nímž kšaftoval, a to si podle písaře vyžadovalo zopakovat znění samotného testamentu. Takové počínání se nestalo pravidlem, častěji se setkáme se zkráceným odkazem – písařskou poznámkou „*jak knihy ukazují*“.

Případy, kdy se testamenty do knih dostávají až s několikaletým zpožděním, poslouží jako upozornění na problematiku, jak velký podíl všech vyhotovených posledních vůlí, včetně listin a ústních pořízení, se v knihách vyskytuje a jakou část obyvatel města tak prameny postihují. S jistotou totiž víme, že v městských knihách nejsou zaznamenány všechny poslední vůle, že této formy vypořádání se s majetkem využilo mnohem více lidí. Značná část z nich však zůstala v ústní, či listinné, nezaknihované podobě (viz níže). Pro podporu tohoto tvrzení lze doložit nemalé množství tzv. podělení, právních úkonů, při kterých docházelo k dobrovolnému rozdělení majetku po zemřelé osobě, jež odkazovala nejbližším příbuzným rovným dílem. Dědicové se řídili testamentem nebožtíka, ovšem jen potud, dokud se neproměnil právní stav jednoho z dědiců (nejčastěji žena opustila vdovský stav dalším sňatkem).

Obě městské knihy posloužily k získání informací o majetkových poměrech testátorů a jejich majetkové základny (prostřednictvím sumarizace majetkových transakcí). Ke sledovanému období se nedochovaly prameny berní povahy a bohužel musíme konstatovat, že také prameny soukromé povahy jsou poměrně kusé.⁴⁴ A tak byl dochovaný zlomek berního rejstříku pro léta 1399–1401 aplikován jako doplňkový pramen pro komparaci situace města před jeho proměnou za husitských válek se stavem vyznívajícím z městských knih. K obdobnému účelu, tedy k rozšíření úhlu pohledu, byly využity i ostatní prameny. Při výzkumu se také můžeme opřít o výpisky a poznámky Č. Floriana, uložené ve formě rukopisů a strojopisů v pozůstalostním fondu.⁴⁵

Důležitou pozici mezi prameny, které se váží k Chrudimi, mají dvě právní knihy. Ty představují nezbytný předpoklad pro poznání právní praxe, kterou městská kancelář

⁴⁴ To lze přičíst na vrub nejen švédskému vojsku, jehož „*rabuňk*“ způsobil větší škody než požár a které mnohá privilegia a listiny zkazilo, jak zaznamenal městský písař roku 1643. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 333, Pamětní kniha rudá (1628–1735), fol. 83 r.

⁴⁵ SOKA Chrudim, Pozůstalost Vincence Floriana, inv. č. 16–19, Topografie Chrudimi; kart. 3, inv. č. 43, Hlavní kostel děkanský, kostel sv. Kříže a sv. Kateřiny (strojopis); kart. 3, inv. č. 50, Výpisky ze zpráv o chrudimských špitálech; kart. 3, inv. č. 82, Jak v Chrudimi na sklonku 15. století skládali obecní účty (strojopis); kart. 3, inv. č. 86, Výpisky Kterak se při obci města Chrudimě oučty skládaly (strojopis); kart. 3, inv. č. 99, Vývoj náboženských poměrů v Chrudimi (rukopis).

uskutečňovala a kterou je třeba tušit v pozadí vzniku testamentů. V chronologickém pořadí vznikly pro potřeby chrudimské městské kanceláře dva svody právních knih a příruček. První rukopis sestavil chrudimský městský písař Václav ze Semechova⁴⁶ a jeho vznik můžeme vysledovat postupně ve třech fázích v letech 1499–1507, kdy došlo k souhrnu právních pouček a sněmovních snešení do jednoho sborníku. Nejstarší text byl zapsán ještě na konci 15. století, této části byly předřazeny dva sexterny se stručným obsahem. Třetí část pak byla připojena záhy a ke svázání celého sborníku došlo roku 1507. K tomuto aktu se váže iniciála písařova jména „W“ na přední předsádce. Kodex se zdá být souhrnem právních předpisů používaných v městské kanceláři (a jejich svázání do jedné právní knihy by odpovídalo potřebě zjednodušit celý systém a shrnout vše potřebné do jednoho rukopisu). Obsahuje aktuální sněmovní snešení, nálezy a královská rozhodnutí, z nichž vycházela nová nařízení a která bylo zapotřebí uchovat, postup zahájení soudu, konšelské přísahy a další záležitosti dotýkající se chodu města. Ze souborů městských práv se zde vedle sebe nachází *Práva Soběslavská a konšelská*, *Míšeňská právní kniha (Práva císařská a vikpildská)*, jihlavská práva (*Civilia iura*) a také výtah z *Cursus civilium sententiarum*. Na tomto místě se prozatím nebudu více zabývat tím, k jakému právnímu okruhu město příslušelo. Patrně z toho důvodu, že město a městská rada přicházely do kontaktu s příslušníky šlechty, se rozhodl písař Václav zanést do svého rukopisu i části textů práv zemských. Nalezneme zde *Práva manská* a výtah *Práv Ondřeje z Dubé*.⁴⁷

Přestože byl Václavův sborník používán teprve krátce, přibyla již roku 1519 do městské kanceláře další právní kniha, *Práva městská psaná česky*, jejíž obsah zahrnoval články dotýkající se již pouze městských práv.⁴⁸ Můžeme se domnívat, a snad nebudeme daleko od pravdy, že impulz k pořízení nové knihy byl dán snahou řídit se jasnými pravidly. Chrudimskými jsou tak reflektována *Práva pražská*, opsaná na objednávku Bartošem písařem. Jedná se o soubor městského práva, který se nacházel v kanceláři Starého Města pražského a jehož základ tvořila *Sbírka brněnsko-jihlavských nálezů*.⁴⁹

⁴⁶ NPÚ Křivoklát, Hradní knihovna Křivoklát, rkp. č. I d 13, Právní sborník Václava ze Semechova.

⁴⁷ Rukopis regestoval PRAŽÁK, J.: *Rukopisy křivoklátské knihovny*. Praha 1969, č. 103, s. 137–147, jehož členění zde uvádím a respektuji.

⁴⁸ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 209, *Práva městská (psaná česky)*.

⁴⁹ V literatuře se vyskytuje několik tezí, jaký kodex práva byl Bartošem pořízen pro městskou radu. Do Chrudimi se patrně dostal v opise kodex Jana z Gelnhausenu, který roku 1468 z pozice městského písaře v Kutné Hoře přeložil z latiny Vít Tasovský – mimochodem dřívější rektor a písař chrudimský. Toliko k (v literatuře vágnímu) vysvětlení původu práva, přišedšího přes Prahu a Kutnou Horu. Některé publikace zjednodušily celou situaci a tvrdí, že v Chrudimi byla uplatněna právní kniha brněnského písaře Jana. Další autoři ztotožnili chrudimská

Na tomto místě pokládám za nutné přesně vymezit okruh testamentů, z nichž bude studie vycházet. Při promýšlení konceptu práce se zmenšení pramenné základny na to, co bychom mohli považovat za „*testamenty chrudimských měšťanů*“, ukázalo jako nevhodná cesta, která nevede k žadáným výsledkům. Předně bychom se ocitli v téměř neřešitelné situaci, jak splnit podmínky dané definicí tohoto pojmu a selektovat odpovídajícím způsobem prameny, aniž by přitom bylo možné vyvarovat se mylného vyhodnocení jednotlivých testamentů. Místo původně zvažovaného zúžení souboru pramenů zohledníme jiný přístup, popřípadě definujeme kritéria, jaká musí pramen splňovat, aby byl přijat jako relevantní.

První problém nastává v okamžiku, kdy svorně s J. Mackem budeme chápat pojem „*měšťan*“ v užším smyslu, tedy jako držitele plných městských práv, s vyšším ekonomickým zázemím a sociálním statusem, který se podílí na povinnostech města, zejména poplatcích, berni, a takzvaně trpí s městem.⁵⁰ To by v našem případě znamenalo vyloučit z řady testátorů nejen „pouhé“ obyvatele vnitřního města i předměstí a šosovních vsí, kteří se nacházeli vzhledem k starochrudimským měšťanům v poddanském vztahu, ale také zvláštní skupinu duchovních osob a rovněž příslušníky drobné šlechty zakoupené a usazené ve městě, kteří podléhali zemskému právu. Komplikací by vyvstalo hned několik – předně u mnohých testátorů lze těžko odlišit, zda se jedná o plnoprávné měšťany, nebo o pouhé obyvatele. I kdyby se zůstavitelé v městské knize vyskytovali i v jiných případech než při sepsání testamentu, vlastnictví domu ve městě (onen určující rys, podle kterého se řídíme) nemusíme vůbec odhalit. Spoléhat přitom nelze na kategorie, které testátorům přiřazoval městský písař (pojmy „*spolumieštienin*“, „*spolusaused*“, „*spoluobyvatel*“), neboť je není možné považovat

práva se soupisem práv Brikcího z Licska. J. Čelakovský vysledoval zdroje, ze kterých Brikcí vycházel, a zjistil, že Brikcí sice použil jako základ pro svou knihu staroměstská a kutnohorská práva, která překládal z latinského originálu a korigoval tak Tasovského překlad, ovšem činil tak až po tom, co odešel roku 1524 z Prahy a usadil se v Kutné Hoře. Zdá se tedy, že rozmotání zauzleného provazu předávání práva, tedy jakou cestou a v jaké podobě se dostalo do Chrudimi, ježto problematika nebývá v literatuře více rozváděna, by mohlo v tomto směru vést k řešení. J. Čelakovský uvádí, že Kutnohorský rukopis byl rozšířen i v Praze, kde byl zkorigován, a odtud jej písaři šířili do dalších měst jako právo pražské. Chrudimský rukopis se navíc od práv Brikcího z Licska v mnoha článcích liší, kdežto srovnání textu s rukopisem Kutnohorského kodexu Víta Tasovského uloženého v knihovně Národního muzea vykazuje téměř úplnou shodu. Jako průkazná se jeví shodně vynechaná místa, která Čelakovský přisuzoval písařově neschopnosti určité články přeložit. Srov. ČELAKOVSKÝ, J.: *O právech městských m. Brikcího z Licska a o poměru jich k starším sbírkám právním*. Právník 19, 1880, s. 721–837; – Knihovna Národního muzea v Praze, sign. IV B 10, Kutnohorský právní sborník Víta Tasovského z Lipotic z r. 1468.

⁵⁰ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. Díl 3. *Města*. Praha 1998, s. 19.

za striktní (neřídila je norma, ale byly odvislé od libovůle písaře) a navíc po čase mizí jejich užívání docela.

Dále se jeví jako obtížné určit, do jaké míry lze či nelze radit drobné šlechtice mezi měšťany, když sice původně vlastnili dvory v okolních vesnicích, ovšem přizpůsobili se nyní zcela městskému životu a vystupují jako měšťané, zasedají v městských radách, sídlí v městských domech, patří k váženým měšťanům. Jejich vystupování je ambivalentní – na jedné straně, pokud se nachází na svém dvoře, chovají se jako vrchnost, pokud se však podílejí na správě města, jsou jako měšťané přijímáni a erbovní ani neerbovní sousedé jim nestaví žádné překážky, nevymezují se vůči nim a nebrání jim v přístupu ke správním funkcím. Jen jeden případ je zaznamenán městskou knihou a vzácně i v dochovaném listinném materiálu, totiž spor města s Viktorínem z Kunčína a jeho synem Janem, usazenými ve městě, kteří vedli vodu z řeky Chrudimky na své rybníky v okolí města, čímž však patrně způsobili úbytek vod v řece a citelně tak poškodili zásobování města. Celá záležitost nakonec byla roku 1484 vyřešena smírem a smlouvou, kterou ještě téhož roku stvrdil také panovník.⁵¹ Na rozdíl od trvalejších sporů zejména s pány sousedního slatiňanského statku⁵² se neprojevuje ve sporu s pány z Kunčína žádná zášť ani řevnivost. Celá situace je spíše projevem nutné a očekávané reakce na překročení míry tolerance a nepsaných hranic, nakolik mohli tito nižší šlechticové těžit ze svého postavení, a městská rada proti jejich podnikatelským záměrům vystupuje až ve chvíli, kdy se dostává do přímého konfliktu s životními potřebami měšťanů. Jakmile je nepříjemná situace urovnána, obě strany nadále spolupracují a ze sporu pro ně neplynou žádné následky.

V neposlední řadě patří místo mezi testátory také duchovním, byť počet jimi zanesených závětí není velký a jejich případné nezařazení by v celkovém souhrnu příliš výsledky nezměnilo, poskytují nám nepochybně další rozměr v náhledu na skladbu města. I proto jim, dle mého názoru, přísluší místo mezi ostatními testátory.

Vyjdeme-li z původní poznámky o pojmu „*měšťan*“ jako sociálněprávní kategorii a komplikovaném pojetí jeho významu, musíme také konstatovat, že ani s teritoriálním kritériem, coby nástrojem, jak selektovat skupinu testamentů, si nevystačíme. Narážíme tu totiž na podobný problém s pojmem „*chrudimský*“. Lze do této kategorie zahrnout pouze takové obyvatele, jež zároveň požívali plnohodnotně městských práv, nebo i ty, kteří se uvnitř

⁵¹ LC 1, fol. 198 r; – ČELAKOVSKÝ, J. (ed.): CIM III. Praha 1948, č. 439, s. 749–753; – LÁBLER, K.: *Listář královského věnného města Chrudimi. Část prvá. Privilegia městská a listy králů českých*. Chrudim 1900, s. 36.

⁵² Spor o les pod „*Horů králové*“ a užívání dřeva z něj, LC 1, fol. 325 v.

prostoru vymezeného městskými hradbami nacházeli jako podnájemníci? Můžeme pak vynechat všechny obyvatele předměstí? A co se vzdálenějšími oblastmi, obyvateli šosovních vsí? Jejich poslední vůle se taktéž nachází v městských knihách, stejně tak u nich nemůžeme jednoznačně prokázat vlastnictví domu ve městě, a to ani z jejich závětí (které zpravidla nutně nezahrnovaly veškerý vlastněný majetek, pokud byl vůbec počítán v konkrétních položkách), ani z dalších záznamů o majetkových transakcích. Zdá se však, že mnozí testátoři žili na předměstích a v okolních vsích jako městští poddaní a spojovala je jedině příslušnost k městskému soudu a podřízenost chrudimskému právu, i když oni sami z městských práv požívali jen minimum. Přesto se i na ně vztahuje privilegium o volném nakládání s majetkem, v opačném případě by testamenty nesepisovali a nevkládali do knih.

Vrátíme-li se ještě jednou k pokusu o vymezení kritérií pro akceptování osoby jako testátora, vzhledem k výše popsanému přiřadíme pojmu „*chrudimští měšťané*“ takový význam, že v něm zahrnuté osoby budou nadále dohromady i jako jedna každá vnímány v širším slova smyslu jako obyvatelé vnitřního města, předměstí a okolních vsí podléhajících městskému právu, spadajících pod městský soud, jako lidi, jejichž majetkové poměry jsou takové, aby vytvořily předpoklad pro vznik testamentu. Na druhé straně však odmítneme opačný přístup, který by zahrnul do výzkumu všechny testamenty nacházející se v městských knihách, vynechány budou testamenty zůstavitelů nespádajících pod chrudimský právní okruh, kteří ovšem pamatují na chrudimské měšťany a odkazují jim část svého majetku (jedná se o příjemecké zápisy k pojištění nároků na obdržené dědictví).

Dalším problémem, který musí historik překonat při zkoumání testamentů, je samotná definice testamentu – co lze považovat za testament a jaké jsou jeho parametry. Každé město se řídilo určitými pravidly, zvyklostmi, kterým testamentární pořízení podléhalo a jež muselo splňovat, jinak by nemohlo být akceptováno a jeho platnost by mohla být zpochybněna. Úzus a praxe se pochopitelně ve výsledku značně lišily a konečná podoba závětí byla mnohdy stručnější a zůstávala daleko za ideálním stavem, jak je vykreslovaly písařské příručky. Značné problémy způsobuje středověká terminologie – v latinsky psaných odkazech se nejčastěji objevují dispoziční slovesa „*do*“, „*dono*“, jako „*donatio*“ přitom může být označen testament, ale také pouhé vzdání se majetku „*v případě smrti*“. Některé odkazy přitom leží na hranici mezi testamentem a prostým poručením, co činit s majetkem v případě majitelovy smrti. V česky psaných městských knihách přesné použití pojmů kolísá snad ještě více. V dobovém označení pro právní akt vypořádání majetku je nejčastěji používán termín „*kšaft*“ (v regestech zápisů), obecným pojmenováním lze všechny pojmy vztáhnout pod termín

„pořízení“, jenž se objevuje i paralelně a současně ke kšaftu. Výběr konkrétních termínů přitom patrně podléhal libovůli písaře.⁵³ Pro účely této práce bude za rozhodující moment pro ztotožnění právního aktu s testamentárním vkladem považováno dispoziční sloveso „poroučet“ v kombinaci s formulí „po mej smrti“ – takto explicitně vyjádřeno, nebo pokud bude směřování a platnost takového přání či nařízení do budoucnosti vyplývat z kontextu.

Nakonec připojíme poznámku k užívání pojmů v této práci, konkrétně k termínu „testament“. Jako synonyma k němu budou nadále v textu používány termíny „závět“, „poslední vůle“, „kšaft“ a „pořízení“.

* * *

Poslední vůle patří bezpochyby k velmi důležitým a využívaným pramenům pozdního středověku a raného novověku, které nabízejí rozsáhlé a rozmanité informace k dějinám každodenního života a k sociálním dějinám a které přinášejí odpovědi na otázky, na něž jiné prameny odpovědět nedokáží.⁵⁴ A stejně tak, jako jsou specifické ve své výpovědní hodnotě, neboť historikům nabízí ojedinělé možnosti studia, je třeba vzápětí poukázat na specifčnost a některé kritické momenty, které se dotýkají právě míry jejich výpovědní hodnoty a které je třeba mít na zřeteli při jejich studiu. Dostáváme se tak k metodologickým úskalím, která jsou spjata s testamenty jako typem pramenů pro poznání středověkých měst.

Testamenty v městském prostředí lze zkoumat jen díky tomu, že byly zaneseny do městských knih. Pořízení poslední vůle se řadilo ve vrcholném a pozdním středověku k aktům, kterým poctivý křesťan, znalý krátkosti život a nevyzpytatelnosti smrti, měl podle církevního učení *ars moriendi* zajistit vypořádání svých pozemských záležitostí, aby se v okamžiku smrti mohl věnovat jen své duši a správnému přechodu na onen svět. Od 2. poloviny 14. století se staly listinné testamenty vcelku běžnými civilněprávními úkony, neboť panovnickým privilegiem pro královská města bylo měšťanům povoleno volné nakládání s majetkem a svobodné odkazování. Tímto opatřením se měšťané vymanili z pout panovnické odúmrti, která jim svazovala ruce, a došlo také k rozšíření okruhu dědické posloupnosti na měšťany mimo vlastní rodinu. V důsledku toho získal testament jako právní akt na popularitě. Do té doby vznikaly testamenty v drtivé většině v ústní formě a i nadále se

⁵³ HRUBÁ, M.: Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů v 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, (edd.) E. Doležalová – K. Jíšová, Praha 2006, s. 14–20.

⁵⁴ KRZENCK, T.: *Methodische und Methodologische Probleme*, s. 214.

nepsaného pořízení hojně využívalo.⁵⁵ V městském prostředí se v počátcích vyskytovaly ve formě listin, vzápětí však v souvislosti s rozvojem městské kanceláře a městských knih začaly být tyto důležité právní akty pojišťovány vkladem do knih. Nestalo se to však pravidlem, jak by byli historici jistě rádi, mimo jiné také proto, že zápis do městských knih byl zpoplatněn. Už tento fakt samozřejmě značně omezuje výskyt testamentů v knihách a zužuje sociální rozložení testátorů, neboť se zdá být logické, že jen těm, kteří vlastní větší majetek, se vyplatí zaplatit písaři poplatek a za své peníze získat větší jistotu vyplnění poslední vůle.⁵⁶ Seznam testátorů tak nekoresponduje se sociálním rozložením městské společnosti, odráží spíše movitější vrstvy, zatímco chudina, ale také obyvatelé z nižších majetkových vrstev setrvávají v šedé zóně anonymity.

Vedle testamentů zanesených do knih však nadále paralelně vznikají testamentsy ve formě listin, které neztrácí na síle ani na právní platnosti. Jejich pořizovatelé jen necítili potřebu (a situace je k takovému rozhodnutí nenutila) nechat je zvěčnit městskou kancelář, nýbrž spoléhali pouze na svědky poslední vůle, na jejich čest a sliby a na pevnost písemného pořízení – ty byly dostatečnou zárukou vyplnění. O existenci písemných testamentů se dozvídáme i z městských knih, kde nalezneme zmínky o tom, že proběhlo podělení majetku nebožtíků podle jejich kšaftu, který však v knihách chybí. Lze také počítat s tím, že mnohé testamentsy byly nadále pořizovány pouze ústně, před věrohodnými svědky. Sama jejich přítomnost při aktu byla pro právní platnost testamentů dostačující. Z toho je jistě patrné, že jsme při výzkumu testamentů měšťanů omezeni pouze na zápisy v knihách a že nám tedy většina testamentů uniká.⁵⁷

Testamentsy nevznikaly sériově, ačkoli historická věda s nimi jako s prameny sériové povahy mnohdy (ne však výhradně) nakládá, podrobuje je analýze a uplatňuje na ně kvantitativní metody. Spolu s T. Krzenckem je na místě upozornit na to, že pokusy vyhodnotit testamentsy kvantitativně podobně jako jakýkoli jiný pramenný materiál sklouzávají k nutným

⁵⁵ Privilegium obdrželo jako první Staré Město Pražské roku 1366, další královská města včetně Chrudimi pak roku 1372. ČELAKOVSKÝ, J. (ed.): CIM I. Praha 1886, č. 87, s. 142–144; – TÝŽ: CIM II. Praha 1895, č. 455–490, s. 649–664.

⁵⁶ Tento poznatek platí pro všechny druhy zápisů v městských knihách, neboť účel knih vedených městskou kanceláří byl právě pojištění písemností města i jednotlivců. K problematice městských knih a kancelář srov. VOJTÍŠEK, V.: *O studiu městských knih českých*. Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 24, 1915, s. 389–417.

⁵⁷ Srov. HRUBÁ, M.: *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů*, s. 29–37; – TLAPÁKOVÁ, V.: *Testamentární praxe ve Znojmě v 15. století*. Jižní Morava 41, 2005, s. 29–43. Za poskytnutí prezentace k příspěvku proslovenému na XVII. Medievistickém pátku 8. března 2013 děkuji Mgr. et Mgr. Nadě Štachové, PhD.

zjednodušením komplikovaných a komplexních souvislostí. Zjištěné hodnoty mohou být badateli nástrojem, jak se přiblížit obsahu závěti. Nikdy ale nesmí pustit ze zřetele to, že každá kvantifikace skrývá v pozadí soubor individualit, jež průměruje, a tudíž zkresluje.⁵⁸ M. Nodl pokládá testamenty za pravý opak sériového pramene, a sice označil je za abnormalitu. O (ne)reprezentativnosti testamentů, ať již z hlediska nahodilosti jejich dochování i vzniku, či z hlediska sociálního zastoupení testátorů, již padla zmínka a literatura většinou tato úskalí reflektuje. Ovšem M. Nodl dovedl myšlenku ještě dále. Z jeho bádání vyplývá, že písemné pořízení poslední vůle vůbec nebylo běžným jevem, a to ani ve šlechtickém, ani v městském prostředí. Podobně jako s jinými prameny úřední povahy (dobře celou věc ilustrují zápisy ze smolných knih) i s testamenty je třeba nakládat jako s ojedinělými a výjimečnými příklady či případy, které nejsou odrazem každodenní situace, nýbrž odchylkou od zvyklosti. Měšťané k sepsání testamentu sahalí až ve chvíli nejvyšší nutnosti, kdy se nemohli spolehnout pouze na dědické právo a různé faktory bránily hladkému průběhu podělení majetku po jejich smrti. Porovnáním počtů úmrtí na základě studia berních rejstříků a počtů testamentů zanesených do knih (na příkladu zejména Nového Města pražského) dospěl k závěru, že mezi těmito dvěma skupinami – skupinou potenciálních testátorů a písemných testamentů v knihách – existuje markantní rozdíl, tedy pouhá jedna desetina měšťanů, kteří daný rok zemřeli, svěřila svou poslední vůli do rukou úředníků.⁵⁹

Podle T. Malého se ovšem zdá být označování testamentů za abnormalitu zavádějící, neboť nevíme, jaké procento z celkového počtu zapsaných testamentů se dochovalo, a je možné, že v městských kancelářích byly uchovávány pouze takové testamenty, u nichž hrozilo jejich pozdější napadení.⁶⁰ Tato domněnka by předpokládala, že testátor sám by vysvědčil svou poslední vůli, nebo svědci testamentu či jiní k tomu určené lidé by přinesli do městské kanceláře sepsaný testament či jeho hlavní body. Tento testament by byl uchován a v platnost by vstoupil v den smrti testátora. Pokud by byl bez potíží vyplněn, jeho znění by z kanceláře zmizelo, či zůstalo zachováno, ovšem do městské knihy by zapsáno nebylo. Tam by byl testament zanesen pouze ve chvíli, kdy by vyplnění poslední vůle provázely těžkosti a snad i došlo ke sporu. Pokud se podíváme například na chrudimské testamenty, které budou v centru našeho zájmu, je zajímavé zjištění, že v kontraktní knize mají vedle testamentů své

⁵⁸ KRZENCK, T.: *Methodische und Methodologische Probleme*, s. 218.

⁵⁹ NODL, M.: Středověký testament jako abnormalita. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústavem Akademie věd České republiky*, (edd.) E. Doležalová – K. Jišová, Praha 2006, s. 73–79.

⁶⁰ MALÝ, T.: *Co nabízejí (raně novověké) testamenty*, s. 253.

místo také podělení majetků po zesnulých osobách. Jejich testamentsy však v knihách chybějí. Testátoři tak buď spoléhali na městské právo, či svou vůli vyjádřili jinak než zápisem do knih. Zapsání podělení statku by mohlo indikovat hladký průběh vyplnění testamentu a předání a přijetí dědických podílů. Na druhou stranu pokud by byl opravdu zápis testamentu do knih prováděn jen v případech sporných, bylo by lze očekávat, že zápis bude proveden zároveň s vypořádáním sporu, tedy s rozdílem. Tak tomu v případě chrudimské kontraktní knihy rozhodně není. Lze se však s oběma autory ztotožnit v bodě, že soubor testamentů je v z velké míry nahodilý.

Pokud však budeme mít neustále na zřeteli výše vytčená úskalí a varování před nadměrným spoléháním se na kvantitativní analýzu testamentů, potom se domnívám, že je možné dojít s použitím této metody k relevantním závěrům. Pro účely této práce bude provedena kvantitativní analýza testamentární řady se zaměřením (vzhledem na kvantifikovatelnost dat) na základní poznatky o osobách zůstavitelů, odkazovaném majetku, příjemcích odkazů. Na další metodologická úskalí bude poukázáno v samotném textu při analýze testamentů.

STRUČNÉ DĚJINY MĚSTA

Založení města chápeme jako soubor právních a technických aktů, jež předcházejí dlouhodobějšímu procesu přeměny existující sídelní aglomerace na institucionalizované město a zároveň jej provázejí. Vedle samotné výstavby nového, nebo přestavby stávajícího osídlení mělo založení města právní povahu, při níž mu bylo propůjčeno městské právo. Chrudimské hradiště, obklopené řadou sídlišť, se v hospodářské oblasti začalo intenzivně rozvíjet během 13. století, jak lze soudit z archeologických nálezů. Závažné přeměny v hradišti, které se nacházelo příhodně na významné zemské stezce, dokládají vydělení malé akropole z areálu vlastního hradiště, v podhradí pak vznik tržní osady při kostele sv. Kříže.⁶¹ Za nejstarší historicky doloženou písemnou zmínku o Chrudimi můžeme považovat kronikářem Kosmou vykreslenou scénu smrti knížete Břetislava k roku 1055, který umírá na zeměpanském hradě.⁶² V těsné blízkosti „staré Chrudimě“ pak nechal Přemysl Otakar II. vysadit nové město („*civitatem novam apud Crudin antiquam eidem loci proximitate contiguam*“). Pod termínem „stará Chrudim“ bylo identifikováno umístění areálu malé akropole, správního hradu, kterou dnes ohraničují kostel Nanebevzetí P. Marie a Břetislavova ulice. Město tak bylo založeno na již osídleném území a areál hradu byl do prostoru nově vzniklého města včleněn.⁶³

Právní akt založení města, který je pro naše potřeby ztotožněn s panovníčím rozhodnutím nově lokovat a následně osídlit území a kterým mu byl udělen městský status, nelze přesněji datovat. Originální znění lokační listiny⁶⁴ se totiž nedochovalo. Známe pouze jeho opis, byť nedatovaný, který se nachází ve formulářové sbírce pražského notáře Jindřicha z Isernie. Přemysl Otakar II. tímto způsobem vydal svolení k založení nového města k ozdobě

⁶¹ FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudim v pravěku a středověku*, s. 9–38.

⁶² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, (edd.) B. Bretholz – W. Weinberger, MGH SRG NS II, Berlin 1923, s. 101–103.

⁶³ V současném stavu bádání panuje snad již definitivní konsensus nad otázkou vztahu zeměpanského hradu k nově osazenému městu. Názor K. V. Adámka, který považoval „*Crudin antiqua*“ za nynější vnitřní město (okolí hradu a kostela) a nově vzniklé město za prostor za horní bránou, neboli Nové město, byl odmítnut a dnes se obecně soudí, že patrně správné je mínění J. V. Šimáka, který „*starou Chrudim*“ ztotožnil s hradem a za nové město považoval nynější vnitřní město, čímž byla vyvrácena i domněnka J. Šusty, který tvrdil, že město bylo původně vysazeno v prostoru kolem kostela sv. Kříže, ovšem vinou nezdaru byla lokace opakována na jiném místě. Srov. ADÁMEK, K. V.: *Chrudim antiqua*. In: *Vlastivědný sborník východočeský I.*, (ed.) K. V. Adámek, Chrudim, 1922, s. 46; – ŠIMÁK, J. V.: *Příspěvky ke starému místopisu Čech II.* ČSPS 51–53, 1943–1945, s. 56–58; – ŠUSTA, J.: *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví* (=České dějiny. Díl II, část I). Praha 1935, s. 533.

⁶⁴ V textu užívaný termín „lokační“ listina nejlépe vystihuje obsah smlouvy panovníka s lokátorem, neboť – jak uvedl J. Kejř – „zakládací“ privilegia, jejichž náplní je samotné rozhodnutí o založení města, se v našem prostředí vyskytují jen výjimečně. KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 130–131.

a upevnění království Českého a uzavřel smlouvu s lokátorem Konrádem, který vyměřil 102 lánů pro výstavbu města. Z nich se noví osadníci zavázali zaplatit 1000 hřiven stříbra ve čtyřech lhůtách a městu byla na dvě léta odpuštěna berně. Jako odměna lokátorovi za úspěšné provedení posloužila dědičná rychta, dva berně prosté lány půdy, jedno městiště, lázeň, dva masné a dva chlebné krámy.⁶⁵ Byť listina není datovaná, k jejímu vydání došlo nejpozději roku 1276. Tuto jistotu nám dává lokační listina města Hranice na Moravě, které je vyměřováno „*de mesura Chrudimensi*“.⁶⁶ Pokusy předsunout vydání chrudimské listiny před rok 1268 na základě listu pražského biskupa Jana, který vysvědčoval Konrád, farář z Chrudimi („*Con/radus, plebanus de Chrudin*“⁶⁷), jehož titul byl interpretován jako „farář městského chrámu“,⁶⁸ nejsou dostatečně přesvědčivé. Znalost přesného data nicméně není prvořadá, neboť zlistinění právního aktu mohlo následovat se značným zpožděním. Na zajímavou příbuznost založení města Chrudimi a Čáslavi však upozornil A. Roubic, který na základě shody jmen a také s poukazem na stejný způsob vyměření města – v okolí hradu – ztotožnil chrudimského lokátora s lokátorem Čáslavi (1260) a Poličky (1265).⁶⁹

O dalším vývoji Chrudimi po založení města ve 2. polovině 13. století písemné prameny mlčí. Na počátku 14. století přešlo město spravované královskou komorou do držení českých královen. Celý proces započal Václav II., který odkázal své manželce Elišce Rejčce věno ve výši 20 000 hřiven stříbra. Stejnou sumu pak Eliška dostala od svého druhého manžela Rudolfa Habsburského, nikoli však ve formě hotovosti, nýbrž vyplácenou jako roční plat z několika měst (včetně Chrudimi), které jí panovník zastavil. Věnná města nikdy nevytvořila žádnou pevnou instituci, ale zanikala a vznikala podle aktuální situace. Města spojoval vztah ke královně, již byla předána do držení. Jednalo se o města s rozdílnými parametry, během let se struktura věnných měst proměňovala. Pokud nežila královna, což se stávalo často, pak věnná města zanikala a správa opět přecházela do kompetence královské komory. Královna později disponovala vlastním dvorem, strukturou paralelní ke královskému, byť v menším měřítku. Byla jí však ponechána jen omezená pravomoc nad městy, královnina privilegia schvaloval zvláštními konfirmacemi král. Některá privilegia také

⁶⁵ CIM II, 82, č. 24.

⁶⁶ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (edd.): CDB V/2 1267–1283. Praha 1981, č. 85, s. 494–496; opis listiny v knize opisů klášterních listin od M. Siebeneichera je přístupný v MZA Brno, E 55 Premonstráti Klášterní Hradisko, sign. 37, *Historica relation de conditoribus ... mon. Gradensis*, fol. 106–107.

⁶⁷ EMLER, J. (ed.): RBM IV, Praha 1892, č. 1818, s. 726.

⁶⁸ F. Vacek se domníval, že pokud by se jednalo o hradního kaplana, nebyl by titulován jako farář. Chrudim podle něj tehdy musela mít městský kostel. Viz VACEK, F.: *Chrudim do roku 1439*, s. 12.

⁶⁹ ROUBIC, A.: *K právnímu a správnímu vývoji města Chrudimě*, s. 14.

neuváděla jako vydavatele královnu, jako by se ani nejednalo o města věnná.⁷⁰ Specifická situace nastala v 16. století, kdy se všechna města věnná (tedy města skutečně privilegovaná) nacházela v hradeckém a chrudimském kraji, v nichž vedle poddanských měst nemělo žádné další město status královského města.⁷¹

V době držení města Eliškou Rejčkou obdržela Chrudim privilegia, která se dotýkala hospodářské oblasti a umožňovala městu větší ekonomický a hospodářský rozvoj. Listinou z 5. října 1307 vydanou římským králem Albrechtem, jejíž vyhotovení plně zapadá do schématu Albrechtovy politiky (v rámci podpory kandidatury svého syna Fridricha na český trůn), byly posíleny městské pravomoci především v oblasti sporů se šlechtou a měšťané také získali mílové právo.⁷² Listina zřejmě již v současnicích vzbuzovala rozpaky, neboť Fridrich ve svém snažení o titul českého krále neuspěl, čímž listina ztratila záruku a autoritu vydavatele, což následně vyvolalo pochybnost o celé právní platnosti. Když Eliška Rejčka vydala 17. srpna 1308 potvrzení výsad, které městu udělil zesnulý Rudolf Habsburský, Albrechtovu listinu zcela pominula.⁷³ Rudolfovo privilegium se nedochovalo, nedokážeme tedy odvodit, jaké výsady městu Eliška potvrzovala. Patrně se mezi nimi nacházelo i ono mílové právo. Z pohledu měšťanů byl důležitý závazek, že město nebude zastavováno.

Užitky plynoucí z města a jeho podřízení královnině správě potvrdil své manželce Alžbětě Pomořanské Karel IV. roku 1363 a pro správu věnných měst zřídil zvláštní podkomořský úřad.⁷⁴ Po Alžbětině smrti spadla věnná města zpět do královské komory a Václav IV. je následně nechal zapsat své manželce Žofii Bavorské. Nový modus operandi nastolil Václav IV., který tak reagoval na stížnosti měšťanů věnných měst po smrti Alžběty Pomořanské. Ta se týkala rostoucích nákladů způsobených jednak špatným hospodařením královnina dvora v Hradci Králové, na jejichž pokrytí byly od měst vyžadovány zvláštní berně a půjčky, jednak spojených s výkonem soudní pravomoci podkomořího. Královnin podkomoří přijížděl do měst, aby zde konal soudy a za účelem obnovy městské rady, za což

⁷⁰ MUSIL, F.: Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004*, (ed.) J. Kilián, Mělník 2004, s. 4–7.

⁷¹ VOREL, P.: Královská věnná města v systému českých měst 16. století. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, (ed.) J. Kilián, Mělník 2004, s. 16–19.

⁷² Český překlad latinského originálu se nachází v LC 1, fol. 319 r; – CIM II., č. 83, s. 148.

⁷³ LÁBLER, K.: Listář, č. 3, s. 9.

⁷⁴ CIM II, č. 406, s. 588.

mu náležel od města plat.⁷⁵ Václav IV. pro budoucí časy zkorigoval četnost podkomořského soudu, který se mohl uskutečnit jedenkrát ročně, nebo v době konání královského soudu. Druhá část stížnosti se týkala problému berně, kterou na městech vyžadovala královna. Napříště směla královna žádat berni jen tehdy, když byla vybírána i královská berně, a v takové výši, jakou platila ostatní královská města.⁷⁶ Žofie byla paní věnných měst až do roku 1421. Do královniny držby se Chrudim po husitských válkách vrátila teprve roku 1437, kdy byla králem Zikmundem věnem udělena královně Barboře.⁷⁷ Fakt, že věnná města nadále sloužila jako zástava za dlužné sumy, a to i přes písemné záruky vzešlé z panovnické kanceláře, slibující upustit od této praxe, dosvědčuje listina královny, která devět let poté propouští chrudimské měšťany z rukojmí dluhů a slibuje městské radě, že se v budoucnu již k zástavě města neuchýlí.⁷⁸ Paní věnných měst zůstávala královna (císařovna) vdova Barbora do své smrti roku 1451. Poslední držitelkou věnných měst v námi sledovaném období byla po roce 1458 Johana, manželka Jiřího z Poděbrad, jejímž jménem obnovoval podkomoří každý rok městskou radu.⁷⁹ Johana zemřela roku 1475 a po tomto datu již obnova městské rady nebyla prováděna královniným podkomořím.

Velký předěl v dějinách města znamenalo husitské revoluční hnutí. Při triumfálním tažení husitských vojsk východními Čechami nebyla ušetřena ani Chrudim. Před městem se spojilo vojsko Pražanů s oddíly Jana Žižky a společně oblehly město. Chrudimský hejtman Jan Městecký z Opočna přijal nabízenou kapitulaci a 26. dubna 1421 tak město otevřelo své brány husitským sborům. Bouřlivá válečná událost poznamenala tvář Chrudimi – předně byl zrušen dominikánský klášter, který se již nikdy nedočkal obnovy. Mniši byli vyhnáni,⁸⁰ městské fary obsadili husitští kněží, fara u kostela sv. Kříže zanikla a její místo zaujala nově zřízená fara na Kateřinském předměstí u kostela sv. Kateřiny.⁸¹ Vlady nad Chrudimí se ujaly obce pražských měst, zastupovány vojenským velitelem Divišem Bořkem z Miletínka. Chrudim se také stala působištěm radikálního kněze Martina Lupáče, který se sice

⁷⁵ Podkomořský soud a způsob sazení nové městské rady upravoval privilegiem určeným všem královským městům Jan Lucemburský. LC 1, fol. 325 v; – CIM I, s. 50.

⁷⁶ CIM II, č. 671, s. 863–865. Na výši berně si stěžovala městská rada již roku 1341. Odpověď krále Jana a markraběte Karla stanovila výše berně na 60 kop. LC 1, fol. 320 v; – CIM II, č. 228, s. 154.

⁷⁷ Listina z 11. února 1437, CIM III., č. 111, s. 118.

⁷⁸ Listina z 2. září 1446, LC 1, fol. 321 r; – CIM III, č. 144, s. 253.

⁷⁹ Zápisy v městské knize dovolují rekonstruovat složení městských rad pro celé sledované období, od roku 1461 se pak v knize nachází pravidelné zápisy o obnovování rad, které se dalo „*per militem ... subcamerar[i]u[m] domine regine Johanne*“.

⁸⁰ Tvrzení V. Hájka, že osm mnichů bylo na chrudimském náměstí upáleno, snad bylo definitivně vyvráceno F. Vackem. VACEK, F.: *Chrudim do roku 1439*, s. 31.

⁸¹ KLAUS, A. – FLORIAN, Č. – KUDRNA, K.: *Chrudimsko a Nasavreko IV*, s. 312.

v pramenech vyskytuje stále s přídomkem z Chrudimi, ovšem reálný výkon správce chrudimské fary byl limitován jeho trvalou nepřítomností ve městě. Největší proměnu zaznamenalo město v rovině sociální, národnostní a hospodářské – z města odešla část obyvatelstva, především německy mluvícího,⁸² což mělo své důsledky také v proměně městských elit, které obsazovaly místa v městských radách. Vyplývá to z výpovědi pamětníka, zapsané ve dvorských deskách: „... *Když postúpili Chrudimě Žižkovi, tu Klektaj Vaněk, syn Jakubów, byl povolán na rathús s jinými, i kázali mnohým ven z města a jemu Klektajovi také. A tu jemu pobrali listy na jeho zboží i jiné všecko, což měl...*“⁸³ Učení pražských obcí v náboženské i politické rovině se Chrudim přidržovala až do bitvy u Lipan. Patřila mezi posledních šest měst, která zůstala ve svazku se Starým Městem pražským v roce 1425, z roku 1429 se dochoval záznam o osazování městské rady staroměstskými měšťany krejčím Hedvikou a platněřem Křížem.⁸⁴ Teprve roku 1436 skončila přímá právní podřízenost Chrudimi Starému Městu. Městská obec vypravila několik svých konšelů do Jihlavy, kde slíbili poslušnost císaři Zikmundovi.⁸⁵ Od nového krále si vyžádala městská rada potvrzení svých privilegií. Tak Zikmund Chrudimským konfirmoval čerstvě obdrženu výsadu konat výroční trh na svátek Nanebevzetí P. Marie, který byl svázán i se zasvěcením hlavního chrudimského kostela.⁸⁶

Následujícího roku, kdy po korunovaci královny Barbory Chrudim přešla opět do správy podkomořího věnných měst, šel výnos z Chrudimi pouze z daní, listina však mlčí

⁸² Nakolik však byl odchod obyvatel masivní, či zda se jednalo pouze o úzkou skupinu elity, nevíme. Při zkoumání poměrů v Kutné Hoře, v níž se díky exkluzivnímu postavení města a rozvinuté vrstvě elity vyskytovalo jistě více Němců, na základě zkoumání počtu uprchlíků z města, kteří se objevovali v jiných městech s přídomkem „z Kutné Hory“, došel T. Borovský k závěru, že reálně odešla pouhá desetina obyvatelstva, ostatní zůstali a patrně se přizpůsobili novým podmínkám. BOROVSÝ, T.: *Kutná Hora 1437–1461*. ČNM–řada historická 167, č. 1-2, 1998, s. 23–24.

⁸³ PALACKÝ, F. (ed.): Arch Č I, Praha 1840, s. 159. O jak velkou část obyvatel se jednalo, nevíme. Jsme odkázáni pouze na problematické určování národnosti podle jmen, jejichž podoba závisela na mnoha okolnostech, především na osobě písaře, jeho národnosti a jazyku, který považoval za svůj vlastní. Ovšem pro naše potřeby je postačující konstatování, že jména převažující části berních poplatníků na přelomu 14. a 15. století měla německou podobu. Městskou elitu předhusitské Chrudimi lze podle jména přiřadit k německy mluvícím, platí to u Mertlina Praczera (před 1359), Ulmana z Chrudimě, jehož syn Sigmund byl veřejným notářem (1406), Henzlina Sulara (1410), konšely Petra Hublera a Václava Hublera (1410), Henzlina Guglveita (1414) a rychtáře Lachara (před 1420). Viz KOLLMANN, H.: *O kollektorech komory papežské v Čechách a censu vyšehradském do počátku století 15., jako výklad k listině kollektora M. Jana z Moravy z r. 1412*. Praha 1897, s. 78; – FRIEDRICH, G. (ed.): Arch Č XXXV (=Druhá kniha provolacích desk dvorských), Praha 1935, s. 434; – Arch Č I, s. 159 a 161.

⁸⁴ TOMEK, V. V.: *Dějiny města Prahy. Díl VIII*. Praha 1891, s. 446.

⁸⁵ TÝŽ: *Dějiny města Prahy. Díl IV*. Praha 1879, s. 717.

⁸⁶ Tržní privilegium z 11. října 1435 od staroměstských radních, LC 1, fol. 30 r; – CIM III, č. 73, s. 116. Králova konfirmace z 25. září 1436, LC 1, fol. 321 r; – CIM III, č. 77, s. 121.

o zeměpanském hradu. Z toho A. Sedláček usoudil, že hrad v letech na počátku 15. století přestal sloužit jako centrum správy a jeho význam upadl natolik, že byl darován do držení obce. Podle výsledků archeologických výzkumů je však možné, že hrad byl zničen při požáru již ve 30. letech 14. století, tedy o celých sto let dříve.⁸⁷

Dějištěm důležitých událostí se Chrudim stala během dvou sjezdů východočeských stavů na počátku roku 1438, kde se jednalo o uznání volby Albrechta Habsburského českým králem a o jeho nástupnických právech. Následně se východočeští utrakvisté sjednotili, společně stanuli proti Albrechtovi a podporovali kandidaturu Albrechtova konkurenta, polského Jagellonce Kazimíra. Tato podpora zahrnovala také vojenský zásah. Chrudim tak na čas hostila část polských vojsk. Ovšem již následujícího roku figurovali zástupci města spolu se zástupci dalších královských věnných měst mezi těmi, kteří v Praze uzavřeli příměří s rakouskou stranou Albrechta Habsburského. Ten však na český trůn neusedl. Po náhlé Albrechtově smrti se Chrudim v nastalém bezvládí zúčastnila čáslavského sněmu a vytvořila spolu se stavy krajů hradeckého, čáslavského a kouřimského spojené landfrýdy.⁸⁸ V chrudimském kraji získal post hejtmána Bohuš Kostka z Postupic. Ovšem podíl věnných měst zde byl spíše symbolický a chrudimská obec svého zástupce v hejtmanských radách vůbec neměla.

Do polipanského období vstoupila královská města ve změněném stavu, kterému se musel přizpůsobit i panovník. Města vytvořila stav, který začal hrát důležitou úlohu na stavovské šachovnici. S vlastním pozemkovým majetkem, mnohdy disponovala vlastní vojenskou silou, si vybudovala silnou pozici, což bylo dáno jejich podílem na husitské revoluci a také dlouhou dobou interregna. V této době došlo k uvolnění svazků mezi městy a panovníkem, které bylo třeba obnovit a upevnit. Aktivnějším partnerem v této obnovované smlouvě byl panovník, jímž se od konce 40. let fakticky stal nekorunovaný Jiří z Poděbrad. Ten zvolil raději taktiku spojenectví s městy, aby tak zabránil možnému společnému postupu panstva, rytířů a měšťanů. Pro obě strany byla spolupráce výhodná – Jiří považoval města za

⁸⁷ SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl první Chrudimsko*. Praha 1882, s. 174. Z archeologických průzkumů kostela Nanebevzetí P. Marie a okolí vyplývá, že výstavba či přestavba kostela, konkrétně datování skácení stromu na krov do roku 1338, koresponduje s událostmi po požáru města, neboť v letech 1337 a 1341 byla vydána privilegia, přinášející Chrudimským úlevy od berně. Ta mohla reagovat právě na složitou situaci při obnově města po požáru. Datum rozšíření kostela P. Marie je důležité, neboť v jeho místě se předpokládala existence hradu. Zdá se tedy, že ten mohl být požárem zcela zničen a tuto plochu zčásti pokryl právě kostel a hřbitov. Srov. FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Chrudim v pravěku a středověku*, s. 34–36; – FROLÍK, J.: *Chrudim českých královen*. Chrudim 2002, s. 25–29.

⁸⁸ Arch Č I, s. 254–263.

základnu panovnické moci (ovšem vedle rodové pozemkové základny ve východních Čechách), města pak těžila z královy přízně, kterou dokázala přetavit ve výhodná privilegia. Správcovská a později regulérní vláda krále Jiřího znamenala, po mnoha letech nejistých politických poměrů, střídání bezvládí a krátkých epizod, kdy byl královský trůn obsazen, uklidnění situace v Čechách, která vytvořila vhodné prostředí pro hospodářský vzestup měst. Jak však prokázalo studium strategie Jiřího z Poděbrad vůči královským městům, ne všem byla ze strany krále věnována stejná pozornost.⁸⁹ Naopak, králův přístup k nim se lišil a přizpůsoboval se politickým poměrům daného území. Ukázalo se, že východní Čechy nevyžadovaly královu pozornost v takové míře jako jiné kraje. Utrakvismus pronikl do východních Čech a jeho kořeny zde byly silné. Ve 40. letech stály na jednotě hradeckého a chrudimského kraje v landfrýdu, které poskytly Jiřímu silnou oporu ve vypořádání se se Strakonickou jednotou. V této oblasti se vytvořily pásy drobných území, jež ovládala šlechta, patřící ke spojencům poděbradské strany. Samotný Jiří z Poděbrad ve východních Čechách zvětšoval svou pozemkovou doménu a prostřednictvím ovládaného majetku a s podporou věrných přívrženců zajistil tento prostor a získal nad ním kontrolu. Stejně tak všechna královská a věnná města stála pevně na jeho straně a účastnila se na pacifikaci a na zisku mocenské převahy na tomto území také vojensky. Snad proto nepovažoval král Jiří za nutné věnovat zvýšenou pozornost východočeským městům v takové míře, jak to činil v jiných krajích, kde neměl zdaleka takový vliv a kde si udělováním privilegií snažil naklonit městské radní a z těchto měst vytvořit základnu pro rozšiřování vlivu a moci do inkriminovaných oblastí. Naopak ve východních Čechách, které již mocensky ovládl, mohl král zvolit strategii stagnace širší podpory královských měst, která by konkurovala jeho državám.⁹⁰

Zdá se však, že i přes mírné opomíjení měst ve východních Čechách byla chrudimská městská rada s vývojem spokojená. Svou účastí ve východočeských landfrýdech stanula Chrudim po boku Jiřího z Poděbrad a Poděbradské jednoty a této straně zůstala věrná až do konce Jiříkovy vlády. Své ozbrojené oddíly vyslala například roku 1448, aby se připojily k dalším Jiříkovým praporům a pomohly dobýt Prahu. Následně se město vojensky podílelo na střetech s oddíly Strakonické jednoty a podporovalo Jiřího jako správce království.⁹¹ Královna-vdova Barbora Celská svěřila správu věnných měst právě Jiříkovi, takže její smrt v roce 1451 neznamenal výraznější změnu.

⁸⁹ RAK, P.: *Česká venkovská královská města v politice Jiřího z Poděbrad*. SH 32, 1985, s. 5–47.

⁹⁰ *Ibid.*, s. 14–16.

⁹¹ MUSIL, F. – FELCMAN, O. – ČECHURA, J.: *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku do roku 1526*. Praha 2009, s. 585–593.

Nový král Ladislav výrazněji nezasáhl do chodu města, pouze potvrdil starší městská privilegia.⁹² Vyřešením problematické situace kolem rebelujícího Jana Koldy ze Žampachu a zabezpečením zemských cest došlo ve východních Čechách k celkovému uklidnění poměrů.⁹³ Hospodářská situace v království se na počátku 50. let celkově zlepšila, věnná města mohla svou hospodářskou aktivitu rozšířit i za hranice blízkého okolí. Ovšem zatímco za doby Jiříkova správcovství a vlády Ladislava Pohrobka upadal zájem o věnná města, tři z nich se dokonce nacházela v zástavě, projevila královna Johana o věnná města, které jí byla opět udělena do správy, nemalý zájem. První se dočkala Chrudim, jejíž městský špitál Johana štědře obdarovala. Její rozhodnutí vzápětí potvrdil král Jiří a ze své autority následně městu konfirmoval a rozšířil výsady.⁹⁴ Vyšel vstříc stížnostem městské rady a třetí plochy vzniklé z uplatňování soudní moci podkomořího a zásahů do chodu města částečně odstranil. Jiřík omezil výši platu podkomořímu na maximálně 12 kop a hofrychtěři na nanejvýš 2 kopy.⁹⁵

V politickém a vojenském směřování druhé poloviny 60. let 15. století stáli chrudimští měšťané pevně po boku krále Jiřího, zejména proti ustavené Zelenohorské jednotě a následně i v otevřené válce s Matyášem Korvínem. Relativně bezpečný prostor východních Čech narušil až roku 1468 výpad Lužičanů. Následovalo opevňování důležitých obranných bodů, zejména hradů, a na věnná města dolehla hrozba války. Na počátku roku 1469 vpadl Matyáš Korvín v čele uherských oddílů do chrudimského kraje. Po několika úspěšných dobývacích manévrech v okolí se vojsko pokusilo prolomit obranu Chrudimi a centrum kraje si podmanit.⁹⁶ Město utrpělo škody v podobě vydrancovaných a vypálených předměstí, o čemž nás informuje městská kniha, která mluví o spálených dvorech od nepřátel ležících na předměstích.⁹⁷ Ovšem samotné vnitřní město díky pevným hradbám náporu odolalo a král Matyáš, který podle vratislavského kronikáře Petra Eschenloera na krátkou dobu sám upadl do zajetí, byl nucen upustit od zdlouhavého obléhání.⁹⁸ Na pražském sněmu, konaném

⁹² LC 1, fol. 322 v; – CIM III, č. 187, s. 322.

⁹³ MUSIL, F. – FELCMAN, O. – ČECHURA, J.: *Dějiny východních Čech*, s. 569–600.

⁹⁴ LC 1, fol. 322 r; – CIM III, č. 214, s. 369

⁹⁵ LC 1, fol. 324 v; – CIM III, č. 215, s. 371 a č. 221, s. 381.

⁹⁶ KLAUS, A. – FLORIAN, Č. – KUDRNA, K.: *Chrudimsko a Nasavreko IV*, s. 65–70.

⁹⁷ Škody na majetku na předměstí „... od nepřátel způsobených...“. LC 1, fol. 176 v.

⁹⁸ *Peter Eschenloer's Geschichten der Stadt Breslau, Zweiter Band*. Breslau 1828, s. 147. Jedná se o jeden z mnoha negativních i pozitivních narativů, které se o osobě Matyáše Korvína rozšířily už v dobových pramenech v mnoha zemích tehdejší Evropy a jež svědčily o velké popularitě Matyášovy osoby. Uherský král byl ve srážce dvou oddílů u Chrudimi téměř zajat a následně se pokusil dobýt Chrudim téměř sám, padl do zajetí, ovšem byl považován za pouhého řadového vojáka a propuštěn. Vedle tohoto motivu se v českém prostředí ujal narativ o králi, který povečeřel s chudákem, opět nepoznan. Srov. KALOUS, A.: *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král*. České Budějovice 2009, s. 15, 131–132.

v březnu roku 1470, bylo vyhlášeno zřízení zemské obrany – stálého vojska v krajích pod vedením královských hejtmanů. Kvóta pro postavení branných v nařízení pro chrudimský kraj činila 450 pěších, 50 jezdců a k nim navíc 25 vozů. Na zřízení hotovosti měl vedle šlechticů dohled také jeden měšťan z Chrudimi.⁹⁹ Nenadále výdaje vyprazdňovaly městskou pokladnici, žoldněře vyplácela městská rada roku 1470 a byla přitom nucena sáhnout na sirotčí peníze.¹⁰⁰ Téhož roku vpadly opět uherské oddíly do kraje a pustošily okolí Chrudimi.¹⁰¹

Po náhlém úmrtí krále Jiřího byla většina šlechty a věnná města ochotna podpořit králem zvoleného nástupce, Vladislava Jagellonského. Chrudim byla válečnými lety jistě hospodářsky oslabena – z tohoto úhlu pohledu před námi jasněji vysvítají příčiny horečné snahy chrudimských měšťanů uhájit svá starobylá práva. Roku 1472 byla jejich snaha korunována úspěchem, neboť král Vladislav udělil Chrudimi privilegium na výlučné šenkování chrudimského piva v okolí jedné míle.¹⁰² Várečné právo hájili měšťané proti obyvatelům předměstí již roku 1435. Rada Starého Města jim dala za pravdu a od té doby tedy platil *modus vivendi*, podle něž obyvatelé předměstí směli vařit pivo třikrát ročně pouze v městských pivovarech a jen pro svou potřebu. Na důkaz toho byly zrušeny varné kotle a pánve všech obyvatel mimo vnitřní město.¹⁰³ Z pozdější konfirmace krále Ferdinanda z roku 1547 víme o tom, že král Vladislav potvrdil Chrudimi vedení vody do města, která byla patrně zapotřebí v měšťanských pivovarech.¹⁰⁴ Především v 70. letech věnoval král královskému městu zvýšenou pozornost. Tak roku 1476 obdržela městská obec právo konat nový trh na sv. Jiří, z něhož plynuly do městské pokladny nemalé prostředky.¹⁰⁵ Těmito počiny bylo ze strany panovníka upevňováno hospodářské postavení královských měst. Ke zlepšení finanční situace měst přispěla další jagellonská privilegia. Jednalo se o obnovu práva vybírat na území města tržní poplatky a cla.¹⁰⁶ Vedle privilegií důležitých pro hospodářský rozvoj města udělil král roku 1472 městské radě právo pečeti oficiální listiny

⁹⁹ Byl jím Viktorín z Kunčihu. Viz Sněmovní zápis hotovosti veřejné w krajích pro obhájení země České, PALACKÝ, F. (ed.): Arch Č IV, Praha 1846, č. 9, s. 443.

¹⁰⁰ LC 1, fol. 160 r.

¹⁰¹ KLAUS, A. – FLORIAN, Č. – KUDRNA, K.: *Chrudimsko a Nasavrcko IV*, s. 73.

¹⁰² Znění listu se nedochovalo, zmiňuje se o něm pouze úryvek českého překladu LC 1, fol. 318 v; – CIM III, č. 338, s. 588.

¹⁰³ LC 1, fol. 318 v; – CIM III, č. 70, s. 110.

¹⁰⁴ Privilegium Ferdinanda I. z 24. května 1543 o vysazení jarmarku na sv. Barboru, SOkA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 9; – CIM III, č. 351, s. 602.

¹⁰⁵ Privilegium krále Vladislava II. z 13. února 1476. SOkA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 5, sign. 6/24; – LÁBLER, K.: *Listář*, č. 32, s. 35–36.

¹⁰⁶ LC 1, fol. 326 v; – CIM III, č. 439, s. 749.

městské kanceláře červeným voskem.¹⁰⁷ Patrně se ze strany panovníka jednalo o odměnu za podporu při kandidatuře, neboť červený vosk náležel k výsadám panovníka a některých vysokých šlechticů a byl znakem příslušnosti k několika privilegovaným.

Na konci 80. let 15. století začal spor chrudimské obce se šlechticem Zikmundem Šárovcem ze Šárovce pro porušení zákazu šenku a vaření piva podle práva míle. Městská rada poháněla šlechtice před zemský soud a dovolávala se svých královských privilegií. Na soudu, konaném 1. června 1493, vystupovali Vilém z Pernštejna a další pánové z okolí. Ti proti městu hájili své právo na šenkování piva. Argumentovali tím, že oni sami a jejich majetky a statky jsou svobodné, tudíž se jich městské privilegium nedotýká.¹⁰⁸ Celý spor byl nakonec rozhodnut v neprospěch města a rozsudek, zanesený do zemských desek, se dokonce stal vzorem pro řešení podobných sporů. Král Vladislav se pak na precedens odvolával.¹⁰⁹ O to více pak měšťané hájili svou výsadu na pěstování pšenice a výrobu pšeničného sladu před obyvateli předměstí, zejména před tamními sladovníky, kteří měli zakázáno nakupovat nebo sami pěstovat pšenici. Jejich sladovnická činnost byla omezena pouze na nákup ječmene a výrobu ječmenného sladu.¹¹⁰

Počátek 16. století bývá v literatuře hojně charakterizován jako doba vrcholícího zápasu mezi městy a šlechtou, která si svým vlastním podnikáním uzurpovala výsady dosud náležející právě městským obcím. V prostředí Chrudimi nemůžeme tento boj vidět tak dramaticky a osudově, starochrudimští měšťané vsutku hájí své právo várečné a mílové, ovšem ani tato snaha nezabránila postupnému úpadku soukromých pivovarů a zmenšování odbytu.¹¹¹

¹⁰⁷ LC 1, fol. 318 r; – CIM III, č. 339, s. 589

¹⁰⁸ EMLER, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae I. Anno MDXLI igne consumptarum*. Praha 1870, č. 256, s. 219.

¹⁰⁹ Výpověď krále Vladislava ve při mezi pány a rytíři a královskými městy roku 1502: „...*A což se krčem dotýče, staw panský a rytieřský powěděli, že o krčmy swolení zemské s městy mají spolu, a wystupuje-li kdo z toho, muož sobě každý jednoho každého právem k nápravě přivést, dokládajíc se rozsudku o krčmy, kterýž se jest stal Chrudímskými a Šárovcem a jinými...*“ PALACKÝ, F. (ed.): Arch Č VI, Praha 1872, č. 18, s. 255.

¹¹⁰ CIM III, č. 492, s. 827.

¹¹¹ KLAUS, A.: *O chrudimských pravovárečných měšťanech*. Chrudim 1907, s. 1–16.

PŘÁVNÍ POMĚRY CHRUDIMI

Městské právo

Bedřich Mendl chápal městské právo jako soubor nařízení a výsad, jichž užívali obyvatelé města, jimž podléhali a kterými byli spravováni při veřejném i soukromém podnikání.¹¹² K základním charakteristikám práva českých a moravských měst řadíme partikularismus – ani dvě města, jež se řídí stejným právním vzorem, si neosvojila právo identickým způsobem. Městské právo netvoří jen právní knihy, ale také privilegia, nálezy a rozhodnutí městského soudu, právní naučení, statuta a městské knihy, to vše dohromady vytvářelo autonomní právo konkrétního města. Můžeme však zmapovat cesty šíření a filiace práva a nalézt mezi soubory práva určitých měst společné rysy, které dovolují odvodit příslušnost k právní oblasti. Ovšem ona příslušnost k mateřskému městu byla proměnlivá v čase, navíc o právní naučení mohla městská rada zažádat i mimo městu vytčenou právní stolicí, i když nutno podotknout, že se jedná o výjimečné případy, nikoliv běžnou praxi. K těžkostem souvisejícím s určením právní závislosti přibývá také duplicita práva – různé právní okruhy mohly být zaštitěny různými právními korpusy. Mnohdy jednotlivá města přecházela v průběhu dějin k jiným právním rodinám, u mnohých dokonce nemůžeme ani s jistotou tvrdit, jakého práva město užívalo a zdali přešlo k jinému.¹¹³ K takovým případům se řadí i Chrudim.

Chrudim obdržela od panovníka v lokační smlouvě jihlavské právo. Tento fakt bývá vysvětlován záměry Přemysla Otakara II. zříditi poblíž města doly, samotný akt vysazení Chrudimi spolu s Německým Brodem, Čáslaví, Kolínem a dalšími pak jako ohlas stříbrné horečky. Nic z těchto plánů nebylo realizováno.¹¹⁴ Město se však nadále mělo řídit jihlavským privilegiem,¹¹⁵ které tvoří jediný záchytný bod, jediný rámeček práva, se kterým jsme pro chrudimské prostředí 13. století seznámeni. Prameny bohužel další vývoj práva nezachycují, po celou dobu až do roku 1372 se pohybujeme na nezmapované půdě. Záchytný bod našel A. Rybička, který si do svých poznámek zapsal údaj o listině z roku 1335. Podle ní mělo být

¹¹² MENDL, B. (ed.): *Tak řečené právo norimberské v Čechách*. Praha 1938, s. 28.

¹¹³ HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*. Studie o rukopisech 14, 1975, s. 47–50; – SPÁČIL, V. – SPÁČILOVÁ, L. (edd.): *Míšeňská právní kniha. Historický kontext, jazykový rozbor, edice*. Olomouc 2010, s. 80–81.

¹¹⁴ Srov. HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*, s. 42; – ROUBIC, A.: *Chrudim do roku 1547*, s. 15; – ŠUSTA, J.: *Soumrak Přemyslovců*, s. 525.

¹¹⁵ Edice českého překladu privilegia HOFFMANN, F. (ed.): *Jihlavské právo*. Havlíkův Brod 1959.

městu uděleno svolení řídit se nově právem Starého Města pražského.¹¹⁶ Tato listina se však ve zlomkové podobě nenachází v jím udaném rukopisu drážďanského archivu,¹¹⁷ a nenajdeme ji ani v jinak spolehlivé kontraktní knize, do které byla opsána všechna privilegia od počátku 14. století. Existenci listiny nelze tedy brát za bernou minci. Právní historik J. A. Tomaschek jmenuje Chrudim ve skupině jihlavského právního okruhu, ovšem zároveň dodává, že „*Schöffensprüche sind unbekannt*“.¹¹⁸ Vrátime-li se ještě ke zlomkům drážďanského archivu, objevíme zde listinu Karla IV. z roku 1360, kterou byla osada Nasavrky povýšena na město. Nasavrky jako součást strádovského statku (s hradem Strádov jako jeho střediskem) náležely olomouckému biskupovi Janu Očkovi z Vlašimi. V listině je přitom novému městu uděleno chrudimské právo a Chrudim je určena jako odvolací stolice.¹¹⁹ Bývalo zvykem udílet odvolací právo do toho města, které se ve stejném právním okruhu nacházelo nejbližší. Vydavatel privilegia, v tomto případě panovník, také přihlížel k přání pána města.¹²⁰ Jelikož se Nasavrky staly součástí dominia olomouckého biskupa, je pravděpodobné, že jim bylo uděleno stejné právo, jaké platilo v Olomouci, tedy severoněmecké. Volba chrudimského práva by tedy znamenala, že i v Chrudimi platilo severoněmecké právo.

V chronologickém sledu se znovu vraťme k roku 1372 a rozšíření dědického práva a omezení panovnického práva na odúmrť „*podle práva Starého Města pražského*“. Z tohoto obratu vyvodili badatelé pevné datum na časové ose, od kterého se Chrudim obrátila a nadále se již pevně přidržela jihoněmeckého práva a výroků vrchní stolice v Praze, zatímco jiní právní historikové vysvětlovali nejednoznačnost právní podřízenosti Chrudimi tím, že se město nacházelo přesně na hranici působnosti obou právních okruhů.¹²¹ Přebírání výnosů soudů z jiného právního okruhu navíc podle nich nebylo ojedinělým jevem. A tak zatímco J. Čelakovský odmítal myšlenku právní podřízenosti města Litoměřicím, neboť se v jím zkoumaném litoměřickém rukopisu, který obsahuje právní naučení udělená Litoměřicemi jiným městům před rokem 1518, vyskytuje žádost z Chrudimi pouze jediná a u té ještě

¹¹⁶ K tomu viz poznámky A. Rybičky, starší literatura cituje fond Miscellanea A. Rybičky, dnes uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost A. Rybičky, inv. č. 18, Výpisky k českým dějinám, s. 26, kde uvádí dokonce přesné datum dotyčné listiny (29. srpna 1335). Nedomnívám se však, že by se jednalo o mylné ztotožnění s listinou Jana Lucemburského pro královská města o podkomorském soudu a způsobu sazení nové městské rady, která by mohla odkazovat na právo Starého Města pražského, chyba také nevznikla špatným opisem, neboť opis této listiny v městské knize je totožný s tou, kterou uvádí J. Čelakovský v edici CIM I, č. 29, s. 49–51.

¹¹⁷ GLAFEY, A. F. (ed.): *Anecdotorum, S. R. I. historiam ac ius publicum illustrantium collectio*. Dresdae et Lipsiae 1734, č. 73, s. 116–118.

¹¹⁸ TOMASCHEK, J. A.: *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine schöffensprüche (...)*. Innsbruck 1868, s. 28.

¹¹⁹ GLAFEY, A. F. (ed.): *Anecdotorum*, č. 51, s. 86–87; – CIM IV/I., č. 74, s. 116–117.

¹²⁰ KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 138.

¹²¹ Viz níže v textu.

upozorňuje na soukromý charakter žádosti,¹²² A. Haas s opatrností řadil Chrudim na právní pomezí a zařadil ji spíše do oblasti spadající pod vliv Litoměřic, ovšem s tím dodatkem, že města se ne vždy odvolávala přímo k vrchní stoličce, ale často na nejbližší nadřazenou právní stoličce.¹²³ Nakonec šalamounské řešení, které nabízí A. Roubic, se může jevit jako nejbližší pravdě. Roubic totiž vyvodil z celé situace domněnku, že se město obracelo na stolice obou právních okruhů, a to někdy i zároveň, jelikož zde nedošlo k ustálení právního řádu a hranice se podle něj posouvala.¹²⁴

Pro období 15. století máme k dispozici větší množství zpráv, podle kterých je možné usuzovat na jednu, nebo druhou právní oblast. Na jedné straně můžeme sledovat linii F. Hoffmanna¹²⁵ a J. Emlera,¹²⁶ kteří shodně konstatovali, že Chrudimští po celé 15. století přijímali právní naučení od Starého Města pražského. Podporu našli v rukopise *Cursus seu registrum sententiarum civilium* po straně hlavy IV, nadepsané „*de appellacionibus in genere, quare admittantur*“, kde se nachází seznam měst připsaný asi počátkem 16. století, která apelovala k právu Starého Města pražského. Jedná se o přípis k zápisu Václava IV. z 23. června 1409 o odvolacím právu Nového Města pražského.¹²⁷ V něm je právě Chrudim jmenována na prvním místě.¹²⁸ Ve prospěch přijetí pražského práva svědčí fakt, že se za husitských válek přidala Chrudim k pražskému městskému svazu a setrvala v něm až do roku 1436 – řadila se k posledním šesti městům věrným Praze roku 1425 a roku 1429 vystupuje v narovnání mezi Mělníkem a Prahou;¹²⁹ téhož roku vyslali dokonce konšelé staroměstské obce své členy, krejčího Václava Hedviku a platněře Kříže, aby obnovili

¹²² ČELAKOVSKÝ, J.: *O právních rukopisech města Litoměřic*. ČČM 54, 1880, s. 557.

¹²³ HAAS, A.: *Právní oblasti českých měst*. ČSPS 60, 1952, s. 15. A. Haas tak činí na základě právě onoho jediného naučení z Litoměřic do Chrudimě z počátku 16. století soukromé osobě.

¹²⁴ ROUBIC, A.: *Chrudim do roku 1547*, s. 15–16. Proti tomuto pojetí se zásadně postavil F. Hoffmann, srov. pozn. níže. Souhlasný postoj tohoto textu k domněnce A. Roubice vychází z mínění, že Chrudim přejímala podněty z obou právních okruhů, tím spíše, že se nacházela na jejich pomezí.

¹²⁵ HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*, s. 42.

¹²⁶ EMLER, J.: *Kterak města mívala appellaci do Starého města Pražského*. PAM VII/2–3, 1868, s. 222.

¹²⁷ CIM I, č. 127, s. 202.

¹²⁸ Ibid., Čelakovský uvádí v poznámce k výše uvedené listině, že „v rukopise Pergamenový kodex právní z let 1413–1419 se nachází v příčině odvolávání do Starého města na listu 157 poznámka psaná rukou z 16. století: *'Apellant ad senatum et donsules Antique ciuitatis Pragensis urbes regni Bohemie: Noua ciuitatis Pragensis edicto regie maiestatis, Chrudim, Sušice, Příbram, Plzeň, České Budějovice, Kladruby, Žatec, Vodňany, Beroun, Brod Český, Strakonice, Rakovníčtí, Hradec, Mýtho Vysoké, Dvur, Dobřany, Pelhřimov, Pardubice, Kadaň, Domažlice, Klatovy, z Tachova, Kuřim, z Volyně, Tavn, Písek, Jaromír, Rokycany, Stříbrští, Hořovský Tavn, Horažďovice, Dobřany, Stříbro, Prachatice, Břeží, Brandeys, Královice, Jesenice, z Milína, Kolín město, Benešov.*“

¹²⁹ MUSIL, F. – FELCMAN, O. – ČECHURA, J.: *Dějiny východních Čech*, s. 554 a 557.

chrudimskou městskou radu;¹³⁰ k roku 1435 se hlásí privilegium dané od konšelů Starého i Nového Města pražského chrudimským měšťanům, které vysazovalo výroční trh na den Nanebevzetí Panny Marie;¹³¹ konečně tentýž rok obdržela městská rada právní naučení od konšelů Starého Města pražského v případě rozepře chrudimských konšelů a měšťanů s obyvateli předměstí o vaření.¹³² To jsou doklady, že Chrudim na počátku 15. století přejímala právní instrukce z práva Starého Města. Na straně druhé načrtnutou přímou linií narušují nedatovaná právní naučení chrudimské městské radě z Hradce Králové, který se řídil severoněmeckým právem. V rukopisu uloženém ve vratislavské univerzitní knihovně, který vznikl v průběhu 14. nebo 15. století, se po spisu *Poeniteas cito* nečekaně a bez bližšího vysvětlení objevují právní naučení daná královéhradeckými konšely městským radám jiných měst, mezi nimi i dvě naučení, která zamířila do Chrudimi.¹³³

Právní nejednoznačnost v mnohém ještě komplikuje právní rukopis Václava ze Semechova. Jeho obsah byl stručně nastíněn výše, na tomto místě se zaměříme na fakt, že obsahuje právní příručky, které si navzájem odporují. Rukopis se zdá být pokusem o souhrn veškerého práva, které bylo chrudimské kanceláři k dispozici. Takové právní svody nejsou v českých a moravských městech výjimkou.¹³⁴ Ovšem obtíže vyvstávají s určením, která právní kniha byla dominantní a která sloužila jen jako doplňující a městský písař ji otevíral jen v případě, že odpověď a řešení konkrétní situace nenalezl v běžně užívaných člancích. Je na místě upozornit, že výskyt určitých právních nařízení a reálná existence článků určitého právního okruhu v kanceláři ještě neznamena jejich přímou recepci a použití v každodenní praxi. Je třeba rozlišit právo domácí, právo subsidiární a právo s informativní funkcí.¹³⁵ Když Václav dopisoval roku 1500 druhou část knihy, nevíme, zda sepsal články, které byly v té době v městské kanceláři k dispozici, nebo pro tuto příležitost pořídil opis některé právní pomůcky. Nicméně z městských práv vedle sebe postavil jihlavské privilegium, výtahy z brněnských sentencí (oboje v latinské podobě), Práva konšelská a tzv. Soběslavská a plné znění Míšeňské právní knihy (český překlad).

Jihlavské privilegium se v něm vyskytuje v plném znění a může odkazovat na původní udělení jihlavského práva městu panovníkem. V následujících sto letech po vysazeních

¹³⁰ TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy VIII*. Praha 1891, s. 446.

¹³¹ CIM III, č. 73, s. 116.

¹³² CIM III, č. 70, s. 108.

¹³³ GAUPP, E. T. (ed.): *Das alte magdeburgische und hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*. Breslau 1826, č. 1 a 3, s. 259–260 a 261–262.

¹³⁴ SPÁČIL, L. – SPÁČILOVÁ, L. (edd.): *Míšeňská právní kniha*, s. 40.

¹³⁵ HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*, s. 31–34.

nového města totiž nenalezneme v privilegiích žádné ustanovení, které by upravovalo dědické poměry ve městě. Na právní příslušnost k Praze odkazuje až zmíněné privilegium Karla IV. a převahu této stolice můžeme předpokládat za husitských válek. Tomu by také odpovídala recepce Soběslavských práv a Práv Starého Města pražského chrudimskou kanceláří.¹³⁶ Jedná se o kombinaci falsa listiny knížete Soběslava II. a reálně užívaného staroměstského práva, jejíž vznik se klade do 40. let 15. století, tedy do doby, kdy lze stále předpokládat dopad pražského práva na Chrudim. Jeho vliv by s opisem Soběslavských i konšelských práv ještě posílil. Nemáme však doklady o tom, kdy k recepci došlo, zdali přímo v době vzniku, nebo později. Kontakty s pražským prostředím zajišťoval v době husitských válek chrudimský kněz Martin Lupáč, který ovšem naposledy figuruje v souvislosti s Chrudimí v době krátce po lipanské bitvě a přijetí Zikmunda za českého krále. Následně již chrudimským knězem zřejmě nebyl,¹³⁷ pro 40. léta nemáme žádné doklady o stycích mezi Lupáčem a Chrudimí.

Nicméně stojí před námi pevný argument, že Chrudim přesto hleděla k Litoměřicím – Míšeňská právní kniha, jež je z velké části tvořená překladem *Sachsenspiegelu*, je opsána celá a v pořadí zápisu jí náleží místo před jihlavským privilegiem a brněnskými sentencemi.¹³⁸ Tyto indicie naznačují, že severoněmecké právo mohlo být pro město určující. Nicméně samotná právní naučení z Litoměřic a Hradce Králové nemají váhu předmětu doličného, neboť se jedná spíše o jevy ojedinělé a nahodilé, a také z praxe jiných měst víme, že městské rady mohly hledat pomoc i u konkurenční právní stolice.

Shrneme-li výše zjištěné, pak jihlavské právo mohlo tvořit základní korpus, do kterého postupně byla včleňována další právní ustanovení. Poloha města na hranici působnosti severo- a jihoněmeckého práva patrně vytvořila specifické podmínky. Městská kancelář mohla docenit výhody Míšeňské knihy, která nabízela podrobné řešení konkrétních situací, zejména v oblasti dědického práva. Směřování k jihoněmeckému okruhu a Starému Městu pražskému mohlo odstartovat privilegium Karla IV., které upravovalo nově dědickou a testamentární praxi. Na tuto linii pak město pevněji navázalo za husitských bouří jako člen pražského

¹³⁶ Články Soběslavských práv a Práv Starého Města pražského se nachází ve sborníku Václava ze Semechova odděleně, svým zněním však odpovídají Soběslavovým právům tak, jak uvádí edice R. Schránila. Srov. SCHRÁNIL, R. (ed.): *Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte. Ein Prager Stadtrechtsbuch aus dem 15. Jahrhundert* (=Prager Staatswissenschaftliche Untersuchungen 4). München 1916.

¹³⁷ A. Rybička udává, že poté, co J. Rokycana získal roku 1436 arcibiskupský stolec, byl Martin Lupáč zvolen jeho sufragánem, z čehož dovodil, že funkci chrudimského faráře již nevykonával. RYBIČKA, A.: *Kněží chrudimští*, s. 292.

¹³⁸ Část rukopisu, která byla J. Pražákem identifikována jako opis Míšeňské právní knihy na foliích 69 v–139 r, přechází části *Civilia iura neboli Iurati Iglavienses iura civitatis statuunt* a *Excerpta ex Cursu civilium sententiarum* na foliích 140 v–186 r. PRAŽÁK, J.: *Rukopisy křivoklátské knihovny*, s. 141–142.

městského svazu. Zvláště když kontakty s jihlavskou stolicí ustaly nejpozději právě za husitských válek z důvodu odlišného politicko-náboženského směřování obou měst.

Právní historikové charakterizovali severoněmecké právo jako konzervativní, neboť reflektovalo změny s velkým zpožděním a některé články se udržely dokonce i v novověké právní praxi. I proto přistupovaly městské rady k nahrazování severoněmeckého práva normami jihoněmeckého práva, např. právě v oblasti dědické posloupnosti.¹³⁹ Takovou novelizační funkci mohla mít excerpta brněnských sentencí, neboť do rukopisu zaznamenal písař především ustanovení, která se věnovala dědické posloupnosti, poslední vůli, přísahám a konšelskému úřadu.¹⁴⁰ Ačkoli tedy magdeburské právo nabízelo řešení pro téměř všechny nastalé situace, zvýhodnění ascendentů před descendenty, tedy předávání majetku v mužské linii, přednost mužových příbuzných před užší rodinou a chápání majetku nikoli homogenně, ale jako soustavu samostatných souborů majetku, které byly spjaty s určitými dědici, mohly působit pro soudobou společnost jako nevyhovující a znevýhodňující.¹⁴¹ Přesto se však nejednalo ve všech královských městech o prosté nahrazení jednoho práva za druhé. Litoměřice a další města severoněmeckého právního okruhu na severozápadě Čech obdržela tatáž privilegia (Karla IV. a konfirmaci Václava IV.), přesto se v těchto městech progresivnější jihoněmecké právo prosazovalo velmi pomalu a staré pořádky vykazují dlouhou setrvačnost až do 16. století.¹⁴²

Devatenáct let po dokončení právního sborníku písařem Václavem přibyl do městské kanceláře opis práva Starého Města pražského. Vysvětlení se tu nabízí hned dvě. Po celé 15. století nás doklady užívání staroměstských právních předpisů Chrudimí nabádají přiklonit se k tomu, že se chrudimská rada začala obracet k jihoněmeckému právu, které bychom pak považovali za domácí. Konečná fáze tohoto vývoje by pak vrcholila porízením kompletních právních nařízeních, jak je používala mateřská stolice. Vedle toho však i na přelomu 15. a 16. století neponechal autor jediného právního sborníku stranou knihu práva severoněmeckého, jejíž opis evidentně považoval za důležitý, ustanovení za platná a dosud živá. Městská práva z roku 1519 tak mohla koexistovat vedle stále užívané Míšeňské knihy až

¹³⁹ KNOLL, V.: *Intestátní posloupnost v českém právu zemském a městském*. Časopis pro právní vědu a praxi 20, č. 3, 2012, s. 243–244.

¹⁴⁰ Zápisy v městských knihách udávají indicie, ze kterých lze usuzovat na recepci alespoň některých článků jihoněmeckého práva, zejména pak ve způsobu ustanovování a složení městské rady. V té zasedalo dvanáct konšelů, ve funkci purkmistra se střídali po čtyřech týdnech.

¹⁴¹ KNOLL, V.: *Intestátní posloupnost*, s. 243.

¹⁴² HRUBÁ, M.: „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“, s. 53–55.

do úplného prosazení Koldínových práv, která nicméně vychází ve velké míře právě z práv linie jihlavsko-brněnské.

Intestátní posloupnost

V případě, že zemřel člověk bez testamentu („*intestatus*“), dostávala se ke slovu dědická posloupnost. Vzhledem k výše výtčenému snad nepochybíme, pokud budeme pro chrudimské prostředí uvažovat v intencích pražského práva. Ovšem není možné opomíjet základní ustanovení jihlavského privilegia, které bylo po dlouhou dobu snad jediným dokumentem, které opatřovalo oblast dědického práva a určovalo dědickou posloupnost a podle kterého se mohl městský soud řídit.

V ustanoveních se objevuje instituce vdovské třetiny, známá z jihoněmeckého právního okruhu. Ta se mění na podíl čtvrtinový, pokud se vdova znovu provdá. Právě manželka a děti tvoří dědice po zemřelém. Pokud však nebožtík žádné dědice nezanechal, jeho majetek se dělí na třetiny a ty připadají na záduší, na obecní dobré a na městské potřeby. Stejný osud potká majetek cizince, který zemře ve městě, aniž by zanechal poslední pořízení.¹⁴³ Tolik jihlavské právo, které je prozatím jediným vodítkem v oblasti dědických nároků. Důležitým momentem se stalo umožnění volného nakládání s majetkem a rozšíření dědické posloupnosti i na dědice ženského pohlaví, obecně spadal majetek zesnulého na nejbližší příbuzné. Panovníci však omezili možnost podílu z majetku pouze na pozůstalé, kteří trpí s městem. Pokud tedy příbuzný, který si činil nárok na dědický nápad, žil mimo právní hranice města, svůj nárok ztrácel. Zde můžeme najít jeden z motivů pořízení posledních vůlí – snahu zabezpečit své příbuzné, kteří by jinak na podíl z dědictví neměli nárok, ať již z důvodu právě zmíněného, nebo i z důvodu oddělení od rodiny (zvláště patrné je to v případě provdaných dcer, u nichž se za otcovský podíl považovalo věno). Na příkladu privilegia Václava IV. pro Plzeň lze demonstrovat, že panovníkova odúmrt' se realizovala pouze v tom případě, kdy po sobě zesnulý nezanechal právně platné instrukce a o jeho majetek se nepřihlásil nikdo oprávněný.¹⁴⁴ Intestátní posloupnost, neboli v pramenech zmínění „*nejbližší přítel*“, se tedy měla řídit domácím právem.

¹⁴³ Český překlad HOFFMANN, F. (ed.): *Jihlavské právo*, s. 20.

¹⁴⁴ CIM II, č. 514, s. 672–673.

V případě jihoněmeckého práva byly upřednostněni descendenté, tzn. děti zesnulého a jejich potomci, poté ascendenté, tedy rodiče se sourozenci a jejich potomci, následovali příbuzní vzdálenější. Při nápadech byla rozhodující blízkost příbuzenství.¹⁴⁵ Jako poslední přicházela na řadu manželka. Vdově náleželo přednostně pouze její věno, které vnesla do manželství. Podle Soběslavských práv a Práv Starého Města pražského však měla manželka nárok na třetinu manželova majetku v případě, že zesnulý nemá žádného jiného dědice.¹⁴⁶ Byla ovšem vyloučena z nápadu svých nedospělých dětí – pokud nezletilé dítě pozůstalé po otci zemřelo, dědili po něm ostatní sourozenci.¹⁴⁷ Majetkově oddělení potomci zesnulého neměli již nárok na podíl z dědictví, pokud svůj díl nevrátili. Tehdy opět nabývali práva na rovný podíl.¹⁴⁸ Dědictví nemovitostí dcer bylo podmíněno rovným sňatkem, dědický díl mohl být odepřen, pokud se žena vdala bez vědomí poručníků či městské rady.¹⁴⁹ Tak obdržela Dorothea podíl z otcova majetku pouze z milosti a na žádost přímluvců, neboť se nacházela v nouzi a bez jídla, a nikoliv podle práva, protože se vdávala bez vědomí purkmistra.¹⁵⁰ Majetek ženy, který nabyla mimo manželství, přecházel podle dědického práva na její děti.¹⁵¹

Mnohé zásady dědické posloupnosti se pak odrážejí i ve znění převodů nemovitého majetku.¹⁵² Tento poznatek má platnost také pro chrudimské knihy a soukromoprávní majetkové změny. Zejména mužští zůstavitelé kopírují ve svých závětech znění práva a podrobně určují podmínky, za kterých v případě smrti některých jeho potomků (synů, dcer, vnuků a vnuček) spadají jejich dědické díly na žijící potomky. Jednoznačně tu vystupuje přednost linie descendentů, ti své díly dědí navzájem. Vdova stojí na žebříčku posloupnosti až na posledním místě – na ni spadají díly jejich dětí a vnučat až v případě, že všichni descendenté zemřou.¹⁵³ Zásadu třetinového dělení majetku, zde míněn výše zmíněný institut třetího dílu manželce zesnulého, nahrazuje dělení na rovné díly. Ovšem zdá se zajímavé, že do testamentárních pořízení pronikly relikty severoněmeckého práva, snad jako ozvěna dřívějších pořádků a praxe. V Míšeňské právní knize stojí uvedeno, že manželka zesnulého má právo na doživotní užívání nemovitosti, se kterou ale nesmí kšaftovat. I když byl tento

¹⁴⁵ Práva pražská neboli Soběslavova, citováno z Právnického sborníku Václava ze Semechova, fol. 28 r, článek Kterak přátelé bližní dědí.

¹⁴⁶ Ibid., fol. 18 r, článek O smrti.

¹⁴⁷ Ibid., článek O letech.

¹⁴⁸ Ibid., článek O smrti.

¹⁴⁹ Ibid., fol. 55 r, článek A když ostane ta dvě dcery po smrti.

¹⁵⁰ LC 1, fol. 246 v.

¹⁵¹ KAPRAS, J.: *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*. Praha 1908, s. 17.

¹⁵² KEJŘ, J.: *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha 1958, s. 225.

¹⁵³ Míšeňská právní kniha, citováno z Právnického sborníku Václava ze Semechova, fol. 74 r.

právní výrok vnesen do života českých a moravských městských kancelářů s dodatkem, že spolu s hervetem, gradem a musteilem není pro danou oblast užívání magdeburského práva platné,¹⁵⁴ přesto se v chrudimských testamentech vyskytují zůstavitelova přání, aby bylo vdově zajištěno zaopatření v podobě bydlení, stravy a ošacení, jaké náleží jejímu postavení. Zdůrazňuje se přitom právo na dožití v tom domě, ve kterém vdova žila za manželova života (podle magdeburského právního vzoru se jednalo o „leipzuch“). Nemovitost sice nevlastní, nemá k ní žádná práva s výjimkou svého práva na dožití a ani dědic, ani případný nový majitel ji nesmí vystěhovat.¹⁵⁵ Z výsledků zkoumání chrudimských závětí také jasně vysvítá, že nedospělí potomci a manželka platí za neopomenutelné dědice, vdovám musí být garantováno věno, které do manželství vnesly.¹⁵⁶

Testamentární praxe

Testamentární proces začínal aktem zhotovení poslední vůle. Zůstaviteli bylo zapotřebí povolání k sobě dva věrohodné svědky, nejlépe přísežné, kteří jeho závěť konfirmovali svými pečeti. Římské právo původně vyžadovalo svědků sedm, ovšem městské právo si vystačilo s minimem dvou svědků.¹⁵⁷ Testament sepsávali v soukromí, nebo měli možnost předstoupit před zasedající soud a tam svou vůli veřejně pronést. Z římského práva do testamentární praxe pronikly zejména formule o právní způsobilosti testátora a zdravém rozumu. Církev prosazovala tyto náležitosti proto, aby lidé mohli odkazovat i na smrtelné posteli, tedy i tehdy, když se již nemohli dostavit před soud. Zůstavitel musel prokázat své duševní zdraví, dobrou paměť a samozřejmě také to, že majetek, se kterým nakládá, vlastní (je ho „*mocen*“). Podmínkou pro sepsání závěti byla dospělost (v brněnském právu dosažení zletilosti u chlapců ve 14. roce, u dívek ve 12. roce), finanční nezávislost na rodičích (teprve pak je jedinec právem vnímán jako „*rozumný*“).¹⁵⁸ Komplikací při pořízení mohla být „*prchlivost*“, zde právo patrně míní pominutí rozumu, opak toho, co vyjadřuje

¹⁵⁴ Ibid.: „...v našem vikpildu ale nedostávají paní gradu ani musteile, protože jsou ujištěny, že když nejsou zajištěny životním věnem nebo leipzuchtem nebo určenými penězi, tehdy vezmou ve všem, co po muži zemřelém zbyde, třetí díl...“

¹⁵⁵ Ibid..

¹⁵⁶ KAPRAS, J.: *Manželské právo*, s. 19–25.

¹⁵⁷ Práva městská, fol. 163 r, článek Kto mají býti při kšaftu a kolik svědků přitom býti.

¹⁵⁸ FLODR, M. (ed.): *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*. Brno 1990, čl. 618 b, De testamentis: „*Preterea testamentum inpubere facere non possunt, quia nullum eorum animi iudicium est. Unde masculis, qui XIII^{or} annos etatis explevit, testamentum facere potest, femina vero, que complevit annos duodecim*“.

formulí „*zdravého rozumu*“. V takovém případě nebyl testament platný. Platnosti však nepozbývala poslední vůle pořízená před onou prchlivostí. Vyřazen z kšaftování byl také „*marnotratník*“, tedy člověk, jemuž byla pozastavena správa majetku kvůli jeho rozhozovačné povaze. Složitou situaci měl hluchý, u kterého byla zkoumána míra hluchoty, a němý. Ovšem pokud jen trochu mluvit dokázal (i kdyby jen „*zle a nespěšně*“ – zde se patrně myslí lidé koktaví, fyzicky a snad i mírně mentálně postižení), poslední vůli sepsat mohl. Ošetřeny byly i takové situace, kdy člověk během života schopnost sluchu či řeči ztratil, ale jakožto učený dokázal psát. Pak i jemu nebylo pořízeno zapovězeno. Z podstaty věci nesměli kšaftovat odsouzcenci na smrt, lidé s pochybnou pověstí, kněží a mniši mohli odkazovat pouze svůj majetek, nikoli záduší.¹⁵⁹ Práva potvrzují volnost nakládání s majetkem („*člověk můž své i cizímu porúčeti*“).¹⁶⁰ Důležitý byl článek o platnosti nejnovějšího testamentu, který ruší ten předcházející, neboť jím byla zajištěna zůstaviteli možnost měnit rozdělení majetku a zároveň reagovat na aktuální okolnosti související s dědici (např. smrt jednoho z dědiců, narození dítěte, vdovský stav či naopak nový sňatek).¹⁶¹

Chrudimští erbovní měšťané se řídili dědickou a testamentární praxí podle městského práva – nemáme k dispozici žádné doklady, zmínky ani náznaky, že by žádali o svolení panovníka a udělení tzv. mocného listu. Ačkoliv si vydobyli právo a výsadu nosit erb, náležel jim šlechtický přídomek s odpovídajícím oslovením a prestiž, zůstávali nadále měšťany, platili berni, trpěli s městem až do chvíle, kdy se zakoupili do rytířského stavu. Podle Z. Wintera ovšem o další společenský vzestup mezi rytíře nestáli, protože rytířům nebylo povoleno vykonávat řemeslnou činnost.¹⁶² Do Chrudimi se však také inurbanizovali příslušníci nižší šlechty z bližšího i vzdálenějšího okolí. Pokud bychom chtěli uvnitř kategorie nižší šlechty rozlišovat jednotlivé hierarchické stupně, pak chrudimští testátoři jsou titulováni jako „*slovutný panoše*“. Progres můžeme vidět u Viktorína z Kunčína, který je od roku 1476 titulován dokonce již jako „*urozený rytíř*“. V následujících letech ale titulace osciluje mezi oběma formami, takže je obtížné soudit, jak dalece jsou relevantní. Zdá se však, že jistá změna přichází s novým písařem Vítem, protože do té doby jsou všichni vladykové titulováni jako jiní plnoprávní, ctihodní měšťané. Vítův otec byl totiž jedním ze slovutných panošů usazených ve městě. V úvahu přichází také fakt, že ve 2. polovině 15. století byla hranice mezi šlechticem a nešlechticem prostupnější ve směru zdola nahoru a reakce slovutných

¹⁵⁹ Práva městská, fol. 164 r, článek Kto nemohú kšaftovati a v kolika letech mladí mohou kšaftovati.

¹⁶⁰ Ibid., fol. 173 r.

¹⁶¹ Ibid., fol. 165 r, článek Kterým obyčejem kšaft se ruší.

¹⁶² WINTER, Z.: *Kulturní obraz českých měst I*, s. 122–136.

panošů na danou situaci sestávala z bazírování na daném titulu a odlišení se od pouhých „*opatrných*“ měšťanů. Byť k uzavření rytířského stavu došlo v reakci na uzavření panského stavu až v polovině 16. století,¹⁶³ již několik desetiletí předtím lze spatřovat počátky tohoto procesu. Naproti tomu neinurbanizovaní drobní šlechtici, kteří v městské knize figurují jako smluvní strana, rukojmí, svědek apod., jsou bez náznaku nejistoty označování svými tituly a příhodným oslovením.¹⁶⁴

Ve stručném souhrnu byla testamentární svoboda šlechty omezována panovníkem, který až do roku 1497 držel odúmrt' nad svobodnými statky. Svolení k pořízení závěti mocným listem uděloval jen v případě, že šlechtic neměl přímé dědice, na které by majetek spadal, ale připadl by jako odúmrt' panovníkovi. V případě existence žijících dědiců se šlechtic mohl spolehnout na celkem rozvinuté dědické právo. Až do omezení práva panovníka na odúmrt' za vlády Vladislava Jagellonského se dědické právo šlechty řídilo dvěma hlavními dokumenty – Statuty Konrádovými z roku 1189 a inauguračním diplomem Jana Lucemburského z roku 1310, dílčí úpravy práva pak zajišťovaly soudní nálezy. První dokument rozšiřoval nástupnictví podle dědického práva na dcery v případě absence žijících synů.¹⁶⁵ Inaugurační diplom pro Čechy přinesl do dědického práva důležitou změnu. Jan Lucemburský se částečně vzdal práva na odúmrt', když i v případě úmrtí bez závěti a absence žijících potomků obojího pohlaví je možné vyhnout se ztrátě majetku tím, že dokument umožňoval bližším příbuzným ujmout se dědictví, a to bez rozdílu mužským i ženským, až do čtvrtého stupně příbuzenství.¹⁶⁶ Ani jeden z dokumentů však nečiní rozdíly mezi oddělenými a neoddělenými potomky, ale z nálezů zemského soudu vyplývají pouze nároky neoddělených synů na otcovské dědictví. Bez šance na podíl byly také nemanželské děti. Manželé po sobě nedělili, jednalo se mezi nimi pouze o obvěnění, pokud zemřel dříve manžel, nebo věno, pro případ smrti manželky. Pokud žila matka spolu s dětmi v nedělu, spadalo její věno na její potomky oddělené i neoddělené.¹⁶⁷ Změnu pak přineslo privilegium

¹⁶³ HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích*. Praha 2005, s. 88–89.

¹⁶⁴ K sémantickým proměnám významu pojmu „rytíř“ srov. MACEK, J.: *Česká středověká šlechta*. Praha 1997, s. 50–67.

¹⁶⁵ VANĚČEK, V.: *Glossy k tzv. Statutům Konrádovým*. Sborník věd právních a státních 41, 1941, s. 140.

¹⁶⁶ EMLER, J. (ed.): RBM II, Praha 1882, č. 2245, s. 973–975. Stranou zde ponechme vyslovené pochybnosti o pravosti tohoto privilegia, srov. HRUBÝ, V.: *Inaugurační diplom krále Jana Lucemburského*. ČČH 16, 1910, s. 298–305; – CHALOUPECKÝ, V.: *Inaugurační diplomy krále Jana z r. 1310 a 1311*. ČČH 50, 1949, s. 69–102; z novějších prací pak např. BOBKOVÁ, L.: *Velké dějiny země Koruny české. Svazek IVa 1310–1402*. Praha–Litomyšl 2003, s. 26–29, která považuje dochovaný text diplomu ve formulářových sbírkách za pouhý návrh, který byl přijat ve zredukované verzi až později.

¹⁶⁷ Této problematice se více věnuje KNOLL, V.: *Intestátní dědická posloupnost*, s. 237–239.

Vladislava Jagellonského, díky kterému mohli nastupovat dědicové a přátelé i po ženách.¹⁶⁸ Chrudimští zůstavitelé z řad nižší šlechty vkládali své testamentsy do městské knihy a kšaftovali nejen o městské zboží, ale také o svobodné venkovské statky. Využívají tak možnosti, které jim usídlení v městském prostředí nabízí. Mezi svědky jejich pořízení najdeme v Chrudimi usídlené šlechtice, ale také další radní, stejný stav panuje, pokud jde o poručníky. Svůj majetek přesouvají v rámci rodiny na dědice, takže krajní nouze v situaci, kdy by se ocitli bez dědiců a kdy by hrozilo propadnutí majetku do královského držení, nenastala.

Způsoby pořízení

Způsoby pořízení testamentů v chrudimských knihách můžeme v zásadě rozlišit tři – jedná se o ústní testament, jehož znění garantují důvěryhodní svědkové, o testament písemný ve formě listiny, jež vzniká před svědky rukou písaře či veřejného notáře a kterou svědkové stvrzují svými jmény a případně pečeti, v třetím případě se setkáváme s testátory, kteří svou vůli přednášejí před městským soudem, která zároveň plní roli svědka a jejíž autorita působí prostřednictvím městské knihy na platnost a pevnost poslední vůle. Jelikož od sebe způsoby pořízení nebyly striktně odděleny, mnohdy docházelo k jejich vzájemné kombinaci. Nejprve tak mohl testament vzniknout ústní formou, následně mohl být zlistiněn a nakonec také zapsán do městské knihy.

Ústně předané závěti a čistě listinná forma testamentů unikají našim zrakům, protože se do městských knih nedostaly. Zato v případě testamentů vložených do knih můžeme odvozením od formy vkladů vyzorovat, že chrudimské testamentsy bývají ve většině případů předkládány osobou testátora městské radě (160 testamentů), a to buď ústní formou (patrně v jednodušších případech, kdy byl nedělený majetek odkazován jednomu, nebo dvěma příjemcům), nebo byly souhrn majetku, s nímž bylo kšaftováno, a díly určené jednotlivým příjemcům v bodech či krátkých větách načrtnuty a předány písařovi, který je pak přepsal a za použití obvyklých formulací vnesl do knihy. Celá čtvrtina z takto pořízených závětí byla ovšem zapsána v maximálně stručné podobě a nedovoluje soudit, jestli jim předcházela listina, nebo alespoň stručný výtah. Důkazem prolínání stylizace zápisu formálního, jež závisela na písaři a jím užívaném formuláři či manuálu, a zápisu konkrétního podle přání

¹⁶⁸ KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ, I. (edd.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Praha 2007, čl. 480, s. 238–239.

testátora je neustálená forma osobních a přivlastňovacích zájmen v rámci jednoho vkladu a střídání první a třetí osoby jednotného čísla v jedné větě. Jako by písař nevěnoval pozornost tomu, co píše. Zůstavitel tak sice činí „*své pořízení*“, ale odkazuje již po „*mé smrti*“ „*mé manželce*“ a „*jeho dětem*“.

Znaky listinné předlohy vykazuje 44 závětí, z čehož lze soudit, že obvyklý testamentární postup se obešel bez listinné formy. Spíše výjimečně se setkáme s doslovným přepisem listiny (pouhé 4 testamenty), se kterou mohl zůstavitel opět přijít k soudu a učinit zde vklad, nebo byl podnět k zápisu vznesen ze strany jednoho či více dědiců. Testátora před městskou radu doprovázela rodina, která tím zároveň dávala na vědomí to, že souhlasí s rozdělením majetku a v budoucnu se nepokusí závěť napadnout. Skladba doprovodu se také často personálně shodovala s osobami, které očekávaly v budoucnu hlavní, či umenšený podíl na odkazovaném majetku. Příjemci-čekatelé si tak mohli zajistit přímý dohled nad svým dílem.

Pořízení testamentu v soukromí, tj. mimo městský soud, lze ze znění testamentu vyvodit v případě, kdy městský písař zapsal jména svědků. U pořízení před radou totiž žádní další svědci nebyli třeba. Testátor obvykle svolal svědky do svého domu (zpravidla pokud byl zaskočen rychle se blížící smrtí, či nemocí, která mu znemožnila odejít z domu), nebo na jiné místo – např. do domu radního, cechovního mistra, či jednoduše svého přítele, a před nimi přednesl svou poslední vůli. Mezi mnohými svědky bývá uveden také písař či notář, z čehož lze vyvodit, že jeho rukou vznikl zápis závětí. Testamenty pořízené vlastní rukou zůstavitele se v přepise zachovaly jen výjimečně (patrně jen jeden případ).

Ústní testamenty vzniklé mimo městský soud se v knihách vzhledem k povaze jejich uchování obtížně zachycují. Jedinou jistotu nám dávají svědci ústního pořízení, kteří přicházejí před městskou radu vysvědčit poslední vůli nebožtíka (19 případů). Tyto případy mají shodné rysy – testátorovo zdraví je vážně podlomeno, nebo má dokonce smrt za zády.

Důvody pořízení

P. Ariès při studiu posledních vůlí ve francouzském prostředí označil zbožné odkazy za ústřední a převládající motivaci k sepsání testamentů.¹⁶⁹ Jelikož přicházel do styku

¹⁶⁹ ARIÈS, P.: *Dějiny smrti I*, s. 235–236.

s testamenty sepsanými převážně na smrtelné posteli, přítomnost duchovní osoby u umírajícího působila jako hmatatelná připomínka pekelného ohně a sirného zápachu. Nepříliš nadějně vyhlídky pro duši obtíženou světskými hříchy měly zlepšovat dary na zbožné účely a prostředníkům, kteří dokázali hmotné věci přeměnit na benefity pro posmrtný osud duše. Tentýž autor však do stejné situace vnesl dalšího hráče – a tím je lpění na životě. Ve chvíli, kdy udeří hodina smrti, lpí středověký měšťan na životě a záleží mu na tom, co za svůj život nashromáždil. Aniž by Ariès i umírající toto lpění ztotožňovali s lakotou, přesto zde vnímají lítost nad opouštěným majetkem a pozemskému osudu zanechanými blízkými. Tato lítost je zůstavitelem následně přetavena v testament, který pro něj zároveň znamená jisté upokojení, neboť udělal vše pro to, aby svůj majetek předal a zajistil jím svou rodinu. Pouta k světskému jmění a rodině zejména v hodině smrti svazují duši umírajícího a nedovolují mu osvobodit jeho mysl, která by se měla věnovat jen očekávání posmrtné pouti.¹⁷⁰ To jsou motivy, které snad můžeme vidět za vznikem chrudimských testamentů. Vlivem formalizovaných zápisů do městských knih postrádají závěti osobní, reálné výpovědi zůstavitelů. Přesto si písařská praxe vytvořila určité kategorie a kritéria,¹⁷¹ podle kterých zapisovatelé určovali, jaké formulace použít. Týkaly se stavu, v jakém se testátoři nacházeli v době pořízení poslední vůle.

Spolu s písaři můžeme rozlišit tři hlavní typy. První z nich byl zároveň nejčastější a souvisel s výše zmíněnou převahou testamentů pořízených před městskou radou. Téměř polovina posledních vůlí vznikla s předstihem ve stavu plného zdraví zůstavitele (97 testamentů) – do kategorie „*zdráv*“, popřípadě „*zdráv na těle*“ byli zařazováni ti, kteří nesplňovali kritéria jiných kategorií, především se nenacházeli ve stavu nemoci přímo ohrožující jejich existenci. Označení „*zdráv*“ tvoří tak protiklad ke kategorii „*smrtelná postel*“. Demonstrativně deklarované zdraví testátora, o němž neměl mít čtenář závěti pochyb, jistě nelze brát za bernou minci. Obsah této kategorie byl vymezen negativně – zůstavitelé prohlášení za zdravé mohli trpět zdravotními problémy, které jim však nebránily předstoupit před městský soud.

Druhou kategorií naplňovali lidé s opačnými problémy – důvodem pro sepsání závěti byla nouze – tělesný stav testátora byl již natolik vážný, že buď přímo umíral („*na smrtelné posteli*“), nebo jeho tělo bylo postiženo úpornou nemocí, právem se tedy obával o svůj život

¹⁷⁰ Ibid., s. 166–167.

¹⁷¹ Zajímavý podnět k problematice, jak společnost kategorizuje a klasifikuje sebe samu, podává BURKE, P.: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005, s. 47–64.

(„*nemocen jsa*“, „*leže v bázni Boží*“).¹⁷² Jedná se patrně o předstupu (v Chrudimi) později oblíbených formulí o nestálosti života a nejisté hodině smrti,¹⁷³ i když v tomto případě dle mého soudu nelze mluvit o klasifikační funkci. Tento obrat se stal totiž trvalou součástí testamentů obecně bez ohledu na aktuální stav zůstavitele.¹⁷⁴ Do druhé kategorie se patrně zůstavitelé písařům lépe zařazovali.

Testátorům poslední kategorie je společná obava, kterou vyjadřují jednak před důležitým životním krokem, jako je odchod z města na zkušenou, účast na dalekých cestách, na válečných výpravách, jednak zde prosakují na povrch pohnutky, které mají co do činění se složitou rodinnou situací. Osobám této kategorie je vlastní snaha preventivně zasáhnout do vývoje událostí, zabezpečit budoucí stav, ovlivnit ho, a tím se podílet i na jeho zvládnutí. Obava bývá explicitně vyjádřena ve znění „*obávaje se, aby po mej smrti súdové mezi [...] nenastaly*“. Opět bychom se mohli odvolat na písařovu volbu slov, ovšem jisté je, že proto, aby byl testátor zařazen do této kategorie, musely existovat důvody a písař tyto indicie musel poznat. Tento fakt nám zároveň nabízí vhled do rodinných struktur pozdně středověkých měšťanů. Chyběl-li v rodině hlavní dědic či dědicové (zejména potomci), jednalo-li se o osoby ovdovělé, se složitými rodinnými vazbami (typicky lze jmenovat vícenásobný sňatek a z nich vzešlé děti), nemohl zůstavitel doufat v poklidné vyřešení majetkové situace podle dědického práva. Přiznával-li si jen neochotně, že svůj majetek, stejně jako svou rodinu, bude muset opustit, lpění na životě a svém „*statku*“ mu nedovolovalo zanechat po své smrti sváry a soudy mezi dědici. I z lásky k tomu, co vybuodoval a nashromáždil, chtěl sám rozhodnout a sám zařídit, kterému příjemci připadne který díl. I proto si v testamentu pro sebe vymínjuje práva a dědické díly podmiňuje povinnostmi dědiců, zvláště určitým chováním ze strany dědice – v mnohých případech si tak rodiče zajišťují u svých dětí slušné zacházení, základní fyzické potřeby (Dora Damková si vymínila, aby syn „*i žena jeho s ní laskavě nakládali jakožto na mateř poctivú sluší nedadúc jí núze a nedostatku trpěti, než aby ji slušně opatřili vedle vši potřebnosti, což k živnosti přísluší bez nedostatku*“¹⁷⁵) a do jisté míry také respekt (Maruše Slanačka tak podmínila testament tím, že „*Široček muž její bude s ní nakládati přátelsky a laskavě, jakož se sluší na dobré a laskavé manžely*“¹⁷⁶). Z hlediska odůvodnění vzniku pořízení pak zůstala téměř čtvrtina testamentárních vkladů zcela neurčena. Ty byly

¹⁷² Obavy o osud rodiny a majetku po své smrti v testamentech vyjadřují také měšťané Nového Města pražského, viz KRZENCK, T.: *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jh.*, s. 633–634.

¹⁷³ MALÝ, T.: „*Mentalita*“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku*, s. 26–27.

¹⁷⁴ Jedná se o tradici udržovanou ve vztahu ke smrti již od pozdní antiky, známé „*mors certa, hora incerta*“.

¹⁷⁵ LC 1, testament Dory Damkové, fol. 168 v.

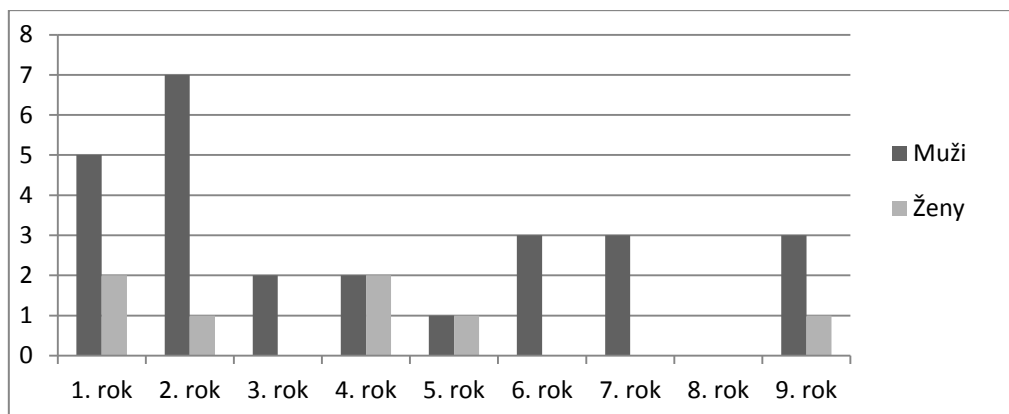
¹⁷⁶ LC 1, testament Maruše Slanačky, fol. 168 r.

zaneseny v natolik kusé podobě, že obsahovaly pouze dispoziční část (naprosté minimum pro to, aby zápis mohl být ztotožněn s testamentem).

Na tomto místě provedeme krátký exkurz do pramenů. Pokusíme se stanovit, s jakým časovým předstihem testamentsy, pořízené v naprosté většině před městskou radou, vznikaly. Ve většině případů se Chrudimští testátoři v knize objevili poprvé a naposledy právě v souvislosti se sepsáním testamentu. Další rozsáhlá skupina zůstavitelů využívala městských knih častěji, po sepsání testamentu však z pramenů zmizela. U 97 osob, které byly označeny za zdravé, se jedná o 60 %. Zbýlých 40 % rozvádíme podrobněji v grafu (graf 1).

Uvedené roky odpovídají době, po níž byli po sepsání závěti zůstavitelé činní a vystupovali ve smlouvách – jako svědci, poručníci, dlužníci apod. Poslední výskyt v pramenech mohl, ale také nemusel odpovídat roku jejich úmrtí. Určující byly zápisy, v nichž příbuzní zůstavitelů vystupovali již jako vdovy, vdovci a sirotci. Při poděleních statků, kdy nebožtíkova manželka dělila majetek po prvním muži na díl svůj a díly sirotek, neboť opětovně změnila stav z vdovy na manželku, bylo nutné zohlednit časový odstup od smrti prvního manžela, do něhož spadalo i období smutku. Ten byl modelově stanoven na dva roky. V konkrétních situacích byl postup následující: vdova po nebožtíkovi se znovu provdala a oddělila podíl dětí od svého (rok A), doba smrti prvního manžela (rok B) předcházela této smlouvě minimálně o dva roky, tedy $B = A - 2$. Muži vystupovali jako aktéři v knihách častěji, proto mužští testátoři nabízí širší prostor k srovnání.

Graf 1: Časový odstup vzniku testamentů a posledním výskytem jejich pořizovatelů v pramenech.

Na grafu vidíme, že se ukazuje spíše kratší, jeden až dvouletý časový odstup. Delší úseky mezi testamentem a posledním výskytem testátorů se také objevují, ale platí tu pravidlo nepřímé úměry – čím delší odstup, tím nižší počet zaznamenaných případů. Maximálně pětiletý časový předstih byl zjištěn u téměř čtvrtiny testátorů. Do grafu nebyly zahrnuty zjištěné extrémy – dvě ženy s dvanáctiletým a dva muži s patnáctiletým a osmnáctiletým odstupem. Opačný postup se týkal testamentu Havla Bezkostle, jenž byl zapsán až tři roky po podělení jeho majetku mezi vdovou a sirotky. Závěť sepsal za zdravého života, datum vyhotovení zápisu však v zaknihované verzi (*actum est*) nahradilo rok sepsání jeho testamentu (*datum est*).¹⁷⁷

Ze studia testamentů sepsaných s předstihem tedy vyplynulo, že kategorie „*zdráv*“ se jeví jako opodstatněná, nebyla tudíž prázdnou juristickou formulí, zanesenou do testamentu *pro forma*.

Svědkové

Právní platnost¹⁷⁸ poslední vůle a její vyplnění zaštiťovali svou ctí svědkové. Není divu, že se v testamentech často setkáme se stejnými jmény, jako by se ve městě vytvořil okruh person, důvěryhodných svědků, kteří se již osvědčili a byli stále a opětovně vyžadováni. V Chrudimi, stejně jako v dalších městech,¹⁷⁹ náleží mezi žádané svědky členové městských rad, ať už současní, či bývalí, kteří se účastní veřejného života a mají podíl na správě města jako obecní radní. Jedná se zároveň o majetné měšťany, kteří svou pověstí a svým majetkem také často zaštiťují i jiné formy majetkových převodů (jsou zdatnými poručníky a ručiteli).

V zachycených posledních vůlích se objevuje 40 testamentů se 64 jmény svědků. Mnozí z nich byli žádáni opakovaně, takže celkový počet svědeckví tvoří nakonec položku 124. Více než polovina ze svědků obsadila za svůj život místo v městských radách. Nejčastěji se u pořizování poslední vůle vedle zůstavitele nacházeli tři až čtyři svědkové. Matadorem svědeckví u závětí se stal Machek Rauman, cechmistr chrudimských krejčích. Vlivem celkové

¹⁷⁷ LC 1, fol. 201 r, 212 r.

¹⁷⁸ F. Hoffmann upozornil na nepřesné a nevhodné užívání termínu „platnost“ ve spojení se středověkým městským právem před vznikem prvních kodifikací, neboť evokuje stálý, neměnný řád platný pro všechny bez výjimky a předpokládá také garanci takového řádu, což bylo zavedeno až kodifikovanými a normovanými právními nařízeními v 16. století. Viz HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*, s. 49.

¹⁷⁹ Srov. např. město Kadaň, viz RAK, P.: *Kadaňské knihy trhů a testamentů*, s. 78–81.

nahodilosti dochování testamentů v městské knize nelze považovat jeho prvenství s devíti testamenty za průkazné, přesto však fakt, že se jako svědek objevuje v době, kdy zasedá v městské radě i kdy v ní přímo nezasedá, ale podílí se na správě města jako obecní starší a také z autority své funkce cechmistra, ilustruje předpoklady, jaké musel muž mít, aby se stal (opakovaně) svědkem. A jestliže se chrudimskými konšely mohli stát i erbovníci a nižší šlechtici, nepřekvapí nás přítomnost jejich jmen také mezi osobami stvrzujícími platnost jakéhokoli právního aktu.¹⁸⁰

Ve svědečné řadě se mnohdy vyskytují také písaři a rychtáři, tedy osoby spjaté s úředními a výkonnými funkcemi městské správy. V osobě městského písaře se sbíhají hned dvě funkce, které při závěti plní. Na jedné straně je povoláván, aby testament zapsal, na straně druhé je rovněž jeho svědkem, neboť se jednoduše nachází na správném místě a ve správný okamžik. Vědomi si tohoto poznatku, nebude nám už dvacet testamentů, u nichž jsou mezi svědky jmenováni chrudimští písaři, připadat jako vysoký počet. Rychtáři pak dosvědčovali vůli zůstavitele v sedmi případech, z toho samotný rychtář Ondřej šestkrát. Chrudimské testamenty poměrně málo jmenují mezi svědky rodinné příslušníky, stabilněji se u testamentu vyskytuje pouze syn zůstavitele a to patrně proto, že právě on byl otcem určen jako dědic, správce dílů svých sourozenců a také matky.

Institut svědectví má v Chrudimi ryze světský charakter. S ironií se dá říct, že nejbližší duchovnímu prostředí (míněno ve smyslu vzdálenosti) se nachází kostelníci, i když víme, že tato funkce byla obsazována laiky a kontrolována světskou mocí. Nakonec i zde spíše než záměr působí náhlost nastalé situace, která zapříčiní, že poslední vůli stvrdí také Martin, kostelník od sv. Kateřiny. Služebníci Martina z Krysova dvora,¹⁸¹ usedlosti nedaleko Chrudimi, vezou svého mladého pána ke kateřinské faře. Nemají času nazbyt, protože jejich pán umírá a sotva přečká cestu do města. V Krysově dvoře se patrně kněz nenacházel, celá družina tedy musela cestovat za ním. Mladý Martin, který teprve před nedávnem ztratil otce a po svém zesnulém bratru se jen před krátkou dobou ujal správy dvora, leží na smrtelné posteli, u níž stojí tři muži a kostelník Martin. Na rozdíl od něj nejdůležitější osoba, za kterou všichni tolik chvátali, k Martinovu testamentu své jméno nepřipojí. Samotnou přítomnost kněze u lůžka umírajících tak lze jen tušit, neboť jistě prováděl zpověď a poslední pomazání.

¹⁸⁰ Vedle již zmiňovaných Viktorina a Janka z Kunčího také Matěj Hyndrák, Jan Škrovad, Jan Klobučník a další.

¹⁸¹ LC 1, fol. 131 v.

Avšak ani u testamentu kněze Prokopa nesevďčí duchovní osoba.¹⁸² Právní nařizení se přitom nikterak nevymezovala vůči duchovním osobám a jejich svědectví, omezovala je především v poručnictví a přijímání dědictví.¹⁸³ Vysvětlení lze snad hledat v náboženských poměrech panujících v utrakvistickém městě. Přestože staré zvyky mívají dlouhé trvání a právě kněz hrál dlouhou dobu důležitou roli při odkazování zejména na poslední chvíli, kdy působil jako morální faktor a se zdviženým prstem varoval umírající, aby vzpomněli na svou spásu v hodině smrti, k právnímu aktu přizván nebyl. Kněz tak sice setrval u lože nemocného, vyslechl jeho poslední vůli a zpověď, ovšem pouze v roli tichého svědka.

Poručníci

Vedle svědků figurovala v testamentech jména poručníků. Ty buď určoval zůstavitel sám, nebo pokud tak neučinil, existovala právní opatření, jak v případě výběru poručníků postupovat. Poručnictví se v městském právu řídilo obdobnými nařizeními, jakými tuto instituci opatřovalo právo zemské.¹⁸⁴ Sirotčí agenda, nejen tedy testamentární ustanovování poručníků, ale především určování poručníků bez závěti, správa sirotčích peněz a vyplácení dědických dílů, představuje značnou část obsahu městských knih – městská rada se jí zabývala prakticky denně. Praxe znala otcovské poručnictví, které v důsledku znamenalo, že poručník přebíral veškerá práva a povinnosti hlavy rodiny, nad majetkem a dětmi, případně také ženou nebožtíka, a poručnictví „*radě a pomoci*“. Povinností otcovského poručníka bylo udržet spravovaný majetek a ve chvíli, kdy budou potomci plnoletí, jim majetek předat přesně podle nebožtíkova přání vysloveného v závěti, nebo podle dědického práva, pokud žádné instrukce nezanechal.¹⁸⁵ Protože poručník po celou dobu disponoval cizím majetkem, který mu byl prozatím propůjčen do opatrování, stanovovalo právo přísné podmínky, které musel muž splňovat, aby se mohl poručníkem stát, a poskytovalo prostor pro obranu proti nepoctivému poručníkovi a možnost jeho odvolání.¹⁸⁶

¹⁸² LC 1, testament kněze Prokopa, fol. 172 r,

¹⁸³ Práva městská, fol. 164 r, články O dědičném dílu duchovních lidí a Ktož nemohú kšaftovati.

¹⁸⁴ KNOLL, V. – SCHELLE, K. – VOJÁČEK, L.: *České právní dějiny*. Plzeň 2004, s. 156–157.

¹⁸⁵ KAPRAS, J.: *Vrchní poručenství v českém právu* (=Knih. Sborníku věd právních a státních, A, VII). Praha 1904, s. 194–203.

¹⁸⁶ Podle Pražských práv se poručníkem stane ten, koho otec určí za zdravého života, příbuzný či přítel, pokud neurčí, dostávají nezletilé děti poručníka od rychtáře, mladík zůstává pod dohledem do 25 let, ale nezdrání, nemoudří či vzteklí až do smrti – Martě, ženě nebožtíka Kříže, s pomínutými smysly uložila městská rada

V celém procesu přijímání poručníků měla důležitou funkci městská rada. Dřívější dohled rodiny byl nahrazen dozorem městské rady, která také přímo sirotčí peníze spravovala a v případě, že zůstavitel neurčil poručníka sám, jej sama přidělovala – většinou delegovala jednoho až dva členy ze svých řad. Městské radě skládal poručník počet, tj. bilanci sirotčího majetku.¹⁸⁷ Stejně formální ráz měl i akt propouštění z poručnictví, dobrému poručníkovi se za jeho služby, kromě vděku poručenců,¹⁸⁸ dostalo i odměny. Vdova Johana Hyncová byla prozíravá a poručníka Janu Vladykovi motivovala postupně – ihned po její smrti měl dostat „*slad nebo dva (...) za jeho práci a když sirotci dospějí tehda jeden prut dědiny za jeho práci.*“¹⁸⁹ Na odměnu si poručník mohl dělat nárok jen za předpokladu, že řádně a poctivě splnil svou úlohu. V případě osiřelých dětí nečinil mezi nimi a svými vlastními dětmi žádných rozdílů, nikterak je nekrátil a dobře hospodařil se svěřenými penězi, šatil je, živil, vynakládal prostředky na jejich potřeby včetně koupelí a studií.¹⁹⁰ Z úporné snahy některých poručníků dostát svému slibu¹⁹¹ a sirotky dle svého svědomí co nejlépe zaopatřit můžeme usuzovat, že svou funkci brali nanejvýš vážně a snažili se ji vykonávat poctivě.

Protože městská rada byla po králi automaticky nejvyšším poručníkem,¹⁹² konšelé dbali na dohled a měli pravomoc ze své funkce zakročit ve sporných případech, poručníka vyměnit, jmenovat nového v případě, že nemohl plnit své povinnosti nebo jim nedostával. Z praktických důvodů např. poručník měl bydlet v tomtéž městě. Kdyby totiž žil daleko, byt by se jednalo o blízkého příbuzného, dozor městské rady by byl obtížně proveditelný.¹⁹³

V jiných případech byli poručníci zůstavitelem pouze žádání, aby byli budoucí vdově se sirotky nápomocni radou („*aby manželku jeho s dítkami ohajoval v jich spravedlnosti*

poručníka, který jí měl zajistit „*žizní a hladem aby netrpěla, slušný oděv a k lehání slušnou postel*“ . LC 1, fol. 302 r.

¹⁸⁷ KAPRAS, J.: *Vrchní poručenství*, s. 198–203.

¹⁸⁸ LC 1, fol. 174 v, kde je zachycena část formalizovaného rozhovoru mezi poručníkem panem Viktorinem a sirotkem Jana Černého Martinem Pešatou: „*...řka 'Dáváš-li mi vinu z čeho ted?' a on řekl, že nedává, než děkoval panu Viktorinovi z té pilnosti a z pečlivosti, jako věrný poručník že jemu dobrého hledal a choval...*“

¹⁸⁹ LC 1, testament Johany Hyncové, fol. 119 v.

¹⁹⁰ Opravdovou starost a péči o sirotka vedle strohých záznamů o převodech peněz a proměně skladby majetku dokládají víceméně nevšední záznamy. Například poručníci nad Pavlem sirotkem Augustina řezníka „*dali od léčení sirotka Ješkovi do měšce 4 kopy míš. [grošů], protože od něho sirotek byl léčen*“ . LC 1, fol. 307 v.

¹⁹¹ Jako příklad může sloužit poručnictví Jana soukeníka nad dětmi Jana Chlupáče, který okamžitě, jak obdržel poručence pod svou ochranu, zajistil jim jejich díly po otci koupí a zápisem na polnosti, „*...aby ten statek sirotčí nezhyňul...*“ LC 1, testament Jana soukeníka, fol. 115 v.

¹⁹² LC 1, fol. 306 v, „*...purkmistr a páni konšelé skrze opatření naše jakožto nejvyšších poručníků po králi jeho milosti nejmilostivějším...*“ Sirotci Damka byli poručeni skrze krále k poručnictví členu městské rady Václavu Hyndrákovi. LC 1, fol. 279 v.

¹⁹³ KAPRAS, J.: *Vrchní poručenství*, s. 199.

*a neopouštěl jich jako se na správného poručníka a věrného přítele sluší“).*¹⁹⁴ V praxi to znamenalo, že jim nejen za všech okolností dobře radili, ale hlavně byli jejich záštitou před městským soudem, pomáhali vymáhat dluhy na dlužnících, platit nebožtíkovy dluhy, figurovali jako ručitelé.

Zatímco určování poručníků zůstavitelem pro své osiřelé děti, pro ovdovělou manželku, nedospělé sourozence, neprovdané ženy i pozůstalou matku, ať už se jednalo o poručnictví jedné, nebo druhé kategorie, není v testamentech železným pravidlem, téměř s jistotou můžeme očekávat ustanovení poručníka v několika nastalých situacích. Jedná se o takové poměry, kdy zůstavitel nemá potomky, životního partnera, jeho rodinní příslušníci (např. sourozenci) nežijí ve stejném městě, vůbec nejčastěji však jde o odkazy na zbožné účely. Poručník tak není poručníkem v pravém slova smyslu, ale stává se vykonavatelem přání testátora, často také správcem jeho majetku.

Pouhých třicet chrudimských testamentů obsahuje stanovení poručníků. Vysvětlení se může skrývat ve způsobu pořízení většiny posledních vůlí – vznikaly před městskou radou, která zároveň vykonávala funkci nejvyšších a nejdůvěryhodnějších svědků. Stejný postup mohl být zvolen pro poručnictví, konšelé svým svědectvím a stvrzením právního aktu zároveň přislíbili dohled nad vyplněním testamentu. Ženatí zůstavitelé určovali správkyni a poručníci statku svou manželku, což svědčí o silném postavení ženy v rodině. Jelikož při vkladu do knih docházelo ke zkracování znění testamentů, v nichž byla pozornost soustředěna především na dědice a dědické podíly, je možné, že obětí krácení a vynechání některých částí se staly i pasáže o zvolení manželky za poručnici. Písař to mohl považovat za automatické a jasné a ohledně poručníků zapsat pouze taková přání, která se této zvyklosti vymykala.

Zvláštní pozornost si zaslouží výskyt členů městské samosprávy mezi poručníky. Z 29 osob z okruhu mimo nejbližší rodinu, které jsou i opakovaně vyžadovány přímo testátory, aby se ujaly správy jmění, můžeme více než polovinu (tj. 16 osob) nalézt mezi konšely. Podobně jako jsme zpozorovali u svědečných řad, buď tentýž rok vykonávali funkci přímo, nebo se podíleli na správě města jako obecní radní. Opět mezi nimi nechybí erbovníci a nižší šlechtici. Mezi rodinnými příslušníky dominuje na postu poručníka manželka (ovšem s výskytem v pouhých sedmi testamentech), následuje nejstarší syn a jen ojediněle se objevují jiní příbuzní, v jednom případě bratr. Poručník se přitom mnohdy shoduje s hlavním dědicem, zvláště u manželky. Absence většího počtu explicitně vyjádřených přání, aby se kromě

¹⁹⁴ LC 1, testament Aleny, fol. 77 r.

poručení veškerého majetku ženě dostalo práva převzít správu statku i poručnické funkce nad podíly dětí, lze vysvětlit tím, že tento fakt vyplýval z podstaty odkazu. Pokud je manželka jedinou jmenovanou příjemkyní odkazu nebo jí náleží podíl ve statku spolu s dětmi, po smrti manžela automaticky nabývá dispozičních práv k majetku a stává se také poručnicí svých dětí. Přesto se vyskytují závěti, které za stejných okolností buď výslovně manželku určí za poručníka, nebo je naopak manželce a dětem poručník přidělen.

Snaha zabezpečit majetek a podíly dědicům vedla mnohé zůstavitele ke kroku, jímž zvolili celou městskou radu „*k ochraně, ku pomoci a k opravě*“, aby se stala poručníkem s funkcí přímého dohledu, a to i vedle regulérně stanovených otcovských poručníků-jednotlivců. Snad za tím můžeme spatřit váhu, jakou poručnickému institutu testátoři přikládali. Poručníky museli být muži, jímž testátor věřil, u nichž si byl jist jejich spolehlivostí, čestností a věrností. Na půli cesty mezi poručníkem a příjemcem dědického dílu stojí osoby, které jsou zavázány vykonat poslední vůli a dohlédnout na správný a hladký průběh. Jsou sice nazývány poručníky, avšak náplň jejich práce připomíná spíše vykonavatele závěti. Tak Václav Kubáň, majitel zemědělské půdy a erbovník, zapsal do svého testamentu: „...*věře jim toho úplně a prose jich jako svých dobrých přátel, že tím statkem učiní, jinak nemaje o nich jiné naděje jako o dobrých lidech...*“¹⁹⁵ Tito lidé testamentární cestou obdrželi část majetku, někdy dokonce statek celý (s tím, že testátor již své děti oddělil a kšaftuje s tím, co mu zbylo navíc) a zůstavitel mu zanechal pokyny, jak s ním nakládat. Překvapivě velkou důvěru do vykonavatelů vloženou ilustrují testamenty, které bez konkrétních instrukcí nechávají pouze na jejich libovůli, kam majetek nasměrují a kde podle jejich uvážení bude k užítku. Mezi jejich povinnostmi také patří dobývání a placení dluhů („*statek zdvihnouti, dobývati a upomínati*“).

Nadprůměrně často stanovují chrudimské testamenty poručníkem osobu Vencla Zlatého. Tento majetný soukeník se ze zvolených poručníků, kteří byli určeni individuálně, řadí s výskytem v pěti testamentech k nejčastěji žádaným poručníkům. Zajímavé na tom je, že Vencl za svůj život nikdy nezasedal v městské radě, jeho jméno nefiguruje mezi svědky testamentů, pouze od roku 1474 vykonával funkci špitálního u kostela sv. Kateřiny.¹⁹⁶ Je ovšem pravda, že zkoumané testamenty tvoří jen menší část agendy městské knihy. Při srovnání s netestamentárními zápisy o poručnictví dojdeme k závěru, že se zde vytvořil okruh osob, které jsou za poručníky voleny častěji a co do počtu Vencla Zlatého předčí.

¹⁹⁵ LC 1, testament Václava Kubáně, fol. 196 v.

¹⁹⁶ LC 1, fol. 171 v.

Zejména sledujeme-li podělení majetku mezi matkou, u níž dalším sňatkem zanikl vdovský stav, a jejími dětmi, kde se poručníkem nedospělých dětí stává nevlastní otec.¹⁹⁷

Pokud nebyl testament pořizován před městským soudem, byli budoucí poručníci spolu se svědky k testamentárnímu aktu zváni zůstavitelem obvykle do jeho domu. Nic před nimi nebylo zatajeno, s poručnictvím byli obeznámeni a souhlasili. Jan Pazdera byl patrně se zvolenými poručníky domluven na celé záležitosti, ovšem nemoc zřejmě předběhla všechny přípravy a on s obavou o vlastní život uspišil urovnání svých pozemských záležitostí. Svola k sobě svědky, jenže určení poručníci nad statkem i rodinou nebyli k zastížení. Manželka pak musela před městskou radou samu sebe, děti i majetek dodatečně poručit pod ochranu těchto dvou mužů.¹⁹⁸

Testamentární proces

Po sepsání či přednesení poslední vůle pak testamentární proces pokračoval zveřejněním jejího obsahu. Soběslavská práva udávají lhůtu šesti týdnů po smrti zůstavitele, ve které musí být zpečetěn, v opačném případě propadá a stává se neplatným.¹⁹⁹ V této lhůtě může být testament napaden, vznesen proti němu „*odpor*“. Na výrok platný v právu (Německého) Brodu se však odvolává přípisek na předsádce rukopisu Václava ze Semechova, který počítal se lhůtou čtyř týdnů po učinění kšaftu, po kterou bylo možné znění závěti napadnout.²⁰⁰ Patrně po uplynutí této lhůty byl testament také zanesen do knih (jako bezproblémový) a zveřejněn. Pro chrudimské testamety máme k dispozici pouze datum zanesení do městské knihy, které je možné s opatrností ztotožnit s datem projednávání před městskou radou. I v případě kšaftování na smrtelné posteli je zaznamenáno datum přednesení poslední vůle svědky před městskou radou a nejedná se tudíž o datum samotného aktu pořízení. Stejně je tomu tak v případě, že předlohou pro zápis do knihy byl testament v listinné formě.

¹⁹⁷ Petr Rauman skládá městské radě počet ze statku Bartoše, svého tchána, jímž byl v testamentu určen za poručníka. Kromě souhrnu majetku a výčtu dílů pro Bartošovy sirotky zde uvádí, že Bartošův dluh uhradil vlastními penězi. Nezůstal však škodný, neboť celá akce mu vynesla zisk v té podobě, že jeho manželka byla spolčena se svými nezletilými sourozenci ve statku, který zanechal Bartoš. Ziskal tím nad její věno ještě řádný a rovný díl. LC 1, fol. 151 r.

¹⁹⁸ LC 1, fol. 230 r.

¹⁹⁹ Právní sborník Václava ze Semechova, fol. 18 r, „...*pakli který měštěnin umře, kšaft učiní a nebude-li dokonán a zpečetěn v VI-ti nedělích od toho dne, kterýž jest umřel, tehdy ten kšaft nemá moci...*“

²⁰⁰ Právní sborník Václava ze Semechova, fol. II.

Odporů proti testamentům se v knihách vyskytuje poměrně málo, což je vzhledem ke stručnosti zápisů vcelku překvapující. Samotní zůstavitelé se snažili předejít sporům a napadání platnosti testamentů (a jejich obavy rozhodně nebyly liché) také připojením závěrečné výstrahy, aby dědicům nikdo nekladl překážky při převzetí dědického dílu. Vedle odporovací praxe můžeme vysledovat i množství „dobrovolných smluv“ či „přátelských rozdílů o nápad po nebožtíkovi“, které však nutně neindikovaly předešlý majetkový spor mezi pozůstalými, který se tímto způsobem uzavíral, ale ve své podstatě spíše plnily funkci potvrzení rozdělení majetku podle testamentu. Tyto smlouvy uzavírali pozůstalí v okamžiku, kdy byl testament, jenž však téměř výhradně nebyl zapsán do městské knihy, vyplněn a majetek se ocitl pevně v rukou svého nového držitele. Zdůvodnění podání odporu je velmi prosté. Osoba podávající odpor nesouhlasila se zněním testamentu, cítila se být na svém podílu ukrácena, nebo ji testátor z dědictví úplně vynechal, ačkoli na něj měla nárok („spravedlnost“). Pouze proti dvěma zaknihovaným testamentům byla podána námitka a v obou případech se jen díky dobývání nápadů zachovalo znění původních závětí. V obou případech hrála roli složitá situace po smrti manželky, matky a zároveň dcery a vznikaly různice o právo na část jejího dílu. Nápadníci se svými stížnostmi uspěli a byla jim přidělena požadovaná suma peněz.²⁰¹

Netestamentární způsoby zajištění majetku v chrudimské městské knize

Vedle pořízení testamentu se měšťanům nabízely i další možnosti, jak zajistit plynulý přechod majetku a jak se vypořádat s členy rodiny. Svou funkcí mají velmi blízko testamentům *pořízení v případě smrti*.²⁰² Můžeme je dokonce považovat za dodatky k testamentům, pouze však u těch měšťanů, s jejichž testamenty jsme seznámeni. Vyznačují se formulí „*neuchoval-li by mě Pán Bůh smrti*“, která následuje typicky po záznamu majetkové transakce. Jedná se o *ad hoc* určení budoucích osudů nemovitostí, které osoba právě koupila, nebo sumy peněz, kterou má za nemovitost obdržet. V tomto případě je připojena ještě douška, že toto opatření zavazuje případného dědice vymáhat dluh za nemovitost. Opatření však propadá, pokud není splněna základní podmínka – smrt prodávajícího. Jedná se tedy o reakci na aktuální situaci, o jednání mezi živými osobami s účinky pro případ smrti, aniž by bylo zapotřebí sepisovat nový testament. Neposkytuje také

²⁰¹ LC 1, fol. 138 r; – LC 2, fol. 191 r.

²⁰² KNOLL, V. – SCHELLE, K. – VOJÁČEK, L: *České právní dějiny*, s. 161–163.

rozhodující podnět pro jeho vznik. Protože jsou tato opatření v městské knize připojena k majetkovým převodům a vztahují se jen na prodávanou/kupovanou nemovitost, lze je vnímat jako pojištění majetku, pro danou chvíli nahrazující plnohodnotnou závěť.

Ke zjednodušení složité rodinné situace mohlo posloužit i odevzdání se či předání (části) majetku pro případ smrti (*donatio mortis causa*) zejména rodinným příslušníkům. Ve své podstatě mohla smlouva obsahovat výminky ze strany darujícího, zejména o právu na doživotní užívání majetku či na dobré zacházení, které vlastně zaručovalo doživotní sociální péči – např. Kříž musel na oplátku za darovaný dům svému otci slíbit, že ho zaopatří ve všech jeho potřebách („v jídle, v pití a v čem choditi aby měl“). Špatné a nedůstojné zacházení by znamenalo zneplatnění zápisu a Kříž by o dům přišel.²⁰³ Darování také zajišťovalo, že po smrti nabýval obdarovaný plného práva k majetku a mohl tak být zvýhodněn i na úkor ostatních dědiců. Kombinací obou způsobů vznikaly složité propletence eventualit a situací, které bývaly ošetřeny vklady do městské knihy. Čiší z nich snaha neponechat nic náhodě a – pokud se záležitost týkala nemovitostí a peněžní sumy – netratit. Tak bohatí bratři Viktorin a Janek z Kunčického se svolením manželek zaopatřili svou matku Alžbětu devadesáti kopami grošů, které zapsali v rozdílných sumách na svých statcích. Pro případ, že by oni zemřeli dříve než jejich matka, tak byla částkou peněz dostatečně zaopatřena (formulace „*neuchoval-li by*“). Kdyby tímto zápis končil, mohly by po Alžbětině smrti nastat komplikace a pře o to, co se má stát s onou sumou. Proto následuje další instrukce – pokud Alžběta zemře dříve, peníze případnou nazpět jejím synům a nikdo jiný na ně nemá mít právní nárok.²⁰⁴

Poměrně hojně se v městské knize vyskytuje také obdoba nedílného vlastnictví, obvyklého ve šlechtickém prostředí.²⁰⁵ Jeho existence a přetrvávání paralelně s testamenty v době, kdy hlavní důvod, proč byly nedíly zřizovány – ochrana před propadnutím majetku ve prospěch panovníka, již nebyl aktuální, je překvapující. V podobě spolku, tedy umělého nedílu, který se vyznačuje spolčováním příbuzných i nepříbuzných osob, snad můžeme zaznamenat projev severoněmeckého práva. Zdá se, že vikpildní právo mělo charakter automatického nedílu. To znamenalo, že pokud nebyly odděleny děti, žena s nimi vstoupila do nedílu. Totéž platilo o majetku manželů – pokud zemřel jeden z nich bez porízení,

²⁰³ LC 1, fol. 300 v.

²⁰⁴ LC 1, fol. 57 v.

²⁰⁵ K problematice nedílů v českém zemském právu více KADLEC, K.: *Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském*. Praha 1898; – RAUSCHER, R.: *O rodinném nedílu v českém a uherském právu zemském před Tripartitem*. Bratislava 1928, s. 14; – VANĚČEK, V.: Právní problematika českého nedílu jako středověkého bezpodílového spoluvlastnictví. In: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, (ed.) V. Vaneček, Praha 1976, s. 508–518.

automaticky přešel celý majetek na živého bez ohledu na to, zda se jednalo o movitý či dědičný statek. Ve spolku setrval ovdovělý rodič s dětmi až do chvíle, kdy změnil svůj stav dalším sňatkem, případně vstupem do kláštera.²⁰⁶ Tato praxe plně odpovídá zvyklosti konat „rozdíly“ před chrudimským soudem. Po oddělení dětí a matky zůstávají nadále nedospělí potomci („chlebníci“) s matkou, jen je jejich díl již vymezen nemovitostmi a sumou peněz, správa dílů potomků přechází na nevlastního otce. Každý díl je už ale brán jako samostatný, patrné je to především na dílu matky.

K uzavírání „stúpků“, budeme-li se držet terminologie užívané městskou kanceláří, docházelo v Chrudimi téměř výhradně mezi manžely, někdy byly přibírány také děti, kterým byli dokonce určováni poručníci.²⁰⁷ Forma zápisu stúpku se příliš neliší od testamentu – před městskou radu předstupují manželé, kteří si vzájemně odkazují svůj majetek v případě své smrti (na určitý druh pořízení *mortis causa* přitom odkazuje použitá formulace „*neuchoval-li by mě Pán Bůh smrti*“). Jedná se tedy o podobu městského nedílu, čili spolku. Od možného ztotožnění takových zápisů s testamenty nás odrazuje sám písař, který jednak označil tyto zápisy krátkým registrem, kde použil termín „stúpek“, jednak se přesné pojmenování právního aktu dostalo přímo do znění smlouvy. Naprostou jistotu získáváme až s testamentem Václava Baňaka, který následuje dva roky po uzavření jednostranného spolku Markéty s manželem Václavem. Nejprve Markéta svého muže ze spolku propustila a následně nechal Václav sepsat svou závěť.²⁰⁸ Vedle sebe tu stojí spolek a testament, přičemž oba se mohly vzájemně také doplňovat. Majetek, který spadal do nedílu, totiž nemohl být odkazován ani nepodléhal pravidlům dědické posloupnosti.²⁰⁹ U manželů Baňakových se jedná o ojedinělý případ, kdy můžeme vysledovat vzájemnou souvislost mezi oběma způsoby zajištění majetku v případě smrti jednoho z manželů. V ostatních případech, kdy městská kniha zachycuje uzavření spolku, testamenty jejich původců chybí. I přesto, že neustále musíme mít na paměti výběrovost a značnou nahodilost posledních vůlí zanesených do městských knih, zdá se

²⁰⁶ Alespoň tak se jeví obsah Míšeňské právní knihy, kde je právní slovník používá i ve spojitosti s dědičným právem podobných termínů, jaké jsou obvyklé pro institut nedílu – tento slovník přejímá i chrudimská kancelář. Tak namísto „odbyti“ potomků užívá „oddělení“, namísto „pře“ ve významu sporu používá „rozdlil“. Srov. Právní sborník Václava ze Semechova, fol. 79 v–87 r.

²⁰⁷ Roku 1490 uzavírají spolek Petr Nádobník a jeho manželka Markéta. Po čtyřech letech rozšiřují spolek i na svou dceru a do zápisu vkládají vůli, aby byly do stúpku přijaty i v budoucnu narozené děti. V případě smrti obou rodičů mají být jejich děti jedinými a bezproblémovými dědici, neboť na ně jako na nedílníky statek spadne. LC 1, fol. 242 v.

²⁰⁸ LC 1, testament Václava Baňaka, fol. 254 r.

²⁰⁹ KNOLL, V. – SCHELLE, K. – VOJÁČEK, L.: *České právní dějiny*, s. 160.

pravděpodobné, že v určitých situacích si měšťané vystačili s uzavřením prostého, ale účinného spolku a považovali tímto své majetkové záležitosti dostatečně vyřízené.

Pro chrudimské prostředí upozornil T. Malý na fakt, že mnohé spory mezi manžely a nesrovnalosti ohledně majetku řešily již svatební smlouvy, které měly dokonce větší váhu než testament – pokud byl svatební smlouvou zajištěn jistý majetek a poslední vůle tento fakt ignorovala, přednost v případných odporech mělo znění svatební smlouvy.²¹⁰ Na rozdíl od novověkých městských knih nezachytily knihy v období 15. století ani jeden vklad svatební smlouvy. Jistě však existovaly, jen v jiné formě. Tou mohly být právě městské nedíly, které svatební smlouvy nahradily. Spolek totiž často uzavírali manželé, kteří do svazku vstupovali s vlastním majetkem. Platilo to zejména pro ženy, které disponovaly dědickým dílem po rodičích nebo po předchozím manželovi a na něhož by muž neměl podle dědického práva po její smrti nárok. Manželce naopak mohlo být tímto způsobem nahrazeno obvěnění.²¹¹ Spolkem přitom byla vyřešena majetková situace obou – poskytli si navzájem majetek, který do manželství přinesli. Tento způsob zároveň poskytoval možnost zaopatřit děti, neboť ty mohly být do spolku pojaty také.

Výše zmíněné příklady ukazují, že měšťané využívali i jiné možnosti, jak zabezpečit, aby majetek přešel do správných rukou. V mnohých situacích mohly znamenat snadné řešení, jistě však ovlivnily podobu testamentu, do kterého takto opatřené nemovitosti již nemohly být včleněny. Z jakých důvodů tedy volili pro převody movitého i nemovitého jmění formu testamentu? Zejména institut městského nedílu i ve formě náhrady za svatební smlouvy poskytoval prostor pro pokrevní příbuzné, ačkoli pro Chrudim platí, že do něj vstupovali jen manželé a děti, nikoli rodiče a sourozenci. Provedme nyní srovnání s testamenty zůstavitelů ve stejné životní situaci, tedy odkazující veškerý svůj majetek partnerovi a případně dětem. Testamentů ženatých a vdaných zůstavitelů, kteří majetek odkazovali úzké rodině, chrudimské městské knihy registrují 79 (54 ženatých a 25 vdaných). Tito testátoři mohli uzavřít spolek – byť jednostranný, do kterého by oni přijali svého partnera a děti, což by mělo za následek, že by v případě jeho smrti spadl veškerý majetek nedílně na ně. Výsledek by byl stejný. Ovšem podíváme-li se na testamenty blíže, zjistíme, že závěti poskytovaly pořizovateli více prostoru k vyjádření svých přání a preferencí – mohl upřednostnit jednoho člena rodiny před druhým, musel se také přizpůsobit již odděleným dospělým dětem a počítat s budoucím oddělením prozatím nezletilých potomků, v neposlední řadě mohl chtít plně využít práva na

²¹⁰ MALÝ, T.: „*Mentalita*“, *zbožnost a smrt*, s. 21.

²¹¹ KAPRAS, J.: *Majetkové právo*, s. 30, 40, 47 a 65.

testovací svobodu a odložit uspořádání svých pozemských statků na poslední chvíle svého života. Vědom si toho, že i na smrtelné posteli může učinit poslední pořízení, necítil nutkání zaopatřovat část majetku ještě spolkem, který navíc bylo z právního hlediska složitější vypovědět, kdežto testament mohl jednoduše aktualizovat sepsáním nového – připomeňme zásadu, že novější testament ruší předcházející. Testament byl ze své podstaty jednostranný akt. Pokud nebylo výslovně určeno jinak (viz výše podmínky pro získání dědického podílu), příjemcům z něj nevyplývaly žádné povinnosti.

HOSPODÁŘSKÉ POMĚRY CHRUDIMI

Počet testamentů

Postoupíme nyní od struktury testamentů k samotným zůstavitelům. Zajímat nás budou údaje o pohlaví, rodinném stavu a sociálním a majetkovém statusu.

Soubor chrudimských testamentů tvoří 232 záznamů, ovšem počet testátorů je nižší, protože docházelo ke změnám a úpravám v posledních vůlích, a ty tudíž byly jedním testátorem vkládány i opakovaně. Z pochopitelných důvodů byly ze souboru testamentů eliminovány duplicitní záznamy (2 závěti). V Chrudimi častěji kšaftovali muži než ženy, ovšem výrazná početní převaha jim nenáleží (119 mužských vs. 103 ženských závětí). V souboru kontraktních knih se nachází i několik testamentů koncipovaných jako společné, pět z nich jsou poslední vůle manželů, v jednom případě se jedná o společný testament sourozenců, dvou bratrů a jedné sestry.

Pro porovnání uvádíme počty dochovaných testamentů v dalších českých městech: Litomyšl 383 testamentů v letech 1491–1516,²¹² Kadaň 622 testamentů v letech 1466–1520,²¹³ Znojmo 150 testamentů v letech (1409) 1421–1479,²¹⁴ Soběslav 54 testamentů pro léta 1455–1526,²¹⁵ Mělník 161 testamentů pro léta 1491–1536,²¹⁶ Brno 251 testamentů v letech 1410–1530,²¹⁷ na české a moravské poměry nezvykle vysoký počet zaznamenáváme u Nového Města pražského, pro léta 1421–1533 se jedná o 2078 testamentů.²¹⁸ S českým prostředím nesrovnatelné jsou počty posledních vůlí zachycených v německých a rakouských městech – soubor testamentů lübeckých měšťanů ze 14. století tvoří na 2700 jednotek,²¹⁹ kolínský soubor se skládá z 2800 testamentů v průběhu 14.–17. století, konkrétně pro

²¹² HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle*, s. 33.

²¹³ RAK, J.: *Kadaňská kniha trhů*, s. 63.

²¹⁴ TLAPÁKOVÁ, V.: *Testamentární praxe ve Znojmě*, s. 29.

²¹⁵ HRADLOVÁ, M.: *Soběslavské kšafy*, s. 222.

²¹⁶ KILIÁN, J.: *Mělnické registrum kšaftovní z let 1491–1536*, s. 235.

²¹⁷ BOROVSÝ, T.: „*Zu der Ere Gots*“, s. 83.

²¹⁸ FEJTOVÁ, O. – JÍŠOVÁ, K.: Měšťanské testamety jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze. In: *Pozdně středověké testamety v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*, (edd.) K. Jíšová – E. Doleželová, Praha 2006, s. 20.

²¹⁹ NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt*, s. 400–403.

14. století v počtu 330,²²⁰ vídeňský archiv uchovává zhruba 2300 závětí z let 1395–1430.²²¹ Blízko českým počtům se pohybuje Kostnice s 450 závěťmi z let 1314–1542,²²² také Hamburk s 203 testamenty za léta 1310–1400, Korneuburg (obchodní město na Dunaji) s přibližně 550 testamenty z let 1400–1500 a Retz (malé rakouské obchodní město), kde je dochován soubor překračující 100 závětí z let 1449–1500.²²³

Na přelomu 14. a 15. století přitom v Chrudimi podléhalo městské sbírce 620 poplatníků z vnitřního města i předměstí,²²⁴ což je pro výpočet počtu obyvatel nejnižší hranice. Nezapočítává totiž místní chudinu, ani obyvatele osvobozené od placení berně nebo ty, kteří se během roku přistěhovali a byli do rejstříku zapsáni až později. Pod vlivem B. Mendla se v českém prostředí ustálilo používání koeficientu pro jednu domácnost-rodinu 4,68,²²⁵ který odkazuje na výpočet platný pro Norimberk. Před přejímáním tohoto koeficientu bez přihlídnutí k odlišnostem českých měst od Norimberku a také českých měst navzájem další badatelé varovali. Následná korekce pro výpočet přibližného počtu městského obyvatelstva vymezila krajní body koeficientu na čtyř až pětinašobek berními prameny zachycených poplatníků. Tato flexibilita pak umožňuje počítat s odlišnostmi a proměnami místními i časovými.²²⁶

V Chrudimi jako převážně agrárním městě se bude koeficient osob žijících v jedné domácnosti blížit spíše nižší hranici, neboť charakter města limitoval rozšíření zaměstnaneckých vztahů, což platí zejména na předměstích. Užitím zaokrouhleného koeficientu 4,0 dojdeme k závěru, že před husitskými válkami dosahoval počet obyvatel Chrudimi minimální výše 2 480, přičemž domů bylo napočítáno 291.²²⁷ Vzhledem ke skrytým skupinám obyvatelstva, které rejstřík nezaznamenal, je však nutné započítat o dvě až tři sta lidí více. V roce 1567 měla Chrudim již 482 domů.²²⁸ Je nutné zohlednit demografický vývoj v 15. století, přesto však s jistou dávnou opatrností můžeme počítat se zhruba 400 domy pro

²²⁰ Ibid.; – SCHMID, W.: Kunststiftungen im spätmittelalterlichen Köln. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12). Wien 1990, s. 157.

²²¹ JARITZ, G.: *Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer*, s. 252.

²²² BAUR, P.: *Testament und Bürgerschaft*, s. 30–31.

²²³ Počet uvádí NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck*, s. 398–403.

²²⁴ SOKA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 446, Rejstřík daní a vydání 1399–1402, fol. 15 v – 23 r.

²²⁵ MENDEL, B.: *Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku*. Praha 1926, s. 133.

²²⁶ Výsledek diskuze uvádí MAREK, J.: *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*. Praha 1965, s. 26–31.

²²⁷ Rejstřík daní, fol. 15 v–23 r.

²²⁸ WINTER, Z.: *Kulturní obraz českých měst I*, s. 367.

konec 15. století. Budeme-li kalkulovat s obdobnou situací jako v roce 1400, tedy že polovina berních poplatníků nebydlela ve vlastním domě a že tudíž množství domů odpovídá zhruba polovině berních poplatníků, a použijeme opět zmíněný koeficient, dojdeme k závěru, že Chrudim měla na konci 15. století okolo 3200 obyvatel.

Podle demografického výzkumu města Stříbra, který provedl M. Nodl, víme, že přirozená obměna berních poplatníků se každý rok pohybovala kolem 5 %, ²²⁹ a to v běžných podmínkách. Tento údaj nezapočítává demografické výkyvy způsobené válkami a epidemiemi smrtelných chorob. M. Nodl následným rozbořením přistěhovalců došel k ještě vyhrcořenějšímu závěru, neboť přirozený úbytek obyvatelstva a migrace městských obyvatel na venkov způsobovala demografický pokles, který bylo zapotřebí kompenzovat dynamickým přistěhovalcím z venkova, v menší míře z předměstí. Obměnu obyvatelstva zajišťovali přistěhovalci v 8–15 % případů. ²³⁰ Při předpokládaném počtu zhruba 700–800 berních poplatníků by měl činit počet potenciálních testátorů 35–40, zatímco roční průměr v Chrudimi zaknihovaných závětí činí pouhých 3,5, což činí 10 % všech umírajících. Tento stav se tedy shoduje s daty získanými ve Stříbře. Přesto však nelze z těchto údajů vyvozovat závěr o exkluzivním charakteru testamentů. Stále totiž musíme mít na paměti, že mezi adepty na pořízení testamentu náleží předně pouze ti, kteří mají s čím kšaftovat. Mnoho testamentů zůstalo také nepostiženo prameny, v listinné a ústní formě, neboť jistě bylo v zájmu zůstavitele i jeho rodiny, aby pořízení majetku učinil. Závěrem lze konstatovat, že vklad poslední vůle do městských knih byl méně obvyklou záležitostí než samotné její pořízení.

Počty chrudimských testamentů zanesené do grafu odhalují náhlé výkyvy (graf 2). Můžeme si povšimnout, že prudký nárůst zaznamenaly testamenty v 60. a 90. letech, zejména je nápadný kšaftovací „boom“ v 60. letech, kdy oproti předchozímu desetiletí s počtem 25 pořízení tvoří 71 kšaftů téměř trojnásobek. Zároveň však vidíme sestupnou tendenci v 70. a 80. letech, která by dále pokračovala i na počátku 16. století, kdyby nebyla přerušena skokovým navýšením v 90. letech. Co bylo příčinou takového vývoje? Jistě nemůžeme zaznamenané výkyvy připsat zvětšující se důvěře v městskou kancelář a městské knihy, tomu neodpovídá opětovný pokles zápisů tam, kde bychom předpokládali další tendence k nárůstu (již zmíněná 70. a 80. léta). Do našich předpokladů musíme zahrnout fakt, že instituce městských knih se stávala postupně pro měšťany oblíbenější a využívanější a sloužila jako

²²⁹ NODL, M.: *Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419*. *Minulosti západočeského kraje* 25, 2000, s. 7–45.

²³⁰ NODL, M.: Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví. In: *Sociální svět středověkého města* (=Colloquia mediaevalia Pragensia V), (ed.) M. Nodl, Praha 2006, s. 73–76.

jistota, pojištění jejich právních aktů, zejména majetkových. Tato teze je zajisté oprávněná, ovšem má svou platnost především pro období 14. století, kdy se začaly městské knihy rozmáhat a objevovat v hojnějším počtu. Během 14. století se městské knihy jako instituce ustálily a měly možnost v prostředí (královských) měst zakořenit.²³¹ Zde tedy uspokojivé vysvětlení nenacházíme.

Lze také uvažovat o tom, že dlouhá léta husitských bojů zpřetrhala kontinuitu a lidé se po jejich konci museli opětovně učit městským knihám důvěřovat a používat je. Chrudimská kontraktní kniha je právě pohusitského data, nicméně netušíme, zda měla své předchůdkyně a zda před válkami či během nich disponovalo město funkčními knihami a po uklidnění situace v zemi byla instituce jen obnovena, či byla zaváděna nově. Lze se však domnívat, že v obou případech platily v českých zemích knihy za natolik známou institucí, že byly od založení (otevření) využívány hojně – v našem případě o pozitivním postoji k chrudimské knize a o zájmu ze strany měšťanů pojistit si své smlouvy vypovídá rostoucí množství zápisů.²³² Zejména majetkové vklady, mezi něž se řadí i testamentární záznamy, nabývají postupně na objemu. Odpovídá to situaci po husitských válkách, kdy se díky odkupu klášterního a vůbec církevního jmění²³³ a majetku zchudlých šlechticů rozmnožovalo vlastnictví měšťanů, které bylo radno zadokumentovat. Koloběh transakcí se pak naplno

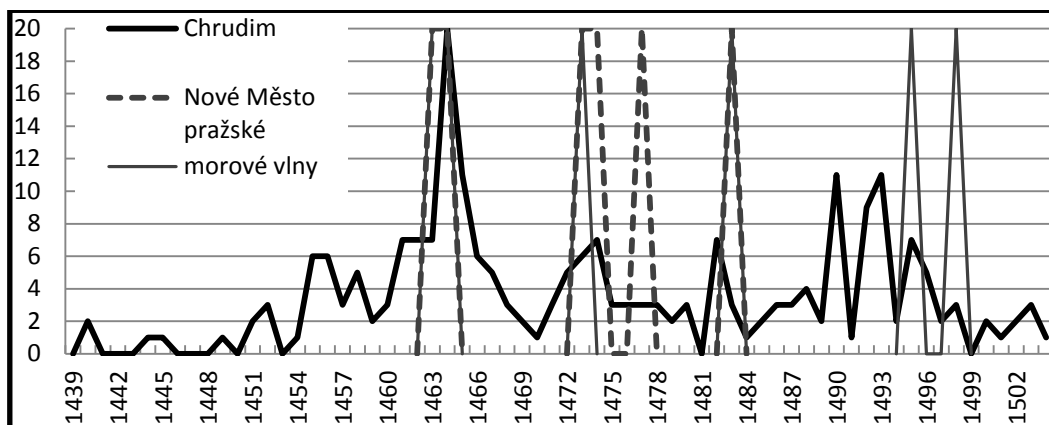
²³¹ K problematice vzniku, kategorizaci a účelu městských knih NOVÝ, R.: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Praha 1963; – VOJTÍŠEK, V.: O nejstarších knihách českých, pražské a novobydžovské. In: *Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška*, (red.) Z. Fiala, Praha 1953, s. 341–366; – TÝŽ: *O studiu městských knih českých*. Praha 1916. Výzkum městských knih pokračuje v současnosti také zásluhou L. Sulitkové, především SULITKOVÁ, L.: *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*. Praha 2004.

²³² K zaknihování listin docházelo mnohdy s velkým časovým odstupem od vyhotovení originálu – např. Ondráček nechal zapsat roku 1459 listinu o držbě zahrady z roku 1421. Lze se dovítit, že za husitských válek byla městská kniha buď nepřístupná, zničená, nebo ji kancelář ještě nezřídil. Také zápis z roku 1492 se vrací k listině z roku 1479, která je přepsána doslovně i s odkazem na přivěšenou pečeť pořizovatele. Přestože její znění predikovalo možnost zničení vlivem špatného nakládání nebo uchování („...*list pro dlouhost času aneb pro starost protrhl se a neb prolomil aneb že by jej mol projedl...*“), byla po letech neporušená zapsána do knih. Některé zápisy uvádí jako motivaci k zápisu do knih pevnost a jistotu, které jim tato instituce nabízí. Neostýchal se jich využít ani duchovní, při vkladu formátů (listin opravňujících je k výkonu kněžského úřadu a dokladech o vysvěcení) uvedl: „... *poněvadž z dopuštění Pána Boha všemohoucího rozličné příhody na lidi přicházejí, skrze kteréžto lidé k nesnáze a k nedověře přichází (...)* prosil nás [purkmistra a radu] pro stracení neb případu ohně aby v knihy městské vepsáni byli.“ LC 1, fol. 99 r, 252 v, 272 v.

²³³ V Chrudimi dochází k rozparcelování pozemku pod pobořeným klášterem v severozápadním rohu vnitřního města, jehož zánik zavinila husitská vojska roku 1421. Dlouho zůstávala půda nedotčená, ale na konci 80. let se v kontraktní knize množí zmínky o prodeji domů a domků „*v klášteře*“, jejichž cena se pohybuje kolem 12 kop míšeňských grošů. Zároveň se začíná objevovat označení „*z kláštera*“ jako poznávací znamení a přídomek pro rozlišení obyvatel. LC 1, fol. 68 v, 125 r, 128 r, 134 r, 135 r, 139 r, 149 v, 178 v, 199 v, 202 v, 213 v, 213 r, 223 r.

rozběhl, až můžeme nabýt zdání, že se ve městě vytvořila vrstva bohatších měšťanů-spekulantů s nemovitostmi. Postupný nárůst testamentů je třeba vnímat také tímto pohledem.

Graf 2: Počet testamentů v chrudimských městských knihách ve srovnání s výkyvy na Novém Městě pražském v důsledku morových ran.

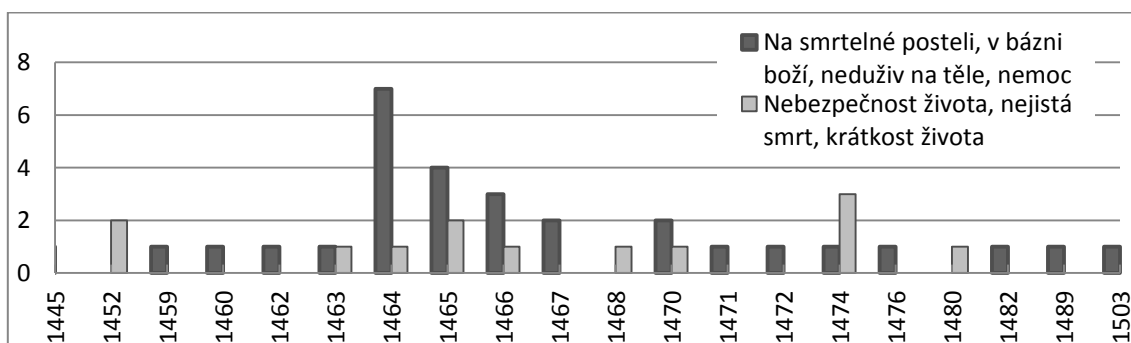
Sledujeme-li tedy tento graf, snadno vyvodíme, že kulminačním bodem na křivce vývoje je rok 1464, s přetrvávající tendencí pak ještě rok následující. Vezmeme-li v úvahu, jaká situace panovala právě v tomto desetiletí v Čechách, dospějeme k překvapivým závěrům. Nacházíme se v době vlády Jiřího z Poděbrad, který v druhé polovině desetiletí vedl válku nejen se šlechtou, ale také s uherským králem Matyášem. Na Jiříkově straně vždy věrně stáli chrudimští měšťané. Zároveň i východní Čechy byly válkou zastiženy, uherská vojska tudy táhla a Chrudim jimi byla dokonce roku 1469 obklíčena a její předměstí vypálena. Z této situace by pro nás měl plynout logický předpoklad registrace zvýšeného nárůstu strachu o holé životy chrudimských měšťanů, kteří pod vlivem válečných událostí sepisují hojněji své poslední vůle a svěřují je také městským knihám. Překvapivě však mezi lety 1467 a 1469, tedy v době probíhajících vojenských manévřů, dochází k poklesu zaznamenaných pořízení. Je však možné, že zejména obyvatelé hradbami nechráněných okolních vsí a chrudimských předměstí své závěti přeci jen pořizovali, nastalé situaci však přizpůsobili jejich formu – nikterak nehleděli na zápis do městské knihy a nepředstupovali před městskou radu v Chrudimi, ale raději sdělovali instrukce ústně, nanejvýš formou listiny. Je také otázkou, zda ve chvíli, kdy tito lidé byli ohroženi pochodujícím vojskem, kdy ve snaze uchránit holé životy útekem brali všechno movité jmění s sebou a nemovitý majetek dávali všanc vojenské síle, je vůbec relevantní uvažovat o rozdělení či předávání majetku, jehož existence, pokud se

rodina na místo vrátí, je krajně nejistá. Ať tak, či tak, příčinu okamžitého vychýlení v počtu testamentů je tedy třeba hledat jinde než v politických událostech.

Jak je dostatečně známo, středověká města byla často a opakovaně postihována epidemiemi. Nejednalo se nutně přímo o mor, i když tak byly mnohé nemoci často nazývány. Mohla demografická krize, způsobená např. právě zasažením epidemií, stát za nárůstem testamentů v Chrudimi? V posledních vůlích není výslovně zaznamenáno, že by město zasáhla epidemie, v tomto směru tedy práci ulehčenu nemáme. V průběhu druhé poloviny 15. století zasáhly české země menší vlny morové nákazy. Souvislost mezi nimi a nárůstem počtu testamentů pozorovali T. Krzenck pro novoměstské a P. Rak pro kadaňské testamentární vklady. T. Krzenck vytkl kulminační body v letech 1463–1464, 1474, 1477 a 1483, přičemž vztah mezi oběma jevy předpokládal pro roky 1463–1464 a 1483, kdy našel zmínky o působení „černé smrti“ v Čechách.²³⁴ J. Macek uvádí výskyt moru také v roce 1473.²³⁵ P. Rakovi se také podařilo zjistit, že vyšší počet testamentů se často shoduje s roky morových epidemií, a to zejména pro léta 1483–1484 a 1496, ovšem stejně jako v Chrudimi zaznamenává menší vrchol také v roce 1494 (viz graf 2).²³⁶

Při nedostatku přímých svědectví o neobvyklé situaci panující ve městě (Chrudimští nejsou příliš sdílní) nám může být východiskem a pomocníkem srovnání formulí zápisů – z celkového počtu 232 testamentů je 28 sepisováno na poslední chvíli „na smrtedlné posteli“, v obavě o život „v bázni Boží“ a s podlomeným zdravím „jsa zastížen nemocí“, „jsa neduživ na těle“. Následující graf (graf 3) zobrazuje počet testamentů sepisovaných v obavě o život pro jednotlivá léta.

Graf 3: Testamenty motivované obavami.

²³⁴ KRZENCK, T.: *Bohemische Bürgertestamente des 15. Jahrhunderts*, s. 645.

²³⁵ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). Díl I. Hospodářská základna a královská moc*. Praha 1992, s. 319.

²³⁶ RAK, J.: *Kadaňská kniha trhů*, s. 91.

Vidíme zde, že v letech 1464 a 1465 se vyskytuje takových pořízeních sedm a pět. To by vskutku mohlo vypovídat o tom, že město zasáhla epidemie. Svědčit by o tom mohl společný testament sourozenců Valentina, Martina a Jany z Krysova dvora (sídlo ležící mimo město ve vzdálenosti cca 1 km). Tito sourozenci podědili statek po otci, který kšaftoval na smrtelné posteli. Bratři pak odkázali statek mimo rodinu, evidentně byli bezdětní a ani o manželkách není zmínka (předpokládali bychom, že budou chtít zaopatřit alespoň ženu), oba dva také leželi na smrtelné posteli. Krátce po smrti bratrů ulehla na smrtelnou postel rovněž jejich sestra. Mimo rodinu odkázala svůj díl i ona, tedy i Jana umírala neprovdaná a bezdětná.²³⁷ Jejich testament je zapsán společně k roku 1464 a vskutku vypovídá o tom, že sourozenci odešli na onen svět v krátkém časovém rozmezí. Jejich rodinu patrně zasáhla nakažlivá choroba. Zasáhla však celé město, a je tudíž příčinou nárůstu testamentů? Narážíme zde na téměř neřešitelné dilema příčiny a následku – zda za nárůstem zaknihovaných testamentů stojí obava měšťanů z nemoci, která postihla blízké okolí, či dokonce bezprostřední hrozba smrti v samotném městě, což můžeme sledovat na dodatcích o stavu testátorů (vyjadřující obavu o život, nebo kšaftující v nemoci), a zda tyto okolnosti vyvolaly větší potřebu a tím zapříčinily vyšší četnost vkladu testamentů do knih (a to pouze za předpokladu, že u takto rizikového faktoru si testátoři chtěli pojistit své kšafy zápisem do knih), nebo se přirozeně ve větším počtu vzorků musí vyskytovat i více případů uspíšeného kšaftování.

Podíváme-li se na odůvodnění vzniku testamentů, pak ve čtrnácti případech dochází k sepisování testamentu sice za plného zdraví, ale také v obavách – testátoři seznávají „*nebezpečnost života*“, čelí „*nejisté smrti*“ a uvědomují si „*krátkost života*“. U těchto formulací musíme být nanejvýš obezřetní, protože mohou pocházet nikoli od testátorů, ale z pera písaře. Jejich výskyt v celém korpusu testamentů je natolik nízký, že bychom je mohli označit jako obecnou formulaci, ovšem používanou jen v určitých případech (nepronikla do každého testamentu a neobjevuje se od prvního výskytu pravidelně). Z grafu je však patrné, že ani tyto formulace nezaznamenaly rapidní nárůst v období let 1464 a 1465 a dále drtivě převažují testamenty sepisované při plném zdraví a za testátorovy osobní účasti před radou (graf 3).

Otázkou působení pouhého ohrožení, nebo přímého zásahu města epidemií se v prostředí Lübecku zabývala B. Noodt. Povšimla si, že ani velké propuknutí morové nákazy v roce 1350 nepřimělo lübecké měšťany odkazovat vyšší částky většímu počtu církevních

²³⁷ LC 1, testament Valentina, Martina a Jany, fol. 131 r.

a charitativních institucí než dříve, ti pouze nadále následovali starší, zavedenou tradici. Bezprostřední řádění nemoci ve městě také pro samotný testament neznamenal to, že by ve zvýšené míře sloužil jako prevence uspořádání věci pro případ zastižení nemocí, a neodrážel ani strach z blížící se smrti. Pokud už měšťan k pořízení testamentu přistoupil, pak pouze s cílem označit hlavního dědice. Vysvětlení tohoto jevu nalezla B. Noodt v tom, že lidé očekávali tvář v tvář smrti nevyhnutelné a nepropadali panice. Roli zde mohl sehrát také faktor periodického výskytu menších, lokálních vln epidemií (nebo válečných konfliktů, vztáhneme-li toto uvažování na Chrudim), který zvyšoval míru tolerance měšťanů vůči takovým nebezpečím. Ovšem v období mezi velkými vlnami nemoci bylo v lübeckých pramenech možné vysledovat občasné navýšení testamentární aktivity, které by mohlo reflektovat pocit nepřímého ohrožení nemocí, jež propukla v jiných krajích (městech) země.²³⁸

Na základě výše uvedeného lze celou otázku prozatím uzavřít s tím, že přímé svědectví o řádění morové epidemie ve městě nám prameny neposkytují. Testamenty uzavřené za abnormálních okolností, jejichž počet dosahoval téměř poloviny všech závětí spolu s totožným stavem panujícím v Novém Městě pražském, dávají tušit, že se nákaza přinejmenším k městu přiblížila.²³⁹ Enormní nebezpečí však měšťanům patrně nehrozilo.

Pro vysvětlení nárůstu v 90. letech se rovněž můžeme soustředit na zmínky o moru v pramenech. Roku 1495 byl vložen testament jáhna Jakuba Rozmysla. Jakub předstoupil před městskou radu a nechal vyhotovit do městských knih svou poslední vůli, protože „*má úmysl aby práci vedl s lidem vedle povolání svého z milosti Boha všemohoucího ...y maje to před sebou, kterak z dopuštění Pána Boha všemohoucího mor na lidech v krajinách mnohých jest veliký...*“.²⁴⁰ Je to ojedinělá zmínka v souboru testamentů o propuknutí epidemie. V polovině 90. let 15. století vlna moru vskutku zasáhla některé kraje království, prokazatelně Prahu roku 1495.²⁴¹ Ke zvýšení počtu testamentů v kontraktní knize Chrudimi došlo v roce 1490 (11 testamentů) a 1492 a 1493 (9 a 13) – byl i toto následek morové vlny, která se dotkla města a pokračovala dále do jiných krajů, kam se na pomoc vydal i Jakub jáhen? Podíváme-li se opět do grafu (graf 3), pak ovšem vidíme, že v 90. letech nebyl zapsán jediný testament na

²³⁸ NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck*, s. 247–248.

²³⁹ Staré letopisy české jsou patrně jediným svědkem morové vlny: „*Léta Božího M°CCCC°LXIII° a IIII° byl v Čechách veliký mor*“. ŠIMEK, F. (ed.): *Staré letopisy české: z rukopisu Křižovnického* (=Živá díla minulosti 24). Praha 1959, s. 271.

²⁴⁰ LC 1, testament Jakuba Rozmysla, fol. 275 v.

²⁴¹ „*Léta Božího M°CCCC°XCV° ... to léto byl mor valný v Čechách, před kterýmž někteří páni utiekali z města do města, i na lesiech bydlili*.“ ŠIMEK, F. (ed.): *Staré letopisy české*, s. 308.

smrtné posteli, pod vlivem obav z nemoci, či ze strachu z brzké smrti. Za odmlkou přitom v tomto případě nestojí změna písařských rukou, která by znamenala, že s novým městským písařem by se vytratila zvyklost opatřovat testamenty odůvodněním (k výměně došlo roku 1496²⁴²).

Ačkoliv tedy testamenty nemohou přinést jistotu v odpovědi na otázku výskytu epidemie v Chrudimi, mohou nám odchylky v jejich počtu alespoň poodkrýt roušku skrývaného strachu a vědomí potenciální hrozby.

Pohlaví a rodinný stav

Obvyklou otázkou při zkoumání testamentů bývá pohlaví zůstavitelů a jejich rodinný stav. Ukazuje se přitom nesmírná rozmanitost podílů mezi muži a ženami, která je odvozená od polohy daného města a od doby, během níž testamenty zkoumáme. Obecně se tu promítá také právní postavení žen a do počtu ženských testamentů promlouvají také právní poměry dané lokality. V českých městech je zastoupení žen mezi zůstaviteli častěji spíše nižší (kolem 25 % – situace odpovídá Kadani, Znojmu, Praze, Brnu i Vídni), zatímco pro zahraniční města tento poměr neplatí.²⁴³ V Chrudimi také častěji kšaftovali muži než ženy, ovšem podíl ženských testamentů dosahuje v průměru za celé sledované období 45 %. Detailnější sledování poměrného zastoupení mužů a žen v jednotlivých desetiletích ukazuje, že počty ženských testamentů nevykazují stabilní hodnoty, ale naopak kolísají – podobná situace se prokázala P. Baurovi v Kostnici (Tabulka 1).²⁴⁴ Pozoruhodné je zjištění pro desetiletí 1470–79, kdy ženské testamenty dokonce překonaly počet mužských a jejich poměr se obrátil na téměř 60 % ve prospěch žen. V Chrudimi se však v průběhu 15. století nepodařilo prokázat postupné navyšování podílu ženských zůstavitelek, navíc sledované období je příliš krátké a počet testamentů příliš nízký na to, aby se tato tendence projevila. Zajímavé je také srovnání podílu mužských a ženských testamentů v době propuknutí epidemií. Zatímco

²⁴² LÁBLER, K.: *Písaři při obci Chrudimské od r. 1439 až do r. 1664*. ČMKČ 71, 1897, s. 544.

²⁴³ Platí např. pro Kadaň, kde se od 70. let 15. století vyskytuje od 20 % do 30 % ženských pořízení, pro Znojmo zhruba 24 %, pro Prahu 24,5 %, pro Brno a Vídeň přesně 25 %. Srov. BOROVSÝ, T.: „*Zu der Ere Gots*“, s. 83; – TLAPÁKOVÁ, V.: *Testamentární praxe ve Znojmě*, s. 86; – KRZENCK, T.: *Prager und Pilsener Frauentestamente*, s. 266. Vyšší zastoupení ženských testamentů bylo zjištěno v Kostnici, kde jejich podíl v polovině 15. století překračoval 40 %. Poté sice klesl, ale na konci století dokonce přesáhl počet mužských testamentů v poměru 60 : 40 ve prospěch žen. Stejnou tendenci lze nalézt také v Kolíně n. R., kde se obě pohlaví vyrovnala. Srov. BAUR, P.: *Testament und Bürgerschaft*, s. 60–64.

²⁴⁴ *Ibid.*, s. 61.

v letech 1463–1464 tvořily ženské testamety třetinový podíl, v následujících letech s předpokládaným výskytem nákazy se pohybovaly ve vyšších procentech – pro léta 1473–1474 zvýšily ženy kšaftovní aktivitu a s 54% převýšily muže, v roce 1493 se podílely polovinou na vzniku posledních vůlí.

Tabulka 1: Podíl mužských a ženských testamentů.

Chrudim					Kostnice				
Roky	Muži		Ženy		Roky	Muži		Ženy	
	Počet	%	Počet	%		Počet	%	Počet	%
1440–49	3	60	2	40	1440–49	10	56	8	44
1450–59	14	56	12	44	1450–59	11	52	10	48
1460–69	38	54	32	46	1460–69	46	82	10	18
1470–79	16	41	23	59	1470–79	29	71	12	29
1480–89	16	58	12	42	1480–89	38	78	11	22
1490–99	31	67	15	33	1490–99	17	40	26	60
1500–04	3	33	6	67 ²⁴⁵	1500–09	28	55	23	45

Mezi sporné momenty výpovědní hodnoty testamentů musíme také započíst to, že nám přinášejí informace o svých pořizovateli v jednom okamžiku jejich života. Stav, o němž závěti vypovídají, je tedy poněkud strnulý, zůstavitelé se nám ukazují jakoby zamrzlí v čase – proměnu můžeme sledovat pouze v několika výjimečných případech aktualizace závětí. Míra postižitelnosti rodinného stavu testátorů v momentě pořízení poslední vůle je do značné míry ovlivněna písařem, např. jestliže neoznačil vdovský stav. Problematické je také určení stavu podle odkazů, které mohly směřovat pouze k dětem a ze kterých byl životní partner vynechán. Takový zůstavitel by tudíž byl považován za ovdovělého. Podobně nejasná situace nastává u vícečetných sňatků, pokud nejsou za dědice určeny děti z dřívějších manželství. Tento handicap závětí lze v případě Chrudimi částečně kompenzovat dalšími zápisy v městských knihách, které o životě testátorů uchovávají více informací.

²⁴⁵ Městská kniha kontraktů končí rokem 1504 a následujícím rokem na ní navazuje speciální kniha testamentů. Pouhé čtyři roky dle mého soudu nejsou dostatečně dlouhou dobou na to, aby reflektovala podíl mužských a ženských testamentů, proto přecházím bez dalšího komentáře poměrně vysoké procento zastoupení žen.

Srovnatelně se zjištěnými poměry v jiných městech lze konstatovat, že mezi muži nejčastěji sepisují závěť ženatí (65 %), následovaní vdovci (20 %) a neženatými (11 %). Mezi neženatými se objevují dvě osoby duchovní a velký podíl zaujímají mládenci, kteří se pojišťují před dalekou cestou. Vyskytla se také malá skupina mužů, u níž se nepodařilo prokázat vdovství, ani mládenectví. Mezi ženami jsou stabilní většinou zastoupeny vdovy (61 %). Z jejich právního postavení plynula větší míra svobody v držbě a správě majetku. Dokud se znovu neprovdaly, náleželo jim minimálně věno, nadto pak vlastnily majetek zděděný po manželovi nebo rodičích. Zatímco vdovský stav u mužů je rozpoznatelný především podle příjemců odkazů, vdovský stav byl písařem téměř vždy zdůrazňován označením „*poctivá vdova*“. V menší míře přistupovaly k sepisování závětí vdané ženy (28 %), předmětem odkazování byl přitom majetek získaný před uzavřením manželství – dřívějším sňatkem a dědictvím. Majetek většiny vdaných žen směřoval do rukou manželů, jejich počínání bylo motivováno snahou předejít komplikacím v případě jejich smrti, umožnit manželovi naložit s majetkem jako s vlastním, ten také často bránil proti nárokům dětí. Takto do manželství vnesený majetek mohl být komplikací v dědickém řízení, zvláště při absenci svatební smlouvy. Proto ženy k tomuto kroku přistupovaly pro zjednodušení budoucích věcí, nebo, jak již bylo zmíněno výše, tuto situaci řeší uzavřením spolku. Mezi ženami se vyskytuje také malá skupina neprovdaných žen, jimž nenáleželo označení „*poctivá paní*“, nýbrž „*poctivá panna*“. Jsou to právě jejich testamentsy, které indikují pocity strachu a ohrožení – sepisují poslední vůle v daném momentě, aniž by měly vyhlídku na sňatek, který pro špatný zdravotní stav či obavu z věcí budoucích nestihnou.

Sociální rozvrstvení ve městě

Poněkud ucelenější obraz města nám poskytne výskyt a četnost profesí a sociální rozvrstvení obyvatelstva města. Ošemetná je přitom tendence spoléhat se přílišně na povolání jedince jako na indikátor společenského postavení. Pokud totiž ztotožníme řemeslné profese se střední měšťanskou vrstvou, pak dojdeme ke zjištění, že téměř ve všech českých a moravských městech panuje převaha testátorů pocházejících právě ze střední vrstvy, což je přinejmenším zavádějící.²⁴⁶ Jednak si řemeslné profese nebyly rovny, i v rámci jedné profese existovaly značné rozdíly v ekonomických poměrech, jednak zjistíme, že vedle udané profese řemeslník často vlastnil pozemky, dvory, domy ve městě, provozoval i jinou živnost, nebo ji

²⁴⁶ NODL, M.: *Středověký testament jako abnormalita*, s. 84.

alespoň vlastnil a pobíral z ní plat. Je proto třeba sledovat pohyb nemovitostí, které prošly jeho rukama. Problémy způsobuje také identifikace profese jedince na základě jeho jména. Velká šance ztotožnit jméno s reálně vykonávaným řemeslem se naskytá u trojčlenných jmen (např. Petr Vlk mlynář). U jmen složených pouze z křestního jména a povolání může snadno dojít k záměně – buď se jedná o pozůstatek jím samým nebo předky kdysi vykonávané profese, nebo o pouhou přezdívku, která aktuálně s řemeslem nesouvisí. U mnohých osob lze podle charakteru majetkových transakcí vyvodit, o jaký případ se jedná. V ostatních případech nezbývá než spokojit se s obvyklým postupem a ztotožnit jméno s profesí.

Nejprve se blíže podíváme na sociální poměry chrudimských měšťanů. Zlomkovitý berní rejstřík z let 1399–1401 a zápisy v městských knihách nám dovolují udělat si obrázek o profesní výměně v Chrudimi v předhusitské době a na konci 15. století. Berní rejstřík²⁴⁷ rozděloval poplatníky do šestnácti skupin podle profesní příslušnosti,²⁴⁸ místy doplňované teritoriálním hlediskem (a ve středověku častým sdružováním příbuzných profesí do jednoho místa ve městě). Skupina první se od ostatních liší tím, že nenese označení podle vykonávané živnosti, ale základ jejího majetku tvoří nemovitosti. 480 řemeslníků je v roce 1400 rozděleno do 44 specializovaných profesí. Nejpočetnější skupinu tvoří zástupci potravinářských a textilních řemesel, ze 480 poplatníků, kterým jako zdroj obživy slouží řemeslo nebo živnost, jich rejstřík uvádí 170 a 175. Věvodí jim co do počtu soukeníci (157 poplatníků), zatímco pláteníků bylo zpoplatněno pouhých osm. Vyrovnání jsou si v počtu řezníci a pekaři (40 v obou kategoriích), vykonavatelů sladovnické živosti je 37, ovšem pouhých pět pivovarníků.²⁴⁹ Zdá se tedy, že právo majitelů městských domů vařit pivo bránilo většímu rozvinutí této živnosti.²⁵⁰ Koláčníci a rybáři jsou spojeni v jednu kategorii v počtu dvaceti osmi. Celkem pět mlynářů odvádí berní, přičemž zdaněny jsou čtyři mlýny. V menším počtu se vyskytují perníkáři, kuchaři, slanečníci a šrotěři. Oděvní a obuvnické živnosti tvoří krejčí, ševci, vetešníci a kožišníci (80 poplatníků). Mezi nimi dominují ševci (51). Z 22 řemeslníků

²⁴⁷ Rejstřík daní, fol. 1 v–9 r, 15 v–23 r. Chrudimský berní rejstřík využil ke studiu o sociálních poměrech ve městech B. Mendl. Viz MENDL, B.: *Sociální krise*, s. 252–261. Jeho studiem se zabývala také diplomová práce ROUBIC, A.: *Hospodářské a sociální proměny v Chrudimi do konce XV. století* (nepubl. dipl. práce). Olomouc 1956.

²⁴⁸ Názvy oddílů berního rejstříku jsou: brasiatores, pannifices, doleatores, platea fabrorum, sutores, pistores, carnifices, pellifices, sartores, institores, pincernae, vectores, penestice et salsatrices, goltzerii et piscatores, ortulanii, molendinatores. Rejstřík daní, fol. 15 v–23 r.

²⁴⁹ Ibid..

²⁵⁰ Tento stav přetrvával i ve 2. polovině 15. století, kdy městská rada pověřila Ondráčka rormajstra z Hradce Králové, aby přivedl vodu na náměstí do chrudimských pivovarů a dvou nově zřízených kašen. Ondráček si sjednal za práci vyplatit 62 kop grošů a zbytek obdržel na naturáliích (jednalo se o bečky piva, žito, hrách a slaninu). LC 1, fol. 123 r.

zpracovávajících kov se vedle kovářů objevují specializovaná řemesla mečířů, nožířů, zvonaře, hrnčířů, ale také tři zlatníci. Se dřevem pracovali bečváři, koláři, tesaři, truhlář a lučištník. Z dalších jsou zapsáni po jednom písaři a školním mistrovi, dvou vrátných a lazebnících a čtyřech formanech. Celkem je v různých řemeslech a živnostech uvedeno 72 % berně poplatného obyvatelstva.²⁵¹

Pro druhou polovinu 15. století jsou údaje pro zjištění řemesla neúplné, můžeme je tedy zjistit jen přibližně. Jsme přitom závislí na zápisech v městských knihách, které samozřejmě nedokážou postihnout širší vrstvu obyvatelstva, nýbrž vykazují selektivní charakter. Objevují se nová řemesla, výroba se specializuje, což odpovídá vývoji městského hospodářství. Oproti roku 1400 nabízí specialisté svou živnost v Chrudimi také v oblasti výroby růženců (páteřník), měšců, váčků, barvení sukna (barvíř), své služby nabízí šejdění (zaměstnanci pekařské mlýnice) a profese sloužící k zajištění pohodlí měšťanů (zuvač v lázni, mydlář, rormajstr, kloboučník). V dřevozpracujícím odvětví se nově vydělují od truhlářů lučištníci a střelci. Lze tu hledat souvislost s husitskými bouřemi, kdy výrobci zbraní byli žádanými řemeslníky a jejich živnost se pak udržela v následujícím období. Mezi lety 1465 a 1500 je 381 řemeslníků rozčleněno již do 59 specializovaných řemeslných odvětví. Opětovně se zde ukazuje vyrovnanost potravinářských a textilních řemesel s převahou soukeníků a sladovníků, i když ti byli v počtu předstiženi řezníky. Oproti 37% zastoupení však podíl obou skupin mezi ostatními klesl na 31 %. Oba druhy řemesel zaujímaly důležité postavení v městské správě a byly také spjaty s obchodem – odráží se tu větší závislost těchto řemesel na každodenní poptávce po zboží. Zatímco však potravinářská řemesla se kvůli charakteru nabízeného zboží musela soustředit na místní trhy (neobchodují-li měšťané s regionálními specialitami, pak nemají potřebu vyjíždět na cizí trhy), textilní řemesla vyráběla pro trhy mimo okruh města (zejména soukeníci). Chrudimské sukno bylo známým tržním artiklem již v polovině 14. století a v kvalitě se rovnalo jiným suknum domácí výroby, např. broumovským, kolínským, rychnovským a hradeckým, uplatnění našlo i na zahraničních trzích po boku litovelského sukna.²⁵² V 15. století bylo možné sukno z Chrudimi koupit na trhu v Prešpurku (Bratislavě).²⁵³ Svého postavení využívali soukeníci i ve styku s dalšími

²⁵¹ Rejstřík daní, fol. 15 v–23 r.

²⁵² GRAUS, F.: *Českých obchod se sukem ve 14. a počátkem 15. století*. Praha 1950, s. 110. Srov. WINTER, Z.: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*. Praha 1906, s. 132 a 247.

²⁵³ Sami chrudimští měšťané s ním však nejspíš neobjížděli tak vzdálené trhy, protože se v rejstřících kupců platicích clo nepodařilo najít žádného soukeníka či obchodníka z Chrudimi. KOVÁTS, F.: *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a Pózsonyi harminczadkönyv alapján*. Budapest 1902, s. 100–103, 110–112, 144–153, 163.

řemesly. Majetkově silní mlynáři byli povinni soukeníkům nejprve nosit postavy sukna (patrně k valše u mlýna), od roku 1450 tato starost, která byla zanesena přímo mezi další povinnosti vázané k nájmu mlýna, platila pro Petra Vlka a Pechu. Mlynáři také museli pamatovat na dostatečné množství vody na náhon k valše. Valchovna byla nejprve zřízena v mlýně v podměstí, při výstavbě nového mlýna u Dolní brány v Dlážděné ulici pak také tam.²⁵⁴

Na konci 15. století tak byla v Chrudimi řemesla seskupena v patnácti ceších, pro srovnání jedná se o stejný počet jako v Čáslavi.²⁵⁵ Nejstarší cechovní artikule se datují do roku 1455 a vznikly pro chrudimské řezníky. V čele cechu měli stát dva volení cechmistři, kteří svou funkci vykonávali po jeden rok. Za členy byli přijímáni pouze ženatí a bezúhonní řemeslníci, nikoliv však Němci – kromě těch, kteří již do cechu přijati byli. Zdá se tedy, že i v polovině 15. století zůstávali v Chrudimi měšťané, kteří byli považováni za Němce, či minimálně panovalo povědomí o jejich německém „původu“. Společné soužití však touto kategorizací nebylo nijak poznamenáno. Z hlediska náboženského určovala basilejská kompaktáta modus vivendi také řezníkům – podobně jako v případě novoměstských sedlářů a olejníků a vysokomýtských kožešníků museli se také mistři řezníci vyznat z přijímání Krve Kristovy z kalicha. Víra určovala, kdo smí vstoupit do cechu, nikoli však komu je povoleno vstoupit do města. Vdova po mistru smí nadále vést živnost, má-li k ruce zkušeného tovaryše. Řád také mílovým právem vymezoval teritoriálně hájenou vzdálenost, vyhrazenou pouze chrudimským řezníkům.²⁵⁶

Při zkoumání souboru testamentů je třeba mít hned od počátku na paměti, že zápis do městské knihy byl zpoplatněn, takže zapisovateli musel plynout ze závěti takový zisk, aby se mu jeho jednání vyplatilo, v opačném případě by totiž šlo o kontraproduktivní akt. Ačkoliv testamenty a majetkoprávní smlouvy ukazují obraz Chrudimi jako města s rozsáhlým zemědělským zázemím (každý movitější obyvatel investoval přebytečný kapitál do nákupu půdy a nemovitostí), převážná část obyvatelstva provozovala řemeslo. Profesi se podařilo zjistit u 60 zůstavitelů, rozdělených do 27 specializovaných řemeslných oborů. U mnohých měšťanů se vedle sebe objevuje více provozovaných živností, přičemž pro přiřazení měšťana k řemeslu byl brán zřetel na jeho skutečný zdroj obživy. Tak například za řezníka nelze považovat toho, kdo masný krám pouze vlastnil a plynul mu z něj plat. Otázka zůstavitelek

²⁵⁴ LC 1, fol. 51 v, 91 r.

²⁵⁵ WINTER, Z.: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách*, s. 585.

²⁵⁶ RYBIČKA, A.: *Práva řezníkům chrudimským daná*, s. 211–216.

byla vyřešena tak, že jim byla přiřazena živnost jejich manželů (žijících i zesnulých), neboť jednak často pokračovaly ve vedení živnosti samy anebo se pravděpodobně podílely na jejím pokračování se synem, jednak je pro naše účely rozhodující, v jakém ekonomickém prostředí se při sepsání poslední vůle pohybovaly a jaké postavení na sociálním žebříčku zaujímaly.

Nejsilněji jsou zastoupena potravinářská řemesla, více než polovinu z nich tvoří sladovníci. Ovšem při bližším pohledu na tuto profesi vidíme mezi sladovníky patrné rozdíly. Zatímco například Václav Mračno patrně skutečně sladovnickou živnost vykonával, dalším sloužilo sladovnictví jako výnosný zdroj příjmů vedle jiné živnosti nebo vedle výnosu z půdy. Jednalo se o právovárečné měšťany, kteří si s domem ve městě zakoupili i právo vyrábět slad a vařit z něj pivo. V zápisech netestamentárního charakteru najdeme poměrně častou výměnu majitelů sladoven. Mezi sladovníky tak najdeme i zástupce městské samosprávy. Z dalších potravinářských řemesel dominují mezi testátory řezníci. Podobně jako vlastnictví sladovny neznamena nutně provozování sladovnictví jako hlavního zdroje obživy, také vlastnictví řeznického krámu nebylo výlučně vyhrazeno řezníkům. Zato vlastnictví mlýna je jasným signálem vykonávání mlynářského řemesla. Ze šesti pro toho období doložených chrudimských mlýnů se však předmětem odkazování staly pouhé dva. Mezi zůstaviteli také najdeme rybáře a perníkáře, provozovatele chudších živností.

Textilní řemesla jsou mezi testátory zastoupena pouze soukeníky, zato jim v počtu zástupců na jedno řemeslo náleží prvenství. Odpovídá to reálné situaci v Chrudimi, neboť ta se řadila mezi nejvýznamnější střediska soukenictví v českých zemích.²⁵⁷ S textilnictvím úzce souvisí oděvní řemesla, mezi testátory najdeme i krejčího a ševce, který obecně platil za vykonavatele nejchudší profese. Významné zastoupení mají kovodělná řemesla, u kterých se ukazuje být rozhodující jistá exkluzivnost jejich výrobků. Mezi tradičně silná řemesla patří kováři, v Chrudimi se vyskytují také rodiny nožířů, pasířů a mečířů, jejichž výrobky patrně nesměřovaly pouze na místní trhy. Zastoupena je také profese lazebnická, lázně stávaly v Chrudimi troje. Mimo kategorie stojí již zmiňovaní dva duchovní, vyšší zastoupení mají rychtáři, ať už samotné Chrudimi, nebo okolních vsí. Testamenty svěřily městské knize také manželky písařů.

Zvláštní zřetel můžeme brát na obchodníky a sledovat jejich postavení ve městě, když víme, že právě z nich se v předhusitském období většinou skládala zámožnější vrstva

²⁵⁷ GRAUS, F.: *Českých obchod se sukrem*, s. 120.

měšťanů, která si pro sebe uzurpovala politickou a správní moc ve městě.²⁵⁸ Obchodníci byli v Chrudimi na přelomu 14. a 15. století zastoupeni výrazně méně oproti řemeslnictvu. Soukeníci své zboží nabízeli patrně sami, takže se s kroječi sukna setkáváme jen minimálně (15 kroječů činí 2 % berních poplatníků). V berním rejstříku se skupina lidí věnující se výlučně obchodní činnosti nachází zapsaná mezi kramáři (18 poplatníků) a šenkýři (35). Hokyně a tandléři (14) jsou uvedeni mezi formany a slanečníky a spolu s nimi tvoří nejchudší berně zatíženou řemeslnou skupinu. Celkem se roku 1400 věnovalo obchodu, pohostinství a distribuci 82 obyvatel města.²⁵⁹

Na obchodní činnost Chrudimských v 15. století přesahující oblast regionálních trhů můžeme z testamentů narazit jen výjimečně. Celé dvě kontraktní knihy obchodní smlouvy o spolčování za účelem obchodování, o dělení zisku, o vkladu kapitálu apod. neobsahují. Chrudimští kupci však již v předhusitské době navštěvovali trh ve Vratislavi. K obnově obchodních kontaktů pak došlo v 2. polovině 15. století, neboť obchodníci se opět objevili na vratislavském trhu a uzavírali zde ochranné spolky před věřiteli.²⁶⁰ Vodítko k částečnému určení hranic, kam až sahala sféra míst, do níž chrudimští obchodníci a řemeslníci pronikli, mohou být dva testamenty. V prvním případě se jedná o Michka kožešníka, který nechal svůj testament roku 1465 zapsat na list, když byl na cestách, konkrétně v Praze, zaskočen nemocí. Kromě rozdělení majetku a jmenování dlužů (viz níže) přikázal své manželce posledním odkazem, aby darovala „*sukni mú liškanú podšítú knězy Martinovi, kterýž nyní v Týně u Matky Boží*“, tedy do chrámu na Staroměstském náměstí. Je pravděpodobné, že se jednalo o dar z vděčnosti a oplátkou za vykonané náboženské služby, protože se nepodařilo zjistit jiné vazby (např. příbuzenské) k onomu knězi. K testamentu pak přivěsili své pečeti Jan řečený Hrubý, rychtář, a Vávra od Tří králů a Řehoř mečíř, konšel Starého Města pražského „*tak jakž mě v témž městě tato má nemoc zastihla gest, že jsú své pečeti dali přivěsiti k tomuto*

²⁵⁸ Záměrně se vyhýbám užití problematického pojmu patriciát, k tomu srov. ČECHURA, J.: *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*. ČNM – řada hist. 157, 1988, s. 32–51; – KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 290–293. Výstižnější termín je „*radní vrstva*“, k tomu více BOROVSÝ, T.: *Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období*. In: *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, (ed.) J Jurok, Ostrava 2001, s. 87–101. V nedávné době reflektoval problematiku elit sborník *Pražské městské elity středověku a raného novověku: jejich proměny, zázemí a kulturní profil* (=DP XXII), (edd.) O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek, Praha 2004. V tomto sborníku zejména NODL, M.: *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém*. Ibid., s. 23–50.

²⁵⁹ Rejstřík daní, fol. 15 v–23 r.

²⁶⁰ MYŚLIWSKI, G.: *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek). Centrum peryferie?* Wrocław 2009, s. 255.

listu“.²⁶¹ Michek jako výrobce luxusního zboží mohl opravdu objíždět i vzdálenější trhy, dokonce i ty pražské.

Zatímco Michkův testament byl do knih opsán z listu bez uvedení čtenáře do souvislostí, poslední vůli Jíry Karthuse, soukeníka, tlumočila městské radě jeho manželka Kateřina a pro stvrzení právního aktu svírala v rukou její originál. Její žádosti o vklad do knihy bylo ze strany konšelů vyhověno. Jíra byl také zastižen nemocí na cestě (snad právě do Vratislavi?) – ulehl v cizím městě, v jeho případě v Rychnově nad Kněžnou. Zajímavé osoby nalezneme ve svědečné řadě – jsou jimi „*hospodář, u něhož sem ležal*“ Jan lékař v Rychnově a Jiřík Jiskra „*měštěnin z Chrudimě*“.²⁶² Jírovi se tedy před smrtí dostalo odborné péče, kterou mu v Rychnově poskytl místní lékař, jenž ho léčil ve svém domě. Spolu s ním se tam ale také nacházel Jiří Jiskra, u nějž si nejsme jisti jeho povoláním, snad však podědil kožešnické řemeslo po svém otci. Na konci 80. let už byl zámožným členem městské obce a několikanásobná účast v městské radě, nákup a prodej nemovitostí a řeznických krámů i výkon funkce kostelníka dokládají významné postavení, které zastával ve městě (viz níže). Jiskra zřejmě doprovázel Karthuse na cestách po vzdálenějších trzích a společným cestováním oba snižovali míru rizika na újmu.

Správa města – vrchol společenského žebříčku

Z kategorie řemeslníků byli berním rejstříkem vyděleni měšťané, jejichž jmění se zakládalo na vlastnictví zemědělské půdy a usedlostí. Zatímco 32 zahradníků se nacházelo na nejnižším majetkovém a sociálním stupni a téměř výhradně vlastnilo pouze zahrady, které tvořily základ jejich živnosti, v zemědělské oblasti se pohybovali také dva vinaři a jeden pastýř. Zbylá zemědělská půda náležela většinově do rukou sedmdesáti poplatníků, z nichž každý vlastnil pozemky v průměrné výši 25 kop. Na počátku 15. století pocházela většina městských radních právě z této vrstvy. Berní rejstřík sice neobsahuje soupis městské rady, zato jsou zde označeni ti, kdo jsou městskou radou pověřeni vybírat berní a kdo zastával úřad

²⁶¹ LC 1, testament Michka kožišníka, fol. 141 v.

²⁶² Zachovala se tak nepřímou konverzací a jistě také postup, jaký byl zapotřebí, aby vklad do knih byl právně i obřadně správný: „... *paní Kateřina (...) oznámila jest žádost a vuoli téhož Karthusa muže svého... chtící jakož slušně jest, aby se tomu všemu tak podle zřízení jeho dosti stalo a přitom okázala jest nám kšaft mužem svým učiněný, prosecí, aby pro budoucí paměť v knihy naše městské vepsán byl. A my snažně a slušně prosbě a žádosti její nakloneni jsúc, nechťic také, by skrze to v budúcích časech jměl jakž zmatek ane které omýlení býti, dali jsme jí v tom povolení naše, kterýžto podala nám jest toho kšaftu...*“ LC 1, testament Jíry Karthuse, fol. 232 r.

berníka z obce. Vybírání byli pouze ze čtyř skupin – z neřemeslných poplatníků, ze soukeníků, pekařů a řezníků.²⁶³ S velkou pravděpodobností se jednalo o samotné městské konšely. Například nejbohatší chrudimský měšťan Jeclinus Clekteig (se zdanitelným majetkem za 133 kop a 16 grošů) figuruje nejprve jako berník z obce, poté přímo jako radní. Správu města ovládali nejbohatší měšťané, většinou zastoupení neřemeslníky. Na konci roku 1421 nedosahoval konšelský sbor obvyklého počtu dvanácti radních, z deseti radních můžeme určit profesi u poloviny z nich – zástupce zde měli soukeníci, kožešníci, řezníci, nožíři a střelci.²⁶⁴ Když byla roku 1428 obsazována městská rada od Pražanů, konšelé sestávali ze zástupců sladovníků, krejčích, soukeníků a lukostřelců, sedm zůstalo neurčeno.²⁶⁵

Oproti stavu před husitskými válkami je patrný posun v rozšíření škály řemesel, a to na úkor soukeníků, neboť poměr řemeslných a neřemeslných profesí zůstává vyrovnaný. Prostřednictvím zápisů v městských knihách, ze kterých lze složení městské rady rekonstruovat, a od roku 1462 pečlivě vedených údajů o obnovení městské rady²⁶⁶ můžeme sestavit seznam radních pro léta 1439 až 1503 (příloha II). S výjimkou let 1476²⁶⁷ až 1481 obměna městských radních pokračovala kontinuálně a byla prováděna pravidelně, déle než jeden rok stála v čele města jen rada ve složení z roku 1473. Na přelomu 50. a 60. let patrně smrt hlavního městského písaře Petra Choceňského zavinila chaotické zápisy plné omylů. Městská rada ve složení z roku 1459 úřadovala ještě v prvních měsících následujícího roku, až ve dnech předcházejících svátku sv. Prokopa se rada obměnila.²⁶⁸ Podle chronologie zápisů pak tito konšelé zasedali ještě v dubnu roku 1461.²⁶⁹ Ovšem na fóliích za tímto zápisem následuje dodatečně vložený přípis o obnovení městské rady (vůbec první z řady každoročně se opakujících), datovaný nicméně na pátek po svátku Zjevení Páně, tedy 9. ledna.²⁷⁰ Seznam

²⁶³ Jedná se o 21 osob, jedenáct z neřemeslných poplatníků, sedm ze soukeníků, dva pekaře a jednoho řezníka.

²⁶⁴ Seznam městských radních se dochoval díky vnesení opisu listiny na držbu zahrady v roce 1459 v následujícím složení: Václav Draše, Václav Klektaj, Hanuš Deruleř, Nyček Frawenloff, Martin Messerssmyed, Mikuláš kožišník, Ješek řezník, Mikeš soukeník, Mikuláš Jelic, Mikuláš střelec. LC 1, fol. 99 r.

²⁶⁵ Jedná se o volný papírový list s tímto zápisem: „... Anno domini M^oCCCC^o vicesimo octavo factum per consules infrascriptos, videlicet Venceslaum Pascha, Mathiam, Johannes Tyczky, Paulum Arcuficem, Nicolaum de Naboczan, Nicolaum Tendl, Johannem Braseatorem, Venceslaus Tawrze, Mathiam Mycze, Andream Arcuficem, Mauricium Sartores et Paulum Pannificem...“ Rejstřík daní, volný list A².

²⁶⁶ Není jistě náhoda, že oficiálně laděné zápisy o obnovování městských rad jsou vedeny od roku 1462 stejně v Chrudimi i v Kutné Hoře.

²⁶⁷ Tato mezera byla zřejmě způsobena smrtí královny Johany, která zemřela roku 1475. Poslední sazení rady se odehrálo právě roku 1475 panem Alešem Berkou, který tak činil jménem královny. Po její smrti podléhala věnná města královské komoře a po přestávce nadále dosazoval nové konšely Samuel Valečovský z Hrádku.

²⁶⁸ LC 1, fol. 102 r.

²⁶⁹ LC 1, fol. 103 v.

²⁷⁰ LC 1, fol. 104 r.

radních se neshoduje se složením rady spravující město v některém z dalších období, oproti dubnovému zápisu se liší v pěti z dvanácti jmen. Nedošlo patrně jen k omylu v datování, ale celkově k chybnému vkladu. Do roku 1461, kdy byl vložen první z řady zápisů o obnovení rady, jsme odkázáni pouze na libovůli písaře, který si mnohdy s velkým zpožděním uvědomil, že formulace „*před purkmistrem a konšely ut S[uper]*“ odkazuje na neaktuální konšelský sbor. Přesnější určení data tak můžeme omezit pouze na určení měsíce. Situace po roce 1461 se příliš nezlepšila, ačkoli akt obnovy rady získal právo na samostatný vklad. V 60. letech se obměna rady ustálila v termínu kolem Vánoc. V některých letech ovšem tento zápis nebyl opatřen datem. V 70. letech probíhala výměna konšelů kolem Hromnic, s přesahy až do Velikonoc. S druhou polovinou 80. let se nakonec výměna radních ustálila na květnový termín kolem svátku Nanebevstoupení Páně.

V průběhu 15. století zůstával poměr mezi zástupci držitelů půdy a řemeslníků téměř neměnný (příloha III). O své pozice se s mírnými výkyvy dělili zhruba rovným dílem – držitelé zemědělské půdy obsazovali většinou pět až šest míst, zbylá místa si mezi sebou rozdělila ostatní řemesla. Ovšem oproti předhusitské éře došlo ke zvětšení okruhu řemesel, ze kterých se městští radní rekrutovali. Po roce 1439 se jich na radnici pravidelně střídalo čtrnáct. Mezi řemeslníky byla navíc zastoupena i řemesla, která byla dříve považována za chudá, nacházející se níže na společenském žebříčku, jejichž zástupci si nemohli dělat nároky na politickou moc ve městě – v radě tak zasedli i ševci či postřihači. Převaha textilních řemesel v městské společnosti se projevuje také ve složení rad. Zajímavé je však zjištění, že tradičně nejsilnější soukeníci jsou kráceni – sice si stále udržují pravidelné zastoupení, ovšem na jejich židle usedají častěji krejčí. Soukeníci mívají pravidelně v radě jedno, nebo dvě místa, což ovšem neodpovídá jejich početnímu stavu ve městě. Místa obsazují opakovaně stále stejní kandidáti, jen výjimečně se setkáme s novou tváří, která však mizí stejně náhle, jako se objevila. Velmi podobná je situace u krejčích, ti také měli pravidelně zajištěn post ve vedení města. Ve 40. a 50. letech 15. století byli v několika po sobě jdoucích letech zastoupeni i čtyřmi osobami. Od 60. let opanoval stolicí určenou pro krejčí Jíra Mokryš, který v radě zasedal pravidelně více než dvacet let.

Textilním a oděvním řemeslům se vyrovnaly také potravinářské živnosti. Jedno místo v radě měli téměř každý rok sladovníci, ke stabilněji zastoupeným patřili řezníci, nepravidelně se vyskytovali také pekaři. V 80. letech řezníci dokonce v některých radách vytlačili soukeníky a tvořili tak jedinou protiváhu pozemkovým vlastníkům. Naproti tomu mlynáři se veřejného života téměř neúčastnili. Mezi radními najdeme jen jediného mlynáře, Petra

řečeného Vlk. Jeho rukama prošly dva mlýny, několik domů (oceněných na 90 kop, 135 kop, a dokonce 160 kop grošů míš.). Podobně zámožný byl mlynář Jan Velebný, který se patřičně činil v majetkových transakcích. Jan však v městské radě nikdy nezasedal.

Zdá se, že silným řemeslům byla sice místa v radě vyhrazena, o obsazování se však zasloužily výrazné osobnosti města především svou příčinností. Nepoměrné zastoupení vzhledem k počtu ve městě shledáváme u lučištníků a truhlářů – dřevozpracující řemesla dosáhla hospodářského rozmachu patrně v době husitských válek, a vydobyla si tak přední postavení ve městě. Oproti jednomu známému lučištníkovi v roce 1400 jejich počet narůstá během 20. let (viz výše zástupce lučištníků a střelců) a vzestupná tendence pokračuje až do konce století, kdy se jich ve městě pohybuje devět, z toho šest se podílí na správě města. I v případě tří doložených rormajstrů, z nichž jeden byl konšelem, se setkáváme s tzv. homines novi.

Druhou skupinu radních jsme vymezili kritériem neřemeslného živobytí, neboť její hlavní příjmy zajišťovala držba nemovitostí, jednalo se tedy o hospodáře.²⁷¹ I v této skupině došlo k posunům. Můžeme vysledovat nárůst počtu osob s erbem, ať se jednalo o příslušníky nižší šlechty (vladyky²⁷²) zakoupené ve městě, nebo původem o řemeslníky, kteří si na společenském žebříčku polepšili erbem a titulem.²⁷³ A. Rybička vypočítává na přelomu 15. a 16. století 43 šlechtických rodin usazených v Chrudimi.²⁷⁴ Jedním z čínorodých šlechticů byl Jan Bezchleba, později jej můžeme identifikovat predikátem z Koldína – od

²⁷¹ Srov. HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle*, s. 5.

²⁷² Pro potřeby studie bude termín „vladyka“ nadále chápán a užíván pouze v jednom z jeho významů, jako synonymum pro souhrnné označení drobné šlechty, nikoli jako jednu složku uvnitř sociálně stratifikovaného rodícího se stavu nižší šlechty. Toto vymezení dle mého názoru nejlépe odpovídá pramenům a vystihuje situaci v královském městě, které jsme svědky a kterou svého času kritizoval Jan Rokycana, jenž označoval skupinu zámožných vladyků usazených ve městě „*městskými vladyky*“. Srov. MACEK, J.: *Česká středověká šlechta*. Praha 1997, s. 68–90, který podrobil termín „vladyka“ historicko-sémantické analýze.

²⁷³ J. Macek uvádí jako jeden z indikátorů výsadního postavení města privilegium pečetit listiny červeným voskem. Vedle městské rady, která červený vosk používala od roku 1472, kdy jí právo udělil Vladislav II, viz CIM III, č. 339, s. 589, LC 1, fol. 318 r, přivěšovali pečeť z Chrudimských pouze šlechtici. Soukromých listin se v archivu města dochovalo jen minimální množství, pro sledované období pouze tři s přivěšenými pečeti. Všechny jsou však otisknuty do černého vosku. Zhotovitelé listin byli Jan Hlinský z Morašic a otec a syn Viktorin a Jan z Kunčína a ze Zaječic a jejich testamenty nalezneme v městské knize. Na pečeti Jana Hlinského je zobrazena nejspíš ratolest se třemi květy (snad lilie), nápis je setřelý, špatně čitelný. SOKA Chrudim, AM Chrudim, kart. 3, inv. č. 76. Pečeť Viktorina z Kunčína je poškozená a nečitelná, lze ji však považovat za identickou s pečeti jeho syna Jana, který převzal i opis pečeti – čitelné jsou znaky [I]torin/[I]. V pečeti je patrný znak býčí hlavy, jež má prostřelený krk. SOKA Chrudim, AM Chrudim, kart. 3, inv. č. 23. Srov. RŮŽIČKOVÁ, R.: *Nejvýznamnější sfragistické památky Státního okresního archivu v Chrudimi*. Chrudim 1997, s. 28–31.

²⁷⁴ RYBIČKA, A.: *Rodiny šlechtické v městě Chrudimi*, s. 28–42.

užívání svého rodového jména pravděpodobně kvůli nelichotivému významu rodina upustila. Jan obsazoval post radního pravidelně po celá 60. léta, na němž ho v 80. letech vystřídal jeho syn Matěj. Jan vlastnil ve městě několik domů, ačkoli jeho zázemí tvořil poplužní dvůr v nedaleké vsi Vlčnově (v ceně 72 kop).²⁷⁵ Byl majitelem vsi Dříteč (v ceně 300 kop), z Komárova a z Hostovic mu šel plat 26,5 kopy grošů a v Komárově držel poddanské usedlosti za 200 zlatých uherských – a to jako zástavu za dluhy pána Kunětické hory.²⁷⁶ Na příkladu Jana Bezchleby však můžeme ilustrovat strategie venkovských pánů – Jan se s největší pravděpodobností zakoupil do Chrudimi právě kvůli výhodám obchodu, ve kterém se mu velmi dařilo. Obchodoval s kůžemi, lojem, vlnou i obilím, v okolí města ještě nechal založit dva obecní rybníky.²⁷⁷ Ve druhé polovině 15. století se hned několik šlechtických rodů usadilo v hradbách města – testament zanechal městský písař magistr Ondřej z Pouchobrad, který vlastnil dům vedle kostela,²⁷⁸ Prokop Kabát z Vlčího, kterému náležel dům i se zahradou,²⁷⁹ několik domů ve městě zakoupili Viktorin a jeho syn Jan z Kunčího.²⁸⁰ V domě ve městě pobývali také Jan Tasovský se synem Vítem.²⁸¹ Ve Vítovi Tasovském, rektorovi chrudimské školy, poznáme překladatele pražské právní knihy a kutnohorského písaře.²⁸²

Na vedení města participovalo několik chrudimských testátorů. Přímý podíl na politické moci města mělo 29 zůstavitelů, z prostředí radních rodin pak pocházelo 14 žen. Jejich sociální situace vypadala následovně. Z velké části se jednalo o drobné šlechtice, kteří se během 15. století zakoupili ve městě, nebo o měšťany, kteří dosáhli na vyšší společenský post a byli obdařeni erbem (taková situace platí pro sedm mužů a čtyři ženy). Vedle nich dále vidíme držitele neerbovní zemědělské půdy a nemovitostí bez výkonu řemeslné živnosti (tři muže a čtyři ženy). Z řemesel se v městské radě objevují soukeníci, sladovníci, krejčí, řezník, z inteligence písař a rychtář. Sledovat postupný ústup významu rychtářské funkce můžeme na příkladu Ondřeje Kudeleho a dalších osob na tomto postu. Po skončení husitských válek jej nacházíme mezi radními, kde má své stálé místo mezi lety 1439 a 1452, znovu se

²⁷⁵ Roku 1468 Jan Bezchleba prodává dvůr s poli a loukami a výnosem 6 kop ročního platu Petrovi Penížkovi z Nového Města pražského. EMLER, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae II. Anno MDXLI igne consumptarum*. Praha 1872, s. 353.

²⁷⁶ Cedule o dluhy kunětickohorské z roku 1490, Arch Č XVI, č. 451, s. 367–368.

²⁷⁷ LC 1, fol. 157 r, 158 r, 159 v.

²⁷⁸ LC 1, fol. 176 v.

²⁷⁹ LC 1, fol. 189 v.

²⁸⁰ LC 1, fol. 115 v, 160 r, 161 v, 238 v.

²⁸¹ LC 1, fol. 130 v.

²⁸² KVAPÍKOVÁ, M. – VANĚK, L.: *Kutnohorští měšťtí písaři 15. a 16. století (písaři městských knih)*. Kutná Hora 1984, s. 25.

pak vrací ještě v roce 1457. V radě zasedal jako neerbovní hospodář. Základem jeho majetku byl patrně poplužní dvůr v Topoli, ke kterému přikoupil na předměstí Chrudimi 4,5 prutu půdy,²⁸³ roku 1454 jistě vlastnil dům ve městě a zahradu, ke které roku 1458 přikoupil další.²⁸⁴ Ve funkci rychtáře se poprvé objevil roku 1454 a existuje tu velká pravděpodobnost, že rychtu převzal po svém otci Janu, řečeném Starý. Ten mu také odkázal onen dvůr s hospodářstvím ve vsi Topoli.²⁸⁵ Ondřej zakončoval svůj konšelský úřad ve stejném roce, kdy se jako chrudimský rychtář objevil ještě Václav Hříče, který ze své funkce zasedal s radními, uveden byl však na posledním místě za purkmistrem a konšely. Oba jistě platili za důvěryhodné a vážené osoby. Z městské knihy vyplývá, že rychtář tvořil spojovací článek mezi měšťany a městskou radou – k jeho „*rukám*“ skládali dlužníci své splátky, žadatelé své požadavky a svou roli hrál také při sporech o dědictví a při podělení majetku po nebožtíkovi. Ondřej také opakovaně svědčil při právních aktech, výše jsme uvedli, že často dosvědčoval testamenty (v šesti případech). Ondřej sepsal závěť roku 1474 za plného zdraví a svůj počín zdůvodnil obavou z komplikací při dělení majetku. Měl k nim jistě důvod, jelikož byl podruhé ženatý a z prvního manželství měl dvě dospělé děti. Jeho manželka již roku 1479 uspořádala své dědictví po Ondřejovi při vstupu do dalšího sňatku.²⁸⁶ Pokud bychom počítali zhruba dvouletý časový odstup, nutný pro dobu truchlení a smlouení nového manželství, znamenalo by to, že Ondřej učinil pořízení majetku asi dva roky před svou smrtí. Úřad rychtáře poté získal další dlouholetý radní Jan Vlčnovek mladší,²⁸⁷ který zasedal v radě od roku 1482 a rychtu obýval minimálně od roku 1484. O úřad rychtáře neprojevovaly nejvlivnější osoby ve městě eminentní zájem. Přestože oproti purkmistru došlo k oslabení jeho moci, součinnost několika chrudimských rychtářů s funkcí městských konšelů dává na srozuměnou, že rychtář nebyl pouze osobou podřízenou městské radě. Ba právě naopak, rychtářská funkce mohla být odrazovým můstkem k zisku vyšších postů. V roce 1495 již do pramenů vstoupil rychtář Petr,²⁸⁸ ovšem analogicky vyznívající zprávy, že by byl podobně významnou a movitou osobou, nejsou k dispozici.

Instrukce pro ideální výměnu na postech městských rad nás nabádá předpokládat, že jedinec mohl zasedat v radě každé dva roky. Při pohledu na jména chrudimských konšelů tato situace nenastala nikdy (příloha II). Do každého nově ustanoveného konšelského sboru byl

²⁸³ LC 1, fol. 17 r.

²⁸⁴ LC 1, fol. 68 r.

²⁸⁵ LC 1, fol. 47 v.

²⁸⁶ LC 1, fol. 186 v.

²⁸⁷ Zmínku o něm najdeme v testamentu Václava Kubáně z roku 1484, LC 1, fol. 196 r.

²⁸⁸ LC 1, fol. 254 v.

jmenován někdo ze staré rady – minimální zjištěný počet radních „vytrvalců“ byl dva radní, v maximální míře se v radě z roku na rok vyměnili pouze čtyři konšelé, zbylých osm pokračovalo. Nejčastěji však stolice v dalším roce opanovalo pět stávajících radních, tedy téměř polovina městské rady (příloha III). Každoroční účast si zajišťovali především hospodáři, kteří bez obav po celé desetiletí neopouštěli své místo v radě. Větší proměnou procházeli zástupci řemesel, i když podobnými vytrvalci jako neřemeslní byli zejména krejčí a soukeníci. Místa v radě vyhrazená jejich cechu nejspíše obsazoval nepočetný okruh osob. Nicméně nelze jim upřít minimálně snahu o pravidelné střídání v dvouletém cyklu. Za dobu 58 funkčních období (počítáno bez období, kdy se městská rada neobnovovala) obsadilo 156 konšelů 696 možných míst.²⁸⁹ Při výpočtu vzájemného poměru počtu osob, které v radách zasedaly, a nabízených míst – přičemž ideální poměr by měl být 1 : 1 – značí výsledné číslo tím větší nepoměr a tudíž uzavřenost rad, čím více se bude blížit nule. V Chrudimi přitom dojdeme k poměru 0,23, což vypovídá o ustálené praxi povolávat k úřadům měšťany z úzce vymezené skupiny. Kritériem výběru byla samozřejmě majetnost. Nové tváře se mezi konšely vyskytovaly s jistou pravidelností. Nově zvolení pak pokračovali ve své kariéře buď cestou „zdomácnění“ ve zdech radnice, takže se z nich následně stali vytrvalci, nebo naopak jejich premiéra byla zároveň derniérou. Počet posledně jmenovaných pak zkresluje průměrnou dobu účasti jedince v radě – 4,5 roku.

Výsledek odporuje tezi J. Macka o náznacích demokratizace země, kterou ovšem vyvodil ze situace v českých městech v porovnání se situací v předhusitském období, kdy si politickou moc rozdělilo několik vlivných rodin.²⁹⁰ V celozemském měřítku v královských městech ve druhé polovině 15. století opravdu došlo k zapojení velkého počtu měšťanů do správy města, ani v Chrudimi nestála neprostupná hradba mezi stávajícími a novými radními. Přítomnost nových konšelů byla navíc potřebná, už jen proto, že konšelské úřady nebyly placené, i když podíl na správě města s sebou přinášel přístup k volným financím (prostřednictvím sirotčích peněz a poručnictví). Šance na uplatnění se naskýkala pouze majetným a vlivným osobám, zvláště pro osoby z řad řemeslnictva se ve výsledku zdají být

²⁸⁹ Seznam městských radních sestavil již A. Roubic, ovšem mnou sestavený seznam se v některých údajích lišil. Došlo tak k posunům v letech, po které někteří konšelé v radách působili, předně však považuji radního Jana Kloboučnicka po celou dobu výskytu jeho jména mezi radními za jednu osobu na rozdíl od A. Roubice, který uváděl Jana kloboučnicka jako zástupce kloboučnického řemesla a Jana Kloboučnicka jako vlastníka půdy, ačkoli se obě jména shodují ve způsobu psaní a léta působení obou Janů se překrývají a doplňují. Srov. ROUBIC, A.: *Hospodářské a sociální proměny v Chrudimi*, s. 58–63.

²⁹⁰ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích 3*, s. 46.

rozhodující osobní zásluhy, prestiž a vysoké postavení v cechu (např. úřad cechmistra). Vysvětluje to zároveň nepoměrné zastoupení některých profesí v městské radě.

Chrudimská radní vrstva nebyla natolik uzavřenou skupinou, aby se o ní dalo hovořit jako o novém patriciátu.²⁹¹ Významnější rodovou kontinuitu lze vysledovat u držitelů půdy, neboť místa otců po čase (ale nikoli ihned) obsazovali synové. Místa v městské radě nebyla rezervovaná principiálně pouze podle řemeslného klíče, ale obsazovala se také na základě příbuznosti, tj. v rámci bližší i vzdálenější rodiny. Častěji jsme schopni dovodit takové předávání podle společného rodového jména radních, které lze sledovat v mužské linii, tedy předávání funkce z otce na syna. Pro jiné stupně příbuzenství, zejména pak ty, které přecházejí přes ženskou linii, je naše poznání omezeno.

Nicméně v několika případech se podařilo prokázat i tuto kontinuitu, a to u těch radních, kteří jsou součástí okruhu testátorů (tabulka 2). Vítek Špitálský zasedal ve třech radách v 2. polovině 50. let, v roce 1452 sepsal závěť a zmizel nám z dohledu pramenů. Nejspíš jeho syn Matěj již roku 1452 obsadil otcovo místo v radě a pravidelně zastupoval svou rodinu do roku 1471. Jeho syn pak dovolil okusit své rodině prestižní postavení ještě roku 1486, ovšem již naposledy. V některých rodinách nebyl k dispozici možný nástupce. Rodina tedy byla nucena počkat, až na uvolněná místa dorostou nezletilí mužští členové. Tento stav můžeme vysledovat u Václavů Karpasů, otce a syna. Starší z dvojice svou funkci ve správě města zastával od roku 1458 s přestávkami do roku 1471. Ovšem až v roce 1489 jej vystřídal mladší Václav, který na svém místě setrval pouze dva roky. Stejně tak Václav Kubáň, který patřil k bohatým vlastníkům půdy, v radě zasedl pouze dvakrát. Jeho synové jej jistě měli následovat, ale Vavřinec zemřel ještě za otcova života a Jakobovi se sice po 17 letech znovu podařilo jméno Kubáň zařadit mezi přední měšťany, ovšem již následujícího roku doprovázel panovníka na cestě do Uher a do rady se již nikdy nevrátil.

V některých případech lze spatřit rozmach rodinné prestiže, neboť otec vydobyl místo v radě a syn se tam pak na delší čas uhnízdil. Někdy naopak otec zastával post radního po dlouhá léta, zatímco synovo setrvání na něm bylo pouze epizodní. Pozoruhodně vyrovnaní byli otec a syn Krupinové. Matěj zasedal osmkrát v letech 1441–1457. Jeho syn započal generační výměnu v roce 1473 a s dvanácti zastoupeními až do roku 1496 svého otce o několik let překonal. O uzurpaci místa lze bez nadsázky hovořit také u Čankovců, neboť

²⁹¹ Pokud vůbec v českých podmínkách můžeme mluvit o „starém“ patriciátu. K tomu více viz MEZNÍK, J.: *Brněnský patriciát a boje o vládu města*, s. 249–349.

Ondřej zasedal v radě šestkrát, jeho syn Jan pak osmkrát. Větší časový odstup vidíme i u Vlčnovků, kde otec Jan zasedal v radě s přestávkami v rozmezí téměř dvaceti let. V roce 1473 je mezi konšely jmenován naposledy. Až v roce 1482 patrně jeho syn Jan ml. získal takové postavení, aby mohl zasednout mezi konšely, neboť tehdy poprvé vkročil na půdu radnice a setrval tam až do roku 1491, kdy zesnul. Mohl sice zemřít mladý, ale pravděpodobně již byl ve středním věku. Překážkou dřívějšímu uskutečnění jeho mocenských ambicí nejspíše nebyla nezletilost, nýbrž jednoduše čekal, až zaujme místo svého otce. Zajímavá je přitom souvislost jiná. Paralelně s ním zasedal v radě i Václav Baňák, který se později oženil s vdovou po Janu Vlčnovkovi ml. Radní vrstva evidentně zvyšovala nároky na původ nevěst.

Některé rodiny naopak dědicem a nástupcem disponovaly a ihned ho delegovaly, aby rodinu reprezentoval v radě. Židle Jana Bezchleby na radnici ještě nestačila vychladnout, když na ni roku 1483 zasedl jeho syn Matěj. Jiná situace nastala v rodinách, kde syn po otci místo v radě nezaujal. Matěj Hyndrák se objevoval pravidelně ve vedení města po více než 20 let. Jeho syn však zvolil ambicióznější dráhu – Václav z Chrudimi se stal děkanem pražské univerzity. To Augustin, syn Matěje Halara, také strávil několik let studiem na pražské univerzitě, díky kterému se zapsal do dějin kontakty s ranou Jednotou bratrskou a pobytem ve vězení. Augustin se sice navrátil do Chrudimi, ale v radě nikdy nezasedal. Snad mu v tom bránil ohlas na jeho studentskou příhodu. Když se Matějovo místo v radě uvolnilo, neobsadil ho jeho příbuzný, nýbrž otec Augustinovy manželky Kateřiny, Havel Bezkostle. Namísto syna mohl rezervované místo obsadit i bratr, jako v případě bratrů Raumanových. Nejprve je to starší Blažek, po dlouhé přestávce se vyskytuje mezi radními Machek, který se v radě usadil na dlouhé roky, po celá 60. a do poloviny 70. let, kdy ovšem téměř jediný rok nevynechal. To Janek z Kunčína a na Zaječicích po celý svůj život stál ve stínu staršího bratra Viktorina. Viktorin hrál vždy hlavní úlohu ve společných smlouvách, angažoval se v městské politice, dosvědčoval, byl poručníkem, správcem, vykonavatelem. V radě zasedal po 17 období v rozmezí čtvrt století. Janek byl vždy identifikován podle svého bratra, jako „*páně Viktorinuov bratr*“. V radě se objevuje až po jeho smrti, ovšem pouze jedinkrát (v roce 1488), kdy je také označen pouze jako „*Johannes frater domini Wictorini*“.²⁹² Někteří příbuzní se dokonce o jednu židli dělili, tak Jan, Řehoř a Jiří Fardové se mezi sebou střídali od druhé poloviny 80. let.

²⁹² LC 1, fol. 224 v.

Tabulka 2: Frekvence a délka výskytu osob v radách.

Jméno	Počet let	Časový rozsah
Ondřej Kudele	14	1439–1457
Havránek krejčí	12	1439–1462
Jan Škrovád	13	1439–1464
Mařík krejčí	13	1440–1456
Vítek krejčí	19	1440–1459
Matouš Chotěbořský	10	1440–1456
Matěj Krupin	8	1441–1457
Bartoš Krupin	12	1473–1496
Mistr páter	10	1442–1458
Pavel střelec	15	1442–1488
Jan Klobučník	17	1447–1486

Jméno	Počet let	Časový rozsah
Jan Vlčnovek	5	1455–1471
Jan Vlčnovek ml.	5	1482–1491
Viktorin z Kunčího	17	1457–1482
Ondráček stolař	9	1459–1472
Václav Karpas	8	1458–1471
Václav Karpas ml.	2	1489–1490
Machek Rauman	11	1461–1475
Jan Bezchleba	7	1461–1482
Matěj Bezchleba	6	1483–1492
Jíra Mokryš	12	1464–1488
Jíra Jiskra	12	1471–1496

Pozoruhodná je trvalá přítomnost tří krejčích v radě, zejména Vítka, který svou židli vůbec neopouštěl. Nikterak také nebylo na obtíž to, že téměř polovinou byla rada složena z drobných šlechticů. Jejich uměřené a městskému prostředí uzpůsobené vystupování patrně nezbuzovalo negativní emoce u sousedů, naopak vzájemné soužití mohlo pozitivně působit na sebevědomí městských zbohatlíků ve snaze dosáhnout vyššího postu na sociálním žebříčku.

* * *

Sociální skladba testátorů nám ukázala, že se ve většině případů jednalo o muže s vyšším materiálním zázemím, mezi kterými velký podíl zaujímali měšťtí, erbovní i neerbovní, hospodáři. Ženy častěji kšaftovaly i s menším majetkem, příznačná pro ně byla absence bližších mužských příbuzných, kteří by jim poskytli pomoc a oporu, jakou pro své manželky zajišťovali mužští zůstavitelé pomocí institutu poručnictví. Ovdovělé a neprovdané ženy tudíž cítily potřebu zajistit svůj majetek po své smrti třetí osobou, nejlépe radním. A protože vyžadovaly slib a zároveň svědectví konšelů, mnohdy jejich cesta za touto zárukou

vedla před celou radu, kde tyto ženy nechaly svou poslední vůli bezodkladně zapsat také do městských knih.

Zdá se, že na městské půdě koexistovali měšťané i příslušníci drobné šlechty bez projevů vzájemné nevraživosti, hospodářského soupeření a stavovského vymezování, které by se projevíly snahami bránit měšťanská práva a privilegia a kladením překážek vladykům zejména v přístupu k funkcím v městské správě. Po celé sledované období se vladykové zařazovali mezi přední vykonavatele úředních funkcí, v jednotlivých letech lze vypočítat pozoruhodnou a snad záměrnou rovnováhu v obsazování městských rad skupinou neřemeslných hospodářů a členy cechů. Celá situace snad vyplývala ze sbližování obou skupin – bohatí řemeslníci se přibližovali urozené vrstvě, kdežto vladykové opouštěli pasivní způsob obživy, založený výhradně na příjmech z nemovitostí, objevili potenciál městského prostředí a možnost expanze na pole obchodu a poměšťovali se. Radní vrstva tvořila v pohusitské době poměrně uzavřenou skupinu, v níž byla místa vyhrazena jednak vlivným cechům, které vysílaly své zástupce, jednak se o slovo důrazně hlásily majetné osoby, které byly s obcí svázány také dalšími vazbami – především ve finanční sféře a výkonem nekonšelských funkcí. Prokázaly se snahy obsazovat konšelská místa příslušníky rodiny po mužské linii a v případě, že se vhodní kandidáti v rodině nenacházeli, mohli přijít na řadu i mužští příbuzní v ženské linii. Kompletní seznam městských radních dává prostor k dalšímu bádání, zejména pro prosopografický výzkum radní vrstvy, provázanosti radních rodin i dědičné nástupnictví po členech rad, od něž bylo v této práci upuštěno.

„Všechen statek“ – movitosti a nemovitosti a jejich příjemci

Nestálá politická a ekonomická situace, opakující se vojenská hrozba, plíživá ruka smrti, která natahuje své pařáty a pravidelně a nevyhnutelně se vrací. Člověk v 15. století měl mnoho důvodů být opatrný, předcházet problémům, zajistit budoucí pořádky. Pevný bod v nepředvídatelném světě s nenadálými ekonomickými zvraty představovaly nemovitosti, zejména půda, neboť dům či dvůr mohl dojít zkázy mnoha způsoby – ohněm, drancováním, vodou, ale pozemek pod ním si svou hodnotu udržel. Chrudimští testátoři právě tyto artikly odkazují nejčastěji. Jsou poněkud skoupi na slovo, jejich závěti jsou plné stručných a všeobecných pokynů k dělení veškerého jmění. V detailněji laděných příkazech se opakují zemědělská půda, měšťanské domy, dvory a výnosy z nich. Pozemkový majetek přitom slouží jako nejvhodnější prostředek tezaurace kapitálu a chrudimští zůstavitelé ho považují za

opravdový základ svého jmění, který musí převzít správné ruce. Vlivem husitských válek došlo k uvolnění majetku, který dříve vlastnila církev, zmínili jsme se už o rozparcelování uprázdněného městiště po zaniklém klášteře. Postupně se také zvyšovala účast obyvatel Chrudimi a okolních vsí na majetkových transakcích. Výpovědní hodnotu má přitom sama městská kniha, nesoucí název „kontraktní“, i potřeba zavést knihu novou, výhradně určenou zápisům koupí a prodejů.

Získat obстойný majetek, zbohatnout, zajistit sobě a svým potomkům více než holé živobytí byly cíle mnoha měšťanů a nikdy nekončící prací. Příznačně tu do popředí vystupuje lpění na materiálních hodnotách. Zajištění kontinuity majetkové držby bylo silným, ne-li dokonce hlavním motivátorem sepsání závěti. Ta také mohla nahradit smlouvy o majetek, neboť jasně potvrzovala držbu nemovitosti. Dominuje tedy důraz na majetkový faktor testamentů. Jestliže se objevuje ujištění měšťanů, že kšaftují o „statek, kterýmž jeho Pán Bůh nadělil“, ²⁹³ vyjadřují tak svou vděčnost za Boží přízeň v jejich počínání, snad také doufají v ospravedlnění nabytého jmění odkazem na Boží pomoc, čímž vlastně legalizují své celoživotní úsilí. Testamenty poskytují na druhé straně také světské, poněkud střízlivější interpretace toho, jak člověk přišel k majetku, který dále předává. Testament Macha Srcha je mezi ostatními výjimečný. Byl totiž opsán doslovně podle listinného vzoru v první osobě. Je nadmíru sdílný a bezprostředně odráží mentalitu svého původce. Mach, který se řadil mezi početné chrudimské soukeníky, sice prokázal vděčnost Bohu za majetek, který získal, zároveň však s chabě skrývanou skromností nezapomněl dodat, že na něm měl také svou zásluhu: „... toho dle z statku svého od Pána Boha půjčeného a úsilím dobytého, pro kterýžto za sto krát prací sem se zaměstnával nyní péči mám...“ ²⁹⁴ Při sepsání poslední vůle nastala pro zůstavitele vhodná chvíle pro zhodnocení svých úspěchů – intenzita momentu, kdy člověk připravuje majetek na vlastní smrt, musela zapůsobit i na věcně smýšlející měšťanskou vrstvu. Dočasný život a dočasná držba majetku jdou spolu ruku v ruce, snad právě proto ono zdůraznění faktu, že Machův majetek je jen vypůjčený.

Hlavním bodem všech testamentů je určení dědiců a v souladu s tímto účelem k němu zůstavitelé přistupovali. V kategorii ovdovělých a neprovdaných/neženatých je logicky omezena škála případných příjemců, odpadá možnost odkazovat životnímu partnerovi. Vdovské odkazy směřovaly nejčastěji k potomkům. Specifikum vdov spočívá v tom, že zmocnily třetí osobu, aby majetek sama rozdělila buď podle instrukcí zůstavitelky, nebo podle

²⁹³ MALÝ, T.: „Mentalita“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku*, s. 28.

²⁹⁴ LC 1, testament Macha Srcha, fol. 122 r.

svého uvážení. Jména tak zaměřilo do rukou přátel, městských radních, ale vdovy byly zároveň častými donátorkami církevních a charitativních institucí. Z testamentů vdov na povrch prosakuje solidarita panující mezi ženami – bezdětná vdova přilepšila svým neprovdaným příbuzným a snažila se jim tak usnadnit živobytí.²⁹⁵ Příjemci odkazů neženatých mužů byly téměř vždy jejich matky-vdovy, případně sestry.²⁹⁶ Opět je patrné úsilí jediného mužského člena rodiny zaopatřit neprovdané ženy. Pestřejší skladbu odkazů nalezneme v testamentech ženatých mužů (tabulka 3).

Tabulka 3: Příjemci odkazů ženatých mužů.

	Žena a děti			Žena (pouze)	Jiní příbuzní	Mimo rodinu
	Rovný díl	Žena přilepšena	Děti přilepšeny			
Počet	25	11	16	15	2	6
%	33	14,5	21	20	3	8

Je nasnadě, že hlavní podílníky dědictví tvoří v různém poměru členové nejbližší rodiny. Městské právo sice preferovalo v dědickém řízení descendenty, přičemž vdově náleželo pouze věno, testamenty však odráží jinou praxi – třetina ženatých dělí svůj statek mezi manželku a své děti rovným dílem. Ovšem zatímco pětina určuje svého životního partnera jako výlučného dědice, s úplným vynecháním manželky v závěti ženatého muže se setkáme jen v jediném případě.²⁹⁷ Budoucí vdova, soudě podle praxe, platila za neopominutelnou dědičku. Soubor chrudimských testamentů bohužel neumožňuje hlouběji nahlédnout do problematiky věna. Je totiž možné, ba dokonce pravděpodobné, že podíly, které zůstavitelé určují vyplatit svým manželkám, odpovídají svou hodnotou výši věna a jsou vlastně obvěněním (věnem zapsaným na majetku manžela).²⁹⁸ Výjimku z této zvyklosti dokládá vsuvka v testamentu Jakuba Hallara. Hlavním dědicem jeho majetku byl Václav, syn z prvního manželství. Druhé manželce Majdaleně přikázal vyplatit patnáct kop grošů, které

²⁹⁵ LC 1, testament Markéty Skutečské, fol. 127 r.

²⁹⁶ LC 1, testament Jiříka Kartuse, fol. 244 r; testament jáhna Jakuba Rozmysla, fol. 275 v;

²⁹⁷ Manželka Vítka Pokosného alespoň směla dožít v jejich domě, LC 1, fol. 178 r.

²⁹⁸ Vladyka Václav Karpas z Horky vyměřil své manželce po své smrti 300 kop grošů českých věna. „*Vdovský díl*“ obdržela Machna, manželka Ondřeje Kudeleho, ve výši třiceti kop a ložní prádlo. LC 1, testament Ondřeje Kudeleho, fol. 170 r, 232 v. O věnu a obvěnění v manželském právu v zemských zákonech srov. KAPRAS, K.: *Manželské právo*, s. 29–47.

bychom mohli považovat za její věno. Ovšem na pravou míru vše uvádí sám Jakub, když upozorňuje na svou laskavost a snad latentní projev lásky (?), když upřesňuje, že jí odkazuje, „*ač jest po ní žádného peníze nevezal, tak jakož sám seznal...*“²⁹⁹

Sepsání testamentu bylo vhodnou příležitostí vypořádat se právní cestou s dospělými dětmi a sloužilo jako písemné, mnohdy dodatečné stvrzení již platného stavu. Tak můžeme číst odůvodnění, proč směřuje dědický díl pouze vybraným potomkům – ostatní jsou již odděleni, svůj podíl z otcovského majetku již obdrželi. Rodiče se také vůči svým dětem ospravedlňují, že se k nim zachovali „*jak se na správného otce sluší*“.³⁰⁰ Oddělení dětí mohl testátor učinit také až v testamentu a ostatní děti a jejich matku vypořádal rovným dílem. I na dříve oddělené děti pamatovali zůstavitelé ve svých vůlích. Je přitom pravděpodobné, že se je snažili rovným dílem podělit všechny, tudíž o sumu, kterou odkázali odděleným dětem, byl navýšen podíl dětí neoddělených. Pokud ženatí muži přilepšili na podílech svým manželkám, stalo se tak především proto, že je určili za poručnice dětí, správkyň všeho statku, měly také vypořádat nebožtíkovy dluhy. Žena tak spravovala nerozdělený majetek až do dospělosti sirotků, nebo do okamžiku, kdy se znovu provdala. Tehdy musí mezi ní a sirotky dojít k vyrovnání.³⁰¹ Pokud jsou oproti manželce zvýhodněni potomci, jedná se většinou o syna či syny, kterým je předávána živnost. Oni vyplácí díly matce, maceše či sestře, mohou vykonávat poručnictví nad mladšími sourozenci. Rozdílná výše dědických dílů nezávisela tolik na pohlaví potomků, jako na jejich rodinném stavu – dcera byla oddělena věnem, které mohl zůstavitel určit i testamentem.³⁰² Sledujeme-li díly určené nedospělým dětem, rozdíly mezi dcerami a syny se v testamentech nečiní („*...pakli by po sobě pozůstavili plod, ty děti obého pohlaví aby ten statek na ty děti spadl...*“³⁰³).

Historikové zkoumající raně novověké testamety se v posledních letech zaměřují na poznání novověké rodiny.³⁰⁴ Testamety jim slouží jako pramen ke sledování rodinných

²⁹⁹ LC 1, testament Jakuba Hallara z Dlážděné ulice, fol. 161 v.

³⁰⁰ LC 1, testament Beneše řezníka, fol. 170 r.

³⁰¹ Např. Anna Pouchobradská se smlouvou odděluje svůj podíl od podílů sirotků, je přitom již uváděn její druhý manžel Ondřej. LC 1, fol. 176 v.

³⁰² Na svou dceru myslel slovný panoš Václav Karpas z Horky, který jí věnem vyměřil 300 kop českých grošů. LC 1, testament Václava Karpase, fol. 232 v.

³⁰³ LC 1, testament Bartoše Duška zámečníka, fol. 254 r.

³⁰⁴ RATAJOVÁ, J.: *Pražské testamety (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*. PSH 30, 1998, s. 90–127; – ŠTAJNEROVÁ, M.: *Testamety litoměřických měšťanů z let 1527–1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*. In: *Města severozápadních Čech v raném novověku* (=AUP 55, SH IV), (ed.) M. Hrubá, Ústí n. Labem 2000, s. 87–106; – HOFFMANNOVÁ, P.: *Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny*. In: *Města severozápadních Čech v raném novověku* (=AUP 55, SH IV), (ed.)

vztahů a poměrů – sňatkové strategie, počtu dětí v rodině, zachycení okruhu blízkých příbuzných. Zde si ale musíme položit otázku, zda lze nalézt uspokojivé odpovědi a dojít k relevantním závěrům. Na případu Chrudimi vidíme, že v plné třetině testamentů nejsou zmiňovány žijící děti. Rodiny s jedním žijícím potomkem tvoří čtvrtinu, dvě a tři děti byly v rodinách méně běžné a nepřímá úměra tu má platnost zákona. Výjimku tvoří početná rodina s osmi zaopatřovanými dětmi.³⁰⁵ Takto podané údaje bez dalšího vysvětlení jsou velmi zavádějící.

Vrátíme-li se zpět k úvodní otázce, jistě si pozdně středověkou Chrudim nemůžeme představovat jako téměř bezdětnou. Vysvětlení je nutno hledat již v samotné podstatě zápisů posledních vůlí do městských knih – ty postihují z velké části testamenty osob, které řešily složitou dědickou situaci a odmítaly spoléhat pouze na dědické právo. Je zřejmé, že nejistota ohledně majetkového vypořádání se dá předpokládat u rodin, kde chyběl hlavní (žijící) dědic celého majetku, tedy u bezdětných rodin. Vysoký podíl testátorů s jedním potomkem však naznačuje, že ani v takových případech nemusel být zaručen hladký průběh vyřízení dědictví po testátorově smrti. Uvedené počty mohou být zavádějící také v tom smyslu, že testamenty často ani neuvádějí potomky, kteří byli od statku odděleni, s nimiž tedy dále nebylo třeba v poslední vůli počítat. Příznačný je případ manželů Sezemských – roku 1465 diktuje Janek dvěma svědkům svou poslední vůli. Všechn statek odkazuje své manželce Uršile. Z jeho testamentu bychom usuzovali, že manželství bylo bezdětné. Ovšem jen o rok později sepisuje pořízení vdova Uršila, předává svůj majetek (jedinému?) synovi.³⁰⁶ Janek Sezemský mladší byl v době, kdy jeho otec umíral, zřejmě dospělý a od statku oddělený. Uršila přesto, že se jedná o nekomplikovaný případ podle platné dědické posloupnosti, nechává sepsat závěť a včlenit do ní odůvodnění, že tak činí „*předloživši všechny nesnášky, kteréž by mohly (...) po smrti její skrze nezřízení poručenství v statku jejím pojíti.*“³⁰⁷ Jinou strategii vidíme u manželů

M. Hrubá, Ústí n. Labem 2000, s. 107–122. Chrudimské testamenty využívá FLORIÁN, Č.: *O manželstvích a rozvodech v Chrudimi*. CHK 10, 1921, č. 17, s. 1–2 a č. 18, s. 1–2.

³⁰⁵ LC 1, testament Nyklase kováře, fol.96 r.

³⁰⁶ LC 1, testament Janka Sezemského, fol. 138 v.

³⁰⁷ LC 1, testament Uršily Sezemské, fol. 149 r. Uršilin testament zde poukazuje na zajímavou skutečnost. Ačkoliv městské právo počítalo s mnoha variantami včetně úmrtí bez pořízení poslední vůle a nacházíme tak rozvinuté dědické právo, řešení těchto případů nebyvalo snadné. Komplikací nastalo hned několik – muselo proběhnout ohledání majetku, a protože nikde nebyl evidován, zejména u movitostí hrozilo, že si je oprávnění i samozvaní dědicové rozdělí ještě před oficiálním dělením s dohledem městské rady. Výstižně okomentoval písař poměrně chaotické ohledání statku Apoleny, která „...zemřela jest bez zřízení...“, následovně: „... item o penězích nevědí, kde jsou, než najdouli je kde aneb se jich doptají...“ LC 1, fol. 311 v. Zmínka v Uršilině závěti o nesnázích následujících po smrti bez pořízení, i když lze počítat s invencí písaře, tak rozhodně není bezdůvodná.

Damkových. Zatímco Prokop odkázal dvůr i s hospodářstvím staršímu synu Jiříkovi a mladšímu Jankovi z něj vyměřil díl,³⁰⁸ vdova po Prokopovi Dora odkázala dům s hospodářstvím, který po Prokopovi podědila, mladšímu Jankovi.³⁰⁹ Oba tak pamatovali hlavním dílem na jiného syna, ve výsledku se však hodnota majetku obou synů vyrovnala.

V testamentech se rovněž hojně vyskytuje souhrnné označení „*děti*“. V takových rodinách patrně žilo více než jedno dítě, ovšem nutné je také vzít v úvahu okolnost, na kterou odkazují *Práva městská* – testament byl platný k datu jeho vyhotovení/zápisu do knih, testátor jej pak mohl změnit, ale jeho znění se nevztahovalo na potomky narozené po takto ustaveném testamentu.³¹⁰ V některých zápisech se proto nachází dodatky, které se týkají dětí narozených po sepsání testamentu, jako v případě Beneše Ruozky, který k dělení svého majetku mezi ženu a dvě děti dodal: „...*jestli že by pak ještě potomně dítě jiné po těchto přibylo s Mandou manželkou, přiřkl sem dáti sumy třidceti kop na míšeňský počet.*“³¹¹ Testátoři připouštějí možnost, že do jejich rodiny ještě děti přibydou, a tímto způsobem je zaopatřují. Do rodiny Ruozkových vskutku „... *přibylo jest potom dítě jedno, pacholík jménem Řehák, a tomu Ruozka otec rozkázal dát XXX zlatých uherských...*“³¹² Výraz „*děti*“ tak mohl značit nejen potomky žijící v daný moment, ale také ty, kteří v budoucnu na svět přijdou.

Na základě zkoumaného korpusu testamentů lze prohlásit, že v chrudimském prostředí panovala značná rovnost mezi podíly synů a dcer, podílem vyděleným z pozůstalosti bývaly velmi často zaopatřeny také děti nevlastní (pastorci) a osvojené (schovanci). Takový trend lze zachytit i v následujících staletích.³¹³ Na špatné rodinné vztahy můžeme usuzovat pouze z nepřímých důkazů, a to pokud byli nejstarší syn či jiné dítě odbyti zkráceným podílem, nebo od veškerého majetku odděleni, ale s úplným vyděděním se v chrudimských testamentech setkáme jen zřídka („... *i přitom poručenství prosyla jest pro Pána Boha několikrát, aby jednoho peníze Barboře z toho statku nebylo dáno...*“³¹⁴). K takovému kroku sahali testátoři jen se závažným odůvodněním, jako Petr Suškal, který svému synu nic neodkázal, „*protože*

³⁰⁸ LC 1, testament Prokopa Damka, fol. 166 r.

³⁰⁹ LC 1, testament Dory Damkové, fol. 168 r.

³¹⁰ *Práva městská*, fol. 167 v, článek O těch, kdož bez kšaftu umírají.

³¹¹ LC 1, testament Beneše Ruozky, fol. 313 r.

³¹² *Ibid.*. Vlivem poklesu hodnoty stříbra v pražském groši došlo k ustavení oficiálního přepočtu 1 pražský groš = 2 míšeňské groše. Kurz stabilnějšího uherského zlatého kolísal, na přelomu 15. a 16. století platil v rozmezí 1 zlatý = 29 pražských grošů. V tomto případě odpovídá počet 30 kop míšeňských třiceti zlatým uherským v poměru 1 : 30. VOREL, P.: *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích (1300–2000)*. Praha 2000, s. 78.

³¹³ Srov. MALÝ, T.: „*Mentalita*“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku*, s. 22.

³¹⁴ LC 1, testament Markéty Škrovádky, fol. 175 v.

*šel ode mě pryč, mě opustil.*³¹⁵ Ve větší míře se zůstavitelé snažili zamezit obohacování některých dědiců na úkor jiných. V nepřátelském tónu vyznívají taková napomenutí vůči zeťům, jako např. v testamentu Jiříka Skříčky, který lakonicky odbyl svého zetě Ondru sladovníka s tím, že mu náleží jen deset kop po jeho ženě, Jiříkově zesnulé dceři, s nimi se má spokojit a víc nežádat.³¹⁶ Zdá se, že zeť obecně platil v rodinných vztazích za rizikový faktor – zvláště pokud byl již vdovec a měl-li s dcerou testátora potomky.

Krizový moment v rodině zůstavitele nepředstavoval výhradně převod majetku, i když v tomto případě patrně eskalovaly rodinné nesváry, zvyšující se napětí vířilo vášně. Pro zůstavitele byly důležité také okamžiky předcházející jeho smrti. Více patrné je to u nemocných, starých a umírajících. Rovněž lidé zdraví si nechávali pojistit konec svého života, což zahrnovalo především požadavek na důstojné dožití. Můžeme za tím snad spatřovat – dnešními slovy řečeno – jistou formu sociální služby?

Zůstavitelé nechávali své nejbližší příbuzné slíbit a zavázat se, aby je neopouštěli, aby je naopak zaopatřili vším, co budou potřebovat, nenechali je trpět nouzí, hladem, bídou, nezůstali tak společností opuštěni a zapomenuti. Ti šťastnější se mohli spolehnout na fungování rodinné solidarity. Členové mezi sebou uzavírali vzájemný obchod – na jedné straně stál písemný příslib dědictví, na straně druhé se stejnou právní vahou příslib pomoci ve stáří a nemoci. Konkrétní podobu ilustrují testamenty Matěje sedláře, který poděluje své děti rovným dílem a „*děti přirklý su jej opatrovati, aby jemu núze nedaly trpěti,*“³¹⁷ a testament Václava Vlčnovka, kterému jeho zeť Machek „*také slíbil tu do jeho smrti nátisku [tj. strádání – pozn. autora] žádných přítom nečiniti, ale pomáhati a zvláště ohřevem y jinými potřebami.*“³¹⁸ Nejenže tedy byl vhodným chováním ze strany dědiců transfer podílu podmíněn a plnil roli pozitivní motivace³¹⁹, nýbrž druhým a neméně důležitým aspektem výminky zůstavitelů v jejich závětech bylo zabezpečení živobytí a doživotní péče zejména pro případ nemoci. Události se rovněž mohly odehrávat v opačném sledu – impulz k tomu, aby bylo na osobu pamatováno v testamentu, mohlo dát vlídné, vřelé, starostlivé chování. Pak působí dědický díl jako odměna. Tak si Janek vysloužil otcův mlýn i s přílehlými

³¹⁵ LC 2, testament Petra Suškala, fol. 219 v.

³¹⁶ LC 1, testament Jiříka Skříčky, fol. 226 v.

³¹⁷ LC 1, testament Matěje sedláře, fol. 266 r.

³¹⁸ LC 1, testament Václava Vlčnovka, fol. 101 r.

³¹⁹ Jan Pupek vělenil do své poslední vůle instrukce své manželce pro zacházení s díly jejich synů a synům tuto výstrahu: „...synům přikazuje, aby jí [matce] poslušni byli a ctili ji jakož na matku sluší a jestli že to učiní, tehda jim statek poručil, pakli by jí který neposlúchal, tak rozkázal, aby jemu nic nedávala...“ LC 1, testament Jana Pupka, fol. 127 v.

i vzdálenými pozemky za to, „že jemu dobře zaslúžil skrze poslušenství synovské“.³²⁰ Zůstavitelé také dokázali náležitě ocenit služby, kterých se jim nebo někomu z rodiny dostalo v nemoci od služebnictva.³²¹

Vidina bídného konce života, plného bolesti, a těla ochromeného nemocemi dopadala na mysl bezdětných a ovdovělých měšťanů ještě tíživěji. Jejich jedinou nadějí na zlepšení vyhlídek byli přátelé, kteří se o ně mohli postarat. Odtud snad pramení mnohé odkazy, jejichž příjemci stojí v testamentu zdánlivě bez vztahu k zůstaviteli. Ovšem soudě podle toho, že je jim projeována velká důvěra a svěřována zodpovědnost za testátorovo jmění, nelze předpokládat absenci bližšího vztahu mezi oběma stranami. Nebudeme snad daleko od pravdy s domněnkou, že odkazy směřující třetím osobám mimo rodinu a zároveň neurčené na záduší mohly sloužit jako finanční kompenzace za pomoc v nemoci, ve stáří a při správcovství majetku. Tomášek, který zasedal v několika městských radách, odkazoval všechno své vlastnictví Ondrovi Čankovcovi, včetně hotových peněz a dluhů, a „*prosil jeho, aby jeho neopúšťel potřebami tělesnými do jeho smrti a on to řekl učiniti a potreby tělesné jemu dávaje...*“ Tomášek sice nezůstal zcela bez příbuzných, vztahy s bratry a sestrou však neměl vřelé, neboť jednomu bratrovi odkázal jen dvě kopy, druhému nic a sestře pouze kopy, ale učinil tak až na přímlovu pana Ondry.³²² Obdobně si počínala vdova Tikalka, která byla upřímná, nic neskrývala a otevřeně uzavřela smlouvu s mladou dívkou (nevěstou). Výměnou za roli orné pudy musela dívka slíbit, že se o ni v nemoci bude starat. Nadto ji ještě Tikalka zajistila do budoucna, když jejímu potenciálnímu muži odkázala dluhy k dobývání.³²³ Odkaz takového charakteru přitom nelze zahrnout do stejné kategorie jako ty, které směřovaly na chudé a záduší.

Nábytek a svršky

Spolu s příjemci odkazů sledovala historiografie také to, co bylo předáváno. Spíše než z testamentů čerpala pro zmapování raně novověké domácnosti z pozůstalostních inventářů.³²⁴

³²⁰ LC 1, testament Bartoše mlynáře, fol. 85 v.

³²¹ LC 1, testament Hanuše Hernikáře, fol. 154 v.

³²² LC 1, testament Tomáška, fol. 122 v.

³²³ LC 1, fol. 291 r.

³²⁴ Pro poznání pozdně středověké domácnosti využila testamentů MALANÍKOVÁ, M.: *Materiální kultura brněnských domácností 15. století v zrcadle testamentů*. BMD 25, 2012, s. 61–77; – NEUDERTOVÁ, M.: *Domácnosti lounských měšťanů v předbělohorské době. Příspěvek ke studiu inventářů pozůstalostí*. In: *Česká města v 16.–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích konané 14.–15. 11. 1990*, Praha 1991,

Pro období středověku v konkrétním případě Chrudimi můžeme pozůstalostní inventáře částečně nahradit poděleními statku. K těm docházelo po smrti jedince, často za přítomnosti a dozoru zástupců městské rady a samozřejmě dědiců. Jedná se vlastně o podrobnější soupis majetku tak, jak byl nalezen, a zároveň o smlouvu mezi pozůstalými o to, co komu připadne. Došlo tak k legitimizaci testamentu, neboť smlouva se často děje „vedle kšaftu“. Dědicové tímto způsobem deklarovali svůj souhlas a vyjadřovali spokojenost, ovšem tento akt patrně také uzavíral spory o majetek, pokud se aktéři cítili ukřádceni na svých právech. K podělení majetku také docházelo v případech rozdělení majetku podle dědického práva, kdy nebožtík závěť neseřsal. Přesto jich většina dokládá existenci nezaknihovaných testamentů, protože jen ojediněle lze nalézt v městské knize testament a zároveň podělení majetku. Podělení patrně lépe reflektovalo reálnou situaci – potvrzovalo aktuální držbu majetku a současně ji zaznamenávalo a opravňovalo jejího držitele k dalšímu svobodnému nakládání. Lze se domnívat, že vklad jednoho, nebo druhého, tedy testamentu, nebo podělení, byl plně dostačující.

Vedle nemovitostí a sumy (většinou vázaných) peněz je nejčastěji odkazována movitost bez další konkretizace – „nábytek“. Tvoří ho vše, co lze odnést a přemístit (včetně živého inventáře), jak nás poučuje vklad smlouvy o statek po Duchkovi Rosovi, podle které k nemovitosti nepatří vše ostatní, co není „hřebíkem přibito“.³²⁵ Chrudimské testamenty nejsou příliš výmluvné co do jmenování jednotlivin, avšak stabilnější součástí závětí tvoří předměty ženské výbavy. Tímto poznatkem se vracíme zpět k městskému právu a jeho reliktvům v testamentární praxi. V severoněmeckém právním okruhu byl majetek dělen na mužskou část (hervet) a ženskou část (grad). V chrudimských testamtech sice nemůžeme vysledovat striktní dodržování dělení na ženské a mužské dědictví, ovšem podobně jako tomu bylo u práva vdovy na doživotní užívání domu, můžeme tu počítat minimálně s odlišnostmi přijímaných movitostí v závislosti na pohlaví příjemce, přičemž v nemovitostech a sumách peněz se taková nerovnost neprojevuje. Vyplývá to logicky ze společenských rolí určených mužům a ženám. Synové jako pokračovatelé otcova řemesla dědí nástroje potřebné k provozování živnosti.³²⁶ Jen minimálně se odkazují zbraně a části vojenské výstroje, ačkoli

s. 245–251; – TÁŽ: Inventář pozůstalosti jako pramen poznání všedního dne ženy v předbělohorské době. In: *Žena v dějinách Prahy* (=DP 13). Praha 1996, s. 153–16; – PEŠEK, J.: *Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života*, s. 30–42.

³²⁵ LC 1, fol. 289 v.

³²⁶ Nyklas kovář rozdělil kovářské nádoby mezi dva syny, také kováře, třetí syn se dal na církevní dráhu. LC 1, testament Nyklase kováře, fol. 96 r. Výbavu jednotlivých řemesel, které se opakovaně stávaly předmětem testamentu, uvádí přehledně HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle*, s. 4–31.

se obecně soudí, že movitější měšťané, tím spíše šlechtici, osobní zbraň vlastnili.³²⁷ Rovněž válečná minulost mnohých měšťanů nejen z dob husitských bouří dává tušit, že se podobné předměty ukrývaly v měšťanských domech. Stále totiž platila základní povinnost měšťanů bránit město. Vedle městských zbrojnic, vybavených zbrojí a zbraněmi na městské náklady, které sloužily pro méně majetné měšťany, si sami měšťané pořizovali zbraně a některé části zbroje.³²⁸ V testamentu Matěje Faistra se setkáme s pancířem,³²⁹ v dalších pak se šavlí, kuší, samostřílem, helmou („*lebka*“), od husitských válek byly oblíbené dlouhé pavězy.³³⁰ Celokovová, brněná zbroj, již doma opatroval bohatý pivovarník Duchek Rosa,³³¹ byla spíše výjimkou. Přijatelné vysvětlení nízkého výskytu zbraní mezi odkazy se skrývá v tom, že hodnotnější movitosti, zvláště ty, se kterými byla svázána vzpomínka, byly svěřovány netestamentární formou. K předání mohlo dojít těsně před smrtí, či s předstihem ještě za života zůstavitele.

Jestliže přisuzujeme testamentu význam dokumentu, kterým dochází k jasnému vyjádření, jak se má rozdělit nejcennější části majetku, pak v chrudimském souboru citelně postrádáme také šperky. Ty ve výčtu zůstavitelů chybí úplně. Nechyběly však v chrudimských domácnostech, jak nás přesvědčují jednak zápisy z podělení, jednak učiněné při převzetí dědictví. Objevují se však jen stříbrné prsteny.³³² Na podobný stav narazíme v litomyšlských pramenech, kde rovněž bohatí měšťané nedisponovali finanční rezervou uloženou v předmětech z drahých kovů.³³³ Nákladné meče, kordy, opásání, počítané ve výskytu v pramenech pouze na jednotky, zdobené drahými kameny, vyrobené z drahých kovů a s detailním zpracováním svých charakterem přesahují rámec užitných zbraní a blíží se spíše šperkům.³³⁴ Zároveň však každý majetnější měšťan vlastnil honosný kalich, neboť mnohé z nich skončily v kostelním pokladu. Kalich odkazují Matěj Manúšů a Jan Hlinský.³³⁵ Otázkou zůstává, zda se vůbec v Chrudimi nějaký řemeslník zabýval výrobou tak exkluzivního zboží, jako jsou šperky. Na přídeští kontraktní knihy se totiž nachází nedatovaná, narychlo zapsaná poznámka: „*dali jsme stříbra zlatniku do Hradce půl pata*

³²⁷ WINTER, Z.: *Kulturní obraz českých měst I*, s. 226–230.

³²⁸ *Ibid.*, s. 288–293.

³²⁹ LC 1, testament Matěje Faistra, fol. 70 r.

³³⁰ LC 1, fol. 170 v.

³³¹ LC 1, fol. 289 v.

³³² LC 1, fol. 219 v, 279 v.

³³³ HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle*, s. 30.

³³⁴ Souhlasím zde s Č. Florianem, že zbraně sloužily spíše jako okrasa měšťanů. Srov. FLORIAN, Č.: *Zbroj a zbraň měšťanů Chrudimě*. CHK 3, 1914, č. 43, s. 2–3.

³³⁵ LC 1, testament Matěje Manúše, fol. 118 v; testament Jana Hlinského, fol. 297 v.

hřivny a půl lotu na kalich“.³³⁶ Využití zlatníka z jiného města naznačuje, že stávající poptávka na místním trhu by takového specialistu neuživila.³³⁷

Mezi sledovanými pozůstalostními artikly se zájmu historiků těší knihy.³³⁸ Pozornost je jim věnována jako indikátoru míry vzdělanosti ve městech. V utrakvistických městech, jakým byla i Chrudim, existuje předpoklad vyššího rozšíření minimálně česky psané bible. Na konci 15. století se rozšířila nabídka knih a měšťané si zřizovali soukromé knihovničky. Nadto nelze upřít pozitivní vliv měšťanských škol na zájem o psané slovo.³³⁹ Přesto se s knihami mezi chrudimskými testátory setkáme jen zřídka.³⁴⁰ Jedním z nich je kněz Prokop, který kšaftuje se svou osobní biblí, svému kostelu odkázal tři knihy *Decretum Sententiarum*, *Libri Salomonis*, *formularia iudicii*.³⁴¹ „Černé kazatelné knihy“ zdůraznila ve své poslední vůli Kateřina Nemošická a směřovala je do rukou Abraháma.³⁴² V případě knih patrně opět narážíme na netestamentární charakter předání.

Mezi odkazované předměty se řadí také hodnotnější oblečení („*svršky*“) – bez ohledu na pohlaví směřovaly k příjemcům kožichy (liščí, kuní), šaty z lože i chodící, kožešinou podšité i nepodšité sukně, pláště různé velikosti a druhu.³⁴³ Speciálně cílená byla výbava děveček, dcer i jako součást vdovského dílu. Sestávala z peřin, polštářů, prostěradel, podušek, povlečení („*cejchy*“), ubrusů, ale třeba Jíra Mokrýš pamatoval svým odkazem na krejčovské tovaryše ze své dílny – do jejich rukou směřoval ložní šaty.³⁴⁴ Kuchyňské nádobí se vyskytuje méně často, dražším artiklem bylo nádobí cínové. Jedná se konkrétně o konve, mísy, žejdlíky, z dalších nádoby na vaření piva, kotlík na vaření ryb a železný na smažení, z vybavení domu truhličky, truhlice i stoly.³⁴⁵ Existovaly tedy kategorie předmětů, které byly cíleny určitým skupinám příjemců – služebnictvu a tovaryšům bylo určeno oblečení a ložní prádlo, neprovdané dcery dostávaly vedle podílu také výbavu. Ta náležela rovněž vdově. A synové

³³⁶ LC 1, fol. II.

³³⁷ Podle Rejstříku daní z přelomu 14. a 15. století však ve městě v předhusitské době měli své dílny hned tři zlatníci.

³³⁸ Více rozšířeným fenoménem se měšťanské knihovny staly až v 16. století, srov. FLORIAN, Č.: *O knihách ve starochrudimských domácnostech*. CHK 28, 1939, č. 25, s. 1–2; – HLAVÁČEK, I.: *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým* (=AUC Philosophica et historica 11), Praha 1966, s. 33–35, kde je soupis knih z kostelního pokladu Nanebevzetí P. Marie.

³³⁹ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích* 3, s. 229–237 a 289.

³⁴⁰ Obdobný stav panoval i v Domažlicích, srov. KOPEČKOVÁ, J.: *Předbělohorská kniha kšaftů*, s. 141.

³⁴¹ LC 1, testament kněze Prokopa, fol. 172 v.

³⁴² LC 1, testament Kateřiny Nemošické, fol. 193 r.

³⁴³ LC 1, fol. 108 v, 118 v, 141 v, 154 v, 226 v.

³⁴⁴ LC 2, fol. 135 v.

³⁴⁵ LC 2, fol. 135 v.

dědili otcovu zbraň. Svrchní oblečení se zdá být univerzálním artiklem určeným jak ženám, tak mužům. Do kostela mířily reprezentativní, honosné předměty.

Podrobněji je rozepisováno vybavení hospodářství, a to nejen u dvorů, kde se předpokládá širší zemědělské zázemí včetně dobytka a nástrojů potřebných k zemědělské výrobě, ale také u menších hospodářství v samotném městě, kde se i přes rozšiřující se zástavbu stále nacházelo dost volného prostoru k vyměřování zemědělských ploch. Počítány jsou přesně kusy zvěře, ale podrobně se uvádí také jejich stav.³⁴⁶ Z řady běžně chované zvěře vynívají včelí úly.³⁴⁷ Kvalita, míra opotřebovanosti či typ nástrojů jsou také určující a důležité – ve dvoře bylo ke kultivaci půdy potřeba několik vozů, pluhů, bran, lišín, z náradí vidle, lopaty a několik druhů seker („kladná“, „zápluhařská“, „tesací“, „oštěpačka“). Součástí statku byly také zásoby potravin a osiva.³⁴⁸ Přítomnost zemědělské výroby ve městě uvnitř hradeb i vně doplňovala řemeslnou výrobu v očích měšťanů zcela přirozeně.

Dvory, domy, polnosti – nemovitý majetek

Již na výše uvedeném je dobře patrný agrární charakter Chrudimi, která – ač královské město – byla propojena s venkovskými hospodářskými statky a stále pociťovala potřebu, ba přímo nutnost orientovat se na zemědělskou půdu a z ní plynoucí výnosy. Ta se rozkládala především na předměstích,³⁴⁹ kde se nacházel ještě dostatek volného prostoru. Cena takové půdy nebyla vysoká a svou roli hrála také snadná dostupnost přímo z vnitřního města, jelikož dvory a jiné stavby (sladovny, haltýře, valchovny) stály doslova ve stínu hradeb. Docházelo tak k parcelaci půdy nejen na předměstích, ale využity byly i další lokality, dosud pusté, jako oblast „na Puši“. Etymologie pomístního názvu je více než výmluvná – vznikl jako odvozenina z německého slova „der Busch“, tj. křoví. Jedná se o lokalitu u rohového opevnění vedle brány směrem na Kateřinské předměstí nad příkrým křovinatým svahem.³⁵⁰ Potřeba kultivovat i křovinatý svah ukazuje na urbanizační vývoj městského osídlení

³⁴⁶ „...ovcí bylo šedesát dvě, z nichž to byly čtyři nemocné, ... sviní plevných šestnáct, nadto tři plemenné, osm krav, z nichžto šest stelných, volů řezaných pět a šestý neřezaný, telat loňských dvě a letošních patero ještě u krav...koní sedm, z nichž jeden jednooký a druhý měl šál na noze...“ LC 1, fol. 120 v.

³⁴⁷ LC 1, fol. 151 v.

³⁴⁸ LC 1, fol. 120 v.

³⁴⁹ Chrudimská předměstí vznikla patrně spolu s vyměřením města. Celkem se jich na konci 15. století nacházelo před hradbami osm, tři z nich kolem kostelů jako přirozených center – u kostela sv. Jana (Jánské), u sv. Kateřiny (Kateřinské) a u sv. Michala (Nové město). Srov. SOKA Chrudim, Pozůstalost Vincence Florianiana, kart. 4, inv. č. 73, J. Vacek: O původu a vývoji chrudimských předměstí.

³⁵⁰ KOBETIČ, P. – PAVLÍK, T. – ŠULC, I.: *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Chrudim 2005, s. 95.

i stoupající poptávku obyvatel po pozemcích. Až do roku 1444 byl celý prostor prázdný, stával tam jen zádušní dvůr a dvory písaře Petra Choceňského a Kubka.³⁵¹ Rozprodej městišť proběhl rychle a vzniklé osídlení si brzy vyžádalo výstavbu nového kostela se hřbitovem.³⁵² Městská rada pronajímala obecní pozemky měšťanům. Zájem Chrudimských tezaurovat své bohatství výhodným způsobem, tj. nákupem nemovitostí a expandováním do okolních vesnic, se projevoval již v období před husitskými válkami.³⁵³ Ovšem jak prokázal J. Mezník na příkladu pražských měšťanů, nejednalo se o výjimečný jev, a to ani v případě menších královských měst s venkovským charakterem.³⁵⁴ Zajímavější je ovšem zjištění, že do vesnic, kam se zakupovali chrudimští měšťané, nákupem pozemků později expandovala také obec.

Již před rok 1400 můžeme datovat příslušnost tří šosovních vsí (Kočí, Topole a u Kočí dnes již zaniklé vsi Stameczendorf) a dvou dvorů – Krušinova dvora a Rybníků k městu. Úhrnně se ve všech vsích nacházelo 42 poplatných osedlých. V Kočí bylo pro městskou sbírku vyměřeno téměř 26 lánů, berně se platila ze tří domů (jeden z nich určen jako „*domo i[n] civitas*“, zbylé jako domy bez upřesnění) a jedné zahrady, z Topole přicházela daň z téměř jedenácti lánů a jednoho domu, ve Stameczendorfu byla výměra téměř 41 prutů a stávala zde sladovna. Ročně přicházelo ze šosovních vsí do městské sbírky 120 kop grošů, což činilo asi 20–25 % z celkového výnosu ze sbírky při počtu 620 kop.³⁵⁵ Ovšem Chrudim zdaleka nedosahovala takových poměrů, jako tomu bylo v případě vytváření vrchnostenských panství (statků) Prahou, Louny nebo Českými Budějovicemi.³⁵⁶ Rozšíření počtu vsí, které podléhaly městskému právu a z nichž obci náležel výnos, pomohla v pohusitské době absence církve, která byla jako velký vlastník půdy vyřazena ze hry. Ve větší míře rozšířilo vedení města obecní majetek na konci 15. a na počátku 16. století, kdy zakoupilo tvrze, dvory, polnosti a lesy mimo jiné v Tuněchodech, Svinčanech, Slatiňanech, Vejvanovicích a následně celou ves Tuněchody, vsi Krchleby a Mnětice i s tvrzí a polnostmi.³⁵⁷ Nebálo se kvůli tomu

³⁵¹ LC 1, fol. 26 v, 29 r.

³⁵² FLORIAN, Č. – POUCHOBRADSKÝ, F.: *Kostel sv. Michala v Chrudimi*, s. 8.

³⁵³ Svědčí o tom mnohé vklady v zemských a dvorských deskách, srov. EMLER, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae II*, s. 57 a 101; – Arch Č I, s. 159–162 a 438–439; – Arch Č, č. 33, s. 434; – FRIEDRICH, G. (ed.): Arch Č XXXVI (= Kniha provolací III. desk dvorských z let 1411–1448). Praha 1941, č. 40, s. 537 a č. 5, s. 713; – TÝŽ: Arch Č XXXVII/VIII (= Kniha provolací IV. desk dvorských z let 1453–1480). Praha 1944, č. 20, s. 729, č. 12, s. 1659–1666.

³⁵⁴ Srov. MEZNÍK, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*. Praha 1965.

³⁵⁵ Rejstřík daní, fol. 9 r–11 v.

³⁵⁶ Pozemkový majetek královských měst pro jagellonské období shrnuje MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích 3*, s. 373–375.

³⁵⁷ CIM III, č. 621, s. 1109–1110; – Arch Č XI, č. 291 s. 467–468; – SEDLÁČEK, A.: *Hrady a zámky I*, s. 66–68; – LC 1, fol. 181 v. Na Krchleby půjčuje obci peníze Jíra Jiskra 100 kop grošů, viz LC 1, fol. 328 v.

dokonce zadlužit.³⁵⁸ Koncem 15. století plynul obci také výnos ze statků v Rozhovicích, Medlešicích a Hrbokově ve výši 821 grošů, v poddanském vztahu se ocitla vesnice Vestec.³⁵⁹

Díky vhodným hydrologickým podmínkám a přítomnosti několika vodních toků v okolí města zřizovala rada na svých polnostech rybníky, které spolu s lesy tvořily důležitou součást městského hospodářství. Po letech sporů mezi odstupující a nově ustanovenou radou o obecní počty byla roku 1488 uzavřena smlouva o povinném odvádění počtů při výměně konšelů.³⁶⁰ Při prvním vyúčtování městského hospodaření vidíme, že příjmy plynuly do obce kromě šosu také z nájmu a důchodů, z městských dvorů a právě z lesního a rybníčního hospodářství.³⁶¹

Pokud bychom promítli rozmístění vesnic, dvorů a rybníků na mapu (příloha V), zjistili bychom, že se nenachází ve velké vzdálenosti od samotného města. Kolem Chrudimi se postupně tvořila relativně koncentrovaná država polností, usedlostí a městu poddaných vesnic. Tento počín může být vnímán jako indikátor překonání krize během 70. let a počátek hospodářského růstu, který město jistě zaznamenalo v posledních desetiletích 15. století, což plně koresponduje s vývojem dalších východočeských královských měst (zejména Hradcem Králové a Vysokého Mýta) a trendem rozmnožování pozemkových majetků, díky čemuž se z královských měst stávaly pozemkové vrchnosti. Vznikl tak prostor, jehož fyzické ohraničení zároveň vytyčovalo hranici dosahu městského práva a obyvatelstvo, jež spadalo pod pravomoc městských úřadů.³⁶² Důležitá byla pro obě strany snadná dostupnost – ze strany města kvůli kontrole, usedlí naproti tomu považovali za výhodnou blízkost správních orgánů města, hlavně soudu. V kompetenčním dosahu městské obce docházelo k přenosu právních zvyklostí na venkov (především zlistinění právních aktů). Nepřekvapí nás tedy, že

³⁵⁸ Na Krchleby půjčuje obci peníze Jíra Jiskra 100 kop grošů, viz LC 1, fol. 328 v. K nákupu Mnětic se vztahuje zápis: „Anno domi[ni] m° lxxx° pan Jan Anděl položil C kop a I kopu (...) a ty jsú zdvihli k obci jako Mnětice kúpili ...“ LC 1, fol. 334 v.

³⁵⁹ LC 1, fol. I.

³⁶⁰ SOkA Chrudim, AM Chrudimi, inv. č. 384, Liber sentenciarum, fol. 3 v.

³⁶¹ Zprávy o skládání počtů neobsahují vybírané sumy, zato si však můžeme udělat představu o rozdělení úřednických funkcí v městské samosprávě. Úředníci měli své resorty dané následovně: výběr šosu, sumy hromniční, svatomartinského úroku, ze soli, ze špitálských pozemků a nájmu z nich, podělování chudých sukнем, dohled nad špitálem, v položce obecních důchodů se nachází příjem z cla a mýta, cizího piva, vína, z tržného, obchodu s obilím, zisky z mlýnů, z městských dvorů, lesů a rybníků (minimálně pět rybníků), plat z obecních měř a vah (Chrudim měla své míry a váhy). Posty výběřčích jsou obsazovány stejnou měrou po jednom zástupci z rady a obce. Ibid., fol. 3 r–6 r; srov. SOkA Chrudim, Pozůstalost Vincence Floriana, kart. 3, inv. č. 82 a 86, Jak v Chrudimi na sklonku 15. století skládali obecní účty (strojopis).

³⁶² K procesu vytváření městského velkostatku a vývoje vrchnostenského vztahu měst k předměstím a šosovním vsím srov. ČECHURA, J.: *České Budějovice – příklad vytváření městského velkostatku v středověkých Čechách*. JSH 54, 1985, s. 161–172.

Rozhovické, stejně jako obyvatele z Kočí, Vesce, Topole a dalších vsí najdeme v hojném počtu zastoupené v městských knihách, některé přímo mezi testátory. Vazby mezi městem a venkovem se neomezovaly pouze na odvádění berně a kontrolu, ale ke vzájemnému ovlivňování docházelo i po stránce mentální a právní.³⁶³

Jednotliví měšťané se v průběhu 15. století řídili vzorem městské rady a skupovali dvory, polnosti a zemědělské i řemeslné stavby mimo vlastní město. Z vkladů do městských knih vyplývá, že spíše než o přisun naturálií šlo majitelům především o platy z polí, luk a statků, které byly v menším množství případů nahrazovány zvěří, obilím, či dalšími plodinami. Zato vinice a šafránice na předměstích a zahrady ve městě poskytovaly majiteli hlavně suroviny. Tyto nemovitosti spolu s domy tvoří základ odkazovaného majetku. K vytvoření obrazu celkové majetkové situace měšťanů a obyvatel v 2. polovině 15. století je třeba zohlednit majetkové transakce těchto osob na základě vkladů převodů do městské knihy. Průměrný počet zápisů o změně majitele nemovitosti se ustálil na čísle 45. K výraznému nárůstu došlo pouze v roce 1493, kdy si jedna ze zúčastněných stran vyžádala zápis v 72 případech. Celkově se v druhé městské kontraktní knize nachází 773 koupí a prodejů, z nichž v 479 případech (tj. 62 %) figuruje řemeslník na straně kupce, nebo prodejce.³⁶⁴ Domy jsou objektem ujednání v 267 případech, v celkové sumě 19 770 kop grošů (pražských),³⁶⁵ polnosti jsou prodávány v celkové výměře 236,5 prutů (=19 lánů a 8,5 prutu) v ceně 40647,5 kop grošů. Celkem prošlo transakcemi 29 134 kop. Řemeslníci se nejčastěji účastnili prodejů domů a staveb spojených s řemeslem (sladovny, mlýny), převody zemědělské půdy více korespondovaly se zájmy neřemeslné vrstvy. Nejvíce aktivní byli při převodech soukeníci (32 %), což odpovídá jejich početnímu zastoupení.³⁶⁶ Na cenách nemovitostí se negativně podepsalo znehodnocování mince v jagellonské době, kvůli kterému

³⁶³ Na možnosti výzkumu vztahu měšťanů a venkova upozorňuje studie NOVOTNÝ, D.: *Pozemkové majetky chrudimských měšťanů v okolí města ve středověku*. Chrudimské listy 17, 2008, č. 4, s. 1–4.

³⁶⁴ Druhá kontraktní kniha obsahuje zápisy ve velmi stručné podobě, velmi často neuvádí prodejcovu ani kupcovu profesi. Okruh zámožných osob, jimž plynuly požitky především z nemovitostí, však není široký, proto byli ti, kteří do tohoto okruhu majetných osob nespádali, schematicky pokládáni za řemeslníky.

³⁶⁵ Míšeňské groše jako označení početní jednotky se v chrudimských pramenech pravidelně vyskytují od 80. let. Zatímco zejména ve 40. až 60. letech písaři důsledně dbali na přesné určení jednotky (groše rázu pražského, groše stříbrné), v následující dekádě se omezili pouze na neurčité označení „groše“. Převodní kurz užívaný v textu – 1 pražský groš = 2 míšeňské groše. Srov. VOREL, P.: *Od pražského groše ke koruně české*, s. 96–97.

³⁶⁶ A. Roubic uvádí, že další silná řemesla – řezníci, sladovníci a pekaři – spolu tvořila 36 % účastníků. Soukeníci jsou při majetkových převodech skutečně nejčastěji označováni vykonávaným řemeslem, ovšem mezi počtem soukeníků a počtem osob označených jinou profesí je propastný rozdíl. Lze tudíž jen obtížně soudit, do jaké míry je relevantní uvádět jejich účast na trzích v procentech. Schůdnější variantou se mi zdá tvrzení, že v kontraktech vystupují po soukenících nejčastěji řezníci, sladovníci a pekaři. Srov. ROUBIC, A.: *Hospodářské a sociální proměny v Chrudimi*, s. 74.

částky vydávané za domy a půdu neustále narůstaly.³⁶⁷ V průběhu jednoho století stoupla cena domu osmkrát – v roce 1400 byl dům nad 10 kop počítán jako přepychový, v roce 1500 už dům kolem 80 kop není vzácností. U řemeslných nemovitostí ceny vzrostly až desetinásobně, právě tako jako u řeznických a pekařských krámů. Prut půdy průměrně stojí 17 kop, zatímco roku 1400 se cena pohybovala jen kolem dvou kop, lán půdy podražil na 200 kop oproti 36 kopám roku 1400. Nejbohatší měšťan vlastnil na přelomu 14. a 15. století majetek za 133 kop, tolik stál za 100 let zařízený dům s průměrným nákladem.

Dostáváme se nyní k problematice majetkových poměrů testátorů a vůbec k ekonomické situaci osob, které spadaly pod chrudimské městské právo a nalezneme je v kontraktních knihách. Poznali jsme, že základ majetku činily půda a stavby, s nimi je také nejčastěji kšaftováno. Problematických momentů se vyskytuje hned několik. Ceny domů se samozřejmě diametrálně lišily podle jejich polohy a rostly tím více, čím blíže náměstí stávaly. Také jejich kvalita (stav) snižovala, či zvyšovala cenu. Potíže činí výměra polností, luk a zahrad, která nebývá uvedena. Často se nedozvíme ani jejich umístění (zdali se nacházely na předměstí, či dále od města), nebo také cenu na nich stojící nemovitosti. Navíc zde opětovně narážíme na selektivnost zápisů v knihách, takže se nedopátráme plné skladby majetku měšťanů.

Vymezíme-li okruhem chrudimských testátorů majetkové transakce, které budeme sledovat, pak i na tomto vzorku můžeme odhalit ekonomické fenomény. Budeme se věnovat několika základním kategoriím – domu, dvoru s příslušejícími polnostmi, samotným polnostem, zahradám a loukám.

Trhů o dům v okruhu testátorů proběhlo za celé období 68 a cena objektů se pohybovala v rozmezí 16,5 kopy a 410 kop podle velikosti a umístění. Cena domů stoupala – zatímco ve 40. letech stával dům 32 kop, v 50. letech se již pohybujeme v relaci kolem 70 kop. V 60. letech se nejvíce začíná projevovat diferenciací v hodnotách domů – zatímco nejlevnější domek stál 16,5 kopy, nejnákladnější dům za 230 kop grošů změnil majitele hned dvakrát během dvou let – na počátku a konci transakce stáli dva vladykové.³⁶⁸ V 80. letech i nadále ceny domů rostly, takže nejvyšší suma byla vynaložena na dům za 350 kop grošů,

³⁶⁷ Kutnohorská mincovna obnovila ražbu s vládou Jiřího z Poděbrad. Kromě nových drobných mincí s nízkým obsahem stříbra se kontinuálně razil také pražský groš. Na počátku vlády Vladislava Jagellonského tvořil poměr stříbra v minci ještě 56,3 %, ovšem od roku 1483 jen 50 % a snižování pokračovalo až na pouhých 48,3 %. Stabilnější měnou byl zlatý uherský (dukát), který se v transakcích chrudimských měšťanů objevuje spíše ve stycích s královským majetkem. VOREL, P.: *Od pražského groše ke koruně české*, s. 90–92.

³⁶⁸ LC 1, fol. 135 v, 144 v.

počítáno již na míšeňské groše.³⁶⁹ V následujícím desetiletí pak cena ještě vzrostla na maximálních 410 kop grošů míšeňských,³⁷⁰ tedy v přepočtu 205 kop grošů pražských (tabulka 4). Zdá se tedy, že ve 2. polovině 15. století se znakem majetnosti měšťana stal dům s hodnotou nad 100 kop grošů, což na konci století vlivem používání jednotek míšeňských grošů odpovídá dvěma stům grošů a více.

Tabulka 4: Cena domů testátorů (v kopách grošů).

Dům	0–49	50–99	100–149	150–199	200–299	300–399	Nad 400
1460–69	3	7	8	–	2	–	–
1480–89	3	2	2	–	3	2	–
1490–99	4	5	9	2	3	1	1

U dvorů musíme také počítat s diferenciací, ovšem jejich hodnotu lze vzájemně jen obtížně porovnávat kvůli výměře půdy, která k nim příslušela. Stavba i role půdy tu byly jako jeden artikl prodávány společně. V potaz je třeba vzít také terminologickou nestálost slova „dvůr“. Ten, pokud jej pramen situoval do města, neoznačoval totéž co dvory venkovské, tedy stavby, hospodářství a polnosti, ale byl synonymem pro prázdný, nezastavěný prostor.³⁷¹ Malý dvorek stával třeba jen 9 kop, zatímco velký dvůr s pozemky i 400 kop míšeňských. Nad průměrnou cenu 146 kop se prodávala celá polovina dvorů. Oproti rozmanitosti v cenách staveb byla cena prutů rolí (základní jednotka u polností) v rámci jednoho desetiletí konstantní – ve 40. letech se platilo za prut role 6 kop, v 60. letech již kolem patnácti, o 20 let později poskočila cena na 20 kop a v 90. letech se cena blížila k 30 kopám.

Nemovitosti nejčastěji vlastnili neřemeslníci, kromě svých dvorů v okolních vesnicích, odkud se do města stěhovali,³⁷² kupovali také nemovitosti v šosovních vesnicích Vesci, Kočí,

³⁶⁹ LC 2, fol. 16 v.

³⁷⁰ LC 2, fol. 127 r.

³⁷¹ HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle*, s. 4–5.

³⁷² Jakub Kubáň mimo to vlastnil i celou ves Chotěnice jako dědictví po otci, dokonce podle ní přijal predikát z Chotěnic. Tu ale musí roku 1495 prodat Trčkům z Lípy, patrně proto, že měl velká vydání s vyplácením dílu sestře po jejich otci. LC 1, fol. 249 r, 275 r. Dále se jednalo o dvory v Pouchobradech, Rozhovicích, Medlešicích, Horce, poplužní dvůr ve Vlčnově měl Jan Bezchleba, platy šly také z Trojovic, LC 1, fol. 164 v, 176 v, 201 r, 273 v, 232 v.

Mněticích, Topoli,³⁷³ v lokalitě Krušinův dvůr, na Skřivánčí hoře, ale i ve vzdálenějších končinách zakupovali části vsí, jako Viktorin z Kunčiho, který vlastnil svídnický statek se Svídnicí. Alespoň (kusy) role, dědiny a louky vlastnili Chrudimští v Rakovicích, v Trojovicích, v Píšťovech (mezi Chrudimí a Slatiňany), v Tuněchodech, kde se později angažuje také městská obec.³⁷⁴ Celkem prošlo rukama testátorů 611 prutů polností.

Řemeslníci se vydávali se svými investicemi spíše do koupí nedalekých pozemků. Skupovali pozemky na Puši a směrem na východ dále na nově vzniklém a dynamicky se rozvíjejícím Novém městě. Nacházel se tam dostatek volného prostoru, takže u domů byly zřizovány vinice (tu vlastnil např. Martin bednár³⁷⁵) a rozsáhlé zahrady a ovocné sady (štěpnice).³⁷⁶ Jako příklad může posloužit zámožný Bartoš Dušek zámečník, který vlastnil na předměstí hned dva domy i se zahradami, další dům na předměstí a dvě (patrně sousední) zahrady tamtéž.³⁷⁷ Ale předměstí využívali hojně i městští radní, protože jim nabízela potenciál ve spojení řemesla, zemědělského hospodářství a zároveň investic do pozemků. Tak urozený pán Mikuláš z Holohlav a na Žumberce koupil dům na Puši, byl to jeho jediný majetek v Chrudimi.³⁷⁸ K Novému městu přiléhala na příkrém svahu lokalita zvaná Kopanice, kde se nacházely vinice (název pochází od okopávání vinic). Kožešník Jíra Jiskra, zámožný člen městské rady, měl na předměstí dům i se zahradou. Lze předpokládat, že řemeslnou dílnu exponoval tam kvůli zápachu z kůží. Z jeho testamentu pak víme, že kromě domu ve městě vlastnil i chmelnice a šafránice na předměstích³⁷⁹ – může tedy sloužit za příklad pro využití zahrad a volného prostranství za domy a dvory. Zato Kateřinské předměstí častěji sloužilo nájemcům, neboť velkou část zdejšího prostranství zabíraly špitálské role, z nichž plynul výnos ke špitálu u kostela sv. Kateřiny. Dvůr sousedící s pozemky špitálu tu měl Václav Hynce.³⁸⁰

Důležitá vodítka, na základě kterých se můžeme pokusit rekonstruovat okruh styků a kontaktů s bližším či vzdálenějším okolím a jejich charakter, nám poskytují dluhy a dlužníci uvedení v testamentech (vlastní analýze dluhů se budeme věnovat později). Stranou

³⁷³ Dvůr s dědinami, louky a zahrady mají v Topoli Mikuláš Karthus, Jan Starý rychtář, Duška Řeháková, Václav Kavřa, LC 1, fol. 24 r, 47 v, 53 v.

³⁷⁴ LC 1, fol. 155 v, 172 v, 201 r.

³⁷⁵ LC 2, fol. 196 r.

³⁷⁶ Štěpnici u dvora na předměstí odkazoval rychtář Ondřej Kudela, LC 1, fol. 170 r.

³⁷⁷ LC 1, testament Duška Bartoše, fol. 254 r; LC 2, fol. 86 r, 102 r, 132 r, 138 v, 139 r.

³⁷⁸ LC 1, fol. 99 r.

³⁷⁹ LC 1, testament Jíry Jiskry, fol. 281 r; – LC 2, fol. 139 r, 181 r.

³⁸⁰ LC 1, fol. 103 v.

ponechme dluhy mimochrudimských šlechticů a rukojmí (záruky) za ně, protože příbuzenská provázanost a solidarita v rámci šlechtické vrstvy usnadňovaly kontakty, včetně těch na delší vzdálenost, a soustředme se především na osoby usídlené mimo město a předměstí. Chrudimští měšťané udržovali styky zejména s obyvateli venkovských lokalit, jednalo se nanejvýš o vesnice s tvrzemi. Logicky tu znovu vystupují do popředí chrudimské šosovní vesnice a jejich okolí (za Kočím situované Nabočany) a vesnice na sousedních panstvích. Zastoupena jsou místa mezi Chrudimí a Slatiňany ([Rabštejská]Lhota), včetně samotných Slatiňan, na opačnou stranu vesnice podél cesty do Pardubic (Medlešice, Mikulovice, Čívce, Dřenice).³⁸¹ Zajímavé je v tomto ohledu směřování měšťana Pešaty do oblasti kolem Hrochova Týnce, rozkládající se na východ od města podél cesty na Vysoké Mýto. Rozsah Pešatových kontaktů je velký, dosahoval až k Přelouči, tedy na vzdálenost přibližně jednoho dne cesty. Zaujímal také vsi kolem Pardubic, na západním okraji až za Heřmanovým Městcem. Největší koncentrace dluhů směřovala z pěti vesnic kolem Hrochova Týnce (Holešovice, Bělešovice, Moravany, Bezděkov, Topol), odkud pocházelo třináct dlužných osob. Za co byli tito lidé Pešatovi dlužní, nevíme, ani jejich povolání neumožňuje přesně určit, k jakému obchodu mezi nimi docházelo. Nicméně nájemník z Medlešic nezaplátil nájem, šrotěř ze Slatiňan zřejmě nezaplátil Pešatovi za pivo. V Pešatově držení se totiž nacházelo několik korců sladu a pšeničný slad také sloužil jako naturální splátka od dlužníka Lišky.³⁸² Zdá se tedy, že Pešata odebíral od jmenovaných vesnických osob slad. Naproti tomu s městským prostředím přicházel do kontaktu Duchek Karhan, který ve své závěti žádá zaplatit dluh, který má v Hradci Králové.³⁸³

Výstavnější měšťanské domy se nacházely na Koňské a Dlážděné ulici, kde sídlili Koldínové, Baňákové, Hallarové³⁸⁴ a další zámožní měšťané. Z výčtu jménem určených ulic zbývá už jen Rybářská. Ta se ovšem nacházela na předměstí u řeky, na níž se usídlili nejen rybáři, ale také bohatší měšťané, kteří se angažovali v rybníkářství, nebo chtěli mít jen užitek z tekoucí řeky, která ostatně byla svobodná k lovu ryb a přístupná všem.³⁸⁵ Dům s haltýřem (sádkou s rybami) tu zakoupil i Janek z Kunčího, který spolu s bratrem založil za městem dva soukromé rybníky.³⁸⁶ Chrudim byla ve středověku úzce spjatá s vodou – na hlavním toku

³⁸¹ LC 1, testament Petra Mustofa, fol. 117 r; testament Duchka Karhana, fol. 125 r; testament Petry Stydlíkové, fol. 149 r; testament Václava Pašky, fol. 153 v; testament Jitky, fol. 170 v; testament Václava Baňáka, fol. 254 v.

³⁸² LC 1, testament Pešaty, fol. 144 v.

³⁸³ LC 1, testament Duchka Karhana, fol. 125 r.

³⁸⁴ LC 1, fol. 17 r, 138 r, 161 v.

³⁸⁵ Tak rozhodla městská rada ve sporu s Janem Velebným, mlynářem, o pozemky u mlýna.

³⁸⁶ LC 1, fol. 198 v; – LC 2, fol. 103 r; – SOKA Chrudim, AM Chrudimi, kart. 3, inv. č. 23; kart. 3, inv. č. 24.

a dvou náhonech vyrostlo postupně 11 mlýnů, přičemž u pěti z nich můžeme patrně předpokládat existenci ještě před husitskými válkami. V 15. století vlastnili mlýny pouze mlynáři a městská obec, která je pronajímala. Mlynáři na vlastních, svobodných mlýnech se řadili mezi majetnější měšťany. Podkopanický mlýn obýval Jan Velebný se syny. V průběhu 15. století přikupovali jeho majitelé k mlýnu pruty role a louky od obce. S mlýnem bylo spojeno několik povinností vůči městu – oprava břehu, stavu, zřízení a oprava lávek podél řeky.³⁸⁷ Druhý mlynář, Bartoš, vlastnil mlýn v Putrkasích severně od vnitřního města.³⁸⁸ Nedaleko mlýnů se nacházely také dvojce lázně. Martin lazebník vlastnil lázně pod Starou fortanou orientované směrem na Pardubice. Podle částky, za kterou je Martin roku 1453 prodal za 119 kop grošů, se muselo jednat o lázně slušné, v téže době se v Praze cena lázní pohybovala kolem 80 kop a cena druhých chrudimských lázní (Nové lázně pod Svrchní bránou) byla pouhých 51 kop grošů, tedy sotva poloviční. Na výstavnější lázně lze soudit také podle toho, že při nich jako lázeňský pomahač sloužil speciální zuvač.³⁸⁹

Vedle domů se znakem majetnosti měšťanů stalo vlastnictví masných krámů. Mezi jejich držitele najdeme nepřekvapivě Blažka Raumana, sladovníka, Viktorina z Kunčího, Jíru Kartuse, ale také skutečné řezníky, jejichž jediným majetkem řeznický krám byl. Tak Dora Rychtaříková mohla kšaftovat s dědictvím po zesnulém muži, jež zahrnovalo masný krám, řeznické náčiní, sádlo, plece, domek se zahradou a prut role.³⁹⁰ Oproti tomu Bernartův masný krám činil v jeho testamentu jedinou položku.³⁹¹ I v rámci této profese existovaly velké rozdíly mezi jednotlivými členy řeznického cechu, k bohatším patřil Benešek, děd Viktorina Kornela ze Všehrd, který vlastnil také dům a roli půdy.³⁹² O lokalizaci krámů nemáme bližší zprávy, soudě však podle charakteru vykonávaného řemesla, známé praxe sdružování řemesel do jedné lokality a také podle pozoruhodně konstantní ceny (téměř výhradně 28 kop grošů) se zdá pravděpodobné, že byly situovány na předměstí v jednom místě. Jediný masný krám patrně svou polohou, velikostí nebo vybavením přesahoval ostatní, snad se dokonce jednalo

³⁸⁷ LC 1, fol. 97 r, 121 v, 176 r, 217 v; – LC 2, fol. 68 r, 132 r, 169 v, 184 r.

³⁸⁸ LC 1, testament Bartoše mlynáře, fol. 85 v.

³⁸⁹ LC 1, fol. 35 r, 62 r. Srov. FLORIAN, Č.: *O chrudimských lázních a lazebnících I*, s. 1–3.

³⁹⁰ LC 1, testament Dory Rychtaříkové, fol. 314 v.

³⁹¹ LC 1, testament Bernarta, fol. 143 r.

³⁹² LC 1, fol. 65 r; 115 v; testament Blažka Raumana, fol. 118 v; testament Bernarta, fol. 143 r; 195 r; testament Dory Rychtaříkové, fol. 314 v; testament Jíry Kartuse, fol. 232 v. Srov. RYBIČKA, A.: *O rodu M. Viktorina Kornelia ze Všehrd*, s. 82–89

o spojení dvou krámů, protože se jeho prodejní cena vyšplhala na 55 kop, tedy téměř dvojnásobek. Tento krám byl zakoupen k záduší.³⁹³

Testament – příležitost k vyrovnání dluhů

Při pohledu na testamenty se neubráníme dojmu, že na jedné straně si zůstavitelé dali záležet na rozdělení majetku, jeho správou a vyplněním testamentu pověřovali osoby po pečlivém výběru, na straně druhé tu stojí vágní zmínky o výši a složení majetku, se kterým je nakládáno. Vedle neurčitých vyjádření „*cožkoli v tom statku movitém i nemovitém mám nebo jmíti budu*“, které často nejsme pro nedostatek pramenných záznamů sto zpřesnit a určit složení a odhadní cenu statku, protože mnozí měšťané a obyvatelé vystupují z anonymity pouze v konkrétním momentě sepsání závěti, jsme svědky stejně nejasných a mlhavých výroků, které lze shrnout výstižnou formulí „*co zbyde*“. Pohybujeme se na půdě dohadů, ale snad tento výraz indikuje neochotu sdělovat přesnou skladbu majetku, rovněž také mlhavou povědomost samotných zůstavitelů o tom, jaké výše jejich statek (přibližně) dosahuje. Snadno se tak mohlo stát, že testátorovy odkazy dalece přesahovaly možnosti a hodnotu jeho majetku.

Poslední vůle mnohdy nenaplněly to, co bychom od „poslední“ vůle očekávali. Kateřina Vdavská poručila po své smrti domek se zahradou dětem Petra Baňáka, kterého učinila správcem poručenství. Když o několik měsíců později umírala, nechala ke své závěti přidat několik kop grošů na zbožné a charitativní účely, ovšem „... *nechtěla pověděti, kde je má [Petr Baňák] vzíti, řkúc, sic to bude dobře způsobeno...*“³⁹⁴ Kateřina vlastně darovala částku bez upřesnění původu peněz, čímž patrně přidělala několik vrásek na čele správci závěti. Jiní testátoři si také nechávali pro sebe detaily ohledně zdrojů vyplácených peněz, někteří, pravda, měli ještě čas a mohli své příkazy specifikovat později nebo na jiném místě („*jakž jim bude rozkázáno*“³⁹⁵). Takové instrukce nebyly zaneseny do knih a mohly zůstat jen v orální podobě.

Podobná neurčitost, neochota sdělovat a někdy také neznalost přesné sumy vyplývají ze sledování odkazů dluhů. Odkazovat bylo možné nejen movitý a nemovitý majetek, ale také věci abstraktní, nehmotné, mezi něž řadíme právě dluhy – jakýsi příslib a závazek

³⁹³ LC 1, fol. 116 v.

³⁹⁴ LC 1, testament Kateřiny Vdavské, fol. 123 r.

³⁹⁵ LC 1, testament Běty Žákové, fol. 128 v.

do budoucna. Viděli jsme, že dluhy vyžadují od jejich nabyvatele aktivní přístup – musí je na dlužníku dobývat. Mezi splácením pozemských dluhů, ctí a dobrou pověstí nebožtíka a aktem pořízení testamentu se nachází přímá spojitost. Rozdílný přístup testátorů ke dluhům se v závětech také různým způsobem odráží. Zejména obchodníci, majetnější řemeslníci a vladkyové měli o svých pohledávkách přehled, sami si vedli pečlivé záznamy a často je nechávali vkládat do městských knih. Dluhy se týkaly nakoupeného zboží, ale také splátek za prodej a nákup nemovitostí. Tak Michek kožišník dlužil ještě 20 kop grošů za dům na náměstí, který koupil spolu se svým tchánem, a Jiskrovi osm zlatých uherských za tisíc králíků. Michek je patrně nakoupil kvůli kůžím, soudě dle jeho povolání. Také namísto dlužné částky dostal zástavou zboží – čtrnáct zaječích kůží v hodnotě jedné kopy. Z testamentu plyne také poznatek o provázanosti dlužníků. Michek sice pozůstával 2 kopy na dluhu, ty nicméně nemínil splatit ze svého statku, ale na jejich splacení odkázal dluh, který u něj měl Vít Tasovský, kutnohorský písař.³⁹⁶ Život s dluhy byla patrně běžná věc, nad kterou se nikdo z měšťanů nepozastavoval. Dva roky po Michkově smrti splatila vdova Markéta svému otci z manželova dluhu 10 kop a zbytek zůstávala dlužná (tak to alespoň vypověděl Martin mečíř „*sedě v kládě*“).³⁹⁷ Když se pak Markéta znovu provdala, ve vypořádání podílů se sirotkem Ješkem vyčlenila na dluhy po prvním muži 30 kop grošů, což odpovídá částkám, které Michek uvedl, i když už část dluhů byla umořena.³⁹⁸

Druhá skupina zůstavitelů setrvala ve svých pokynech v nekonkrétní rovině, snažila se však odejít z tohoto světa s čistým štítem. Postavila proto na první místa posledních vůlí pokyny hlavnímu dědicovi k splacení dluhů.³⁹⁹ Konkrétní a téměř návodné příkazy pro splátky tak u některých testátorů alespoň kompenzovaly absenci přesné výše dluhu. Zůstavitelé totiž přesně vymezovali oblast majetku, ze které měly být uhrazeny. Václav Hynce nařídil manželce prodat čtvrtinu dědiny a výnos měl pokrýt dlužnou částku.⁴⁰⁰ Jedním dechem dodejme, že nelze striktně oddělit obě skupiny, které se prolínají i v rámci jednoho testamentu. Opět sáhneme k příkladu Michka kožišníka, který se v testamentu vyznal: „...*což mi pan Dubánek dlužen gest, v tom se dobře nepamatuju, než jeho milosti věřím, že v tom jinak neučiní než právě*...“⁴⁰¹ Michek s Dubánkem neuzavřeli smlouvu, nese-psali záznam

³⁹⁶ LC 1, testament Michka kožišníka, fol. 141 v; – Arch Č XXVI, s. 316.

³⁹⁷ LC 1, fol. 110 v.

³⁹⁸ LC 1, 157 r.

³⁹⁹ Typicky se objevuje instrukce „*nejprve aby z toho statku dluhy zplatil,*“ zde citován testament Anny Janové tesařky, LC 1, fol. 132 v.

⁴⁰⁰ LC 1, testament Václava Hynce, fol. 57 r.

⁴⁰¹ LC 1, testament Michka kožišníka, fol. 141.

o dluhu, přesto se Michek ochotně spolehl na paměť a především dobré slovo svého dlužníka, kterému věřil, a víc nepochyboval. Povědomí o dluzích měla také Kateřina Chlupačka, které si přála krýt z dílu mladšího syna, „...*tak pravila, že těch dluhov něco více gest než deset kop...*“⁴⁰² Soukeník Jíra Karthus diktoval svou závěť ve spěchu, umíral totiž na cestách patrně za obchodem, přesto jsou jeho odkazy zejména dětem velmi konkrétní. Na všechny své dluhy a dlužníky si přesně nevzpomínal, a tak odkázal vykonavatele poslední vůle na zápisy v registrech („*cožkoli v registrech psáno*“).⁴⁰³ Otázkou zůstává, jaká registra měl Jíra na mysli. Městské knihy, které se svým obsahem evidence kontraktů přímo nabízí, totiž nevyprávějí nic o neuzavřených obchodních záležitostech a dlužných částkách. Lze tudíž uvažovat o existenci soukromě vedených obchodních účtů.

Jistou značnou finanční povědomost předpokládáme u mužů, kteří provozovali řemeslo, živnost nebo prováděli transakce s nemovitostmi. Jejich manželky ovšem musely mít přinejmenším stejný přehled o hospodaření rodiny.⁴⁰⁴ Jiným způsobem nelze vysvětlit vzkaz Václava Dlubně, který směřoval manželce Kateřině: „... *o dluzích že paní Kateřina manželka jeho o všech ví a jest jí o všech vědomo...*“⁴⁰⁵ Se svými dluhy se bohužel Václav městským knihám nesvěřil. Stejně si počínal také Václav Baňák, zámožný sladovník, který si vedl pečlivou evidenci o svých dlužnících i s peněžními i naturálními splátkami. Část z nich ve výši 50 kop a 58 grošů vyjmenovává, ale poté následuje dodatek, že „*o jiných dluzích ví paní Markéta*“.⁴⁰⁶ Při pořizování závěti nastával přinejmenším vhodný okamžik seznámit manželku se všemi podrobnostmi o finanční situaci, dluhy nevyjímaje.

Celkově můžeme vysledovat osm testamentů s téměř účetními záznamy zůstavitelových dluhů ve výši 130 kop grošů, tedy v průměru 16,25 kopy na každého. Opačným směrem, tedy do rukou dědiců, mělo směřovat v 16 případech celkem přes 705 kop grošů, tedy v průměru 44 kop na každého. Záznamy o dluzích tvořily v chrudimských testamentech menšinu a setkáme se s nimi výhradně u movitějších měšťanů. Jejich původ, tedy za co lidé zůstávali nejčastěji dlužni, je především v nesplacených nemovitostech a na zboží. Sumy dlužných peněz se pohybují v širokém rozmezí od horentních částek kolem 200 kop až po drobné peníze do jedné kopy. Nejvyšší dluh odkazoval Jan Hlinský, jeden

⁴⁰² LC 1, testament Kateřiny Chlupačky, fol. 164 v.

⁴⁰³ LC 1, testament Jíry Karthuse, fol. 232 r.

⁴⁰⁴ Na aktivní zapojení manželky do manželova řemesla a na vzájemné propojení všech členů rodiny s profesí poukázala MALANÍKOVÁ, M.: *Brněnské ženy 1343–1477 ve světle berních pramenů*. BMD 18, 2005, s. 21–41.

⁴⁰⁵ LC 1, testament Václava Dlubně, fol. 247 v.

⁴⁰⁶ LC 1, testament Václava Baňáka, fol. 254 v.

z nejmajetnějších chrudimských měšťanů, kterému za dvůr s rolí půdy 200 kop grošů (pravděpodobně počítáno na míšeňské) pozůstával dlužen Vítek Hrdý.⁴⁰⁷

K dobré smrti sice patřilo vyrovnání dluhů, ale byla to také příležitost prokázat shovívavost a milosrdenství. Václav Baňák Jankovi Dutému jeho dluh 20 grošů odpustil zcela, Končkovi ze sumy 3 kopy a 18 grošů prominul polovinu a Křištofovi všech 50 grošů, pokud by zemřel před splacením dluhu.⁴⁰⁸ Jednalo se ve všech případech o malé částky, Václavovi dědicové se bez těchto „drobných“ obešli a jistě nebyli příliš škodní. Když Václav Křištofovi odpustil dluh a podmínil to jeho smrtí, můžeme za tímto počinem spatřovat snahu zabránit spadnutí dluhu na Křištofova dědice, a přerušit tak začarovaný kruh neustálého narůstání zadlužení chudších obyvatel.

Dobývání dluhů si žádalo aktivnější přístup. Zůstavitel delegoval tento úkol na dědice, který byl zároveň k vymáhání na dlužníkovi motivován – jinak by o podíl přišel. S tímto vědomím raději Jan Tasovský pojistil slibem pomoci svědků testamentu svému synovi příjem z dluhu: „*Milí páni, teď Vítovi synu svému a služebníku vašemu mocně dávám dluh, kterýž mám na panu Jeremiáši Holickém pánu a prosím (...) abyste jemu ráčili pomocní toho dluhu dobytí...*“⁴⁰⁹ Dluh byl také impulzem k aktualizaci testamentu – slovuťný panoš Václav Karpas z Horky kšaftoval poprvé v roce 1490 a vše kromě vysokého věna manželky odkázal dceři a zeti, úředníku v Kutné Hoře. O dva roky později nechal znovu zapsat svůj testament, tentokrát již bez zmínky o věnu pro manželku, mezitím pravděpodobně zesnulou. Jen o několik týdnů později následovala třetí závěť ve stejném znění, rozšířená pouze o dodatek „*všecek statek neboli to dluh*“. Václav totiž prodal dům a zahradu za 550 kop grošů míšeňských. Suma 140 kop, kterou mu dlužili mimo jiné i Jan Bezchleba, Kříž Ovcův a Václav Kubáň, v tu chvíli konšelé, už byla zřejmě splacena.⁴¹⁰ Jíra Jiskra nechal k testamentu učiněnému o sedm let dříve dopsat dodatek, když hrozilo, že by mohl zemřít kvůli nemoci, se kterou ulehl na lůžko. V něm odkázal manželce 100 kop míšeňských, které půjčil městské obci na nákup vsi Krchleb.⁴¹¹ Podobný problém měl Duchek pasíř, který půjčil obci 14 kop. Městská obec si tímto způsobem obstarávala 400 kop, které po ní žádal panovník

⁴⁰⁷ LC 1, testament Jana Hlinského, fol. 183 r.

⁴⁰⁸ LC 1, testament Václav Baňáka, fol. 254 v.

⁴⁰⁹ LC 1, testament Jana Tasovského, fol. 130 v.

⁴¹⁰ LC 1, testament Václava Karpase z Horky, fol. 232 v, 246 v, 247 r; – LC 1, fol. 152 r; – LC 2, fol. 122 v, 127 r.

⁴¹¹ LC 1, fol. 328 v.

jako půjčku „na Poděbrady.“⁴¹² Oba dva tedy nechtěli dopustit, aby byli jejich dědicové městskou obcí poškozeni.

Z výše uvedeného plyne, že v situacích, kdy měly dlužné sumy navýšit objem dědictví, pociťovali testátoři zvýšenou nutnost své nevyřízené pohledávky a neumořené dluhy v posledních vůlích zvláštní zmínkou uspořádat a předejít tak pozdějším hádkám a sporům. Zároveň se ukázalo, že drobné částky mohly být prominuty jako výraz solidarity s dlužníkem a projev slitování nad chudšími sousedy. Překážkou častějšímu uplatnění tohoto motivu mohlo být vědomí toho, že testátor nekrátí na penězích z dluhů sebe, ale především upíral větší díl svým dědicům.

* * *

Závěrem této kapitoly se pokusme, s odkazem na doposud zjištěné poznatky o hospodářské a sociální situaci v Chrudimi, odpovědět na základní otázku položenou na začátku práce – proč některé testamety byly zapsány do knih, zatímco jiné nikoliv?

Jako velmi pravděpodobný se jeví scénář, kdy jeden z dědiců byl zároveň iniciátorem vkladu, který mu primárně posloužil jako potvrzení nabytého majetku. Jeho počínáním se závěť mimoděk zachovala v městské knize. Zaknihován byl testament také tehdy, když vznikl v jiném městě, na smrtelné posteli, nebo jako opatření před důležitým životním krokem. Vklad pak měl legitimizační funkci a lépe ochraňoval přání zůstavitele, což zužovalo prostor k odporům. Při sepsání závěti také mnohdy docházelo k legitimizaci dřívějších majetkových převodů, včetně oddělení dospělých dětí.

Svou roli mohli hrát také vykonavatelé závětí a poručníci. V případě vdov i ženatých mužů, kteří pozůstalým členům rodiny k pomoci a ochraně určovali konšely nebo jiné významné muže, se mohlo jednat o snahu zajistit lepší kontrolu naplňování testamentu a správného výkonu poručnické funkce, neboť poručník jako externí subjekt hospodařil se svěřenými penězi. Hojný počet testamentů zdánlivě bezdětných vdov, pro něž bylo charakteristické určování poručníků a vykonavatelů závěti z řad vlivných a majetných osob, názorně ukazují jednu z možných cest vedoucích k sepsání testamentu. Pomocí závětí také pořizovatelé často řešili komplikované rodinné vztahy či sociální bezprizornost.

⁴¹² LC 1, testament Duchka pasíře, fol. 291.

Ovšem za hlavní motivaci vzniku závětí můžeme považovat snahu zabránit sporům o majetek po smrti zůstavitele, který nechtěl spoléhat pouze na rozvinutou dědickou praxi. Městské knihy, kde „*věci pevné a trvanlivé místo berú*“, ⁴¹³ k tomuto účelu sloužily nejlépe. Testament také nabízel zůstaviteli možnost podělit širší škálu příjemců, např. mimochrudimské měšťany, své přátele, cechovní kolegy, odměnit služebnictvo apod. Mimochrudimští obyvatelé pak využívali městských knih jako jediného prostoru k dokumentaci svého testamentu, neboť ve vsích (a částečně to platilo i pro předměstí) patrně písarskou funkci nikdo nevykonával. Nezbyvalo jim tedy nic jiného než využít písaře městské kanceláře.

⁴¹³ LC 1, testament Mandy, manželky Viktorina z Kunčího, fol. 238 v.

NÁBOŽENSKÉ POMĚRY V CHRUDIMI

Charitativní a zbožné odkazy

Sociální poselství evangelia dalo rozhodující podnět k charitativní činnosti středověké společnosti. Samotný příklad Krista a jeho dobrovolné chudoby sloužily jako vzor chvályhodných chování a dodržování pevných hodnot dobrého křesťana. Paralelně s doktrínou dobrovolné chudoby, která byla společností ceněna jako duchovní hodnota, na rozdíl od chudoby zapříčiněné špatnými životními podmínkami, se etablovala a rozvíjela doktrína o možnosti rozhodnout o spáse vlastní duše. Tu bylo třeba neustále naplňovat praktikováním opatření, zamezujících zatracení duše, a snahou dobrými skutky odčinit hříchy těla. Palčivá otázka hříšných peněz a nabývání bohatství obchodem a kontaktu s penězi se dotýkala především městského prostředí a patřila k evergreenům literatury z církevních kruhů. Část majetku získaného kupectvím měla posloužit na almužnu jako odčinění hříchu.

Běžné formy zbožných a charitativních odkazů, které známe ze západní Evropy i z předhusitských Čech a které J. Chiffolleau příhodně nazýval *la comptalibité de l'au-dela* (účtování s věčností),⁴¹⁴ tedy zádušní mše, komemorace formou aniversárií či věčného světla, byly v kališnickém prostředí značně okleštěny.⁴¹⁵ I nekatolíci spatřovali význam milosrdenství ve vykonání dobrého skutku, který potažmo sloužil jako prostředek k dosažení spásy duše. Podpora církevních institucí, chudých a akty milosrdenství vnímali jako investici, která se jim prostřednictvím přímluvných modliteb vrátí a odstraní několik balvanů z cesty ke spáse. Svě donace sice směřovali potřebným bez nároků na viditelnou odplatu, ovšem patrně v ni doufali a na účinky modliteb se spoléhali.⁴¹⁶

⁴¹⁴ KÜHNEL, H.: Sinn und Motivation mittelalterlicher Stiftungen. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12), (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 9–13.

⁴¹⁵ K tomu více T. Malý, který se domnívá, že vlivem opožděného prosazení se ideje očistce v českém prostředí, způsobené také husitskými válkami, až v 17. století nenacházíme v testamentech frekventované požadavky na zádušní mše, jelikož dogma o vysvobozujících účincích mší a přímluvných modliteb nestačilo zakořenit. MALÝ, T.: *Milosrdenství v pozdně středověké a raně novověké společnosti: tři poznámky*. DP Suppl. IV (=Milosrdenství ve středověkých městech), 2013, s. 13–14.

⁴¹⁶ MUDRA, A.: *Ecce panis angelorum. Výtvarné umění pozdního středověku v kontextu eucharistické devoce v Kutné Hoře (kolem 1300–1620)*. České Budějovice 2012, s. 161.

V 15. století sepsal italský ekonom Benedetto Cotrugli traktát *Della mercatura et del mercante perfetto*,⁴¹⁷ soupis ponaučení a rad pro kupce a obchodníky, který nabízí vhled do měšťanské mentality kupců. Třetí kapitolu druhé knihy (*Della elemosina*) věnoval almužnám a charitě, především otázce, za jakých podmínek má měšťan povinnost konat milosrdenství. Cotrugliho odpověď odkazuje na sv. Augustina, podle kterého nesmí almužna poškodit zájmy příbuzných, případně dědiců dárce. Nejprve je třeba zajistit vlastní potřeby a naplnit potřeby svých blízkých, teprve nad rámec tohoto mohou být volné prostředky využity na almužnu pro chudé. Ovšem Cotrugli chápal zajištění základních potřeb velmi volně a zahrnul do nich také výdaje na reprezentaci, odpovídající společenskému postavení měšťana.⁴¹⁸ Tento přístup byl v souladu s dobovými disputacemi teologů nad otázkou milosrdenství, včetně T. Akvinského. V pozdním středověku pak církevní autoři považovali dary placené z prostředků nutných pro vlastní živobytí dokonce za hřích.⁴¹⁹ Cotrugli se také odvolával na sv. Augustina (*De doctrina Christiana*) v tom, že v první řadě je třeba podporovat chudé příbuzné, teprve pokud žádní nejsou, může se příjemcem almužny stát chudý bez příbuzenského vztahu k dárci.⁴²⁰

I když traktát vznikl ve specifickém prostředí italských kupců a ve střední Evropě nebyl rozšířen, svědčí Cotrugliho názory o mentalitě měšťanů ovlivněné ekonomickými zájmy, která nebyla obyvatelům českých měst příliš vzdálená.⁴²¹

J. Macek mluvil o 2. polovině 15. století jako o období dobíhající christianizace Čech, kdy se rozvíjela individuální víra a zbožnost, neboť teprve tehdy byly základní modlitby všemi vrstvami skutečně přejímány. V této fázi však učeneckým debatám a boji za obhájení základních článků husitské víry přiznává dopad na obyvatele země, kteří díky nim alespoň částečně pronikli do tajů křesťanských myšlenek a principů. Stále však má na paměti nízkou (náboženskou) gramotnost nejen u venkovského lidu, ale také u katolických i kališnických duchovních a měšťanů. Zvláště pro posledně jmenované byly principy a myšlenky křesťanství příliš vzdálené světu trhů a kupců, kteří je vnímali a přistupovali k nim spíše jako k formálním gestům a zvyklostem, aniž by se jimi nechali ovládat a podřizovali jim své uvažování a pocity. Projevy měšťanské zbožnosti tak mají daleko k tomu, co bychom nazvali vnitřním

⁴¹⁷ Dílo vyšlo tiskem od svého vzniku několikrát, zde citováno vydání COTRUGLI, B.: *Della mercatura et del mercante perfetto, libri quattro*. Brescia 1512.

⁴¹⁸ Ibid., s. 97–99.

⁴¹⁹ WÓLKIEWICZ, E.: *Formy dobročinnosti ve slezských městech ve středověku*. DP Suppl. IV, 2013, s. 74–75.

⁴²⁰ COTRUGLI, B.: *Della mercatura*, s. 100.

⁴²¹ WÓLKIEWICZ, E.: *Formy dobročinnosti ve slezských městech*, s. 72–75.

přesvědčením. Přesto však nelze vnímat náboženství a víru měšťanů v ryze machiavelistickém měřítku jako účelový kalkul a maskování skutečných úmyslů. Víra a náboženství jako určující ideologie dávaly základ všemu konání a jednání, od gest až po sociální řád města.⁴²² V prostředí pozdně středověkého utrakvistického města můžeme prověřit toho konstatování a pozorovat to, jakým způsobem ovlivnila revoluce ve víře nazírání na milosrdenství, jakou strategii volili měšťané v přístupu k chudým a nemocným, nebo jak se proměňoval náhled na církevní instituce a církevní představitele ve městě.

Při sledování zbožných odkazů měšťanů je také zapotřebí nejprve pochopit, čím byla jejich volba podmíněna a ovlivněna. Neobejdeme se bez poznání náboženského prostředí a možností, jaké se zůstavitelům ve městě nabízely, tedy institucí, kterým mohli chrudimští měšťané směřovat své odkazy a které se podílely na charitativních a zádušních transakcích.

V Chrudimi se nacházely dva špitály, pramenně doložené z předhusitské doby. Svým založením nebyly původně městské, ale soukromé. Městské radě připadla jejich správa patrně až vyměněním hlavní linie dědiců, nebo v případě staršího špitálu, který mohl být eventuálně pod patronací kláštera, během husitských válek. Starší špitál, u kostela sv. Jana Křtitele, se nacházel u Dolní brány. Stával při něm kostelík (snad pouze kaplička) sv. Jana, ve které minimálně v dvoutýdenním intervalu sloužili mši kněží z farního kostela Nanebevzetí P. Marie.⁴²³ Správu špitálu vykonávala městská rada prostřednictvím správce, jehož do funkce sama jmenovala. Jednalo se sice o úřednickou funkci, přesto se na těchto postech setkáváme s bohatými měšťany včetně bývalých radních. Ke špitálu příslušel jednak výnos z pronajatých polností, jednak sám disponoval slušně vybaveným hospodářstvím s živým inventářem. Část zásob a nářadí byla navíc uskladněna ve dvoře správce.⁴²⁴ Přesto příjmy špitálu nepokrývaly všechna vydání. Městská rada musela reagovat na nepříznivý ekonomický vývoj v instituci, na který stížností upozorňoval nový špitálník, jenž žádal město o pomoc. Rada tak poskytla 6 kop bez 6 grošů z městského šosu na pokrytí mezd čeledi, která nedostala zapláceno. Díky

⁴²² MACEK, J.: *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 15–31.

⁴²³ LC 1, fol. 126 v.

⁴²⁴ O rozsahu majetku špitálu sv. Jana nám podává jasný obrázek zpráva pořízená při předání správcovské funkce špitálu novému vykonavateli. Mikuláš Černý se ujal spravování špitálu roku 1461 a odstoupující správce Mikuláš Hostovský učinil soupis movitého inventáře, který se ve špitále, či snad ve špitálním dvoře nacházel. Jednalo se o „... třinácte koňův, patnácte krav, dvacet jedna sviní, pět hus, pět kačen, čtyři vozy s nápravami, čtyři pluhy s příslušenstvím, šest bran, třidcet kurů, z Mikulášova domu devět krmných vepřův, odtud také čtyři polty slannic (tj. slámy), dvě kadcě zelé (tj. kádě zeli), korec jahel, suché řepy hromada na jizbě, čtyři měchy syrové řepy, dvě sekyře kladné, dvě železné lopaty, troje železné vidle, dva kopáče, ve špitále v pivovare pánev, pět kadcí, okov dobrý v studni, korýtka po které vodu do pivovaru, čtyři lišně (tj. kár), pekáček, obilné vidlice...“ LC 1, fol. 112 r.

tomu se dozvídáme, že u špitálu za mzdu sloužili nádvorník (tj. šafář), několik pohóněčů (tj. pasáků dobytka), kuchařka, zapluhař (tj. oráč), skoták (tj. ovčák) a k ruce jim byla děvečka.⁴²⁵

Mladší špitál se nacházel na předměstí u kostelíka sv. Kateřiny a na jeho zřízení měl zásluhu Mertlín Praczer,⁴²⁶ chrudimský měšťan, který roku 1359 svou poslední vůlí „... *pro spasení duše své (...) dal, poručil a svobodně odkázal všecko jmění své...*“ a tento zbožný legát potvrdil Karel IV., neboť ho o to Martin požádal.⁴²⁷ Jeho testament se nachází v kontraktní knize a je vlastně nejstarším zaknihovaným a dochovaným chrudimským testamentem. Zprvu špitál sloužil pouze k pomoci malomocným a jejich ubytování. Nevíme, zda sv. Kateřina od počátku plnila funkci předměstského kostela, nebo se opět jednalo pouze o špitální kapli. Podle analogií z jiných měst a městeček, kde kapličky při špitálech byly svěceny jménem sv. Kateřiny,⁴²⁸ lze soudit, že sv. Kateřina nevznikla jako kostel s vlastním knězem.

Během husitských válek se náboženská situace a církevní poměry ve městě radikálně změnily. Zanikl dominikánský klášter, nejstarší kostel sv. Kříže byl natolik oslaben, že někdy po roce 1421 došlo k přesunu fary ke sv. Kateřině.⁴²⁹ Vedle hlavního kostela Nanebevzetí P. Marie v centru města tak byla právě sv. Kateřina druhým chrudimským farním kostelem, v pramenech označovaným jako „dolní“. Kolem kostela se rozkládaly špitální pozemky, z jejichž výnosu byl chod špitálu financován. Příjem postačoval na pokrytí běžných provozních výloh. Kateřinský kněžský dvůr, který obec i se zahradou pronajímala od roku

⁴²⁵ Jedná se o ojedinělou příležitost poznat osoby pracující ve městě jako nájemná síla. LC 1, fol. 113 v.

⁴²⁶ B. Geremek nastínil, že soukromé fundace vznikaly v reakci na proces pauperizace městské společnosti. Nevíme tedy, zda již starý špitál kapacitně nestačil z důvodů rozšiřujícího se osídlení na předměstí, nebo se po vlně morové epidemie ve městě vytvořila vrstva zchudlých osob, které vyžadovaly péči a které mor připravil o rodinné zázemí. GEREMEK, B.: *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha 2003, s. 76–77.

⁴²⁷ CIM II, č. 377, s. 550; LC 1, fol. 321 v.

⁴²⁸ KURKA, J.: *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská. Místopis církevní do r. 1421*. Praha 1914, s. 633.

⁴²⁹ Kostel sv. Kříže se naposledy v pramenech vyskytuje 25. února 1421, kdy byl dům na předměstí i s městištěm zatížen platem mj. „... *farářovi od sv. Kříže čtyři groše jednu v rok na každé léto...*“ LC 1, fol. 99 r. V předhusitské době se patrně jednalo o významný farní kostel, dokonce roku 1358 byl svatokřížský plebán chrudimským děkanem. Kostel sv. Kříže zůstal jen jako hřbitovní a roku 1476 dostal Václav Hořčice svolení od městské rady zřídit na hliništi u sv. Kříže cihelnu. Svědčí to o malé vytíženosti kostela v 2. polovině 15. století. LC 1, fol. 176 r; – FLORIAN, Č.: *Kostel sv. Kříže v Chrudimi*, s. 205–207. K otázkám doby vzniku a historii kostela srov. CHYTIL, F.: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do XIX. století. XI. politický okres chrudimský*. Praha 1900, s. 96–99; – LÜSSNER, M.: *Kostel sv. Kříže v Chrudimi*. PAM VII, 1868, s. 495–506; – RYBIČKA, A.: *O starožitnostech a umělcích chrudimských*. ČČM, 1848, s. 484–486.

1449 řezníku Martinovi s ročním nájemným jedné kopy,⁴³⁰ původně náležel ke sv. Kříži. Tento dvůr pak obec prodala roku 1453 za 16 kop Machovi tesařovi.⁴³¹ V roce 1461 náleželo ke kostelu nejméně 14 prutů, ze kterých platil nájemce roční sumu 6 kop grošů a byl povinen dávat „*kořec semence na každé léto k svaté Kateřině k lampě*“.⁴³² Od roku 1459 šlo z královnina výnosu z města 6 kop o hromničním a 4 kopy o svatomartinském termínu ke špitálu na chudé, kteří v něm pobývali. Tímto způsobem královna Johana sama podporovala péči o chudé a milosrdenství obecně. Jen o tři dny později potvrdil její listinu také král Jiří.⁴³³ Špitálníkem u sv. Kateřiny byl Václav Zlatý, oblíbený poručník chrudimských zůstavitelů.⁴³⁴

Všechny chrudimské kostely se rokem 1421 proměnily v utrakvistické. „Horním“ kostelem byl míněn chrám Nanebevzetí P. Marie, který byl vystavěn ve 14. století a původně přiléhal k městským hradbám. Stavební fáze zasahovaly však až do 15. století, neboť ještě roku 1447 vynaložila městská rada 50 grošů z prodeje polností na opravu kůru, přísíní a věže.⁴³⁵ V rozmezí let 1460–1465 je v kontraktní knize zapsáno několik platů plynoucích k hornímu kostelu. Platy šly z úroků z polností a dvorů zatížených poplatní povinností obyvatel šosovních a okolních vsí – z Rozhovic, Medlešic, Hrbokova, Dolan, Kočího a Kočice v celkové výši 29 kop a 14 grošů ročně, jedním osedlým vsí podléhajících městskému právu a poplatníkem byl např. Václav z Rozhovicz, označený jako „*člověk náš kostelní*“. Tyto částky bývaly placeny o termínech městské sbírky, tedy na sv. Jiří a sv. Havla, ale také jednou ročně na Vánoce. Kromě hotovosti byly dávky ojediněle vyměřeny i v naturáliích.⁴³⁶

Roku 1459 vydala královská kancelář povolení, jímž král Jiří dovolil chrudimské radě, „... *aby mohli kúpiti a způsobiti 15 kop grošů platu ročního na zboží svobodném království českém k kostelu fary Chrudimi*...“⁴³⁷ Panovnické zásahy do zakladatelských práv královských měst nebyly neobvyklé a projevovaly se tak, že se král snažil vystupovat jako nejvyšší špitální či kostelní fundátor. V některých případech dokonce dodatečně sobě samému

⁴³⁰ LC 1, fol. 47 v.

⁴³¹ LC 1, fol. 63 v.

⁴³² LC 1, fol. 109 r.

⁴³³ Listina královny Johany z 12. května 1459, CIM III, č. 214, s. 369; – LC 1, fol. 322 r. Královská confirmace z 15. května 1459, CIM III, č. 215, s. 371; – LC 1, fol. 324 v.

⁴³⁴ LC 1, fol. 171 r.

⁴³⁵ LC 1, fol. 37 r.

⁴³⁶ Soupis platů se nachází na předsádce kontraktní knihy, LC 1, fol. I a III; – Ibid., fol. 13 v, 103 r.

⁴³⁷ EMLER, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae II*, s. 295.

připsal zásluhu na zakládacím aktu. Z takto přisvojené funkce pak uděloval privilegia a dalšími způsoby zasahoval do chodu kostela. V Chrudimi (tato praxe je však známá i z Žatce, Písku, Loun, či katolické Plzně, tedy bez ohledu na konfesijní rozvržení měst) povolil Jiří z Poděbrad nákup platu k záduší kostela. Z titulu pána královských měst a odpuštěním odúmrtního práva k majetkům, jež pocházely z měšťanských nadací, se panovník na fundaci nepřímo spolupodílel, a proto si mohl nárokovat dohled nad správou městských kostelů a špitálů.⁴³⁸ Markantně se tento přístup projevil právě za vlády Jiřího z Poděbrad, který tuto strategii využíval k tomu, aby posílil vědomí městských obcí o jejich příslušnosti ke královské koruně. Lze se domnívat, že část výnosů z výše uvedených nemovitostí byla městskou obcí zakoupena v důsledku tohoto privilegia, čemuž napovídá i datace zápisu do knihy.

Při horním kostele byla umístěna nová škola,⁴³⁹ při níž jako rektor působili již zmíněný Vít Tasovský a také kněz Prokop. Chrudimští žáci byli podporováni městskou obcí, když rada roku 1449 rozhodnutím přiřkla chudým žákům místní školy 2 groše na maso, které byly vybírány od řezníka z masného krámu, neosvobozeného od povinností městu. Maso pak bylo kupováno v Hostýnském krámu jednou týdně, vždy v sobotu. Žáci, chváleni za pilnost při bohoslužbách, opláceli štědrost městských představitelů zpěvem – zavázali se zpívat v kostele po velké mši písně *Ave Regina Coelorum et Colatio* po dobu, kdy se zpívala *Alma redemptoris mater*, a když se již *Alma* nezpívala, pak *Salve Regina et Colatio*.⁴⁴⁰ V *Řeznickém řádu* pak jeden z článků stanovoval, že kdo by z řezníků prodával vepře neusmrceného řádně na jatkách anebo hubenou husu, měl dát takové kusy právě žákům na přilepšenou.⁴⁴¹ Obdobná spolupráce cechů a školní mládeže byla zdokumentována i v jiných městech. V Kolíně zaopatřovali konšelé žáčky místní školy jednou kopou grošů a možnost přilepšit si měli při kostelních sbírkách. V Českém Brodě zase purkmistr a rada vyčlenili roli pudy, ze které šel žákům plat 2 kopy. Konečně *Salve Regina* zpívali českobrodští žáci při nešporách každou sobotu, za což jim a školnímu mistru bylo testamentárním odkazem určeno 10 kop ročně na nákup hrachu a další potřeby.⁴⁴² Správní

⁴³⁸ ROUČKA, B.: *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*. Právněhistorické studie 12, 1966, s. 66–72.

⁴³⁹ Dříve probíhala výuka žáků zřejmě na jiném místě, jak svědčí označení konvaře „v staré škole“. LC 1, fol. 134 v. Srov. FLORIAN, Č.: *Z rozvoje školské Chrudimě*. CHK 13, č. 12, 1924, s. 5.

⁴⁴⁰ LC 1, fol. 48 r.

⁴⁴¹ RYBIČKA, A.: *Práva řezníkům chrudimským*, s. 213.

⁴⁴² KONRÁD, K.: *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od XV. století do zrušení literátských bratrstev I*. Praha 1893, s. 12–15. Srov. WINTER, Z.: *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha 1895, s. 944–990.

orgány města tedy převzaly starost o chod a podporu městské školy, kde rektorský post již nezastávala osoba duchovního stavu, nýbrž vzdělaný a znalý laik. Tím, že sama obec de facto učitele zaměstnávala, podřídila školu svému dohledu a doзору. Podněcovala také chrudimské měšťany k participaci na podpoře zejména chudých studentů, neboť lze předpokládat, že na zdejší škole studovali také synové měšťanů, jimž i případná další studia na univerzitě financovala rodina.⁴⁴³

Kněze k farám vybírala městská rada, neboť vlastnila podací práva k městským kostelům. Podobně jako měšťan, který se chtěl usadit ve zdech města, musel konšelům předložit zachovací list a vykázat tak svůj původ, aby byl přijat do městské obce, tak i nově ustavený kněz předkládal konšelskému sboru své formáty (*Litterae formati*). V nich se nacházely důležité údaje o tom, kdy a kde byl duchovní vysvěcen. Vlivem náboženské izolace ovšem nebylo pro utrakvistické kněze snadné svěcení získat. Chrudimští adepti se stejně jako jiní museli vydávat za hranice české země k biskupům, kteří jim byli ochotni svěcení udělit. První případ máme doložen z roku 1458, kdy se z takové cesty zpět do Chrudimi navrátil kněz Prokop. Ten byl původně žákem chrudimské školy a ze zápisu nepřímo vyplývá, že sama městská rada jej vyslala na cestu do ciziny s žádostí o vysvěcení. Město tak vystupuje jako aktivní člen celého procesu, který jako vlastník podacího práva ke kostelům musí zajistit kvalitní a kvalifikovanou duchovní osobu. Prokop po návratu z cesty četl svou první mši a tímto aktem byl uznán za řádného kněze.⁴⁴⁴

Osvědčený způsob rada zopakovala i následujícího roku, kdy byly do knih opsány formáty kněze Duchka, Petra Blažejova a Petra z Odvaře, jeho tovaryše. Tito duchovní uspěli se svou žádostí u biskupa Mamarklina z Coniaku a všichni tři pak odsloužili své mše. Příslušeli k hornímu kostelu a spadali pod duchovního správce faráře Tobiáše.⁴⁴⁵ Duchek a Petr Blažejův byli synové majetnějších chrudimských měšťanů, takže je jejich otcové a rodina na cestu finančně zaopatřili. Petra z Odvaře můžeme s opatrností ztotožnit se synem chrudimského kováře Nyklase. „*Farář Petr*“ vystupuje roku 1460 v rozdílu o majetek po

⁴⁴³ Ibid.. Z. Winter uvádí Chrudim jako město s jedním z nejvyšších počtů studentů vysílaných na pražskou univerzitu. Kromě toho mnozí z nich na univerzitě vykonávali funkci děkana – mezi nejvýznamnější patřil Václav z Chrudimi, Šimon z Chrudimi, Jiří Chrudimský (v Chrudimi jako Jiří Sovka) a také Viktorín Kornel ze Všehrd. *Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae pragensis. Tom. I. Liber decanorum Facultatis philosophicae Universitatis pragensis, pars. II.* Praeae 1832, s. 100–114, 127–128, 153–155, 191–201.

⁴⁴⁴ Prokopovy listy nebyly do knihy opsány, nachází se tam pouze záznam o celé události. Městské radě však jistě byly předloženy latinské originály, neboť zápis zdůrazňuje, že „...listy viděli sme y slyšeli slovo od slova čtené skrze pisaře města našeho a nám vykládané...“ LC 1, fol. 86 v.

⁴⁴⁵ LC 1, fol. 91 r, 97 v.

nebožtíku otci Nyklasovi. Jednalo by se tak opět o chrudimského rodáka.⁴⁴⁶ Všichni vysvěcenci se po vysvěcení vraceli domů, do známého prostředí, kde našli uplatnění, což jistě sehrálo svou roli.

Z let 1460–61 pochází záznamy formátů podjáhna Jakuba, pomocníka („*adiutor*“) Martina u sv. Kateřiny, který obdržel svěcení od biskupa Gabriela justinopolského v severoitalském Ostellato (poblíž Ferrary), formáty Václava z Veselí, faráře v Týnci, Martina, kněze u sv. Kateřiny, a kněze Petra, který byl roku 1461 farářem horního kostela. Martin získal nejnižší svěcení 29. ledna roku 1459, řád podjáhna obdržel 7. února. Jáhnem se stal 14. února a úplného kněžského svěcení dosáhl 18. února téhož roku.⁴⁴⁷ Byl to vskutku rychlý postup. Roku 1469 byl přidělen k faráři Prokopovi Matěj z Hořepníku, vikář, vysvěcený biskupem Jakubem forlinským (Forli nedaleko Ravenny).⁴⁴⁸ Tímto byl stav patrně naplněn, neboť další formáty se v městské knize nachází až s odstupem několika let.

Kališníkům se nakonec podařilo zajistit si stálého biskupa, který zaplnil citelnou mezeru v systému, odstranil nevýhody svěcení v cizině, kdy se kandidáti museli spoléhat na ochotu zejména italských biskupů, obměkčených příslibem finančního zisku, a usnadnil cestu ke svěcení novým duchovním. Augustin Luciani, santurienský biskup, uděloval svěcení také v Chrudimi, kde ho roku 1492 obdržel Bohuslav ze Žlutic, jenž od biskupa přijal nejprve akolytské svěcení, o rok později v Praze svěcení na jáhna a nakonec v Žatci vstoupil do kněžského úřadu.⁴⁴⁹ Augustin ještě krátce před svou smrtí roku 1493 objížděl česká města a světil zde žáky. I další biskup, Filip de Novavilla, podle vlastního deníku světil kněze pod obojí mimo jiné i v Chrudimi.⁴⁵⁰

Město jako hlavní strůjce milosrdenství

V prostředí pod přímým utrakvistickým vlivem došlo k předání správy kostelního majetku do rukou laiků. Pozice církve byla ve 20. letech otřesena, což vedlo k tomu, že se

⁴⁴⁶ LC 1, fol. 104 r.

⁴⁴⁷ LC 1, fol. 109 v.

⁴⁴⁸ LC 1, fol. 158 v.

⁴⁴⁹ LC 1, fol. 274 v.

⁴⁵⁰ ŘEHÁK, J. J.: *Filip Villanuova, český biskup pod obojí 1504–1507*. Kutná Hora 1878, s. 13; – TRUHLÁŘ, J.: *Paběrky z rukopisů klementinských I. Pozůstatky konsistoře utrakvistické 1470–1490*. Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 6, 1897, s. 303. O svěcení chrudimských duchovních biskupem Filibertem žádné zprávy nemáme, srov. ZILYNSKÁ, B.: *Svěcení kněžstva biskupem Filibertem v Praze v letech 1437–1439*. DP IX/2, 1991, s. 361–388.

městská radní elita angažovala i na církevním poli. Kostelníci, úředníci pověřeni dohledem a kontrolou nad kostelním majetkem, byli v královských městech jmenováni městskou radou. Ze svého úřadu vykonávali evidenci jmění příslušného k danému kostelu a vedení kostelních počtů.⁴⁵¹ Radnice delegovala na kostelníky část pravomocí a příslušela jim zejména starost o běžný provoz kostela. Vliv laiků na církevní instituce ve městě nebyvale vzrostl, k čemuž přispěla sekularizace církevního majetku a prosazování artikulu o „chudé“ církvi. Ovšem přítomnost laického služebnictva a laičtí správci kostela jsou doloženi již pro polovinu 14. století,⁴⁵² a nejedná se tedy o nový úřad spojený pouze s kališnickými městy. Přesto došlo k proměně církevního uspořádání především tím, že městská rada získala patronátní práva k místním kostelům. Do funkce kostelníka byly obsazovány významné osobnosti města, i když jmenovitě jich známe jen několik – mezi nimi Jíru Jiskru či Mikuláše řezníka. Zato kostelník Valeš patřil spíše k méně majetnému měšťanstvu, neboť jeho domek se skromnou zahradou se nacházel těsně vedle hřbitova.⁴⁵³

O ovládnutí práva jmenovat duchovní ke kostelům usilovali měšťané již před husitskými válkami. Možnost vybírat kněze podle vlastních představ a nároků nabízela městu příležitost získat kvalitní duchovní, pro příslušníky radních vrstev pak i šanci na uplatnění jejich synů, kteří se vydali na církevní dráhu.⁴⁵⁴ Ve vztahu patron-duchovní se však obec projevila jako nepřilíš štědrý vlastník a pán, neboť jen neochotně vydávala peníze na chod kostelů a špitálů z městské pokladny. Získaný kapitál raději investovala do rozšiřování pozemkové základny města. Vyplývá to z několika poznámek v zápisech knih, kdy městská rada vypomáhala institucím s financováním jejich provozu. Peníze jim sice poskytla, vzápětí však dodala, že ve chvíli, kdy již nebude její pomoci zapotřebí, přisun peněz ze šosu má být ihned nejen zastaven, ale dokonce inkriminovanou částku bude chtít do městské pokladny vrátit. V jiném případě purkmistr Viktorin z Kunčeho prodal obci masný krám, ze kterého měl být na masopustní neděli vybírán nájem a určen kněžům horního kostela na ryby o půstu. Ovšem zdánlivě zbožný úmysl byl převrácen do ekonomické roviny, neboť jakmile by úředníci zjistili, že se kněžům dostává platu z jiných zdrojů a ten jim postačuje, měli tok

⁴⁵¹ V Chrudimi se nedochovaly počty kostelníků v městských knihách jako v dalších královských městech, např. v Kolíně nebo Kutné Hoře, srov. KŮRKA, P. B.: *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farností v utrakvismu* (=Práce Historického ústavu AV ČR, řada A, Monographia, sv. 30). Praha 2010, s. 85, ani jako samostatné kostelní registry, jak uvádí pro Jičín FRANCEK, J.: *Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší z let 1431–1508*. SAP 31, č. 1, 1981, s. 100.

⁴⁵² Ibid., pozn. 9.

⁴⁵³ LC 1, fol. 199 r.

⁴⁵⁴ KŮRKA, P. B.: *Kostelníci*, s. 36–48.

peněz zastavit a určit mu jiné využití.⁴⁵⁵ Snad zde můžeme vidět ohlas husitského omezování kněžského života v nadbytku. Růst ekonomického potenciálu města zejména v 2. polovině 15. století však s prosazováním se města na poli dosud vyhrazeném církvi tvoří spojitě nádoby.

Městská obec nově jako patron kostelů a vrchní správce městských špitálů měla přímý a hlavní dohled nad záduším, organizovala zaopatření chudých a korigovala individuální odkazy měšťanů, čímž ze sebe učinila důležitého spoluhráče měšťanů v jejich snaze o dosažení spásy své duše. A zdá se, že novou praxi měšťané a donátoři akceptovali. Bylo zde již řečeno, že zejména vdovy stanovovaly svým testamentům správce a vykonavatele, kteří měli dohlédnout na vyplnění jejich přání. Jednalo se v drtivé většině o členy městské správy. K jejich rukám ženy směřovaly zbožné legáty a na jejich uvážení mnohdy ponechaly, jakým způsobem bude s vyměřenou sumou naloženo. Namísto přímé trasy testátor/donátor-příjemce záduší putoval odkaz oklikou přes prostředníka a byl dále rozdělován. Zůstavitelé přitom dávali najevo víru ve spravedlivé a čestné jednání vykonavatele. Měli naději, že se významná a majetná osoba na zádušních odkazech neobohatí a nebude sledovat pouze svůj prospěch.

Zůstavitelé zároveň doufali, že jejich donace dojdou k určeným příjemcům, a tuto naději mohli podporovat konkrétní a striktní formulací objektu, recipienta a formy (vy)placení donace. Ovšem i přesto zádušní peníze nejednou posloužily podobnému účelu jako peníze sirotků, tedy jako volná hotovost, se kterou bylo nakládáno různě, v případě potřeby byla využita na jiné účely. Městu sloužila jako dočasná půjčka, jako finanční rezerva na obecní dobré, jako platy kostelníkům, zvoníkům, obecně na nákup potravin kněžím. Postupovalo se i proti přání nebožtíka.⁴⁵⁶ Přetavení zádušních peněz na konkrétní určení neprobíhalo přímo, ale opět různými cestami. Došlo například nejprve ke sloučení částky z několika donací, ty pak pokryly nákup několika masných krámů a teprve ve třetí fázi byl výnos z těchto krámů směřován na záduší. Městská rada pak přebytky z uvedených peněz shromažďovala i několik let. Stejně schéma sleduje i řada událostí tak, jak je zaznamenala městská kniha. Radní Jíra Jiskra využil zádušní peníze paní Barbory Zlaté, která poručila 30 kop míš. k hornímu a 12 kop míš. k dolnímu kostelu, a paní Markéty Prochové, která k hornímu kostelu určila 22 kop míš. Obě jmenovaly Jiskru „*ředitelem*“ jejich závětí. Za peníze byly zakoupeny dva

⁴⁵⁵ LC 1, fol. 126 v.

⁴⁵⁶ Páni konšelé vzali roku 1465 peníze od kostela, celkem 22 kop grošů z peněz Zycha z Medlešic a Václava Jesenského, a ty byly dočasně použity ku prospěchu města. LC 1, fol. 138 r. Plat z řeznického krámu pana Brloha nehradil nákup postních ryb, ale místo nich pokryla částka nákup sukna chudým. LC 1, fol. 136 r.

řeznické krámy za 60 kop míš. Suma se pak rozdělila poměrem 50 kop k hornímu a 10 kop k dolnímu kostelu, ze kterých měl jít výnos 46 grošů, 4 denáry a halěr „*nahoru k Matce Boží a dolou*“ 23 grošů, 2 peníze a halěr. Ze zbývajících 4 kop dal Jiskra dvě Valšovi kostelníku na víno k službě Boží a 2 kopy uhradily zedníkům Matějovi s Pavlem mzdu za opravu kostela Nanebevzetí P. Marie, „*jakož kostel kryli na jeho dílo*“.⁴⁵⁷ V praxi tak vidíme dopad převzetí patronátního práva městskou obcí a kontrolní mechanismy nad zádušní agendou, které indikují absolutní převahu několika jednotlivců nad kleriky uvnitř městských hradeb.

Zbožné odkazy – nové pojetí záduší

Pojem „záduší“ budeme v této studii používat v jeho širším smyslu, tedy jako zbožné nadání, odkaz ke kostelu, škole, faře, na chudé a ke špitálu, jako projev milosrdenství s charitativním účelem, nikoli však jako samotný majetek kostela⁴⁵⁸ – tento význam koresponduje s chrudimskými prameny. Označuje obecně donaci za zbožným či charitativním účelem některé instituci či osobě, které donátorovi nabídnou zpětnou vazbu v podobě, jakou si určí.

Klíčové pro vývoj zádušní správy byly změny, které nastaly za husitských válek, zejména naplnění artikulu o ukončení světského panování kněžstva.⁴⁵⁹ V myšlenkách husitských teologů nehrála přímělná modlitba a zádušní mše tak výraznou roli, jakou jim přisuzovala katolická církev. V latinsky psaném husitském manifestu z roku 1431, ve kterém byly husitské myšlenky shrnuty do formy snadno pochopitelné těm, kteří stáli mimo husitské hnutí, se šestý bod manifestu věnoval osvětlení problematiky modliteb za zemřelé a zádušních mší. Husitům nebyla trnem v oku sama jejich existence, ale fakt, že mše konané duchovními a mnichy byly vyzdvihovány jako účinnější a mocnější prostředek spásy, a také to, že si za ně nechávali platit. Prodejem modliteb z nich činili obchodní artikl a sami se snižovali na úroveň kupců. Z peněz nabytých klamavým způsobem (protože modlitba kněze za peníze měla v očích husitů stejný účinek jako modlitba kteréhokoli člověka) bohatli preláti, kanovníci

⁴⁵⁷ Zajímavé je, že obě ženy nechaly sepsat testament, podle kterých se Jiskra řídil, ovšem ty nejsou v městské knize zapsány. LC 1, fol. 258 r.

⁴⁵⁸ Slovníkovou bibliografií významu slova záduší podává ZILYNSKÁ, B.: Záduší. In: *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Zdeňky Hledíkové*, (edd.) I. Hlaváček – J. Hrdina – J. Kahuda – E. Doležalová. Praha 1998, s. 535–548.

⁴⁵⁹ *Vavřince z Březové Kronika husitská*, FRB V, s. 393: „... panování světská nad bohatstvím, zbožím časným proti přikázání Krystovu úřadu (...) bylo odjímáno a odvrženo.“

i kláštery. Pokud se duchovní modlili za spásu duše zemřelých, pak tak měli činit pouze z dobroty a lásky.⁴⁶⁰

Od realizace zádušních mší pod vlivem utrakvismu upustili také chrudimští měšťané. V právním jazyce a snad i v povědomí osob však nadále zůstal termín „záduší“ spjat se spásou duše, jak to ukazují testamenty. V nich se nachází jednak tento obecný pojem, jednak je jako významové synonymum užíváno sousloví „za duši mou“, případně variace zahrnující duše členů rodiny a předků. Význam obou donací je nasnadě – odkazuje na dary, které mají posloužit duši zůstavitele k dobru, otevírají dveře ke spáse, snad i usnadňují cestu očištěním a zkracují očišcová muka.⁴⁶¹ Ovšem v kontrastu s předhusitským obdobím byla alespoň formálně zpřetrhána přímá vazba mezi investicí (peněz, darů) a protislužbami vykonanými duchovními (mše) či chudými (modlitby). Přesto se zdá, že mírné nuance odlišovaly dary na duši (záduší) od darů na chudé, totiž že záduší zůstalo spojeno s kostely, živobytím kněží a laických zaměstnanců kostela, s hrazením nákladů na stavební a běžné bohoslužební záležitosti, s památkou zemřelého (ovšem nikoli konáním věčných, výročních či opakovaných mší podle početního scénáře), kdežto charitativní donace spjaté s chudými byly ze záduší vyčleněny a směřovaly k laickým institucím, tedy městským špitálům. Význam termínu „záduší“ byl tedy sémanticky posunut a proměněn husitskou rétorikou.

Selektivní charakter zaknihovaných testamentů komplikuje zkoumání zbožných a charitativních legátů. Pro chrudimské prostředí je poněkud zarážející nízký výskyt těchto odkazů v testamentárních pořízeních. R. Šimůnek upozornil na nedostatečnou interpretaci zmíněného jevu ze strany historiků a sám nabídl prozaické vysvětlení – dary na zbožné účely byly zajišťovány ještě za života testátora jinými formami právních aktů a ty pak v testamentu logicky nebyly znovu vzpomenuty.⁴⁶² Donátor mohl svůj netestamentární odkaz snadno kontrolovat, řešit nastalé komplikace s příjemci v rané fázi, a tím se pro něj tento způsob

⁴⁶⁰ HAVRÁNEK, B. – HRABÁK, J. – DAÑHELKA, J. (edd.): *Výbor z české literatury doby husitské*, sv. I. Praha 1963, s. 457–459.

⁴⁶¹ Vedle táborského křídla, které striktně odmítlo učení o očištcích a s tím související možnost urychlit očištný proces duší, se snad v Čechách, v nábožensky tolerantní Praze, zásluhou Jakoubka ze Stříbra a Jana Rokycany podařilo učení o očištcích uchytnout, jak z testamentů novoměstských měšťanů dovodila JÍŠOVÁ, K.: Spása duše a očištec u novoměstských měšťanů. In: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných F. Šmahelovi*, (edd.) E. Doležalová – R. Novotný – P. Soukup, Praha 2004, s. 253–267. O vztahu husitství k očištcím více ŠMAHEL, F.: Das purgatorium sompniatum in der hussitischen Topographie den Jenseits. In: *Eschatologie und Hussitismus* (=Historica, Series Nova, Suppl. 1), (edd.) A. Patschovsky – F. Šmahel, Praha 1996, s. 115–138. Vzhledem k provázaným osudům Prahy a Chrudimi na politické i náboženské rovině je možné předpokládat jistou formu reminiscence také v Chrudimi.

⁴⁶² ŠIMŮNEK, R.: *Český šlechtický testament*, s. 100–101.

stával atraktivním. V neposlední řadě při zřízení donace s platností před svou smrtí nebyl odkázán na příslib správce a vykonavatele závěti.⁴⁶³

Pokles výskytu záduší se ukázal být celoevropským fenoménem pozdního středověku.⁴⁶⁴ Absence zbožného odkazu tak nutně neznamenal menší míru zbožnosti měšťanů. Mnozí testátoři přispívali na kostely a špitály již jen tím, že měli v užívání nebo vlastnictví nemovitosti, ke kterým byly vázány kněžské a špitální platy. Viktorin a Janek z Kunčičho darovali zahradu ke špitálu. Když obec pronajímala Petru Baňákovi městská pole, vymínila si na něm šest postavů sukna chudým. Blažek Rauman měl na své dědině závazek 38 grošů a 3 haléře kněžského platu ze tří prutů. Zádušní vinici měl v držení Matěj Bezchleba a z ní platil 15 kop grošů k faře na víno. Z vlastní vůle přidal navíc ještě 5 kop, což městská rada odsouhlasila. Platba tak neputovala přímo k rukám duchovních, ale na radnici, která za částku pořídila ono víno.⁴⁶⁵ Sama městská obec také nakupovala nemovitosti a výnos z nich pak pokrýval náklady kostelů a platy zaměstnanců. Pro tyto účely koupila masný krám za 15 kop, dvůr a 12 prutů v Kočí za 131,5 kopy. Zádušní dům prodala Jankovi Sezemskému za 92 kopy, ze kterých pan Viktorin z Kunčičho pořídil masný krám.⁴⁶⁶ Mimo pronájem nemovitostí se měšťané obraceli s charitativními úmysly na městskou radu také při prodejkách, nebo si bez udání důvodů jednoduše zajistili záduší sami s platností za života i po smrti. Petr Bednář poručil k malomocným 10 kop grošů, které předal do rukou hospodáře špitálu, „... který malomocnejm vládne...“⁴⁶⁷ Důchod z masného krámu odkázala k záduší horního kostela na Krev Boží paní Duška Řeháková.⁴⁶⁸

V nejširším možném úhlu pohledu začlenili zůstavitelé byť i marginální zmínku o záduší do 55 závětí, což činí 24 % z celkového počtu. V šestadvaceti případech se jednalo o ženy, v převážné většině o vdovy. Z vdaných žen vtělily do poslední vůle zbožný legát dvě, rovněž také dvě panny. Muži zaopatřovali svou duši v osmadvaceti testamentech. Oproti ženám se však nejčastěji nacházeli ve stavu manželském, o vdovce se jednalo jen ve čtyřech případech a tři mužské testátory bychom označili za mládence. V poměru mužských a ženských testamentů pak panuje téměř shoda.⁴⁶⁹ Takový obrázek odpovídá podmínkám,

⁴⁶³ SCHMID, W.: *Kunststiftungen im spätmittelalterlichen Köln*, s. 161.

⁴⁶⁴ ŠIMŮNEK, R.: *Český šlechtický testament*, s. 101–102.

⁴⁶⁵ LC 1, fol. 60 v, 70 v, 100 r, 213 v.

⁴⁶⁶ LC 1, fol. 126v, 153r, 116 v.

⁴⁶⁷ LC 1, fol. 88 r.

⁴⁶⁸ LC 1, testament Dušky Řehákové, fol. 53 v.

⁴⁶⁹ Stav odpovídá situaci, kterou zjistila pro Kolín n. Rýnem B. Klosterberg. Informaci podává NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck*, s. 396.

za kterých poslední vůle vznikaly – vdovy disponovaly vlastním majetkem a na jejich bedrech nespočívala povinnost zaopatřit (především mužské) potomky. Okolnosti vdovského stavu je vedly k tomu, zajistit si svépomocí památku jak na duši svou, tak také na duše zesnulých blízkých, především manželovu. Ženatí muži se nejčastěji, jakožto držitelé statku, sami starali o svou duši a zajišťovali památku.

Autoři syntézy *Dějiny východních Čech* přišli s tvrzením, že záduší je známkou dobré finanční situace měšťanů, jelikož od 50. let 15. století docházelo k oživení obchodu, zejména s Vratislaví.⁴⁷⁰ Není snadné posoudit platnost této teze o zlepšení ekonomického statusu a majetnosti měšťanů, když ti odkazovali jen neurčitě „vše“, co měli. Kdybychom přijali toto vysvětlení, pak by měl počet záduší v městské knize vykazovat stoupající tendenci, což ovšem neodpovídá zjištěnému stavu. Na druhé straně, nahlédneme-li do soupisů kostelního jmění (příloha I), zjistíme, že se inventář kostela zvětšoval zejména díky zbožným odkazům a rozmanitostí a počtem předmětů by snadno mohl konkurovat katolickým kostelům.

Mezi jmenovanými položkami totiž najdeme nákladná kněžská roucha, mešní úbory, liturgické knihy a ve velkém počtu obřadní nádoby a náčiní. Za pozornost stojí především kalichy a knihy. Při prvním sepsání roku 1444 (příloha Ia) se v majetku horního kostela nacházelo 7 stříbrných nebo pozlacených kalichů, 32 částí liturgického oblečení, kostelní knihovna čítala na tři desítky převážně liturgických knih.⁴⁷¹ Do roku 1457 přibýlo k výše jmenovanému několik položek z kláštera a kostela sv. Jakuba nad Svídnicí, který byl zničen za husitských válek (příloha Ib). Z položek, které nás zajímají, obsahuje třetí soupis (příloha Ic) z roku 1463 navíc 13 stříbrných kalichů i s patenami a 6 cínových kalichů, nově přibyl speciálník od kněze Štěpána a okřídli kolem oltáře, který tehdy sloužil jako hlavní oltář kostela.⁴⁷² Do roku 1465 obohatily inventář hlavně knihy – kniha od Čankovce a od vdovy Samkové s excerpty z talmudu. Honosně zřejmě působil pozlacený stříbrný kříž, který darovala kostelu paní Jana, přítelkyně kněze Řehoře, v němž byl uprostřed zasazený křížtál a každý z rohů zdobil obrázek jednoho evangelisty, na druhé straně kříže se nacházel rytý krucifix a v každém rohu rytý obrázek (příloha Id). V roce 1504 byl sepsán poslední seznam

⁴⁷⁰ MUSIL, F. – FELCMAN, O. – ČECHURA, J.: *Dějiny východních Čech*, s. 605.

⁴⁷¹ Chrudimskou knihovnu zařadil do svého soupisu HLAVÁČEK, I.: *Středověké soupisy knih a knihoven*, s. 33–35.

⁴⁷² Skládací archu v horním kostele, kterou uvádí seznam klenotů z roku 1457, dovovala paní Alena půlkopou grošů. LC I, testament Aleny, fol. 77 v.

klenotů (příloha Ie), v kostele se nacházel mj. orlojík sutý (tj. sypký) s poznámkou „*zlupal sie*“. Díky soupisu víme, že na knihy bylo zřízeno zvláštní registrum.⁴⁷³

Kostelní jmění se tedy především zásluhou darů chrudimských měšťanů rozrostlo, některé předměty byly přímo spojeny s jejich dárci, fungovaly tudíž jako připomínka jejich dobrodiní. Mnohé donace nebyly zaneseny v městských knihách, natož v testamentech, tudíž z tohoto seznamu můžeme dovodit, že dary ke kostelům byly poměrně časté, byť skryté našim zrakům.

Soupisy kostelních pokladů uchovávaly památku na jména dárců (k předmětům písař připojil jména donátorů), při bohoslužbách, v nichž byly liturgické nádoby používány, na ně účastníci mše pamatovali v modlitbách. Modlitby přitom pro utrakvisty představovaly záruku, že dojdou spásy a usnadní jim přechod na onen svět. Množství odkázaného liturgického nádobí však převyšovalo potřeby kostelů, zjevný nadbytek se týkal především kalichů. Všechny nemohly být používány při liturgii. Kolem roku 1450 navíc nechala městská obec zhotovit u zlatníka velký kalich a na výrobu pravděpodobně uvolnila také část zádušních peněz. Snad se jednalo o jeden z velkých kalichů, které plnily spíše reprezentativní a symbolickou funkci, protože kvůli váze z nich bylo obtížné posluhovat při bohoslužbě.⁴⁷⁴ Více než o naplnění potřeb kostela se ze strany měšťanů jednalo o reprezentaci vlastní osoby a vytvoření památky.⁴⁷⁵ Tímto způsobem měnili hmotné statky (předměty) za nebeské.

Zádušní odkazy byly uskutečňovány formou přímých darů (hotovostí, konkrétními movitostmi) a nepřímou formou – platy a úroky z nemovitostí. Formu konkrétně vymezených odkazů, kde nechybí údaje co, komu, kdy nebo na jak dlouho bude darováno (při splnění minimálně jednoho z těchto kritérií), volili zůstavitelé, kteří byli nuceni odevzdat majetek do rukou poručníků, neboť odkazovali mimo blízké příbuzné. Proto si pojišťovali spásu své duše a vzpomínku na svou osobu co nejpřesnějšími instrukcemi. Na druhou stranu poručníci dostávali od zůstavitelů mandát naložit s částkou určenou na záduší podle své libosti a svého uvážení. Nemalou sumu 20 kop odkázala Anna tesařka na záduší, samotnou volbu přitom nechala na poručnících: „... *aby dali k záduší kterémuž by se poručníkom líbilo*...“⁴⁷⁶ Poručníkovi svého statku svěřila 30 kop Katruše Pavlova z Kočího, která je odkázala „*ke cti*

⁴⁷³ LC 1, fol. 329 r – 335 v. Srov. RYBIČKA, A.: *Seznamy klenotů a platů*, s. 1–5.

⁴⁷⁴ MUDRA, A.: *Ecce panis angelorum*, s. 165–168. V seznamu klenotů z roku 1463 se nachází u položek kalichů také dvě stříbrné lžíce. Jimi byla podávána Krev Páně z velkých kalichů. LC 1, fol. 334 r.

⁴⁷⁵ Nemáme doklady o tom, že by se na darování kalichů vážala i oltářní nadace. Srov. MUDRA, A.: *Ecce panis angelorum*, pozn. 877.

⁴⁷⁶ LC 1, testament Anny tesařky, fol. 132 v.

a chvále Boží k záduší v Chrudimi“. Spoléhala přitom na poctivé jednání poručníka, „... věří jemu toho, že již s tím právě učiní, zpomínaje na její duši...“ S vágními formulacemi se setkáme zejména v těch případech, kdy zůstavitelovým dědicem jsou manželka, syn nebo další příbuzný či blízký přítel. Tam postačila pouhá zmínka „na duši mou zpomínaje“.⁴⁷⁷ Testátor vlastně volil formu zástupného přání a zavazoval příbuzné k vykonání milosrdného aktu.⁴⁷⁸

S jistotou známe původ peněz donací, které jsou hrazeny ze splátek dluhů. Na konci 15. století se nápadně množí postup, kdy při poslední splátce, či při několika posledních splátkách dluhu se příjemce peněz vzdává části splátky ve prospěch chudých nebo na přilepšenou kněžím a dalším osobám. Svěrkuše, snacha Beneše z Medlešic, složila závdavek za dvůr 10 kop míš. a ty byly dány na sukno chudým, další závdavek ve stejné výši posloužil na sukno úředníkům, kteří se tak stali příjemci milosrdenství stejně jako chudí a kněží. Ze splátky bylo poručníky statku nebožtíka Kořena pamatováno na děvečku, deseti, šesti a posléze ještě dvěma kopami i na kněze.⁴⁷⁹ Děje se tak především mimo testamentární pořízení, ale i v posledních vůlích nachází tato praxe svůj odraz. Václav Pašek odkázal dluh 10 kop grošů, které měl na Ondřeji Kudelovi, na záduší, se kterým měli páni konšelé naložit, jak se jim nejlépe zdálo. Stejně si počínal Hanuš hernikář se 2 kopami, které mu zůstal dlužen Jan Bezchleba.⁴⁸⁰ Můžeme se zde jen domnívat, že jsme svědky snahy očistit přijaté peníze, které byly získány výnosem z prodeje, a zároveň učinit službu nebožtíkově duši.

Vedle konkrétně určených odkazů se objevují vágní pokyny, obvykle umístěné na konci testamentu, se kterými jsme se setkali již v přechozích kapitolách, „co z toho statku zbude, aby na záduší obrátil“. Tato obtížně vyčíslitelná položka vlastně vůbec nemusela dojít realizace, protože činila stejnou potíž vykonavateli testamentu jako dnes nám. Otázkou zůstává, pokud po rozdělení majetku podle přání nebožtíka nezbylo nic navíc, zda přesto jeden z dědiců učinil za svého donátora zbožný odkaz? A pokud nějaká částka zbyla, nacházel se zde prostor k zatajení části peněz, zpronevěře a využití finančních prostředků ve svůj prospěch? Je však možné, že tuto formuli začlenil do testamentu teprve písař, jako relikv formuláře, ze kterého daný úředník čerpal. B. Noodt upozornila na zajímavou skutečnost – lübecký písař se při sepsání testamentu řídil určitým vzorem, a jelikož se chtěl přiblížit ideálu,

⁴⁷⁷ LC 1, testament Katruše Pavlovy z Kočí, fol. 159 r.

⁴⁷⁸ JÍŠOVÁ, K.: *Spása duše a očistec*, s. 264–266.

⁴⁷⁹ LC 2, fol. 170 v, 171 r, 216 r, 230 r.

⁴⁸⁰ LC 1, testament Václava Paška, fol. 153 v; testament Hanuše hernikáře, fol. 154 v.

podle své příručky, avšak se souhlasem zůstavitele, včlenil do závěti také obrat o zbožném legátu. Jednalo by se tak o středověké juristické topos. Přiznáním jeho existence a užívání v praxi ale zároveň nelze tvrdit, že by měšťané ztratili povědomí o tom, že je patřičné a vhodné zahrnout záduší do svých posledních pořízení.⁴⁸¹ Podobně neurčité odkazy zachytil P. Baur v Kostnici, tentokrát však pouze mezi charitativními odkazy, které v celkovém měřítku vedle odkazů na zbožné účely hrály druhořadou roli. Povšiml si podmíněčného vyplácení donací určených chudým, kteří dostali to, co zbylo ze statku po vypořádání ostatních legátů, což platí také pro Chrudim. Zůstavitel nevynaložil úsilí na to, aby zjišťoval, zda neučinil prázdňý odkaz, nebo jak a jestli vůbec bude tato část testamentu naplněna.⁴⁸² Ovšem do extrémního bodu jako v Poznani, kdy se mezi donacemi ocitly potraviny zkažené, napadené červy a jinak znehodnocené,⁴⁸³ stav v Chrudimi nedospěl.

Suma na zbožný legát mohla být dodatečně vyměřena a nebožtíkovým jménem darována, i pokud to testament nenařizoval. Vyplývá to z podělení majetku po Pavlovi soukeníkovi mezi jeho manželku a syna.⁴⁸⁴ Nelze s jistotou určit, zda se jednalo o naplnění nepsaných konvencí. Pokud tedy nebožtík určil hlavního dědice z okruhu rodiny, předpokládal zároveň, že se tento ujme nejen rodinného majetku, správy nad rodinnými příslušníky (poručnictví), ale také že zajistí památku a zaopatří duši svého příbuzného způsobem, který se od něj očekával a ke kterému zůstavitel necítil potřebu dědice zavázat právním aktem. Tato hypotéza by zároveň vysvětlovala fakt, proč mnohé poslední vůle obsahují tak vágní zmínky o záduší. Jednalo by se o implicitní pokyn, který nebylo třeba vyjadřovat přímo a v plném znění. Formule „*na duši mou pomnie*“ či ve formě „*na mou duši zpomínaje*“, cílené směrem k vykonavatelům závěti, také mohou signalizovat jev, kdy vyplnění zbožného legátu zemřelého bylo posuzováno jako poslední služba zesnulému. Jestliže klid zůstavitelově duši přinášelo vědomí, že s jím vydobytým majetkem bude naloženo správně, pak úpěnlivá snaha učinit nanejvýš spolehlivou osobu odpovědnou za zádušní donaci je důkazem toho, že záduší a především jeho naplnění tvořilo důležitý předpoklad pro dobrou smrt. Osoba, která zajistila vyplnění všech zůstavitelových příkazů, hájila platnost a vyplnění testamentu, bránila zůstavitelův majetek a způsob jeho rozdělení i při odporech a v dalších sporných momentech, vykonala vlastně zemřelému poslední službu

⁴⁸¹ NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck*, s. 139.

⁴⁸² BAUR, P.: *Testament und Bürgerschaft*, s. 127–196.

⁴⁸³ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích* 3, s. 110.

⁴⁸⁴ LC 1, fol. 155 r.

a zároveň dobrodiní. Také dědicové se na nich svým chováním (respektováním a vyplněním závěti) podíleli.

Pohled poručníka a vykonavatele závěti se nám nabízí jen výjimečně. V městské knize kontraktů se náhodně dochoval volně vložený list velikosti A5, tedy rozměrově neadekvátní knize, který obsahuje téměř účetní záznam toho, jak bylo naloženo s majetkem nebožtíka Purkrabka. Písař důležitou informaci – jméno vykonavatele a zároveň iniciátora zápisu – nezaznamenal, nechal pro ni mezeru v textu, dodatečný vpis bohužel již neučinil. Anonymní poručník přijal po zesnulém Purkrabkovi peníze a podal svědectví o všech nákladech, které měl s vyřizováním pozůstalosti, vyplněním poslední vůle nebožtíka a poručnictvím nad Purkrabkovými sirotky. Postaral se o opravu domu – nechal omítnout stěny v síni, opravit kamna ve světnici, udělat nové žlaby a střechu pokrýt šindelem, hradil náklady na správu lesa, zajistil pacholatům novou obuv, zimní oblečení (šuby), opakovaná vydání měl za klobouky a sukně, poplatil dluhy. Mezi výdaji se nacházela položka: „... *dal jsem za donát 9 grošů míš. když napsal k s. Kateřině...*“⁴⁸⁵ Tento list dokládá nejen to, jak svědomitý a pečlivý byl poručník, který dohlížel s důkladností na výchovu dětí, zachování majetku v dobrém stavu i na nebožtíkovu duši, ale také to, jak široké spektrum povinností a agendy plynulo poručníkovi a vykonavateli ze závěti.

Od poručníků statku Kateřiny Vrbatky se dozvídáme o překérní situaci ohledně záduší, tentokrát však zpětně se znalostí výsledku. Pánové Stokopáč a Havel z Městce a Kateřinin manžel Mikuláš od Hory vysvědčili před městskou radou ženin testament, který neobsahoval zbožný legát. Kateřina, podle jejich slov, při sepsání testamentu chtěla ještě za svého života zbožnou nadaci zřídit („*pověděla, že to mám před sebou, abych to slušně opatřila*“), náhle ji však zastihla nemoc a dodatek k poslední vůli již nestihla sepsat. Její přátelé a manžel se chopili iniciativy, a jelikož „*ona dobrou vůli měla*“, namísto Kateřiny zřídili zádušní odkaz „*na její duši toho nenechati*“ ve výši 30 kop míš.⁴⁸⁶ Rodina ve spolupráci s přáteli tedy zasáhla a vyplnila přání zesulé.

⁴⁸⁵ LC 2, nefol. list mezi fol. 226 r a 227 v.

⁴⁸⁶ LC 1, fol. 315 v.

Motivy zůstavitelů

Během zkoumání chrudimského souboru posledních vůlí se neustále vracíme k výchozí otázce motivace zůstavitelů, kteří nechali svůj testament vnést do knih. P. Ariès naznačil přímou souvislost mezi aktem kšaftování a zádušními odkazy. Dle jeho soudu stály za vznikem testamentu duchovní osoby, které, přítomny u umírajícího, hrozily pekelnými muky. Nabízely však zároveň možnost ulevit duši a zachránit ji před zatracením.⁴⁸⁷ Byť tento koncept nemá univerzální platnost a ani pro prostředí Chrudimi se s ním nemůžeme ztotožnit, přesto nás posouvá k úvahám nad spojitostí mezi zaknihovanými testamenty a zbožnými legáty. Tedy zda byly dary na zbožné a charitativní účely oním impulzem, který nakonec rozhodoval o tom, jaké závěti se v knihách vyskytnou.

V případě chrudimského souboru pouhá čtvrtina testamentů obsahovala záduší.⁴⁸⁸ Porovnáním křivky testamentů se zbožnými legáty s křivkou počtu zaknihovaných testamentů zjistíme, že v letech s nižším počtem pořízených závětí činí testamenty se zádušními odkazy o něco vyšší podíl než v letech bohatších na poslední pořízení. S vyšším počtem testamentů sice narůstá i četnost testamentů se zbožnými legáty, nezvýšil se však nijak rapidně jejich podíl.

Druhý aspekt Arièsova konceptu tkví v tom, že počítal s pořizování posledních vůlí na smrtelné posteli, kde účinek hrozeb zatracením a blízkost smrti obměkčovala vůli zůstavitele a činila je ochotnější k bohubíým činům. Aplikujeme-li poznatek na chrudimské testamenty, pak zjistíme, že z 55 testamentů se zbožnými legáty jich bylo pořízeno sedmnáct s předstihem, a to oproti deseti na smrtelné posteli, osmi odůvodněnými obavami, šesti pořízenými nemocnými a třemi osobami, které se ocitly ve vážné nemoci a ulehly v bázni Boží. Chrudimští testátoři tak byli častěji nakloněni odkazům za svou duši v případě, že pocítili dotek smrti. Ovšem ani v letech, kdy město nejspíš ohrožovala epidemie choroby, zbožné legáty nenacházíme v testamentech v hojnější míře obsažené. Svou roli zde sehrála kombinace několika aspektů – opětovně narážíme na problém zajištění záduší jinými formami ještě za života zůstavitele a upřednostnění pořízení mimo městské knihy. Panika ze smrti se neprojevila vyšší mírou testování, nevedla zůstavitele ani k zajištění vlastní spásy. Překvapení

⁴⁸⁷ ARIÈS, P.: *Dějiny smrti I*, s. 27.

⁴⁸⁸ Rozdílná praxe platila v poreformním období v Norimberku, kde se městská rada rozhodla stimulovat měšťany k větší ochotě přispět na zbožné účely tím, že za platné prohlašovala jen závěti s donacemi. Srov. KNEFELKAMP, U.: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung in Spätmittelalter und Reformationszeit. Das Beispiel des Spitals*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12), (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 102–107.

a šok, které nastaly v Lübecku v době první morové rány, postupně odezněly, v letech před úderem druhé vlny se nadace na zbožné účely postupně snižovaly. Když ve městě opět propukl mor, všechny církevní instituce zaznamenaly početní pokles namísto očekávaného vzestupu. Zájem ze strany měšťanů podílet se na tomto podniku ochladl.⁴⁸⁹

Na formu a četnost zádušních odkazů jistě měly vliv náboženské poměry ve městě. V utrakvistických městech se setkáme se střídmejší formou zbožných legátů. Diskutabilní je možný vliv formující se Jednoty bratrské, sbory vznikly v nedalekých městech Litomyšli, Chocni, Lanškrouně, na rychmburském panství a později v Chrasti.⁴⁹⁰ Kontakty s Jednotou byly ojediněle navázány ještě v době před jejím ustavením. Víme bezpečně, že z Chrudimských přišel do kontaktu s nově vznikajícím radikálním proudem Jednoty bratrské Augustin Halar, který byl v době svých studií roku 1461 na Pražské univerzitě přistižen při tajné schůzce s příznivci Řehoře Hrubého z Jelení. V rektorově vazbě odvolal své smýšlení a prozradil další příznivce Jednoty bratrské. Augustin byl následně propuštěn a v očích Jednoty platil za odstrašující příklad.⁴⁹¹ V samotné Chrudimi však nikdy sbor Jednoty bratrské nevznikl. Naopak kostel sv. Kateřiny se stal působištěm jednoho z čilých odpůrců nově vznikajícího hnutí, děkana Prokopa. Ten vystupuje spolu s dalšími děkany, odpůrci bratříků, v listu Jednoty bratrské z roku 1468 jako jeden z přísných kritiků celé Jednoty a straník J. Rokycany.⁴⁹² V tomto listu, *Bratři za krále Jiřího v úzkostech*, který vznikl jako reakce na pronásledování členů Jednoty po zveřejnění listu J. Rokycany v roce 1468, se bratřiči obrací k Rokycanovi, hájí své názory a mimo jiné uvádí děkana Prokopa mezi jeho věrnými přívrženci a odpůrci Jednoty: „Milý mistře, (...) to tvoji kněží mluví, (...) a děkanové, Prokop Chrudimský, Kříž skutečský a Gabriel Prostějovský a jiní mnozí, s nimi jsou jednomyslní...“, že ve svátosti je „celý člověk s vlasy i se všemi údy (...) a kdož nechce [klekati a modliti se], že jest bludný a kacír a k upálení ho odsuzují...“⁴⁹³ Téhož roku bylo na rychmburském panství uvězněno Zdeňkem Kostkou z Postupic několik skutečských bratříků, kteří, trýzněni hladem, z vězení živí nevyšli.⁴⁹⁴

V éře do přelomu 15. a 16. století nebylo členům Jednoty milosrdenství cizí, almužny však sloužily jako podpora členů vlastního společenství, což plyne také z negativního vztahu

⁴⁸⁹ NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck*, s. 116–131.

⁴⁹⁰ HREJSA, F.: *Sborové Jednoty bratrské*. Praha 1935, s. 48.

⁴⁹¹ GOLL, J.: *Jednota bratrská v 15. století*. ČMKČ 58, 1884, s. 468; – FRB VI, 125 b.

⁴⁹² TÝŽ: *Chelčický a Jednota v XV. století*. Praha 1916, s. 146.

⁴⁹³ BIDLO, J. (ed.): *Akty Jednoty Bratrské I.* (=Prameny dějiny moravských 3). Brno 1915, s. 635.

⁴⁹⁴ GOLL, J.: *Jednota bratrská v 15. století*, s. 516; – TÝŽ: *Jednota bratrská v 15. století* (pokračování). ČMKČ 59, 1885, s. 56; – NODL, M.: *Ekonomie milosrdenství v rané Jednotě bratrské*. DP Suppl. IV, s. 39–46.

k soukromému vlastnictví. Na konci století se přístup k majetku proměňoval a Jednota se více otevřela zájemcům z širšího společenského okruhu. Almužna nadále hrála důležitou roli při spáse, ovšem samotný akt daru a jeho význam pro dárce převyšovaly hodnotu, kterou získal obdarovaný. Stále však byla na místě opatrnost a rozvaha, protože to, co bratři vlastnili, pocházelo z Boží milosti, a proto se s tím mělo nakládat s obezřetností. *Dekrety Jednoty bratrské* svědčí o tom, že milosrdenství bylo pevnou součástí společenského života bratříků. Nad almužnami byli ustaveni správci, kteří spolu s radou sboru měli dary rozdělovat chudým, sirotkům, vdovám, nemocným, nuzným a potřebným. Bratři byli vyzýváni, aby poskytovali almužny ve vši skromnosti, nikoli jako výraz vlastní movitosti a nadřazenosti a „*aby poznali, že což rozdávají, že ne z svého ale Páně. Protož aby opatrně věcmi Páně šafovali (...) aby upřímný úmysl v dávání měli, varujíc se marné chvály, mylné naděje i odplaty od lidí*“.⁴⁹⁵

Za učiněním zbožného a charitativního legátu se pravděpodobně mnohdy skrývají osobní kontakty a vazby, které jsme jen obtížně sto rekonstruovat. Přesto nám znalost příjemců zbožných nadání napovídá a částečně odhaluje preferenci a oblibu institucí, duchovních osob, či příslušnost měšťana k farnosti. Ne vždy však můžeme použít toto hledisko – někteří zůstavitelé totiž dělili svou přízeň mezi oba farní kostely, jako v testamentu Sezemské, která legát rozdělila rovně hornímu i dolnímu kostelu, každému po 9 kopách grošů. Stejným způsobem naložila s penězi za prodej domu Dorota Chalupová, která podělila oba farní kostely 12 kopami, ovšem přece rozdílně: „... *k svaté Kateřině dolou do špitálu XII kop g[rošů] dobrých a nahoru k kostelu v městě k Matce Boží XII kop g[rošů] dobrých na potřeby*..“⁴⁹⁶ Zatímco tedy se zádušním odkazem k hornímu kostelu spojila bohoslužebné výlohy, k dolnímu kostelu v jejích očích neodmyslitelně patřil špitál. Donace sloužila jako odměna za služby oblíbeného kněze, jako projev toho, jak důležitou roli hrál v životě měšťana určitý kostel, se kterým byl spojen vzpomínkami a osobními vazbami. Příbuzenské i přátelské vazby mezi měšťany a duchovními osobami zůstávají našim zrakům často skryty. Preference Václava Hany a jeho otce i důvody pro ně jsou však zřejmé. Oba působili při horním kostele – Václav jako kněz, jeho otec zde vykonával funkci kostelníka.⁴⁹⁷

Zajímavá je rovněž otázka, odkud vycházela iniciativa ohledně zbožných odkazů – zdali od dárců, kteří s legáty spojovali jisté výhody, nebo od samotných institucí, které potřebovaly finanční či věcnou podporu a cílily svou agitaci směrem k potenciálním dárcům.

⁴⁹⁵ GINDELY, A. (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*. (=MHB), Praha 1864, s. 121–122.

⁴⁹⁶ LC 1, testament Matějovy Sezemské, fol. 138 v; testament Doroty Chalupové, fol. 138 v.

⁴⁹⁷ LC 1, fol. 274 v.

Jistou souvislost však můžeme vidět mezi ochotou měšťanů darovat a finančními nedostatky institucí. Chrudimští měšťané reagovali nejen ve svých závětech, ale i obecně v jednání *ad pias causas* na aktuální potřeby institucí a přizpůsobovali tomu své odkazy. Kostel Nanebevzetí P. Marie byl patrně citelně poškozen na počátku 14. století v době bojů o trůn. Tehdy v Chrudimi pobývala posádka císaře Albrechta a po jejím odchodu zůstala památka na tuto epizodu v podobě poničené střechy a zvonů kostela. Pražský biskup Jan IV. z Dražic následně vyzýval věřící, aby pomohli s nápravou škod a na opravu přispěli.⁴⁹⁸ Když roku 1464 odkázal Michálek sladovník 15 kop grošů na záduší hlavního kostela, přijali je poručníci do své správy. Roku 1478 pak informovali prostřednictvím zápisu v městské knize, že vytčenou sumu peněz použili na to, aby „na zvon ke cti a chvále Boží (...) dělán a slit“.⁴⁹⁹ Jednalo se o zvon Dominikán (či snad podle Č. Floriana o Dominikál, tedy zvon nedělní⁵⁰⁰), který byl opatřen nápisem: „*Já hlas volající podťe dobří i hříšníci sem do božího domu vzdajte čest a chválu tomu jenž všemohoucí jest jemužto všemohoucí pane jezu Kriste pro tvé narození z panni čisté bud chvála i čest i hojně děkování na věky bez skonání amen*“. Druhý zvon, sv. Vavřinec, pochází z počátku 15. století a nese nápis: „*Anno domini MCCCCCI hec Campana fusa est ad honorem die omnipotentis et beate marie virginis dominoru[m]que chrudimensium sub iuris consulto d[omi]no petro ssyndel plebanoque wenceslao humpolecensis baccalao per magistrum andream dictum ptaczek i[n] mo[n]tib[us] chuten*“.⁵⁰¹ Za dohledu konšela Petra Šindela tedy byl slit druhý zvon. Informace o tom, že by existovala poptávka po odkazech na pokrytí nákladů na nový zvon ke sv. Kateřině, nemáme. Nevíme také, odkdy volal věřící ke mši zvon z tamní věže. Ale testament Kateřiny Vdavské z roku 1464 výslovně uvádí položku 8 kop grošů na zvon ke kostelu sv. Kateřiny.⁵⁰²

⁴⁹⁸ CHALOUPECKÝ, V.: *Zprávy ve Formuláři Jana z Dražic z r. 1301–1318*. ČSPS XV, 1907, č. 64, s. 106.

⁴⁹⁹ LC1, fol. 128 r.

⁵⁰⁰ SOkA Chrudim, Pozůstalost V. Floriana, kart. 3, č. 43, Kostel Nanebevzetí Panny Marie (strojopis), s. 6. Zvony plnily ve středověku několik funkcí, vedle liturgických také určovaly čas, varovaly před nebezpečím, svolávaly věřící i do zbraně, zahajovaly jarmarky apod. Vypovídající jsou jména zvonů, zasvěcení patronům i samotné nápisy, jež plní memoriální funkci (viz násl. pozn.). Funkce zvonů uvádí ADAM, A.: *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*. Praha 1998, s. 70. Ke vnímání zvuku zvonů ve středověkých městech BOROVSKEJ, T.: *Zvony a lidé středověkého města. Komunikační funkce zvonů v městské společnosti* (v tisku).

⁵⁰¹ Nápisy z obou zvonů uvádí CHYTIL, K.: *Soupis památek*, s. 68, opsány byly v 17. století do městské knihy. Pamětní kniha rudá, fol. 47 v. Nápisy na zvonech připomínaly navždy jména tvůrců a vzpomínku na jejich počin (v tomto případě slití zvonu). Srov. FLODR, M.: *Nápisy na středověkých zvonech*. SPFFBU C 20, 1973, s. 143–157; – HEJNIC, J.: *Nápisy na českých zvonech ve 14.–16. století*. ČNM 129, 1960, s. 1–33.

⁵⁰² LC 1, testament Kateřiny Vdavské, fol. 123 r.

Reprezentace a memorie

Důležitou úlohu v konstituování rodového vědomí hrála vzpomínka na zemřelé. Současníkům vrývala do paměti sounáležitost s členy, kteří jim svým životem předcházeli, a zároveň si současníci vytvářeli prostor a podmínky pro to, aby zůstali v paměti svých následníků a vzbuzovali u nich pocit sounáležitosti. Docházelo tak k časovému paradoxu – zpřítomnění minulosti a zároveň „zбудoucnění“ přítomnosti. Donace na spásu duše své i příbuzných ztělesňovala klíčovou úlohu ve vypořádání se člověka s přechodem na onen svět, lhostejno zda v katolickém, či kališnickém prostředí.

Zvláštnosti v donacích v utrakvistickém městě vyplývají z jeho charakteru – zdálo by se, že ve zbožných odkazech tvořily movité dary podřadnější menšinu, přesto však právě tyto předměty mají velkou vypovídací hodnotu a také jim patří důležité místo ve strategii reprezentace a udržení památky na vlastní osobu, případně rodinu. Podle G. Jaritze neexistují předměty hmotné kultury, které by za celé sledované období nebyly součástí darů na spásu duše některé instituci, jejíž potřeby tyto dary naplňovaly. Tyto *prix du passage* (poplatky za projití na onen svět) tvořily podstatnou součást *économie du salut* (autorem obou termínů je J. Chiffolleau). V zásadě každý testátor mohl dbát o reprezentaci své osoby formou zbožného odkazu, ovšem musel ho adekvátním způsobem uzpůsobit své aktuální finanční a ekonomické situaci.⁵⁰³

Různé předměty s reprezentativním kontextem také sloužily rozdílným účelům a vedly k odlišným cílům. Konkrétně v pohusitské Chrudimi mohl jeden měšťan darovat na zbožné účely skvostný a nákladný pohár z drahých kovů, jistě jeho osobní, ze kterého při eucharistii přijímal Krev Páně. Kalichem donátor jednak vyjadřoval příslušnost ke straně pod obojí, jednak honosný dar v místním kostele měl za cíl již provždy připomínat štedrost donátora. Kalich vedle toho – nikoli předmět sám, ale spíše materiál, ze kterého byl vyroben – symbolizoval majetnost a vysoké sociální postavení jedince, neboť jedině takový člověk si mohl dovolit kalich zaplatit. Vysoká prestiž, sociální postavení, štedrý dárcce a dobrodinec kostela – takový byl obraz, který po sobě dárcce toužil v lidské paměti zanechat. Na straně druhé téže osobě nic nebránilo, aby darovala chudým své ložní prádlo, peřiny, podušky, polštáře, kompletní vybavení jednoho lůžka ve špitále. Nenechme se však zmýlit. Jedná se o stejný projev reprezentativního chování a zajištění memorie, byť jinými prostředky a v odlišném duchu. Tento dar byl uzpůsoben příjemci, neboť zajišťoval jednu ze základních

⁵⁰³ JARITZ, G.: *Religiöse Stiftungen als Indikator der Entwicklung materieller Kultur*, s. 13–35.

potřeb chudých. Donátor si získal vděčnost každého nemocného, který na lůžku kdy spočinul. Pěstoval svou pověst a mezi nejnižšími vrstvami městské společnosti zvyšoval povědomí o sobě jako o dobrém pánu, soucitném dobrodinci. Jan Hlinský, donátor kompletní lůžkové výbavy pro jednoho chudého, postihl svou motivaci jednoduše: „...*hnut milosrdenstvím Božím a lítostí k bližním svým a také za časné dání, aby vzal věčné odplacení...*“ Šaty neměly být užity jiným způsobem, proto „... *kdyžby jich žádný chudák neužíval, aby ty šaty byly chovány ve špitále...*“⁵⁰⁴

Obzvláště vhodnými předměty pro donaci byly ty, na nichž se nacházel viditelný nápis, erb, či dokonce donátorova podobizna. V chrudimských kostelech se nenachází žádné náhrobky, ani tabule s epitafy z 15. století, považované za nejmarkantnější projevy posmrtné reprezentace (k tomu více níže). Nejstarší příklady jsou datovány až do poloviny 16. století. Výběr předmětů na zbožné legáty a tím i volba obrazu, jaký bude s osobou donátora spjat, se však odvíjela od postavení jedince na společenském žebříčku. To určovalo model chování – majetnější měšťané měli dostát svému postavení. Míru naplnění těchto očekávání pak zpětně hodnotila sama společnost. Především člověk spjatý s veřejným životem města, se správou a chodem obce, si byl velmi dobře vědom tlaku prostředí, ve kterém žil, zvláště pokud společnost považovala milosrdenství za úzus. Dobře také chápal, že v rámci svých finančních možností a v rámci jemu samému společností přiznaných a přisouzených možností musel postupovat a že mohl navíc ze svého postavení těžit.⁵⁰⁵

Nejsnazším způsobem, jak udržet v paměti budoucích vlastní osobu, případně celý rod, bylo darovat předmět, který bude užíván při speciálních příležitostech. Osobní kalich Jana Hlinského, ze kterého přijímal Krev Páně, a patena, se kterou chodil pro Tělo Kristovo, byly vyrobeny ze stříbra a pozlaceny. Oba předměty pravděpodobně zdobila malá umělecká dílka zručných zlatníků a snad nesly nějaké insignie odkazující k jejich majiteli. Tento nevšední reprezentativní objekt (jako celek) s uměleckou hodnotou daroval Jan kostelu jako připomínku své osoby, ovšem pro to, aby takový účel mohl kalich splňovat, považoval za

⁵⁰⁴ LC 1, fol. 171 r. Janovy obavy nebyly liché, ale prokázal téměř prorocké schopnosti. Roku 1630 nechávala městská rada zhotovit monstranci a jako materiál využila několika kalichů. V době postupné rekatolizace již kalichy ztratily svou původní funkci jako památka na dárce i na husitskou minulost, nebyly symbolem přijímání podobojí, ale představovaly zdroj peněz, který byl radě k dispozici. Ostatní kalichy, ze kterých zlatník nevyrobil monstranci, se vrátily zpět do sklepa radnice. Pamětní kniha rudá, fol. 43 v–44 r. Srov. MUDRA, A.: *Ecce panis angelorum*, s 233–237.

⁵⁰⁵ VAVRA, E.: Pro remedio animae. Motivation oder leere Formel. Überlegungen zur Stiftung religiöser Kunstobjekte. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12), (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 147–154.

nutné ujistit se, že bude užíván a uchováván správně. Jan proto připojil velmi důraznou výtku, která je i pro dnešního člověka snadno srozumitelná, aby kalich „*nebyl nikam zastavován ani prodáván ani na rathúze chován*“, ale aby s ním bylo posluhováno při mších. Na závěr testamentu svou vůli podepřel nejvyšší autoritou, když svůj dar směřoval přímo Bohu a své přání zaštitil citátem z bible: „... *jej tuto dávám toběť to, pane Buože všemohúcí porúčím, jenž praviš, mně pomsta a já odplatím...*“ (Ř 12:19).⁵⁰⁶ Porušením Janova přání by se viník vystavoval nejen hněvu nebožtíka, ale riskoval by i Boží trest.

Forma vzpomínání na mrtvé se patrně mohla odbývat i jiným způsobem, který prameny úřední povahy nebyly sto zachytit, nebo nás s nimi seznamují jen okrajově. Kateřina Fuklová ve svém testamentu z roku 1495 žádala, aby byla z jejího statku vydána „*jedna kopa míš. grošů pánom literátom na speciálník*“,“⁵⁰⁷ tedy na sbírku vícehlasých skladeb. Jedná se zároveň o nejstarší zprávu o existenci a fungování latinského literátského bratrstva při chrudimském kostele. S velkou pravděpodobností však bratrstvo při horním kostele vzniklo mnohem dříve, ovšem nejsme o něm vůbec informováni. Avšak v soupisu klenotů kostela Nanebevzetí P. Marie, který byl proveden roku 1444, se mimo další položky uvádí také čtyři graduály. V seznamech z let 1453, 1465 a 1504 se jmenují graduály již jen dva, zato nově přibyl speciálník od kněze Štěpána (příloha I).⁵⁰⁸ Paměť na donátora dokázal zajistit speciálník stejně dobře jako jiný předmět. Analogicky ke královéhradeckému rukopisu, ve kterém byl donátor vzpomínán v textu speciálníku,⁵⁰⁹ je možné dovodit, že obdobná forma vzpomínky byla spjatá i se speciálníkem Kateřiny Fuklové.

Uvedená nadace jako jediná směřovala ve prospěch literátského bratrstva v Chrudimi, proto si jen stěží dokážeme vytvořit obrázek o jeho členech a sympatizantech z řad měšťanstva.⁵¹⁰ V první čtvrtině 16. století vznikl literátský sbor i u kostela sv. Kateřiny,

⁵⁰⁶ LC 1, testament Jana Hlinského, fol. 297 v.

⁵⁰⁷ LC 1, testament Kateřiny Fuklové, fol. 276 r. Speciálníkům se věnovala nejnověji HLÁVKOVÁ-MRÁČKOVÁ, L.: *Řehtající koně, kdákající slepice, těžkopádní šrotýři... Každodenní život pozdně středověkého města očima a ušima hudebníků*. SMB 3, č. 2, 2011, s. 275–285; souhrnně ke speciálníkům TÁŽ: *Kodex Speciálník a Evropa. Příspěvek ke studiu kulturního života v Čechách na konci 15. století*. In: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, (edd.) E. Doležalová – R. Novotný – P. Soukup. Praha 2004, s. 125–131.

⁵⁰⁸ LC 1, fol. 334 r – 336 r.

⁵⁰⁹ HLÁVKOVÁ-MRÁČKOVÁ, L.: *Řehtající koně, kdákající slepice, těžkopádní šrotýři*, s. 276–277.

⁵¹⁰ Tuto cestu zvolila M. Hrubá, která k bratrstvům přistupovala z pohledu jejich dárců a příznivců, o nichž dokázala shromáždit informace týkající se pohlaví, sociálního postavení a rodinné situace. Viz HRUBÁ, M.: *Donátoři bratrstev v prostředí královských měst severozápadních Čech v raném novověku*. In: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29.–30. dubna 2004), (edd.) T. Jiránek – J. Kubeš, Pardubice 2005, s. 142–148.

tentokrát však český.⁵¹¹ Oba sbory pak během 16. století financovaly zhotovení bohatě zdobených graduálů.⁵¹²

Právě literátská bratrstva, náboženská sdružení laiků, mohla v utrakvistickém prostředí vyplňovat mezeru vzniklou po výpadku klášterních a zbožných společenství. Bratrstva reagovala na aktuální poptávku, která vyvstávala ze společnosti zklidněné po bouřlivých letech bojů za víru. Reagovala na vzepětí víry a atmosféru nasycenou poptávkou pro naplnění potřeb měšťanů vycházející z individuální zbožnosti. Bratrstva vznikala stejně v katolických i kališnických městech, ve městech věrných utrakvistu došla velké obliby a nebývalého rozmachu.⁵¹³ Jejich doba nastala zejména na konci 15. století, alespoň pro tuto dobu máme spolehlivé a početnější doklady.⁵¹⁴ Sdružovala kostelní zpěváky (odtud název literátský kůr), ale jednalo se také o skupiny vzdělaných představitelů městských elit (platí to zejména pro latinská bratrstva). Vedle zájmu o náboženský život města fungovala jako aktivátor společenského života městské obce a projevovала čilý zájem o město samé. Účelem bratrstev bylo vykonávat modlitby (zejména ranní), zavazovala se ke ctnostnému a mravnému životu. Vznikala ke cti a chvále Boha a také za účelem vzdělávání (spojitost s místní školou se přímo nabízí, odtud se rekrutovali budoucí zpěváci bratrstva) a za účelem pěstování kultury – mnozí literáti zároveň působili jako umělci a spisovatelé.

Literáti však původně doprovázeli mše zpěvem a také vyprovázeli své zesnulé bratry na poslední cestě ke hrobu.⁵¹⁵ Členství bylo zpoplatněno, otevíralo se tedy měšťanům alespoň

⁵¹¹ Literátská bratrstva latinského kůru jsou doložena např. v Lounech (1515), Litoměřicích (1517), o něco dříve také v Žatci. Ve všech těchto městech také ve 40. letech začala fungovat literátská bratrstva česká. Srov. HRUBÁ, M.: *Donátoři bratrstev v prostředí královských měst*, s. 143–144.

⁵¹² Podrobný popis obou literárních památek podává RYBIČKA, A.: *O starožitnostech a umělcích*, s. 418–425.

⁵¹³ A to navzdory poměrně negativnímu vztahu reformátorů vůči nim, který souvisel s povrchním přístupem ke kázni a morálce – místo zbožnosti pořádali honosné hostiny na schůzích členů. Bratrstva však přečkala husitské války snad také díky tomu, že byla natolik vžitou strukturou, která se díky modifikaci udržela v utrakvistických kostelech. Srov. PÁTKOVÁ, H.: *Bratrstva ve středověkých Čechách – probádané téma?* In: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29.–30. dubna 2004), (edd.) T. Jiránek – J. Kubeš, Pardubice 2005, s. 16–17.

⁵¹⁴ Tento fakt je však spíše zapříčiněn pramennou základnou, srov. PÁTKOVÁ, H.: „Psallendo seu cantando“. Poznámka k počátkům literátských bratrstev v Čechách. In: *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Dr. Zdeňky Hledíkové*, (ed.) I. Hlaváček – J. Hrdina – J. Kahuda – E. Doležalová. Praha 1998, s. 341–342.

⁵¹⁵ V Litomyšli zajišťovali bratři každý den zpívanou mši, při tichých mších zpívali náboženské písně, doprovázeli zpěvem mrtvé na cestě k hrobu a také za ně vykonávali modlitby. Litomyšl stejně jako Chrudim patřila mezi utrakvistická města, dokonce se tam nacházel i sbor Jednoty bratrské, je tedy pravděpodobné, že obdobné povinnosti příslušely i bratrstvu v Chrudimi. KONRÁD, K.: *Dějiny posvátného zpěvu*, s. 165–166; srov. MACEK, J.: *Víra a zbožnost*, s. 282–284.

s minimálním majetkem.⁵¹⁶ Ze společné pokladny pak byly hrazeny mimo jiné náklady na zpěvníky, svíce, máry, na sukna potřebná při pohřbu, doložení jsou i zvláštní bratrští písaři. Bratrstva získávala ve městech oblibu a donátoři si je vybírali jako cíl svých zbožných odkazů – dary od sousedů byly určeny na vosk, víno i ve formě platů. Z nich pak mohli podporovat méně majetné členy. Organizace bratrstva je odvozena od cechovních sdružení, protože v nich mají svůj původ. Svou činnost zaměřovalo bratrstvo i vně svých kruhů, na celou městskou společnost, kterou se snažilo ovlivňovat a organizovat náboženský život laiků ve městě. Své místo měli literáti i při oficiálních příležitostech ve městě. Členství v bratrstvu demonstrovalo osobní náboženské postoje měšťana, založené na náboženském a sociálním cítění a vzdělanosti, druhou stranou téže mince je však také tendence ke sledování osobního prospěchu, kariérního růstu a postupu po společenském žebříčku.⁵¹⁷

Caritas jako alternativní forma zaopatření duše?

J. Klassen při studiu pozdně středověkých testamentů české provenience vyslovil otázku, zda se strategie měšťanů po husitských válkách proměnila, respektive zda začala společnost, hledající alternativní formy a prostředky vedoucí ke spáse duše, ovšem se stejným účinkem jako zádušní mše, zaměřovat svou pozornost na charitativní instituce, které dokázaly uspokojit vrstvy na všech ekonomických stupních, a zároveň tak zmírňovat sociální a materiální nerovnosti mezi obyvateli města, případně předcházet možným propuknutím sociálních nepokojů, nebo zda se jednalo o prostý zájem o bližního.⁵¹⁸

Na položenou otázku lze částečně odpovědět sledováním stálosti či proměny ve směrování legátů, které v chrudimských testamentech nachází svůj odraz. Pro dobu před rokem 1439 nemáme možnost rekonstruovat obraz projevů milosrdenství, jeho forem a míry, jakou měšťané na zbožné a charitativní účely pamatovali. K prověření teze o tom, zda se chrudimští měšťané soustředili více na charitativní činnost, nám v hrubých obrysech poslouží situace zjištěná v Plzni. Toto katolické město se vyznačuje konstantním výskytem zbožných legátů v měšťanských testamentech, přičemž dominantní roli zaujímaly odkazy na farní kostel. Hypoteticky nám může procentuální rozložení odkazů plzeňských testátorů mezi

⁵¹⁶ V předhusitské Kutné Hoře vzniklo bratrstvo jako elitní společenství, které své sebevědomí demonstrovalo stavbou vlastního kostela zasvěceného Kristovu Tělu. MUDRA, A.: *Ecce panis angelorum*, s. 40.

⁵¹⁷ HRUBÁ, M.: *Donátoři bratrstev v prostředí královských měst*, s. 144–147.

⁵¹⁸ KLASSEN, J. M.: Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 64.

církevní instituce a chudé naznačit, jakou cestou by se v hrubých obrysech ubírala cesta v Chrudimi, kdyby měšťané do svého výběru mohli zahrnout i eventualitu přispět klášteřu nebo si testamentárním odkazem zajistit zádušni mše.

V Plzni došlo k nárůstu počtu testamentů se zbožnými legáty, ovšem s rozšířením sociální základny testátorů se snižovala průměrná hodnota odkazu. V 1. polovině 15. století tvořily odkazy církevním institucím nebo na chudé a nemocné pod správou těchto institucí zhruba 60 % odkazů, chudým ve špitálech pod laickou správou a mimo instituce směřovalo zhruba 30 % odkazů.⁵¹⁹ Pro 2. polovinu 15. století zaznamenaly mírný procentuální nárůst zbožné legáty, kdežto odkazy na chudé stabilně setrvaly na třiceti procentech. V Chrudimi budeme pracovat s obdobím 1439–1503 bez rozdělení. Odkazy hornímu i dolnímu kostelu spolu s odkazy nesměřovanými přímo ke kostelům, jež k nim však náležely (podpora kněze, nákup vína, odkaz na kostelní zvon apod.), tvořily téměř 50 % donací. Na chudé, žáky a do městského špitálu směřovalo oproti tomu 27 % odkazů. V pohusitské době tedy i nadále převažovaly zbožné legáty. Z toho pro nás plyne poznatek, že se pozornost chrudimských měšťanů nepřesunula na podporu chudých a charitativní odkazy se nerozrostly do větších rozměrů, byť zádušni mše pro ně již nebyla aktuální, ale hlavním příjemcem zádušních legátů nadále zůstal farní kostel, jen s tím rozdílem, že darovanými částkami si zůstavitelé kupovali odlišné prostředky, které však vedly ke stejnému cíli – ke spáse vlastní duše.

Odkazy na chudé činili téměř výhradně členové radních rodin nebo majetní měšťané. Tento obrázek je však opět zkreslen selektivností pramene. Jednalo se však o chudé mimo městské špitály. Z tohoto pohledu se tedy zdá, že městské charitativní instituce nedokázaly uspokojit majetnější část obyvatelstva, která měla potřebu zajišťovat podporu chudých i mimo městem zajišťovanou formu milosrdenství. Počinání zámožných donátorů nemělo za cíl zmírňovat sociální nerovnost mezi majetnými a nemajetnými, nebylo směřováno k uspokojení chudých a nevycházelo z prostého zájmu o bližního, ale měšťané jím spíše sledovali své vlastní cíle. Konání milosrdenství manifestovalo správnost křesťanských postojů a dodržování základních přikázání, zvláště v pohusitské éře, kdy měšťané na náboženské změny reagovali převzetím osobní zodpovědnosti za charitativní péči a spoluúčastí na ní.

Při absenci řadových církevních institucí, které nabízely větší příležitost k uplatnění a umístění synů a dcer ve službách Bohu a se kterými kališnická část společnosti již nemohla kalkulovat, se měšťané museli přizpůsobit novým podmínkám. Uvolněná místa

⁵¹⁹ Ibid., s. 80–81, kde autor uvádí tabulky shrnující rozložení zbožných legátů mezi příjemce.

u kališnických kostelů a far sice mohla tvořit částečnou náhradu, ovšem komplikovaná cesta za svěcením znesnadňovala dosažení kněžských úřadů. Odkazy drobných částek vzdálenějším členům rodiny mohou být reakcí na nový pořádek. Spojení mezi rodinami a kláštery prostřednictvím pokrevních pout, které zajišťovaly právě příbuzenské svazky, díky nimž putovalo do vybraných klášterů více peněz formou záduší, neboť účinek modlitby vlastního příbuzného oplátkou za zbožný dar platil za umocněný, se v utrakvistickém prostředí zeslabilo a pomoc bližnímu v nouzi se rozdrobila mezi podporu chudých „známých“ (žen i mužů) jakožto soukromý legát a dary anonymním masám chudých. Jedná se o skupinu osob označovanou pojmem „*přátelé*“, jako u Václava Kubáně, který si přál, aby vykonavatelé „*chudých přátel všech podle opatrnosti své podělili*“.⁵²⁰ Motivace tu tedy spočívá v pomoci chudým či bezprizorním rodinným příslušníkům. Vně institucionalizovaných forem záduší a charity se dostávalo podpory také služebnictvu.

Jelikož se v testamentech objevují odkazy na „*chudé*“, je na místě otázka, kdo byli ti „*chudí*“?⁵²¹ Pokud bychom tyto obdarované ztotožnili s lidmi z předměstí, neplnoprávními měšťany, našli bychom mezi nimi poměrně slušně hmotně zaopatřené osoby. Do této kategorie spadají spíše osoby, kterým výdělek sotva dostačoval nebo vůbec nedostačoval na nájem a které přežívaly bez stálého přístřešku. Nebo také ty, které Z. Winter⁵²² nazval „*stydliví chudí*“, zchudlí členové středních až vyšších sociálních vrstev, kteří ztratili své privilegované postavení a styděli se žebrat. Pravděpodobně se jednalo o zchudlé řemeslníky, kteří zůstávali v cechu a doufali v pomoc kolegů, jimž však chudoba neuškodila z hlediska sociálního postavení ve městě, dále o nemocné, zraněné a chromé. Podpora a soucit směřovaly rovněž k vdovám a sirotkům, kteří se v nouzi ocitli náhle a nečekaně, nebo obecně z ekonomického hlediska k chudým, ale práce schopným osobám. Naproti tomu žebráci předstírající nemohoucnost byli bráni jako „špatní“ chudí a nebývali ve městě vítáni.⁵²³ Panovala pochybnost ohledně poctivosti těchto osob, což zmenšovalo naději na účinnost milosrdného skutku. Naopak známé chudé (přátele a kolegy) v rámci sousedské, profesní i rodinné solidarity podporovali měšťané raději.⁵²⁴

⁵²⁰ LC 1, testament Václava Kubáně, fol. 196 r.

⁵²¹ Téma středověkého chápání chudoby zpracoval uceleně GEREMEK, B.: *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha 2003; – ČORNEJ, P.: Pojem chudý a bohatý ve středověké češtině. In: *Světla a stíny husitství (události, osobnosti, texty, tradice), výběr z úvah a studií*. Praha 2011, s. 245–252. Základní práci k dějinám chudiny zůstává GRAUS, F.: *Chudina městská v době předhusitské*. Praha 1949.

⁵²² WINTER, Z.: *Kulturní obraz českých měst II*, s. 119.

⁵²³ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích 3*, s. 113.

⁵²⁴ GEREMEK, B.: *Slitování a šibenice*, s. 35, 47, 65–77.

Na „správné“, institucionalizované a centralizované, chudé měli měšťané možnost přispívat prostřednictvím špitálů. Věděli, jak bude s donací naloženo, znali osobu správce, za kterým svou autoritou stála celá městská rada. Kdokoliv mohl přispět i malou sumou, minimálním darem.⁵²⁵ S almužnictvím, které máme sklon spojovat se žebráky, se v pramenech setkáme pouze jedinkrát, a to v případě paní Dory, vdovy po Petru písaři. Ta nechala konat almužnu za duši svou i jejího otce.⁵²⁶

Užitek plynoucí z milosrdenství převažoval nad případnými nedostatky. Jednou darované peníze bylo možné získat zpět, pokud se donátor dostal do finančních potíží. Přinášelo mu rovněž uspokojení, prezentoval jím svou moc i morální nadřazenost. Dobrovolná chudoba, spojená s následováním Kristova příkladu a opuštěním světského bohatství, které nahradilo bohatství ducha, v konceptu, jak jej uváděly v praxi zavedené i nové mnišské a žebravé řády, nenalezla v pohusitském uspořádání městské společnosti své místo. Na druhé straně byli to právě husitští teologové, kteří ve společnosti šířili ideál prvotní církve, chudé a bez světského majetku (respektive majetku nad rámec potřeb instituce). Tuto ideu chtěli uvést v praxi.⁵²⁷ Světská moc kontrolovala duchovní osoby, vyměřovala jim majetek a kontrolovala kostelní jmění. Utrakvističtí kněží měli ideál chudoby naplňovat. Ve snaze dostat tomuto ideálu se Jakub jáhen vzdal svého majetku, dědictví po otci, ve prospěch svého kostela.⁵²⁸

Na kněze měšťané ve svých odkazech nepamatovali příliš často, spíše než konkrétním duchovním směřovali finance a dary obecně formulovaným odkazem „kněžům“. Mezi jednotlivé kněze pak donaci rozdělila městská rada. Osamocen ve svém počínání zůstal měšťan Tomášek, který přenechal 55 grošů ze svého jmění „knězi Jirovi dolnímu“, tedy od sv. Kateřiny.⁵²⁹

⁵²⁵ Přesné sumy směřující na zbožné legáty lze vyčíslit jen stěží. Předně opětovně narážíme na problém vágní formulace, ať už se jednalo o vzpomínku na duši, nebo o blíže neurčitelný „zbytek“ ze statku, u kterých nemáme jistotu, že byly vůbec vyplaceny. Setkáme se však s částkami menšími než 1 kopa, na druhé straně maximalisticky působí odkaz Markéty Škrovádky, která se rozhodla obrátit na chudé vše, co vlastnila. Zvláště si zakládala na topení lázně a výkroji sukna pro chudé, ovšem bez bližšího časového určení. LC 1, testament Markéty Škrovádky, fol. 175 v.

⁵²⁶ LC 1, testament Dory Choceňské, fol. 111 v.

⁵²⁷ Problematiku chudoby v husitském apokalyptickém myšlení a návratu k ideálu prvotní církve postihuje nejnověji CERMANOVA, P.: *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby*. Praha 2013, především s. 185–212, kde také shrnuje poznatky starší literatury.

⁵²⁸ LC 1, testament Jakuba jáhna, fol. 275 v.

⁵²⁹ LC 1, testament Tomáška, fol. 122 v;

Podobným způsobem jako na chudé bylo nahlíženo na žáky místní školy. Měšťané cítili potřebu podporovat je zvláště vyčleněnými odkazy, takže nebyli zahrnuti do kategorie chudých v nejširším smyslu. Zůstavitelé jim přilepšovali částkami na oblečení, na výkroj sukna z postavů. V letech dalšího studia pak mohla dobročinnost pokračovat a přerůst v mecenášský vztah. Martin bakalář byl zabezpečen zvláštním pořízením své tety Mandy a jejího manžela Viktorina z Kunčeho pro případ smrti obou. Oba manželé se tak postarali, aby mohl pokračovat ve studiích, případně mohl finanční výpomoci využít v začátcích své kariéry. Je velmi pravděpodobné, že stejnou měrou byl Martin od svých příbuzných podporován během studia na nižších stupních. Martin na oplátku odkázal všechn svůj majetek – dá se říci – téměř náhradním rodičům.⁵³⁰

Milosrdenství prokazované chudým uspokojovalo pouze jejich základní potřeby, nesetkáme se se snahou o pozdvižení z bídy a chudoby. Na prvním místě co do četnosti odkazů stojí topení lázně, za kterými následují odkazy na sukno.⁵³¹ Topení lázně představovalo aluzi na mytí nohou Kristem, vhodně však v sobě spojovalo náboženský a praktický účel očisty části osazenstva města. Pokud měl měšťan v úmyslu učinit charitativní odkaz, cílovou skupinu bezpochyby našel ve špitále. Prvořadým účelem špitálů nebyla léčba nemocných, ale poskytování duchovní útěchy, kterou zajišťovaly špitální kostel nebo kaple, zajištění skromného jídla, střechy nad hlavou a také základní hygieny. Jistě ne náhodou se v blízkosti mnoha špitálů nacházely lázně.⁵³² Také v Chrudimi stávaly u špitálu sv. Jana lázně, ale patrně byly poničeny během válečných let, neboť roku 1484 obec prodala „*doměk u svatého Jana, kde kdysi lázeň chudých byla*“.⁵³³

Příležitosti zajistit spásu své duše se velmi aktivně chopil Václav Zachař, který umně spojil skutek milosrdenství se zajištěním památky na svou osobu, skrze vděk vyjadřovaný chudými. Václav sám pro svůj užitek zakoupil tři „*zádušnice*“ u lazebníka Mikuláše. Jednalo se o předplatné s dočasným odkladem, neboť „*zádušnicemi*“, soudě podle toho, že hlavním vykonavatelem byl lazebník, bylo míněno topení lázně pro chudé a Václav je zakoupil s cílem, „*aby památku pozůstavil na svou duši*“.⁵³⁴ Při splátce za lázně srazil Mikuláš

⁵³⁰ LC 1, fol. 155 v, 161 v.

⁵³¹ Tento stav je srovnatelný se stavem zjištěným pro novoměstské testamenty, srov. JÍŠOVÁ, K.: *Milosrdenství v českých středověkých městech*. DP Suppl. IV, 2013, s. 19–37.

⁵³² LUKAČKA, J.: *Prejavy milosrdenství v středověkých městech na území dnešního Slovenska*. DP Suppl. IV, 2013, s. 57–59.

⁵³³ LC 2, fol. 15 v.

⁵³⁴ LC 1, testament Václava Zachaře, fol. 179 v.

lazebník 1,5 kopy a 6 grošů z prodejní ceny za to, že „ *Bezchlebce zádušníci topil* “. ⁵³⁵ Sazba za jednu zádušní lázeň tedy na konci 15. století činila 96 grošů míš., cenu za mytí v chrudimských lázních však neznáme. Analogicky podle nedaleké Litomyšle, kde se v téže době za základní lazebnickou službu platilo v rozmezí 1–3 malé peníze (haléře), ⁵³⁶ lze cenu umytí jedné osoby ve výši 3 haléře považovat za odpovídající poměrům v chrudimských lázních. Tedy ze sumy 96 grošů bylo v lázni při maximální sazbě tří malých peněz za koupel obslouženo 448 chudých, což činí méně než pětinu předpokládaného obyvatelstva. Počet chudých však neodpovídá počtu obsloužených osob, neboť kapacita lázní patrně neobsáhla všechny zájemce o bezplatnou očistu těla. Spíše je třeba tento údaj považovat za minimum.

V souvislosti s chudými ve špitále i mimo něj se objevovaly odkazy na obohacení jídelníčku. Pro špitály, kde byly umístěny nemocné, staré a nemohoucí osoby, znamenala donace mnohdy změnu ve stereotypním jídelníčku, ovšem v miskách se neobjevily vybrané lahůdky. Spíše se jednalo o občasně přilepšení masem, které také pomáhalo nemocným ke zlepšení zdravotního stavu, nebo rybami, což souviselo s postní dobou. V okolí Chrudimi se nacházelo několik rybníků, z nichž ryby na stůl chudých putovaly. Speciální určení měly ryby z krchlebských rybníků, neboť Jíra Jiskra půjčil obci peníze na stavbu rybníků v Krchlebech. Džber krchlebských ryb naplňoval potřeby kněží, totéž množství pak skončilo u chudých ve špitále. ⁵³⁷ Když město začalo s budováním dalšího rybníka na místě pod Královskou horou, na místě plánované stavby vykupovalo polnosti anebo ukončovalo nájem zdejším pachtýřům. Alžbětě obec kompenzovala škodu darováním půdy na jiném místě, načež ona učinila donaci – džber ryb z nově vzniklého rybníka „*za duše předků, kteří tu zatopenou roli drželi (...) když ten rybník vypouštěn bude*“. ⁵³⁸ Strojení hostin chudým sice zůstavitelé podrobněji neinstruovali, pravděpodobně se ale na stolech objevovaly pokrmy z obilí a luštěnin a chléb. Po chutné krmí svlažili chudí svá hrdla pivem. ⁵³⁹

Původně se lázeň nebo hostina pro chudé konala po skončení zádušní mše za dárce. Když se ale ukázala být zádušní mše nadbytečná a nežádoucí, zůstala v platnosti alespoň druhá součást nadace, tedy lázeň nebo hostina, které nijak pohusitskému uspořádání neodporovaly, naopak vyznívaly v neutrálním až pozitivním tónu. Lázeň a hostina pro chudé

⁵³⁵ LC 2, fol. 171 r.

⁵³⁶ Cenu uvádí HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle*, s. 26, kde uvádí pro město Litomyšl obvyklý podíl chudiny, který v českých i říšských městech dosahoval 20 %.

⁵³⁷ LC 1, testament Jíry Jiskry, fol. 328 v.

⁵³⁸ LC 1, fol. 207 r.

⁵³⁹ LC 1, testament Jiříka Duchka z Putrkasu, fol. 218 r.

tvořily součást procesu komemorace. Existovalo úzké propojení mezi jídlem a památkou na zemřelého – v tradici platilo, že čím sytější odcházel chudák od stolu, tím více byla uctěna památka donátora. Dary byly vhodně, pragmaticky a prozíravě vybírány podle období v roce – zajišťovaly postní krmi v době půstu, před žněmi na stůl chudých dodávaly chléb, v zimě pak donátoři před jídlem upřednostnili oblečení. Lázeň a hostina na sebe někdy v odkazech navazovaly, jako v případě Matěje Manúše, který poručil synovi, aby z výnosu z louky „jednu v rok chudiny o stuol nakrmil a lázni jednu do roka chudým ztopil“.⁵⁴⁰ Charitativní služby v těchto formách vnímali testátoři jako základní a samozřejmé.

Nemáme bližších zpráv o pořizování oblečení a obuvi, místo toho se objevují pouze odkazy na sukno. Jaké oblečení z něj mělo být ušito, nebo kým, to testamenty neurčovaly. Ve všech případech se však jednalo o sukno místní produkce. Chrudim jako město se soukenickou tradicí poskytovala sama dostatek suroviny. Donátoři však darovali pouze materiál, náklady na šití nezmínil ani jediný z nich. Na Vánoce každého roku k farnímu kostelu příslušel plat 15 grošů a k tomu úrok z „Českých polí“. K nim pak v poslední vůli připojil jejich majitel Vítek Pokosný ještě odkaz: „... na každé léto o Vánocech postav sukna šerého za dvě kopě kúpiti a mezi chudé příbuzné a přátely Vítka a manželky jeho paní Anny rozdělití a každého postavu kúpení vždycky záčkovi chudému pět loket ukrojiti a dáti za jich duše y za duše jich předků... a lázni též jednu v rok ztopiti chudým...“⁵⁴¹ Výkroj sukna tedy postačoval na oblečení pro jednoho žáka.

Dny vyhrazené chudým

Lázeň poskytovala chudým a slabým posilu a odpočinek. Mimo jim vyhrazené, předplacené topení byli lazebníky vyháněni, protože odrazovali potenciální platící zákazníky. Zatímco měšťané navštěvovali lázně především na konci týdne, začátek týdne byl ve slezských městech určen chudým, což korespondovalo s eschatologickým rozměrem koupelí. Podle učení o očištění se duším dostalo v neděli odpočinku (aluze na odpočinek sedmého dne po Stvoření světa). Po skončení svátečního dne však duše opět zakoušely očišťovací trýznění, proto byly v pondělí slouženy zádušní mše a na počátek týdne se rovněž

⁵⁴⁰ LC 1, testament Matěje Manúše, fol. 118 v.

⁵⁴¹ LC 1, testament Vítka Pokosného, fol. 112 v.

koncentrovaly lázně pro chudé. Vhodné načasování zvyšovalo účinek přimluv a modliteb chudých a přinášelo duši v očistci úlevu.⁵⁴²

Patronaci nad milosrdenstvím převzala městská rada již roku 1439, kdy na věčné časy zavázala majitele nové lázně Jaklyka s manželkou Annou a jeho budoucí potomky, případně jiné majitele v budoucnu, aby topili lázni chudým čtyřikrát ročně, a to vždy na suché dny,⁵⁴³ tedy ve středu, čtvrtek, pátek a sobotu po první postní neděli, po Letnicích, po Povýšení sv. Kříže a po sv. Lucii.⁵⁴⁴ Ke stejné spoluúčasti na charitativní službě se zavázal Nabeš, který roku 1461 převzal službu po Jaklykových. Nabeš však měl kromě obvyklých čtyř termínů topit lázni ještě třikrát – totiž o středopostí (tj. po čtvrté postní neděli), týden po sv. Janu (tj. po 24. červnu), po sv. Alžbětě (tj. po 19. listopadu), přičemž rada dopřála chudým k poslední uvedené lázni bečku piva.⁵⁴⁵ Zůstavitelé pak ve svých testamentech respektovali danou strukturu a začleňovali do ní své odkazy – např. na lázeň a bečku piva chudým od roku 1455 s platností na věčné časy o sv. Jiří a o sv. Havlu, tedy v termínech obvykle spojených s městskou sbírkou a splácením dluhů, vyplácením podílů, nájmu a výnosů z nemovitostí. Nebožtík tak byl připomínán a znovu vstupoval do společenství platících osob i s celou rodinou, protože zavázal budoucí, „... aby tak činili za duši Václava Kavří a manželky jeho jich dítek a jich předků...“⁵⁴⁶ Vedle toho také s platností na věčné časy byla topena lázeň o masopustě – tedy v době přecházející Popeleční středě. Od roku 1477 přibýlo topení lázní na tři další termíny, ustavené na památku zůstavitelovy duše, a to po Všech Svatých (tj. po 1. listopadu), dvě neděle před Velikonocemi (tj. o páté neděli po Popeleční středě) a týden před sv. Duchem (tj. před Letnicemi).⁵⁴⁷ Sukno putovalo k chudým a žákům na Vánoce, z praktických důvodů v době před vrcholem zimy. V úvahu přichází aluze na motiv obdarování Krista v Betlémě. Tak paní Alena odkazovala „*dva postavy sukna chudým a žákům*“. Sama byla vdova, osiřelá s malou dcerkou Barborkou, a snad proto soucítila s chudými dětmi.⁵⁴⁸ Plat ze vsi Kočí odkázal Havel Bezkostle za duši svou a svých předků na sukno chudým „*každý rok při Vánocích*“.⁵⁴⁹

⁵⁴² WÓLKIEWICZ, E.: *Formy dobročinnosti ve slezských městech*, s. 85.

⁵⁴³ LC 1, fol. 12 v.

⁵⁴⁴ HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 133

⁵⁴⁵ LC 1, fol. 11 r.

⁵⁴⁶ LC 1, testament Václava Kavří, fol. 70 r.

⁵⁴⁷ LC 1, fol. 179 v.

⁵⁴⁸ LC 1, testamenty Aleny, fol. 77 v.

⁵⁴⁹ LC 1, testament Havla Bezkostle, fol. 212 r.

Vidíme, že suché dny byly v charitativní oblasti velmi frekventované, korespondovaly se zvýšeným zájmem o sloužení mši za zemřelé už v předhusitské době, cechy v tomto období prováděly komemorační obřady na připomínku svých členů. Významné církevní svátky se neobešly bez přítomnosti chudých, protože se na nich měla podílet celá společnost. I chudí tedy v tyto dny mohli náležitě slavit a participovat na oslavách. Navíc, nahlíženo optikou eschatologie, se během svátků přínos milosrdenství ještě násobil.

U charitativních odkazů na lázeň a hostinu pro chudé bývala připojena instruktáž, že se tak má vždy činit s vědomím městské rady. Jednak to odpovídá situaci, kterou jsme poznali, a sice že městská rada převzala dohled a správu nad charitativní činností, jednak musel logicky existovat nějaký řád, podle kterého se dobročinnost měla řídit. Zůstavitelé spojovali své donace s velkými církevními svátky, ovšem přizpůsobovali se také rytmu a frekvenci, které ustanovila městská rada. V opačném případě by byly tyto aktivity během liturgického i hospodářského roku rozloženy nerovnoměrně. Charitativní aktivity se rovněž musely přizpůsobit činnosti řemeslníků a úzce souvisely i se zemědělskými výnosy. Bez koordinace obecních a soukromých charitativních aktivit by tak na jedné straně vznikaly dlouhé proluky mezi lázněmi a hostinami, na druhé straně by nadbytečná koncentrace dnů vymezených chudým působila kontraproduktivně – z výjimečné události dobrodiní by se stala všednost.

Pohřby a náhled na smrt

Pohřeb měl ve společnosti důležitou úlohu, byl důležitým mezníkem, jedním z přechodových rituálů, při němž nebožtík opouštěl svět živých a byl přijímán do světa mrtvých, symbolizovaných ve světském prostředí hřbitovem. Poskytoval příležitost k truchlení, celá série rituálů spjatých s pohřbem měla pozůstalým pomoci smířit se s odchodem člena rodiny a ulehčit jim v jejich bolesti.⁵⁵⁰ Z právního hlediska pohřeb uzavíral proces úkonů, které bylo třeba po smrti jedince vykonat. Jeho duše odešla, tělo bylo odevzdáno zemi. V této chvíli došlo ke zveřejnění závěť nebožtíka, se kterou dědice seznámily úřední osoby.⁵⁵¹

⁵⁵⁰ GENNEP, A. van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996, s. 136–154; – ARIÈS, P.: *Dějiny smrti I*, s. 61.

⁵⁵¹ Celý proces úkonů od úmrtí po pohřební hostinu uvádí podrobně OHLER, N.: *Umírání a smrt ve středověku*, zejm. s. 93–108.

Hřbitovy byly ve středověku využívány jako víceúčelový prostor, nevyhrazený pouze příbytkům mrtvých. Za tento poznatek vděčíme P. Arièsovi. Nejen ve francouzském prostředí se na hřbitovech běžně konaly jarmarky,⁵⁵² ale podobnému účely sloužily hřbitovy také u nás, např. v Plzni, kde se jarmarky konaly na rynku i na hřbitově.⁵⁵³

Především majetnější měšťané si své náhrobky nechávali zbudovat přímo v kostelích nebo podél kostelních zdí. Prestižní umístění hrobů odráželo jejich sociální a majetkový status. O to více překvapuje, že se v žádném z chrudimských testamentů nevyskytují instrukce ohledně místa a způsobu pochování těla. Zůstavitelé se rovněž nezaobírali záležitostmi financování – nevyhradili částky na pokrytí pohřebních nákladů. V obou kontraktních knihách lze nalézt pouhé dvě zmínky o pohřbech – při podělení statku Vojtěcha ševce poručníci jeho statku vydělili 1 kopu grošů míš. na pohřeb Vojtěchova sirotka, když by zemřel,⁵⁵⁴ druhá zmínka se pak nachází v již zmíněném poručnickém vkladu po smrti Purkrabka, který vypočítával „*od vypravení k hrobu po smrti Purkrabkově na ty všecky potřeby 70 grošů míš. a 6 grošů míš.*“⁵⁵⁵ V obou případech se jednalo o velmi malé sumy. Snad se zde plně projevil vliv kališnického prostředí, protože v Purkrabkově případě finanční situace nebožtíka rozhodně neomezovala možnosti vykonavatele závěti.

Na rozdíl od katolických měst, kde se pohřební průvody neobešly bez pompézního rázu, který zahrnoval zpěv, světla svící, nákladná pohřební roucha, projevy milosrdenství apod., horovaly kališnické autority proti nádheře pohřbů a proti ukládání zesnulých do honosných hrobek uvnitř kostelů. Traktát *De sepultura*, jehož autorství je přisuzováno Václavu Korandovi, hlásal, že mrtvému nejsou ku užitku ani nákladné náhrobky, obrazy (epitafy) a sochy, ani zdobná pohřební roucha a celý pohřební průvod. Naopak jsou projevem pýchy, která může nebožtíkově duši jen uškodit. Ochuzeni přitom byli také chudí, kterým by měla směřovat almužna. Náklady na pohřeb spolykaly velké sumy peněz, jež nebožtík mohl a měl raději věnovat ve prospěch chudým nebo na almužnu, což by jeho duši posloužilo lépe. Z pohřebních obřadů měli užitek především nenasytní kněží, kterým plynuly peníze a dary přímou cestou od pozůstalých, ale i nepřímo ze zádušních mší zakoupených na dobu určitou i na věčnost. Traktát také kritizoval sociální nerovnost při pohřbech bohatých a chudých, jelikož oběma skupinám by se mělo dostat stejné pozornosti a stejných služeb, včetně

⁵⁵² ARIÈS, P.: Dějiny smrti I, s. 84–94.

⁵⁵³ Příklady uvádí WINTER, Z.: *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v 15. a 16. století. Kulturně-historický obraz*. Praha 1901, s. 140; – MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích* 3, s. 184.

⁵⁵⁴ LC 1, fol. 279 v.

⁵⁵⁵ LC 1, nefol. list mezi fol. 226 r a 227 v.

přímluv. Nevynakládat tolik prostředků na pohřby, to je jasné sdělení plynoucí ze závěru traktátu, který se odvolává na J. Husa.⁵⁵⁶

J. Macek se domníval, že pouze k duším mířila veškerá pozornost, kdežto tělesná schránka byla bez zbytečné pozornosti ponechána svému osudu.⁵⁵⁷ Ovšem v Chrudimi se i v stoletích následujících setkáme jen se skoupými odkazy na výrobu náhrobku, či na náklady spojené s pohřbem.⁵⁵⁸ Vliv utrakvismu na podobu pohřbů se projevoval důrazem na bohoslužebný zpěv, jak dokládá existence literátského bratrstva. Při pohřbech tak zaznívaly latinské a s rostoucí frekvencí také české písně. Lze uvažovat, že právě „*páni literáti*“ sehrávali důležitou úlohu především během pohřebních liturgií, jejich modlitby mohly kališnických měšťanům nahrazovat zádušní mše.⁵⁵⁹

Chrudimští měšťané se řadili k umírněnému proudu utrakvismu, tudíž nelze předpokládat praktikování liturgie, včetně pohřební, podle návodu radikálního Korandova traktátu, čemuž nasvědčuje i poměrně honosná výbava hlavního kostela. Z chrudimských kostelů sice máme dochovány náhrobky a epitafy z doby kolem poloviny 16. století,⁵⁶⁰ lze však předpokládat podobnou praxi již pro dobu konce 15. století. Vlivní a bohatí měšťané si nechávali zhotovit umělecky hodnotnou památku na místo svého posledního odpočinku v prostorách kostela. P. Ariès spatřoval hlavní motiv touhy měšťanů po pohřbu v kostele v tom, že chtěli spočinout na místě co nejbližší hlavnímu oltáři.⁵⁶¹ Spojení prestižního místa se sociálním postavením ve městě totiž vytvářelo ceněnou hodnotu, převyšující hlásanou skromnost a uměřenost.

Míst, kde mohli měšťané spočinout, připadalo v úvahu několik. V předhusitské éře využívali okolní šlechticové možnosti uložení svých ostatků do kostela dominikánského kláštera. Z let 1460–1480 pochází svědecké výpovědi o násilné smrti heřmanoměsteckého vladky Ojříře z Mrdic. Mrtvolu zavražděného strýce pak vozil mladý dědic statků nejprve od jednoho kostela ke druhému, jež založil, a nechával za nebožtíka sloužit ořery. Rozloučení

⁵⁵⁶ TRUHLÁŘ, J. (ed.): *Manuálík M. Václava Korandy, t. ř. Rukopis bibliothéky Klementinské*. Praha 1888, č. 8, s. 96–98.

⁵⁵⁷ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích 3*, s. 184.

⁵⁵⁸ MALÝ, T.: „*Mentalita*“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana*, s. 29–31.

⁵⁵⁹ K tomu viz výše, srov. MACEK, J.: *Víra a zbožnost*, s. 156; – MIKULEC, J.: Barokní náboženská bratrstva v Čechách. In: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29.–30. dubna 2004), (edd.) T. Jiránek – J. Kubeš, Pardubice 2005, s. 31–32.

⁵⁶⁰ Jejich výčet a popis udávají RYBIČKA, A.: *O starožitnostech a umělcích*, s. 425–433; – CHYTIL K.: *Soupis památek*, s. 51–59, 62–63, 67, 86–89 a 93–100.

⁵⁶¹ ARIÈS, P.: *Dějiny smrti I*, s. 71.

s nebožtíkem proběhlo pouze se zádušními mšemi, bez pohřebního průvodu a následně bylo tělo zesnulého „*schováno v klášteře*“ v Chrudimi, kde v důstojné společnosti spočinulo navěky, namísto toho, aby byl vladyka pohřben bok po boku jemu nerovných a neurozených měšťanů, či dokonce vedle poddaných.⁵⁶²

V 15. století mohli měšťané z vnitřního města za místo svého odpočinku volit pouze okrsek u farního kostela Nanebevzetí P. Marie. Interiér kostela nabízel prostor pro spočinutí městských elit. Směrem od kostela na východ se nacházel hřbitov, jehož hranici určovala na východě hradba, ze severu a jihu pak byl vymezen ulicemi. Na tomto místě se kontinuálně pohřbívalo až do 16. století, kdy se většina pohřbů přesunula k nově vzniklému kostelu sv. Michala na Novém městě. Pohřbívalo se také u všech předměstských kostelů – u sv. Kateřiny, kde byl ke kostelu připojen i špitál. Lze předpokládat, že zde našlo spočinutí předměstské obyvatelstvo a především špitálníci, ovšem nikoli výlučně, neboť se jednalo také o farní kostel. Stavba kostela se nacházela v těsné blízkosti řeky, malé strouhy a hlavní cesty z vnitřního města pod Svrchní bránou s lávkou pro pěší, což limitovalo umístění hřbitova – nacházel se jistě ve větší vzdálenosti od řeky, která hrozila vylitím z břehů a zaplavením prostoru hřbitova, stejně tak frekventovaná cesta limitovala možnost expanze hřbitovního okrsku. S přesunem fary ke sv. Kateřině se snižovala frekvence využití služeb kostela sv. Kříže, nadále však sloužil jako hřbitovní kostel a ještě v ojedinělých zmínkách v testamentech z 18. století je dosvědčena pohřební činnost u tohoto kostela, byť jen okrajově. Místo spočinutí zde nacházeli méně významní jedinci.⁵⁶³ Okrsek mrtvých se rozkládal také kolem kostela sv. Jana před Dolní bránou u městských hradeb. Hřbitov byl poměrně jasně vymezen terénem – z jedné strany jej ohraničovala řeka, z druhé strany pak přiléhal k náhonu, hradbě a hlavní trase vedoucí na Pardubice. Soudě podle toho, že jánský kostelík obsluhovali kněží z horního kostela a nevyžadoval si přítomnost stálého duchovního, sloužil místní hřbitov spíše k pohřbívání chudých a finančně nezajištěných osob.⁵⁶⁴

⁵⁶² J. Macek uvedl jako datum smrti Ojře a jeho následné posmrtné cesty po kostelech rok 1460. Vzhledem k tomu, že chrudimský klášterní kostel zanikl již roku 1421 a také tomu, že v dalších pramenech je smrt Ojře vrocena do roku 1399, což lépe odpovídá náboženské situaci v kraji, je třeba tuto epizodní příhodu datovat do doby před husitskými válkami. MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích* 3, s. 182; – Arch Č 37/3, s. 1702–1704.

⁵⁶³ MALÝ, T.: *Chrudimští měšťané a jejich testamenty* (nepubl. dipl. práce). Brno 2003, s. 110.

⁵⁶⁴ SOkA Chrudim, Pozůstalost Vincence Floriana, kart. 3, č. 43, Kostel sv. Kříže (strojopis), s. 4–5; kart. 3, č. 43, Hlavní kostel děkanský (strojopis), s. 18; – FLORIAN, Č. – POUCHOBRADESKÝ, F.: *Kostel sv. Michala*, s. 5–16; k chrudimským hřbitovům stručně CHARVÁT, J.: *Stará Chrudim*, s. 75–82. Za laskavou pomoc ohledně lokalizace hřbitova u děkanského kostela Nanebevzetí P. Marie děkuji Mgr. Janu Musilovi.

Najít příčinu úplné absence pokynů pro pohřeb, umístění hrobu a vyčlenění částky na náklady není snadné. Chrudimské testamenty jsou velmi stručné a skoupé a s tímto stavem koresponduje důraz na dispoziční jádro právního aktu, tj. zůstavitelé se soustředili především na majetkovou stránku celého pořízení. Na vině tu může být fakt, že nepokládali za důležité se veřejně, prostřednictvím písaře městských knih, svěřovat s interními pohnutkami, které navíc písař nepovažoval za podstatné a směrodatné pro případný spor o majetek. Právě o něj šlo při vkladu do knih především. Když svědkové vysvědčovali poslední vůli nebožtíka, která jim byla sdělena ústně, hlavní smysl spočíval v podání písemné zprávy o podílech a dědicích. V zájmu nebožtíka pak utvrzovali také jeho přání, která měla pomoci ke spáse jeho duše. Jako naprosto nepodstatné a nadbytečné se v tu chvíli jeví informace týkající se pohřbu a hrobu. Toto vnímání mohlo být vlastní oběma stranám, které byly vkladu testamentu do městské knihy přítomny – juristický slovník a schematická struktura zápisu ovlivnily podobu testamentu, ze kterého vypadly nadbytečné formulace, včetně invokací, dlouhých areng a také pokynů pro řádný pohřeb. Lze si spíše představit, že ty vyjadřovali zůstavitelé v ústně formulovaných testamentech.

Testamenty mohou být kvalitním pramenem pro poznání religiozity zůstavitelů. Natolik jsme však poznali chrudimské testátory, že nás nepřekvapí chybějící niterné výpovědi, vnitřní pohnutky a přemítání o životě a smrti, se kterými se měšťané městské knize nesvěřovali. Vzácnou výjimkou je v tomto směru Mach Srch, jehož testament, přepsaný do městské knihy doslovně a bez úprav, dává tušit, že listinné závěti bývaly barvitější a sdílnější. Mach Srch odůvodňuje své pořízení následovně:

„Způsobil sem poručenství voleným svým ačkoli za své živnosti a rozumu požívaje zdravého a však bázní hnut jsa a boje se abych smrti brzce jsa zastižen v nemoc bych upadl a skrze to duch můj v úzkostech lkaje a buzen jsa pro bolest k tak zdravému rozumu nemohl by přijíti pro kterýž to příčinu poručenství své předkládám a za svého zdravého života ustavuji aby mi potom nepřekáželi v tom nebezpečná a nejistá smrt a bolest (...) abych věděl w tu hodinu když duše má s tělem bude se mleti děliti komu se co má z toho statku dostati...“⁵⁶⁵

V arenze závěti se stýká a překrývá několik motivů. Mach vyjadřuje obavu z náhlé smrti. Ta, která přicházela bez ohlášení, byla středověkým člověkem považována za špatnou smrt. Dále se tu objevuje nejistota a z ní plynoucí úzkost ohledně hodiny a dne smrti, neboť

⁵⁶⁵ LC 1, testament Macha Srcha, fol. 122 r.

člověk se nikdy nemůže cítit v bezpečí před jejími osidly, nástrahami a lstmi, jimiž usiluje o život člověka. Jedna z takových nástrah byla právě nemoc.⁵⁶⁶ Přesně podle dialektického schématu, tolik oblíbeného a užívaného ve středověku, je tu stavěn zdravý rozum do protikladu k nemoci, kdy jsou smysly zatíženy bolestí do té míry, až fyzické utrpení převáží nad rozumem. Fyzická bolest zasáhne ducha, který jejímu náporu podlehne, a zesláblý a umdlený se nemoci, bolesti a nářkům poddá.

Tělo a duše tvoří další dialektickou dvojici, která mezi sebou vede boj v hodině smrti. Tento motiv je znám ze středověkých skladeb sporů duše s tělem, v nichž se alegorické postavy přou o to, kdo z nich nese odpovědnost za hříchy, kterých se člověk v životě dopustil.⁵⁶⁷ Obvykle byl svár veden až po smrti, ovšem v Machově testamentu, stejně jako ve skladbě české provenience, datované někdy po roce 1320, se tělo a duše sváří v okamžiku těsně před smrtí.⁵⁶⁸ Tento motiv však byl v dobové literatuře velmi oblíbený a frekventovaný a stával se častým námětem kázání, proto můžeme jen stěží rekonstruovat, odkud Mach Srch čerpal inspiraci pro svou výpověď, a nelze tudíž jeho testament spojovat s konkrétním dílem. Pro přiblížení významu, který se skrýval za „*mletím*“ duše a těla, budeme s touto skladbou zacházet jako s příkladem.

Duše v ní lituje toho, že tělo odkládá pokání a lká nad svými hříchy, zatímco tělo se chlubí bohatstvím a schopností uniknout smrti. Bohatství uvádí tělo jako pojistku a zároveň řešení, díky němuž unikne smrti: „*Když mě utká nemoc s mdlobú,/ tehdy sě protýči s tebú./ Mé vše sbožie/ na kostely vložie,/ když ny spolu v hrob položie.*“ V této sloce, kde tělo nabízí za svou spásu zbožný legát kostelu, se objevuje ono „*mletí*“ duše a těla, zasažených nemocí a mdlobou. Duše tělu oponuje, že je zbytečné získaným majetkem uplácat smrt a snažit se ji obměkčit, a varuje, že tělo se celý život honilo za hmotnými statky, které si ale do hrobu vzít nemůže. Vytýká tělu, že se navíc ukazováním majetku chlubí svým bohatstvím, nad kterým v hodině smrti nařiká, a lituje, že jej opouští: „*I co sě, tělo, sbožím komoníš,/ tělo, pozdě*

⁵⁶⁶ Srov. OHLER, N.: *Umírání a smrt ve středověku*, s. 221–240.

⁵⁶⁷ K literatuře alespoň LE GOFF, J. – TRUONG, N.: *Tělo ve středověké kultuře*. Praha 2006. Základy vztahu duše a těla pro období středověku položil sv. Augustin, který tělo chápe jako původce hříchu, duše podle něj tělo oživuje a tvoří s ním nepřímou jednotu. Ovšem samotné stvoření duše předcházelo stvoření těla. Tento postoj však doznal proměny, například Tomáš Akvinský a po něm další již tělo rehabilitují a nepojímají jej jen v negativním světle a jako ostrý protiklad duše, ale přiznávají mu stejný počátek jako duši – tedy tělo i duše byly stvořeny při Stvoření světa během šesti dní a že duše a tělo mají stejný tvar. Corpus Thomisticum: Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae pars prima a quaestione XC ad quaestionem CII. Corpus Thomisticum [online]. 2011 [cit. 2014–04–20]. Dostupné z: <http://www.corpusthomicum.org/sth1090.html#32271>.

⁵⁶⁸ Spor Duše s Tělem. In: *Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu*, (ed.) B. Havránek – J. Hrabák, Praha 1957, s. 217–228.

zajiec honíš/ však tu býváš/ i to slýcháš,/ pro něž často srdcem znýváš.“ Majetek ani úplatky smrt nezastaví: „Kdyžto umře, kam se dějí?/ zda jich pohřiesti mějí?/ Nespomóže/ ni vymóže/ tebe ni mne z smrti sbožie.“⁵⁶⁹

Mach Srch se tak za plného zdraví, se zdravým rozumem, dobrou pamětí, s dobrým rozmyslem a s předstihem raději rozhodl vypořádat se se světským majetkem, aby jeho mysl (duše), až udeří hodina smrti, nebyla zatížena tímto břemenem a aby jeho pozornost směřovala jen ke správnému přechodu na onen svět.

Tímto malým exkurzem jsme se pokusili nahlédnout do mentality jedince a poznat pohled na smrt. Jedná se zde pouze o naznačení možností, neboť problematika mentalit a inspiračních zdrojů z dobové literatury je mnohem složitější.

* * *

Závěrem této kapitoly lze shrnout, že testamentsy mají co říci k náboženské situaci ve městě a religiozitě měšťanů. Soudě jen podle rozboru testamentů, nevyznívají Chrudimští jako zvláště horliví ve víře. Zádušní odkazy skutečně tvořily menšinu především ve srovnání s odkazy příbuzným, ovšem poznali jsme, že pod vlivem proměny náboženské praxe, utrakvistické orientace města a přistoupení k basilejským článkům a jejich praktikováním došlo k celé řadě posunů, mimo jiné také v obsahu záduší. Městská obec si upevnila postavení na církevním poli, kontrolovala kostelní majetek a získala podací právo ke kostelům. Zatímco dříve se běžně hromadil majetek u kostelů, nyní byli duchovní do značné míry závislí na vztazích s vedením města.

Ochota darovat zbožné legáty stoupala s vědomím blížícího se konce vlastního života, ovšem nijak rapidně. Nízký počet zbožných odkazů lze částečně vysvětlit kališnickou tradicí, částečně lze předpokládat, že spásu duše a památku zesnulé osoby zajišťovala rodina či hlavní dědic jako samozřejmý a nepsaný imperativ. Mimo testamentární zápisy také můžeme vysledovat množství zádušních zápisů na majetku, jejichž platnost nebyla vázána na smrt donátora, který nadaci sám zřídil a lépe ji kontroloval. Takový odkaz pak do testamentů včleněn nebyl.

Mezeru vzniklou po odmítnutí katolickou církví nadále nabízenými prostředky spásy vyplnila částečně nabídka městem podporovaných institucionalizovaných chudých

⁵⁶⁹ Ibid., s. 220.

ve špitálech, větší pozornost donátorů se však nadále soustředila na farní kostely. Pozornost zůstavitelů cílila na zajištění potřeb kostela, především vína k eucharistii, a základních životních a hygienických potřeb chudiny, které dohromady tvořily hlavní část záduší namísto zádušních mší. Zbožné a charitativní odkazy mezi měšťany zcela převládly, kdežto na tzv. obecní dobré směřovala pouze jediná nadace, konkrétně na most.⁵⁷⁰ V 2. polovině 15. století probíhala stavba druhého pásu opevnění města, která mimo jiné zahrnovala soustavu branských věží, z nichž jedna byla napojena na most.⁵⁷¹ Pouze v tomto místě se nový pás hradeb protínal s řekou. Snad tedy tento donát odkazuje na nový most před dolními branami.

Zajištění základních potřeb chudým odpovídajícím spektrem darů, tedy oblečením, stravou a hygienou, mělo své pevné místo v prokazovaném milosrdenství. To prošlo vlivem husitské revoluce proměnou, změnila se struktura zádušních odkazů, došlo k centralizaci charitativní péče. Městská rada sama organizovala charitativní akce, a proto musela mít povědomí o aktivitách vycházejících ze soukromých donací, neboť také byla zodpovědná za udržování pořádku a poklidného průběhu. Z ryze praktického hlediska bylo shromáždění většiny městských chudých na jednom místě rizikovým faktorem, neboť hrozily hádky, sváry a v krajních případech i fyzické insultace. Zůstavitelé se tak přizpůsobovali rytmu, který nastolila městská rada. Dny vyhrazené chudým vycházely ve většině případů z liturgického roku, byly však také ve shodě s ročním obdobím a sklizní sezónních plodin.

Milosrdenství vedle spásy duše sloužilo k udržení památky na zemřelého, důležitou roli sehrávalo ve vytváření obrazu dobrého člověka a obrazu dobré smrti. Honosnost darovaných předmětů, mezi nimiž dominují uměleckou i symbolickou hodnotou kalichy, ukazuje, že umírněnost a střídmost byla odsunuta stranou, když došlo na sebereprezentaci. Nutno však podotknout, že tyto případy se týkají pouze majetných osob. Méně majetní měšťané se soustředili spíše na podporu svých chudších nebo nezaopatřených příbuzných a přátel, které zasáhla nepřízeň osudu. Jim byla směřována pomoc jako prvním, až poté se pozornost zůstavitelů obracela na institucionalizované chudé a kostely. V tom lze spatřovat jednu z postupných proměn praxe milosrdenství v pohusitské době.

⁵⁷⁰ LC 1, fol.

⁵⁷¹ FROLÍK, J.: *Archeologický výzkum v Široké ulici*, s. 1–3.

ZÁVĚR

Závěr této studie spíše než ke shrnutí zjištěných poznatků otevírá prostor k jejich srovnání se stavem v českých královských městech obou náboženských táborů.

V Čechách se na počátku 16. století hlásilo k utrakvismu na třicet královských měst. Druhá polovina 15. století přála jejich hospodářskému rozmachu, měšťané jako stav začali výrazněji promlouvat do celozemských politických záležitostí, i když se jen pomalu prosazovali vedle silné šlechtické obce. V polipanské době sehrála Chrudim ve východočeském prostoru významnou úlohu. Díky své pozici regionálního centra, podobně jako Hradec Králové či Čáslav, které taktéž stály v čele kraje, zasáhla do politického i náboženského uspořádání země. Východočeská královská města spolu do značné míry sdílela politické i hospodářské směřování. Po skončení husitských válek probíhal v tomto prostoru boj o jednotu, jehož výsledkem byl východočeský landfrýd. Politická i náboženská konsolidace východu byla úspěšně realizována Hynkem Ptáčkem z Pirkštejna. Věnná i královská města uznala Jana Rokycanu správcem utrakvistické církve a přijala jeho utrakvistický program. Definitivně se tak přiklonila k umírněnému proudu kališnictví, který se i zásluhou východočeských krajů následně stal závazným pro celou zemi.⁵⁷²

Po dlouhé době bezvlády začal Jiří z Poděbrad opětovně budovat vztahy s královskými městy, nejprve jako správce a později jako český král. Přistupoval však k nim rozdílně, nikoli jako ke konstituovanému stavu měšťanů. Strategii jednání s městy volil v závislosti na tom, jak pevné bylo postavení krále v daných regionech, jak se tam dařilo prosazovat panovnickou moc. Jako prostředek politiky vůči městským radám volil privilegia. Politické a fiskální výsady uděloval těm městům, která mu byla oddaná. Značné pozornosti se těšila např. města ve středních Čechách, zejména Kutná Hora, která obdržela politická a fiskální privilegia a další výsady. Utrakvizace celého regionu, kde se soustředila největší část královského pozemkového majetku, z něj a ze středočeských královských měst učinila hospodářskou a mocenskou základnu krále Jiřího. Naproti tomu politická privilegia neuděloval městům, která ovládala opoziční klika. Politické výsady by nepřátelský tábor posílily, a proto jim král uděloval jen hospodářské výsady, nebo dokonce pouze confirmace stávajících práv. Král tedy nepodporoval jednotlivá města podle toho, jaké místo zaujímala v hierarchii královských

⁵⁷² ŠANDERA, M.: *Vývoj utrakvistické základny ve východních Čechách před nástupem Jiřího z Poděbrad do čela spojených landfrýdů (1440–1444)*. VLH 15-16, 2000, s. 28–33.

měst, ale hleděl především na své potřeby a zájmy. Chrudim si v tomto směru tedy nesla stejný handicap jako další východočeská města, ovšem patrně i tak byla s vývojem událostí spokojena.⁵⁷³ Kromě potvrzení starších privilegií získala jen výsadu zakoupit svobodné zboží k užitku farního kostela.

Rovněž pro vládu panovníků z jagellonské dynastie je charakteristický nízký počet obdržených privilegií, zato jejich obsah plně zapadá do strategie královských měst, která se soustředila především na rozvoj obchodu.⁵⁷⁴ Mezi privilegii vydanými Vladislavem II. dominují ta o vysazení nového trhu či upravující cla, která znamenala rychlý přísun kapitálu městské obci, ovšem také omezovala možnosti tržního hospodářství a zpomalovala ho. Výstavbou rybníků a ochranou mílového práva pivovarů se chrudimští konšelé alespoň částečně snažili rozšířit oblast městské ekonomiky a vyslat potřebný impulz, aby ji rozhýbali. Privilegia panovníků přesto městu pomohla překonat poválečnou krizi.

Chrudim se počtem obyvatel řadila mezi malá královská města, střediska místních trhů, která vytvořila přirozená centra pro okolní regiony. Pro venkovská královská města je charakteristické spojení řemeslné výroby s převážně lokálně soustředěným obchodem, nízká úroveň obchodu a pevné vazby k zemědělské výrobě. Výrazný řemeslnicko-zemědělský ráz města s dominancí potravinářských a oděvních řemesel a malý výskyt přímé obchodní činnosti, která by přesáhla hranice regionu, podobně jako v Mělníku a Lounech,⁵⁷⁵ charakterizují hospodářské poměry v Chrudimi. Sociální strukturou měla Chrudim blízko také k poddanskému městu Litomyšli, kde mezi řemeslníky převažovali bohatí soukeníci, kteří jako jedni z mála se svým zbožím objížděli i širší region.⁵⁷⁶ Právě v hospodářské a kulturní oblasti k sobě měla malá královská a vyspělá poddanská města nejblíže.

Chrudimská radnice se v 2. polovině 15. století soustředila na zisk venkovských dvorů a vesnic, které s městem provazovala poddanskými vazbami. Bez ohledu na velikost Chrudimi a její zemědělský ráz tedy konšelé rozšiřovali hospodářskou základnu města a snažili se nashromáždit pozemkový majetek a získat vrchnostenskou správu nad závislým venkovským zázemím, byť v menším měřítku než v případě středně velkých a velkých královských měst. V okolí Chrudimi se tak vytvořil okruh šosovních a městských vsí. To vedlo ke vzniku silných vazeb mezi městským a venkovským prostorem, kterými proudily

⁵⁷³ RAK, P.: *Česká venkovská královská města v politice Jiřího z Poděbrad*, s. 11–32.

⁵⁷⁴ MACEK, J.: *Jagellonský věk v českých zemích 3*, s. 34–37.

⁵⁷⁵ TÝŽ: *Třídní struktura Loun v r. 1460*. ČSPS 58, 1950, s. 157–170, 220–229.

⁵⁷⁶ HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle*, s. 4–31.

nejen finanční prostředky a naturálie (směrem do města), ale také městské právo, zvyklosti a inovace, např. v podobě písemného záznamu právních aktů (směrem z města). V daleko větší míře vidíme provázanost vnitřního města s předměstími. Mezi nimi a vlastním městem sice existovaly právní přehrady, zejména v okruhu hospodářských práv a ochrany výlučného postavení měšťanů v pivovarnické a sladovnické oblasti, ale jinak byl obyvatelům předměstí ponechán stejný přístup k městským knihám jako plnoprávným měšťanům.

Převaha řemeslného obyvatelstva se projevila na složení městských rad, které měly polocechovní charakter.⁵⁷⁷ Počet cechům vyhrazených míst ve vedení města sice kolísal, ovšem lze hovořit o celkové rovnováze mezi řemeslníky a držiteli půdy. Skupina majetných osob se sice v českých městech netransformovala v patriciát (a to patrně ani v Praze, ani v Kutné Hoře), to však neznamená, že se nevytvořil do značné míry ohrazený okruh měšťanských rodin, jejichž členové se střídali ve vedení města.⁵⁷⁸ Radní vrstva s minimem míst pro nové tváře si rozdělila vládu mezi sebou. Husitské války tuto praxi zásadním způsobem neproměnily. V úvodu studie byla vznesena otázka ohledně projevů sekularizace a laicizace církve v městském prostředí. Zdá se, že husitské války celý proces urychlily. Téměř v jednom okamžiku, když padla obrana města a městské brány se otevřely nejen revolučnímu vojsku, ale také náboženským změnám a novým myšlenkám, chopila se nově zvolená městská rada příležitosti a využila nastalých poměrů. Nová městská rada se patrně neskládala z neznámých tváří, i když složení městských rad z předhusitského a husitského období se zachovalo jen torzovitě. Přístup k vládě byl upřen jen těm, kteří s novými poměry nesouhlasili. Nejbohatší vrstva se zmenšila minimálně o jednu rodinu – téměř všichni Klektajové z města odešli. O jejich majetky se podělili ti, kteří zůstali a přizpůsobili se. K mocenským a sociálním převratům však nedošlo, místa v radě si mezi sebou nadále dělily rodiny bohatých řemeslníků a obchodníků, které se však zřejmě přeci jen otevřely novým rodinám z válkami posílených řemesel. Nároky řemeslníků na podíl ve vedení města byly tímto způsobem zřejmě uspokojeny.

Radní vrstvu obvykle pojily silné vazby k farnímu kostelu. Takový stav panoval v Lübecku a také v posledních vůlích hamburských měšťanů byl farní kostel preferovaným recipientem zbožných odkazů s tím, že nadpoloviční většina odkazů směřovala na zádušní mši

⁵⁷⁷ Panoval tak obdobný stav jako v 15. století v Brně, srov. MEZNÍK, J.: *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, s. 294–318.

⁵⁷⁸ ČECHURA, J.: *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst*, s. 41–44, kde nalezneme srovnání Loun, Znojma, Českých Budějovic a Stříbra.

a modlitby.⁵⁷⁹ Farní kostel totiž nabízel několik možností, jak uspokojit donátorovu touhu po spáse. Od obecně formulované památky na duši, přes zřízení oltářních nadací, zakoupení zádušních mší, umístění náhrobku až po samotný pohřeb. Chrudimské donátory, zajišťující svými testamenty zbožné a charitativní odkazy, tvořila především radní vrstva a zůstavitelé, jejichž majetek pocházel z neřemeslné činnosti. Významné zastoupení vedle nich měly vdovy, u nichž se však nepodařilo zjistit více o jejich sociálním postavení. Odkazy na chudé činili téměř výhradně příslušníci radních rodin nebo majetní měšťané. Preference horního kostela se neukázala být určující, neexistovalo výlučné spojení radní vrstvy s hlavním městským kostelem. Zato v případě kostela sv. Kateřiny můžeme uvažovat o podpoře spíše ze strany předměstských obyvatel se skromnějším majetkem. Ovšem před schematickým spojením horního kostela s majetnější vrstvou a dolního kostela s předměstskými donátory nás varuje příklad Kolína nad Rýnem. Tamní zůstavitelé nebrali ohled na to, k jaké farnosti příslušeli a k níž měli směřovat své almužny a další formy milosrdenství, ale jejich cílem bylo jednoduše podpořit chudé a instituce, které pomoc chudým a potřebným poskytovaly.⁵⁸⁰

Péči o chudé ve špitálech převzaly v kališnických městech z kompetence církve městské rady, dokonce se zasadily o vznik nových charitativních institucí. Oproti německému prostředí, kde se fundace špitálů městskou radou objevily již ve 13. století (v Lübecku, Brémách či Hannoveru) – a v předreformačním období mají rovněž počátek snahy městských rad podílet se částečně na kontrole kostelů, k nimž obec neměla patronátní práva,⁵⁸¹ k tomu v českém prostředí došlo se značným zpožděním. Městem určení úředníci měli dohlížet na správné využití peněz, které pocházely z fundací měšťanů.⁵⁸² Ovšem péče o špitály byla vlastní i městským radám katolických – královských i poddanských – měst. V zájmu pánů těchto institucí bylo pečovat o rozšíření špitálního majetku, své úsilí soustředili zvláště na motivaci měšťanů k tomu, aby učinili zbožné odkazy v jejich prospěch. Již v předhusitských královských městech se setkáme s výhradou, že ve městě zřízený špitál má být svěřován do rukou světské osoby, protože s hospodařením duchovních správců měly rady špatné zkušenosti.⁵⁸³ Při studiu donací plzeňských měšťanů si J. Klassen povšiml, že i v tomto městě, považovaném za nezločného odpůrce utrakvismu, se objevují latentní

⁵⁷⁹ NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck*, s. 397 a 403.

⁵⁸⁰ *Ibid.*, s. 398.

⁵⁸¹ JÍŠOVÁ, K.: *Testamenty novoměstských měšťanů*, s. 144.

⁵⁸² KŮRKA, P. B.: Přístup městského stavu k farní správě v předreformačním a reformačním Německu ve srovnání s utrakvistickou laickou samosprávou. In: *Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové*, (ed.) P. B. Kůrka – J. Pánek – M. Polívka, Praha 2008, s. 315.

⁵⁸³ ROUČKA, B.: *Špitály, jejich majetek, správa a postavení*, s. 77–78.

ohlasy husitské revoluce ve vyslovení nedůvěry v duchovenstvo. Raději než jemu svěřovali zůstavitelé plnění zbožných a charitativních legátů do laických rukou, což odráželo také stav, v jakém se katolické duchovenstvo nacházelo v pohusitské době.⁵⁸⁴ Tehdy se však v nejistotě ocitli stejně katoličtí i kališničtí kněží. První byli zbavováni svých kostelů a far, které pro sebe zabrala kališnická strana, čímž přišli i o značnou část příjmů, druhí pak doplatili na sekularizaci církevního majetku. Neustálý nedostatek utrakvistických kněží, na kterém se podílely i absence vlastní teologické fakulty a finanční náročnost svěcení v cizině, se promítal na snaze městské obce zajistit si vlastního kněze. Ovšem s jeho působením vznikaly městu další náklady, zejména vydání na plat. Do značné míry se duchovní stali závislí na příjmech od městské obce a na legátech od soukromých osob, které ovšem v Chrudimi přímo směřovaly ke kněžím spíše zřídka. Namísto soukromých oltářních fundací, jimž v rozšíření v témže rozsahu jako v předhusitské době bránil právě nedostatek kněží, se spoluúčast měšťanů na podpoře církve častěji projevovala určením věčných platů (zejména na Krev Boží), nebo ve formě jednorázových darů (především liturgických nádob a náčiní). Obecně formulované odkazy na záduší, které ve svých rukou koncentrovala městská rada a dále je přerozdělovala, našly oklikou a zprostředkovaně své recipienty i mezi duchovními. Farář už nebyl tím, kdo přijímal záduší a rozděloval ho podle potřeby, tuto funkci přejal plně do svých rukou městský úředník. Je možné, že poručníci, jimž testátoři svěřovali starost o záduší, měli na starost právě správu záduší. V tom spatřujeme projevy laicizace církevního prostoru.

Ovšem ani městskou radou zajišťovaný systém milosrdenství nepohnul movitější chrudimské měšťany k širší pomoci chudým. Namísto toho přetrvávaly staré zvyklosti a podpory se dočkaly spíše farní kostely. Srovnáním s katolickou Plzní lze poukázat na překvapivé shody. Zbožné odkazy tvořily pevnou součást plzeňských testamentů po celé 15. století a nic na tom nezměnily ani probíhající husitské války. Nejoblíbenějšími institucemi byly farní kostel a kláštery žebravých řádů, až s odstupem následovaly městský špitál a pomoc chudým mimo instituce. Hlavním účelem zbožného legátu bylo financování zádušní mše. Vzájemný nepoměr mezi tímto typem odkazů a donacemi na chudé ilustruje plzeňský testament, jímž zůstavitel objednal padesát zádušních mší a pouhé dvě lázně pro chudé.⁵⁸⁵ Ukázalo se však, že v kališnické Chrudimi nedošlo k navýšení objemu odkazů na charitativní účely. Tuto možnost tedy měšťané nevyužívali jako náhradu za zádušní mše a odkazy již

⁵⁸⁴ KLASSEN, J.: *Gifts for the Soul and the Social Charity*, s. 70–74.

⁵⁸⁵ KARLOVÁ, Š.: *Obraz středověké zbožnosti v plzeňských testamentech pozdního středověku*. In: *Scamna super Misam. 2. Sborník prací studentů a absolventů katedry historie FPE ZČU*, (ed.) J. Stočes – E. Mušková, Plzeň 2010 s. 11–27.

neexistujícímu klášteru, jak bychom mohli očekávat. Větší část zádušních odkazů nadále směřovala k farním kostelům, změnil se pouze objekt donace. Navíc, jak vyplynulo z testamentů měšťanů Nového Města pražského, Stříbra a Rokycan, nečinila existence kláštera ve městě hlásícího se k utrakvismu větší potíže. Ve jmenovaných městech dokonce zůstavitelé pamatovali zbožnými nadacemi jak na kláštery, tak na utrakvistické farní kostely, výjimkou pak nebyly odkazy oběma institucím najednou.⁵⁸⁶

Dominikánský klášter v Chrudimi, na rozdíl od několika pražských klášterů, nikdy nebyl obnoven. Zřejmě tomu nepřály jak ryze utrakvistické prostředí, tak laická kostelní správa. Z kláštera městu neplynul zisk. Zbořením trosek navíc vznikl prostor k zástavbě. Městské správě už v předhusitském období podléhaly oba špitály, soudě podle příkladů jiných měst dosazovala městská rada svého úředníka také k městským kostelům a zásahy husitských vojsk jen špitálům a farním kostelům odstranily konkurenci. Zbožné odkazy měly napříště směřovat pouze k institucím spravovaným a dozorovaným městskými úředníky. Do značné míry se toho podařilo dosáhnout, neboť příjemce legátů téměř vždy tvořily chrudimské instituce. Jen v jediném případě zůstavitel pamatoval i na kostel v městské vsi, kde vlastnil dvůr a polnosti. Na rozdíl od Plzně, pražských měst či Kostnice,⁵⁸⁷ kde měšťané odkazovali církevním institucím i ve vzdálenějším okolí, se tedy Chrudimští výběrem omezili pouze na místní instituce.

Nazíráno pohledem příjemců charitativních odkazů, po husitských válkách velké změny nenastaly. Centralizací agendy rozdělování almužen a organizace chudých ve špitálech v kompetenci městské rady snad došlo ke zjednodušení přístupu k almužnám a zpřehlednění situace. Ovšem přesuny pravomocí se udály na nejvyšší úrovni a chudých se bezprostředně nedotýkaly. Svou úlohu si ponechali i faráři, kteří coby správci církevních okrsků denně přicházeli do kontaktu s věřícími a měli zřejmě nejlepší znalost situace kolem chudých i žebráků. Nezáleželo, jakým způsobem byla placena zádušní lázeň. Pro ty, kteří ji využili, měla stejný dopad.

Po stránce náboženské setrvala Chrudim od přijetí utrakvismu v táboře zastánců jeho umírněné formy. Ve východočeském prostoru působila spíše jako výjimka, na vlastní

⁵⁸⁶ PÁTKOVÁ, H.: Církev a konfese v pohusitských Čechách. Dvojvěří ve třech západočeských městech. In: *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku* (=AUC Phil. et Hist. 2/1999, z pomocných věd historických XV), Praha 2003, s. 241–242.

⁵⁸⁷ BAUR, P.: *Testament und Bürgerschaft*, s. 161 a 197, který uvádí mapy s místy mimo Kostnici, kam směřovaly soukromé fundace měšťanů.

půdě totiž zůstala ušetřena otevřených náboženských rozporů s Jednotou bratrskou. Náležela však do tábora jejích odpůrců. Zřejmě to byla horlivost a silná osobnost faráře Prokopa, které udaly směr negativního postoje vůči této náboženské sektě. Rovněž pro vše katolické nezbylo ve městě místo, ovšem mnoho z katolických zvyků a praktik zůstalo zachováno.

Z přehledu inventárních položek na seznamech klenotů hlavního kostela, obsahem velmi podobných inventářům novoměstských kostelů,⁵⁸⁸ které udávají nemalý počet reprezentativních liturgických oděvů, předmětů potřebných pro výkon bohoslužby a kostelních cenností, lze usuzovat, že se utrakvistická bohoslužba v té podobě, jak se odehrávala v Chrudimi, příliš nevzdalovala římskému ritu katolické církve. Utrakvisty spojovala s katolíky zvýšená úcta k Božímu Tělu, proto pozornost směřovala k monstrancím, které byly v obou táborech zhotovovány z drahých kovů za nemalé prostředky. Zvýšená úcta k eucharistii se promítla do interiéru kališnických kostelů, pro které byly zhotovovány umělecky hodnotné schrány na Tělo Páně, monstrance a další předměty spojené s eucharistií.⁵⁸⁹ V utrakvistickém prostředí hrály důležitou roli především kalichy, které v sobě spojovaly reprezentační a identifikační funkci. Ovšem laické přijímání podobojí jako jediné odlišovalo bohoslužbu konanou v chrudimských kostelech od katolického obřadu. Celkově se nádoby k uchovávání, přijímání, přenášení, vystavování eucharistie často ocitaly mezi položkami *ad pias causas*. Měšťané tak nevykazovali přehnanou citlivost a obezřetnost vůči možnému bohatnutí kněží a kostelů. Přitakání husitským myšlenkám o chudé církvi patrně sehrálo roli v době válek, ale v poválečné době se věci pomalu vracely k zavedeným pořádkům. Pro měšťany byla umírněna forma utrakvismu přijatelná právě proto, že nepředstavovala kardinální změnu. Proměnily se prostředky spásy, nikoli účel samotný.

V kulturní sféře nepodávala Chrudim tak významné podněty jako bohatší a vlivnější královská města, ovšem můžeme ji označit za důležité kulturní a umělecké regionální centrum. Ekonomický rozkvět města se projevil i v kulturní sféře, která nabízela příležitost demonstrovat konfesijní příslušnost měšťanů. Speciálním symbolem se stal kalich – nejen jako reálný předmět, ale především jako symbol. Umělecké ztvárnění kalicha na různých

⁵⁸⁸ JÍŠOVÁ, K.: *Testamenty novoměstských měšťanů*, s. 51–68.

⁵⁸⁹ U chrudimského kostela se nacházelo několik předmětů spojených s eucharistií – od monstrancí, přes pušky, až po kalichy, viz příloha I. Seznam uměleckých předmětů dochovaných v Čechách i v zahraničí uvádí MUDRA, A.: *Ecce panis angelorum*, s. 239–249.

budovách, na pečetích i kamnových kachlích⁵⁹⁰ se stalo běžnou součástí veřejného i soukromého prostoru. Na konci 15. století byla dokončena obecní zakázka na výrobu dvou oltářů s utrakvistickou tematikou určených pro chrudimské kostely sv. Kateřiny a sv. Kříže.⁵⁹¹ Dnes jsou oba považovány za součást významného hradecko-chrudimského uměleckého okruhu, zvláště reprezentovaného skupinou malířů označovaných souhrnně jako tzv. Mistr královéhradeckého oltáře.⁵⁹² Na počátku 16. století se kostel sv. Kateřiny dočkal rozsáhlé přestavby a nový oltář tak našel své místo právě zde. Výstavba nové či přestavba stávající budovy kostela přitom byla zejména v 2. polovině 15. století projevem vzrůstajícího sebevědomí měšťanstva. V prostředí královských měst utrakvistických Čech sice došlo k radikální proměně v názoru na úlohu církevních institucí ve městě, ovšem nejednalo se o výhradní fenomén kališnických měst. Městský stav se emancipoval a začal pronikat do církevní sféry vlastní zakladatelskou aktivitou i ovládnutím patronátních práv bez ohledu na konfesijní příslušnost městské obce, což byl jeden z odkazů husitské revoluce. V Olomouci se prokázala souvislost mezi nárůstem zbožných odkazů v testamentech a výstavbou nového kostela, která zrcadlila rostoucí bohatství a hospodářskou prosperitu města, stejně jako ambice olomouckých měšťanů.⁵⁹³

Neustále se vracíme tak k husitským válkám jako k významnému mezníku, jenž pro všechny oblasti života, zejména však pro náboženskou, znamenal kardinální změnu. Zdá se však, že změna v katolických i kališnických městech nastala spíše v tom, že rozvíjejícímu se městskému stavu ustoupily z cesty bariéry a díky oslabení církve se otevřel prostor k jeho emancipaci. K tomu všemu přispěly husitské války tím, že z nich měšťané vyšli posílení a jejich hlas, volající po účasti na politické správě, nebylo možné přeslechnout.

⁵⁹⁰ Z přelomu 15. a 16. století se podařilo nalézt torza i celé kachle s motivy kněze s kalichem, katalogový soupis včetně rozboru kachlí uvádí FROLÍK, J.: *Kachle Chrudimska* (=Sbírky regionálního muzea v Chrudimi 5/II. Historická řada). Chrudim 2003, zejm. s. 48–49.

⁵⁹¹ Oltář Zmrtvýchvstání Krista uložený ve sbírkách Regionálního muzea v Chrudimi, inv. č. U 44a, U 44b, U 45a, b, U 46.

⁵⁹² HORNÍČKOVÁ, K.: Město jako komunikační prostor. Utrakvismus, obrazy a reprezentace. In: *Umění české reformace (1380-1620)*, (edd.) M. Bartlová – K. Horníčková – M. Šroněk, Praha 2010, s. 175–184.

⁵⁹³ VESELÝ, M.: *Zbožné odkazy olomouckých měšťanů ve světle Památné knihy olomoucké*. VVM 2012, č. 1, s. 23–24.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ARCH Č	Archiv český
AUC	Acta Universitatis Carolinae
AUP	Acta Universitatis Purkynianae
BMD	Brno v minulosti a dnes
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae
CIM	Codex iuris municipalis regni Bohemiae
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis českého Musea
ČMKČ	Časopis Musea království Českého
ČMM	Časopis Matice moravské
ČNM	Časopis Národního muzea
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitností
DP	Documenta Pragensia
CHK	Chrudimský kraj
ChVL	Chrudimské vlastivědné listy
ChVS	Chrudimský vlastivědný sborník
JSH	Jihočeský sborník historický
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MHB	Monumenta historiae Bohemica
MZA	Moravský zemský archiv
OH	Opera historica
PAM	Památky archeologické a místopisné
PSH	Pražský sborník historický
RBM	Regesta diplomatica nec noc epistolaria Bohemiae et Moraviae
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
SMB	Studia mediaevalia Bohemica
SPFFBU	Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity
TA	Táborská archiv
VKČSN	Věstník Královské české společnosti nauk
VLH	Východočeské listy historické
VVM	Vlastivědný věstník moravský

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny nevydané:

SOkA Chrudim:

Archiv města Chrudimí,

- inv. č. 209, Práva městská (psaná česky).
- inv. č. 333, Pamětní kniha rudá (1628–1735).
- inv. č. 360, Liber contractuum ab anno 1439.
- inv. č. 362, Liber contractuum ab anno 1483.
- inv. č. 384, Liber sentenciarum.
- inv. č. 446, Rejstřík daní a vydání 1399–1402.
- kart. 1, inv. č. 5, Privilegium krále Vladislava II. z 13. února 1476.
- kart. 1, inv. č. 9, Privilegium Ferdinanda I. z 24. května 1543.
- kart. 3, inv. č. 23, Smlouva Viktorina z Kunčího s městem Chrudimí.
- kart. 3, inv. č. 24, Prohlášení Viktorina z Kunčího o urovnání sporů s městem Chrudimí.
- kart. 3, inv. č. 76, Listina Jana Hlinského z Morašic.

Pozůstalost A. Rybičky,

- inv. č. 18, Výpisky k českým dějinám.

Pozůstalost Vincence Floriana,

- inv. č. 16–19, Topografie Chrudimě.
- kart. 3, inv. č. 43, Hlavní kostel děkanský, kostel sv. Kříže a sv. Kateřiny (strojopis).
- kart. 3, inv. č. 50, Výpisky ze zpráv o chrudimských špitálech.
- kart. 3, inv. č. 82, Jak v Chrudimí na sklonku 15. století skládali obecní účty (strojopis).

- kart. 3, inv. č. 86, Výpisky Kterak se při obci města Chrudimě oučty skládaly (strojopis).
- kart. 3, inv. č. 99, Vývoj náboženských poměrů v Chrudimi (rukopis).
- kart. 4, inv. č. 73, J. Vacek: O původu a vývoji chrudimských předměstí.

Regionální muzeum Chrudim:

- inv. č. U 44a, U 44b, U 45a, b, U 46, Oltář Zmrtvýchvstání Krista.

NPÚ Křivoklát:

Hradní knihovna Křivoklát,

- I d 13, Právní sborník Václava ze Semechova.

Knihovna Národního Muzea v Praze,

- sign. IV B 10, Kutnohorský právní sborník Víta Tasovského z Lipotic z r. 1468.

Prameny vydané:

Akty Jednoty Bratrské I. (=Prameny dějiny moravských 3), ed. J. Bidlo, Brno 1915.

Anecdotorum, S. R. I. historiam ac ius publicum illustrantium collectio, ed. A. F. Glafey, Dresdae et Lipsiae 1734.

Archiv český I, ed. F. Palacký, Praha 1840.

Archiv český IV, ed. F. Palacký, Praha 1846.

Archiv český VI, ed. F. Palacký, Praha 1872.

Archiv český XXXV (=Druhá kniha provolacích desk dvorských), ed. G. Friedrich, Praha 1935.

Archiv český XXXVI (= Kniha provolací III. desk dvorských z let 1411–1448), ed. G. Friedrich, Praha 1941.

Archiv český XXXVII/VIII (= Kniha svolací IV. desk dvorských z let 1453–1480), ed. G. Friedrich, Praha 1944.

Benedetto Cotrugli, *Della mercatura et del mercante perfetto, libri quattro*. Brescia 1512.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. V/2 1267–1283, edd. J. Šebánek – S. Dušková, Praha 1981.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae. I. Privilegia civitatum Pragensium, ed. J. Čelakovský, Praha 1886.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae. II. Privilegia regalium civitatum provincialium 1225–1419, ed. J. Čelakovský, Praha 1895.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae. III. Privilegia regalium civitatum provincialium 1420–1526, ed. J. Čelakovský, Praha 1948.

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, edd. B. Bretholz – W. Weinberger, MGH SRG NS II, Berlin.

Das alte magdeburgische und hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte, ed. E. T. Gaupp, Breslau 1826.

Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte. Ein Prager Stadtrechtsbuch aus dem 15. Jahrhundert (=Prager Staatswissenschaftliche Untersuchungen 4), ed. R. Schráníl, München 1916.

Dekrety Jednoty bratrské. MHB, ed. A. Gindely, Praha 1864.

Jihlavské právo, ed. F. Hoffmann, Havlíčkův Brod 1959.

Listář královského věnného města Chrudimi. Část prvá. Privilegia městská a listy králů českých, K. Lábler, Chrudim 1900.

Manuálník M. Václava Korandy, t. ř. Rukopis bibliotéky Klementinské, ed. J. Truhlář, Praha 1888.

Míšeňská právní kniha. Historický kontext, jazykový rozbor, edice, edd. V. Spáčil – L. Spáčilová, Olomouc 2010.

Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae pragensis. Tom. I. Liber decanorum Facultatis philosophicae Universitatis pragensis, pars II. Pragae 1832.

Peter Eschenloer's Geschichten der Stadt Breslau, Zweiter Band. Breslau 1828.

Práva řezníkům chrudimským od obce daná roku 1455, ed. A. Rybička, ČMKČ 1863, č. 2, s. 211–216.

Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice, ed. M. Flodr, Brno 1990.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. II. 1253–1310, ed. J. Emler, Praha 1882.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. IV. 1333–1346, ed. J. Emler, Praha 1892.

Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae I. Anno MDXLI igne consumptarum, ed. J. Emler, Praha 1870.

Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae II. Anno MDXLI igne consumptarum, ed. J. Emler, Praha 1872.

Staré letopisy české: z rukopisu Křižovnického (=Živá díla minulosti 24), ed. F. Šimek, Praha 1959.

Tak řečené právo norimberské v Čechách, ed. B. Mendl, Praha 1938.

Vavřince z Březové Kronika husitská, FRB V, ed. J. Emler, Praha 1893.

Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích), edd. P. Kreuz – I. Martinovský, Praha 2007.

Výbor z české literatury doby husitské, sv. I., edd. B. Havránek – J. Hrabák – J. Daňhelka, Praha 1963.

Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, edd. B. Havránek – J. Hrabák, Praha 1957.

Prameny v elektronické formě:

Corpus Thomisticum: *Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae pars prima a quaestione XC ad quaestionem CII*. Corpus Thomisticum [online]. 2011 [cit. 2014–04–20]. Dostupné z: <http://www.corpusthomisticum.org/sth1090.html#32271>.

LITERATURA:

ADAM, A.: *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*. Praha 1998.

ADÁMEK, K. V.: Chrudim antiqua. In: *Vlastivědný sborník východočeský I*, (ed.) K. V. Adámek, Chrudim, 1922, s. 40–57.

TÝŽ: *O chrudimském pivovarnictví I–III*. Posel východních Čech, sv. 1, 1878, s. 1–3.

TÝŽ: *O kněžstvu chrudimském III–IV*. Posel východních Čech, sv. 1, 1880, s. 1–2.

ARIÈS, P.: *Dějiny smrti I – II*. Praha 2000.

BAUR, P.: *Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz*. Sigmaringen 1989.

BOBKOVÁ, L.: *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IVa 1310–1402*. Praha–Litomyšl 2003.

BOROVSKÝ, T.: *Kutná Hora 1437–1461*. ČNM–řada historická 167, č. 1-2, 1998, s. 17–36.

TÝŽ: *Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období*. In: *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, (ed.) J. Jurok, Ostrava 2001, s. 87–101.

TÝŽ: „*Zu der Ere Gots und meiner Seele zu Selikeit*“. *Odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 1410–1530*. SPFFBU C 46, 1999, s. 79–96.

BURKE, P.: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.

BŮŽEK, V.: *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*. OH 1, České Budějovice 1991, s. 43–73.

CERMANOVÁ, P.: *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby*. Praha 2013.

ČECHURA, J.: *České Budějovice – příklad vytváření městského velkostatku v středověkých Čechách*. JSH 54, 1985, s. 161–172.

TÝŽ: *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*. ČNM – řada hist. 157, 1988, s. 32–51.

ČELAKOVSKÝ, J.: *O právech městských m. Brikiho z Licska a o poměru jich k starším sbírkám právním*. Právník 19, 1880, s. 721–837.

TÝŽ: *O právních rukopisech města Litoměřic*. ČČM 54, 1880, s. 542–557.

ČORNEJ, P.: *Pojem chudý a bohatý ve středověké češtině*. In: *Světla a stíny husitství (události, osobnosti, texty, tradice), výbor z úvah a studií*. Praha 2011, s. 245–252.

FEJTOVÁ, O. – JÍŠOVÁ, K.: *Měšťanské testamenty jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze*. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*, (edd.) K. Jíšová – E. Doleželová, Praha 2006, s. 15–27.

FLODR, M.: *Nápisy na středověkých zvonech*. SPFFBU C 20, 1973, s. 143–157.

FLORIAN, Č.: *O manželstvích a rozvodech v Chrudimi*. CHK 10, 1921, č. 17, s. 1–2 a č. 18, s. 1–2.

TÝŽ: *O zednicích a kamenících v Chrudimi do pol. XIX. stol.* Chrudim 1948.

TÝŽ: *Z dějin chrudimských lazebníků I–IV*. Chrudim 1940.

TÝŽ: *Z rozvoje školské Chrudimě*. CHK 13, č. 12, 1924, s. 5.

TÝŽ: *Zbroj a zbraň měšťanů Chrudimě*. CHK 3, 1914, č. 43, s. 2–3.

FLORIAN, Č. – POCHOBRADSKÝ, F.: *Kostel sv. Michala Archanděla v Chrudimi (zvl. otisk ČSPS 48, 1940, č. 2–4)*. Chrudim 1940.

FRANCEK, J.: *Úřad kostelníků v Jičíně a jejich kniha záduší z let 1431–1508*. SAP 31, č. 1, 1981, s. 75–104.

FROLÍK, J.: *Archeologický výzkum chrudimských hradeb v letech 1999 a 2000*. ChVL 10, č. 5, 2001, s. 5–6.

TÝŽ: *Archeologický výzkum na školním náměstí v Chrudimi v roce 2004*. ChVL 14, č. 2, 2005, s. 1–2.

TÝŽ: *Chrudim českých královen*. Chrudim 2002.

TÝŽ: *Kachle Chrudimska* (=Sbírký regionálního muzea v Chrudimi 5/II. Historická řada). Chrudim 2003.

FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Archeologický výzkum v Břetislavově ulici a na Žižkově náměstí v Chrudimi*. ChVL 1, č. 12, 1992, s. 3.

TÍŽ: *Archeologický výzkum v centru Chrudimi v letech 1982–1984*. ChVL 1, č. 2, 1992, s. 2–3.

TÍŽ: *Archeologický výzkum v Chrudimi – Filištínské ulici na staveništi nové budovy archivu*. ChVL 6, č. 2, 1997, s. 5–6.

TÍŽ: *Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života*. Chrudim 1998.

GENNEP, A. van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996.

GEREMEK, B.: *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha 2003.

GOLL, J.: *Chelčický a Jednota v XV. století*. Praha 1916.

TÝŽ: *Jednota bratrská v 15. století*. ČMKČ 58, 1884, s. 447–471.

TÝŽ: *Jednota bratrská v 15. století (pokračování)*. ČMKČ 59, 1885, s. 45–74.

GRAUS, F.: *Českých obchod se sukem ve 14. a počátkem 15. století*. Praha 1950.

TÝŽ: *Chudina městská v době předhusitské*. Praha 1949.

HAAS, A.: *Právní oblasti českých měst*. ČSPS 60, 1952, s. 15–24.

HÁSKOVÁ, J.: *Sociální struktura Litomyšle a peněžní hotovosti jejích obyvatel na přelomu 15. a 16. století*. SNM–řada A, 36/1, 1982, s. 1–44.

HEJNIC, J.: *Nápisy na českých zvonech ve 14.–16. století*. ČNM 129, 1960, s. 1–33.

HLAVÁČEK, I.: *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým (=AUC Philosophica et historica 11)*. Praha 1966.

HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002.

HLÁVKOVÁ-MRÁČKOVÁ, L.: *Kodex Speciálník a Evropa. Příspěvek ke studiu kulturního života v Čechách na konci 15. století*. In: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník*

příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, (edd.) E. Doležalová – R. Novotný – P. Soukup. Praha 2004, s. 125–131.

TÁŽ: *Řehtající koně, kdákající slepice, těžkopádní šrotýři... Každodenní život pozdně středověkého města očima a ušima hudebníků*. SMB 3, č. 2, 2011, s. 275–285.

HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích*. Praha 2005.

HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*. Studie o rukopisech 14, 1975, s. 27–67.

TÝŽ: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009.

HOFFMANNOVÁ, P.: Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny. In: *Města severozápadních Čech v raném novověku* (=AUP 55, SH IV), (ed.) M. Hrubá, Ústí nad Labem 2000, s. 107–122.

HORNÍČKOVÁ, K.: Město jako komunikační prostor. Utrakvismus, obrazy a reprezentace. In: *Umění české reformace (1380-1620)*, (edd.) M. Bartlová – K. Horníčková – M. Šroněk, Praha 2010, s. 175-184.

HRADILOVÁ, M.: *Soběslavské kšafy z let 1455–1523*. TA 4, 1992, s. 47–103.

HREJSA, F.: *Sborové Jednoty bratrské*. Praha 1935.

HRUBÁ, M.: Donátoři bratrstev v prostředí královských měst severozápadních Čech v raném novověku. In: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29.–30. dubna 2004), (edd.) T. Jiránek – J. Kubeš, Pardubice 2005, s. 141–148.

TÁŽ: Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů v 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, (edd.) E. Doležalová – K. Jíšová, Praha 2006, s.29–39.

TÁŽ: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem 2002, s. 17–29.

HRUBÝ, V.: *Inaugurační diplom krále Jana Lucemburského*. ČČH 16, 1910, s. 298–305.

CHALOUPECKÝ, V.: *Inaugurační diplomy krále Jana z r. 1310 a 1311*. ČČH 50, 1949, s. 69–102.

TÝŽ: *Zprávy ve Formuláři Jana z Dražic z r. 1301–1318*. ČSPS XV, 1907, č. 64, s. 106.

CHARVÁT, J.: *Stará Chrudim. Vlastivědné vyprávění o minulosti města*. Chrudim 1991.

CHYTIL, F.: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do XIX. století. XI. politický okres chrudimský*. Praha 1900.

IGGERS, D.: *Dějepisectví 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*. Praha 2002.

JARITZ, G.: *Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters*. Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 1984, s. 249–264.

TÝŽ: *Religiöse Stiftungen als Indikator der Entwicklung materieller Kultur im Mittelalter*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*, (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 13–35.

JÍŠOVÁ, K.: *Milosrdenství v českých středověkých městech*. DP Suppl. IV (=Milosrdenství ve středověkých městech), 2013, s. 19–38.

TÁŽ: *Spása duše a očistec u novoměstských měšťanů*. In: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných F. Šmahelovi*, (edd.) E. Doležalová – R. Novotný – P. Soukup, Praha 2004, s. 253–267.

TÁŽ: *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku* (disert. práce). Praha 2008.

KADLEC, K.: *Rodinný nedíl čili záducha v právu slovanském*. Praha 1898.

KALOUS, A.: *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král*. České Budějovice 2009.

KAPRAS, J.: *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*. Praha 1908.

TÝŽ: *Vrchní poručenství v českém právu* (=Knih. Sborníku věd právních a státních, A, VII). Praha 1904.

KARLOVÁ, Š.: *Obraz středověké zbožnosti v plzeňských testamentech pozdního středověku.*
In: *Scamna super Misam. 2. Sborník prací studentů a absolventů katedry historie FPE ZČU,*
(ed.) J. Stočes – E. Mušková, Plzeň 2010 s. 11–27.

KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení v českých zemích.* Praha 1998.

TÝŽ: *Právní život v husitské Kutné Hoře.* Praha 1958.

KILIÁN, J.: *Mělnické registrum kšaftovní z let 1491–1536 – dosud nevyužitý pramen.*
In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití,*
(edd.) K. Jíšová – E. Doležalová, Praha 2006, s. 231–241.

KLASSEN, J. M.: *Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia.*
In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter,* (ed.) G. Jaritz, Wien 1990,
s. 63–82.

KLAUS, A.: *O chrudimských pravovárečných měšťanech.* Chrudim 1907.

KLAUS, A. – FLORIAN, Č. – KUDRNA, K.: *Chrudimsko a Nasavrcko I–IV.* Chrudim 1906,
1909, 1912, 1926.

KNEFELKAMP, U.: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung in Spätmittelalter und Reformationszeit. Das Beispiel des Spitals.* In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12), (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 95–108.

KNOLL, V.: *Intestátní posloupnost v českém právu zemském a městském.* Časopis pro právní vědu a praxi 20, č. 3, 2012, s. 235–244.

KNOLL, V. – SCHELLE, K. – VOJÁČEK, L.: *České právní dějiny.* Plzeň 2004.

KOBETIČ, P. – PAVLÍK, T. – ŠULC, I.: *Chrudim: vlastivědná encyklopedie.* Chrudim 2005.

KOLLMANN, H.: *O kollektorech komory papežské v Čechách a censu vyšehradském do počátku století 15., jako výklad k listině kollektora M. Jana z Moravy z r. 1412.* Praha 1897.

KONRÁD, K.: *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od XV. století do zrušení literátských bratrstev I.* Praha 1893.

KOVÁTS, F.: *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a Pózsonyi harminczadkönyv alapján*. Budapest 1902.

KRÁL, P.: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.

KRZENCK, T.: *Böhmische Testamente aus der Hussitenzeit*. Bohemia 34, 1993, s. 7–28.

TÝŽ: *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jh. Das Beispiel der Prager Neustadt*. In: *Husitství – reformace – renesance*, (vyd.) M. Polívka – J. Pánek, Praha 1994, s. 627–648.

TÝŽ: *Methodische und methodologische Probleme bei der Erfassung und Auswertung spätmittelalterlicher Bürgertestamente unter besonderer Beachtung böhmischer Quellen*. MHB 9, 2003, s. 211–242.

TÝŽ: *Prager und Pilsener Frauentestamente der Hussitenzeit im Vergleich*. MHB 4, 1995, s. 265–278.

KÜHNEL, H.: *Sinn und Motivation mittelalterlicher Stiftungen*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12)*, (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s.5–12.

KÜNDEL, J.: *Kulturní a majetkové poměry Prostějova v XVI. století na základě poručenství*. Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané I, 1924, s. 28–52.

KURKA, J.: *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská. Místopis církevní do r. 1421*. Praha 1914.

KŮRKA, P. B.: *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvismu (=Práce Historického ústavu AV ČR, řada A, Monographia, sv. 30)*. Praha 2010.

TÝŽ: *Přístup městského stavu k farní správě v předreformačním a reformačním Německu ve srovnání s utrakvistickou laickou samosprávou*. In: *Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové*, (ed.) P. B. Kůrka – J. Pánek – M. Polívka, Praha 2008, s. 311–322.

KVAPÍKOVÁ, M. – VANĚK, L.: *Kutnohorští měšťtí písaři 15. a 16. století (písaři městských knih)*. Kutná Hora 1984.

LÁBLER, K.: *Písaři při obci Chrudimské od r. 1439 až do r. 1664*. ČMKČ 71, 1897, s.542–549.

LUKAČKA, J.: *Prejavy milosrdenství v středověkých městách na území dnešního Slovenska*. DP Suppl. IV, 2013, s. 49–60.

LÜSSNER, M.: *Kostel sv. Kříže v Chrudimi*. PAM VII, 1868, s. 495–506.

MACEK, J.: *Česká středověká šlechta*. Praha 1997.

TÝŽ: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). Díl I. Hospodářská základna a královská moc*. Praha 1992.

TÝŽ: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). Díl 3. Města*. Praha 1998.

TÝŽ: *Třídní struktura Loun v r. 1460*. ČSPS 58, 1950, s. 157–170, 220–229.

TÝŽ: *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001.

MALANÍKOVÁ, M.: *Brněnské ženy 1343–1477 ve světle berních pramenů*. BMD 18, 2005, s. 21–41.

TÁŽ: *Materiální kultura brněnských domácností 15. století v zrcadle testamentů*. BMD 25, 2012, s. 61–77.

TÁŽ: *Několik poznámek k ženským testamentům v pozdně středověkém Brně*. In: *Pozdně středověké testamety v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití*, (edd.) K. Jišová – E. Doležalová, Praha 2006, s. 139–144.

MALÝ, T.: *Co nabízejí (raně novověké) testamety? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*. ČMM 126, 2007, s. 251–266.

TÝŽ: *Chrudimští měšťané a jejich testamety* (nepubl. dipl. práce). Brno 2003.

TÝŽ.: *Kterak Starochrudimští na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi*. Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 13–36.

TÝŽ.: *„Mentalita“, zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku. Chrudimské kšafy ze 16.–18. století*. ChVS 7, 2003, s. 19–70.

TÝŽ: *Milosrdenství v pozdně středověké a raně novověké společnosti: tři poznámky*. DP Suppl. IV, 2013, s. 9–17.

TÝŽ: „...nechtěje tomu, aby jací soudové a nevole po mé smrti byly...“ ChVS 8, 2004, s. 55–100.

MAREK, J.: *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*. Praha 1965.

MENDL, B.: *Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku*. Praha 1926.

MEZNÍK, J.: *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. BMD 4, 1962, s. 309–311.

TÝŽ: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*. Praha 1965.

MIKULEC, J.: Barokní náboženská bratrstva v Čechách. In: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29.–30. dubna 2004), (edd.) T. Jiránek – J. Kubeš, Pardubice 2005, s. 19–35.

MUDRA, A.: *Ecce panis angelorum. Výtvarné umění pozdního středověku v kontextu eucharistické devoce v Kutné Hoře (kolem 1300–1620)*. České Budějovice 2012.

MUSIL, F.: Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004*, (ed.) J. Kilián, Mělník 2004, s. 1–15.

MUSIL, F. – FELCMAN, O. – ČECHURA, J.: *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku do roku 1526*. Praha 2009.

MYŚLIWSKI, G.: *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek). Centrum peryferie?* Wrocław 2009.

NEUDERTOVIÁ, M.: Domácnosti lounských měšťanů v předbělohorské době. Příspěvek ke studiu inventářů pozůstalostí. In: *Česká města v 16.–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích konané 14.–15. 11. 1990*, Praha 1991, s. 245–251.

TÁŽ: Inventář pozůstalosti jako pramen poznání všedního dne ženy v předbělohorské době. In: *Žena v dějinách Prahy* (=DP 13). Praha 1996, s. 153–16.

NODL, M.: Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In: *Pražské městské elity středověku a raného novověku: jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, (edd.) O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek, Praha 2004, s. 23–50.

TÝŽ: *Ekonomie milosrdenství v rané Jednotě bratrské*. DP Suppl. IV, s. 39–46.

TÝŽ: *Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419*. *Minulostí západočeského kraje* 25, 2000, s. 7–45.

TÝŽ: Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví. In: *Sociální svět středověkého města* (=Colloquia mediaevalia Pragensia V), (ed.) M. Nodl, Praha 2006, s. 3–96.

TÝŽ: Středověký testament jako abnormalita. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, (edd.) E. Doležalová – K. Jíšová, Praha 2006, s. 73–85.

NOODT, B.: *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts*. Lübeck 2000.

NOVOTNÝ, D.: *Pozemkové majetky chrudimských měšťanů v okolí města ve středověku*. *Chrudimské listy* 17, 2008, č. 4, s. 1–4.

NOVÝ, R.: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog* (=AUC Philosophica et historica 4). Praha 1963.

OHLER, N.: *Umírání a smrt ve středověku*. Praha 2002.

PÁTKOVÁ, H.: Bratrstva ve středověkých Čechách – probádané téma? In: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29.–30. dubna 2004), (edd.) T. Jiránek – J. Kubeš, Pardubice 2005, s. 11–18.

TÁŽ: Církev a konfese v pohusitských Čechách. Dvojvěří ve třech západočeských městech. In: *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku* (=AUC Phil. et Hist. 2/1999, z pomocných věd historických XV), Praha 2003, s. 241–242.

TÁŽ: „Psallendo seu cantando“. Poznámka k počátkům literátských bratrstev v Čechách. In: *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Dr. Zdeňky Hledíkové*, (ed.) I. Hlaváček – J. Hrdina – J. Kahuda – E. Doležalová. Praha 1998, s. 341–350.

PEŠEK, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*. PSH 15, 1982, s. 63–92.

TÝŽ: *Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života*. OH 1, České Budějovice 1991, s. 30–42.

Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie, formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústavem Akademie věd České republiky, (edd.) K. Jišová – E. Doležalová, Praha 2006.

PRAŽÁK, J.: *Rukopisy křivoklátské knihovny*. Praha 1969.

Pražské městské elity středověku a raného novověku: jejich proměny, zázemí a kulturní profil (=DP XXII), (edd.) O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek, Praha 2004.

RAK, P.: *Česká venkovská královská města v politice Jiřího z Poděbrad*. SH 32, 1985, s. 5–47.

TÝŽ: *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století*. SAP 48, 1998, s. 3–106.

RATAJOVÁ, J.: *Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*. PSH 30, 1998, s. 90–127.

ROUBIC, A.: *Hospodářské a sociální proměny v Chrudimi do konce XV. století* (nepubl. dipl. práce). Olomouc 1956.

TÝŽ: *K právnímu a správnímu vývoji města Chrudimě do r. 1547*. ČSPS 67, 1959, s. 14–20.

ROUČKA, B.: *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*. Právněhistorické studie 12, 1966, s. 41–90.

RŮŽIČKOVÁ, R.: *Nejvýznamnější sfragistické památky Státního okresního archivu v Chrudimi*. Chrudim 1997.

RYBIČKA, A.: *Kněží chrudimští v XV. až XVII. století, pomůcky k domácí historii církevní*. VKČSN, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 18 a 20, 1891, 1893, s. 287–298.

TÝŽ: *O erbovních a patricijských rodinách v 15. až 17. století v městě Chrudimi usedlých*. Zprávy Královské české společnosti nauk. Praha 1893.

TÝŽ: *O bývalých společnostech čili kůrech literátských*. PAM 10, roč. 4, 1877, s. 719–734.

TÝŽ: *O rodu M. Viktorina Kornelia ze Všehrd*. ČMKČ 1856, č. 3, s. 82–89.

TÝŽ: *O starožitnostech a umělcích Chrudimských*. ČČM 22, 1848, s. 415–435, 484–509, 592–611.

TÝŽ: *Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV. – XVII. usedlé*. PAM 10, roč. 1, 1874, s. 27–32 (dodatek viz PAM 10, roč. 4, 1877, s. 825–827).

TÝŽ: *Seznamy klenotů a úročních platů děkanského chrámu Páně v Chrudimi v druhé polovici XV. a na začátku XVI. století*. VKČSN 22, 1895, s. 1–8.

ŘEHÁK, J. J.: *Filip Villanuova, český biskup pod obojí 1504–1507*. Kutná Hora 1878.

SCHMID, W.: *Kunststiftungen im spätmittelalterlichen Köln*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12)*. Wien 1990, s. 157–185.

SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl první Chrudimsko*. Praha 1882.

SPÁČILOVÁ, L.: *Deutsche Testamente von Olmützer Bürgern. Entwicklung einer Textsorte in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1416–1566*. Wien 2000.

STEJSKALOVÁ, J.: *Kšaft jako pramen pro studium úrovně měšťanské domácnosti*. OH 1, České Budějovice 1991, s. 74–80.

SULITKOVÁ, L.: *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*. Praha 2004.

ŠANDERA, M.: *Vývoj utrakvistické základny ve východních Čechách před nástupem Jiřího z Poděbrad do čela spojených landfrýdů (1440–1444)*. VLH 15-16, 2000, s. 25–36.

ŠIMÁK, J. V.: *Příspěvky ke starému místopisu Čech II*. ČSPS 51–53, 1943–1945.

ŠMAHEL, F.: Das purgatorium sompniatum in der hussitischen Topographie den Jenseits. In: *Eschatologie und Hussitismus* (=Historica, Series Nova, Suppl. 1), (edd.) A. Patschovsky – F. Šmahel, Praha 1996, s. 115–138.

TÝŽ: *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha 2001, s. 99–140, 522–540.

ŠTAJNEROVÁ, M.: Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527–1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur. In: *Města severozápadních Čech v raném novověku* (=AUP 55, SH IV), (ed.) M. Hrubá, Ústí n. Labem 2000, s. 87–106.

ŠUSTA, J.: *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví* (=České dějiny. Díl II, část I). Praha 1935.

TEIGE, J.: *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I–II*. Praha 1910, 1916.

TLAPÁKOVÁ, V.: *Testamentární praxe ve Znojmě v 15. století*. Jižní Morava 41, 2005, s. 29–43.

TOMASCHEK, J. A.: *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine schöffensprüche (...)*. Innsbruck 1868.

TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy I–XII*. Praha 1871–1901.

TRUHLÁŘ, J.: *Paběrky z rukopisů klementinských I. Pozůstatky konsistoře utrakvistické 1470–1490*. Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 6, 1897, s. 302–305, 470–474.

VACEK, F.: *Chrudim do roku 1439. Snůška dat a výkladů k jejím dějinám*. Chrudim 1938.

VANĚČEK, V.: *Glossy k tzv. Statutům Konrádovým*. Sborník věd právních a státních 41, 1941, s. 105–159.

TÝŽ: Právní problematika českého nedílu jako středověkého bezpodílového spoluvlastnictví. In: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, (ed.) V. Vaneček, Praha 1976, s. 508–518.

VAVRA, E.: Pro remedio animae. Motivation oder leere Formel. Überlegungen zur Stiftung religiöser Kunstobjekte. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (=Veröffentlichungen des Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 12), (ed.) G. Jaritz, Wien 1990, s. 123–156.

VESELÝ, M.: *Zbožné odkazy olomouckých měšťanů ve světle Památné knihy olomoucké*. VVM 2012, č. 1, s. 18–24.

VOJTÍŠEK, V.: O nejstarších knihách českých, pražské a novobydžovské. In: *Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška*, (red.) Z. Fiala, Praha 1953, s. 341–366.

TÝŽ: *O studiu městských knih českých*. Praha 1916.

VOREL, P.: Královská věnná města v systému českých měst 16. století. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, (ed.) J. Kilián, Mělník 2004, s. 16–21.

TÝŽ: *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích (1300–2000)*. Praha 2000.

WINTER, Z.: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a 15. století*. Praha 1906.

TÝŽ: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I–II*. Praha 1890, 1892.

TÝŽ: *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v 15. a 16. století. Kulturně-historický obraz*. Praha 1901.

TÝŽ: *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha 1895.

WÓLKIEWICZ, E.: *Formy dobročinnosti ve slezských městech ve středověku*. DP Suppl. IV, 2013, s. 71–104.

ZILYNSKÁ, B.: *Svěcení kněžstva biskupem Filibertem v Praze v letech 1437–1439*. DP IX/2, 1991, s. 361–388.

TÁŽ: *Záduší*. In: *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Zdeňky Hledíkové*, (edd.) I. Hlaváček – J. Hrdina – J. Kahuda – E. Doležalová. Praha 1998, s. 535–548.

ZÍBRT, Č.: *Z her a zábav staročeských. Příspěvky ke kulturním dějinám českých I*. Velké Meziříčí 1889.

PŘÍLOHY

- I/ Seznam klenotů kostela Nanebevzetí P. Marie
- II/ Seznam městských rad 1439–1503
- III/ Tabulka I: Složení městských rad 1439–1503
- IV/ Seznam chrudimských testamentů
- V/ Mapa I: Majetky města mimo Chrudim

PŘÍLOHA I

a/ Soupis klenotů kostela Nanebevzetí P. Marie (17. února 1444)

LC 1, fol. 329 r.

Anno Domini conscripta sunt cleinodia ecclesia beatae Mariae virginis in muro civitatis nostra, quae commissa sunt per magistrum civium Andream Kudele et ceteros consules [...]

Tres calices argentei, unus calix novus, datus a Manuš⁵⁹⁴.

Item calix argenteus deauratus a Catharina conthorali Mathissonis, sunt sex in uno argentei, et septimus calix magnus deautarus.

Item V calices stagni III minores et unus in Cocz⁵⁹⁵ sextus.

Item X ornatus et IX albae, ex his unus in Cotci cum toto apparatu.

Item cappa festivallis.

It unus ornatus emptus per Viti et sunt in uno XIII.

It quatuor gradualia.

It quatuor antiphonaria, unum e Třebicz, ceteri de Leta Curia.

It quatuor psaltéria.

It tria misalia et quartum noviter emptum, unum in Cocě.

It duae agendae.

It Volumen in quo continetur Summa Vitiorum et Summa virtutum, et compendium theologiae veritatis.

Item legendarium, in quo incipit visio Ysaye prophetae.

Item biblia in papyro, et Briton etiam in papiro per Laurentium datum.

It tres bibliae.

Item Volumen omeliarum.

It Biblia pergamena.

It passionale.

It viaticus.

It Iosefus Antiquitatum.⁵⁹⁶

Item candelabra nova stagna X et cuprea XXI.

It turibulum unum.

⁵⁹⁴ Jedná se o kalich Matěj Manušina, který daroval kostelu svým testamentem.

⁵⁹⁵ Městská ves Kočí.

⁵⁹⁶ Josefa Flavia O válce židovské.

Item nolas III parvas, campanas III.

It ferrum in quo pistuntur albata.

Item biblia in papiro, empta a consulibus infra scriptis Paulo arcufice, Johanne Telecky, Witkone, sartore, Blasio Raimann, Mathegone, Andrea Kudela, Hawrankone, Wenceslao Ziak, Joanne Wlcznovek, Paulo Sutore, Wiktorino, Gregorio. Anno domini MCCCCXLIII f. VI post Dorotheae.

b/ Seznam klenotů kostela Nanebevzetí P. Marie (13. května 1457)⁵⁹⁷

LC 1, fol.336 r.

[...] Item ornatus II de Swidnic.

Item de Swidnic II dalmaticae.

Item koberec.

Item postavci III jeden modrý, druhý plavý, třetí bily na monstranci.

Item cantara magna III.

Fidem fecerunt pro Andrea, filio Zizkonis, Jesensky, Matey Halar, Rozwinul, Wavrzinecz Zizka, Wladika, Blazzek, Przemysl [...] Annorum Domini MCCCCLVII fer. VI. p. Stanislai.

c/ Seznam klenotů kostela Nanebevzetí P. Marie (13. května 1463)

LC 1, fol. 334 r.

Anno Domini MCCCCLXIII currense feria VI ante Zofiae conscripta sunt cleinodia ecclesiae beatae Mariae in muro per Scabinos eo temporeconstitutos Johanem Bezchleba, Machkonem Raimanum, Stankonem, Jasno, Crucem, per Vitum eo tempore notarium civitatis, Stankone praesidente, quae quidem cleinodia comissa sunt Matheo Campanatori, fideiussores pro eodem sub poena L ss. Sacerdos Petr plebanus in Chrudim, Sacerdos Waczlav plebanus in Tinecz, haec sunt percepta per Mathesium a dominis, plebano assistente.

Dvě monstrance veliké a třetí malí s svátostmi.

Item IIII fefliky, dva dobry a dva zlá.

It kalichuov stříbr XIII mezi nimi bylo osm pozlatitých a na všech pateny též.

It dvě lžíce stříbrné.

It šest kalichuov cínových a v Kočím sedmý.

It ornátuov svátečních X a všedních sedm a každý má k sobě všechny přípravy kromě tří v městě.

Item u sv. Jana jeden ornat a v Kočím druhý se vším příslušenstvím kromě svrchních.

Item dvě dalmaticae z Svidnice.

⁵⁹⁷ Seznam není úplný, folio bylo poškozeno. Seznam je proto zkrácen, skládá se patrně z opisu předchozího seznamu a přibylo několik položek.

Item dvě kápě jedna sváteční a druhá všední.

Item ubrusuov L kromě zlatých dvou, jeden na křtitedlnici a druhý na lucerně.

Item dva příkrovy z már kdež kladú na pulpity žákuovské.

Item dvě oponie.

Item komží pět.

Item msálové čtyři zde, v Kočí pátý.

Item gradualy dva.

It antifonaria dva v IV svazcích.

It žaltáruov pět.

It knihy jedny v nichž jest summa virtutum et vitioeum a compendium theologiae.

Item legendarium in quo se počíná visio Izaie a druhý de Sanctis.

Item tři bible, jedna veliká stará na pergamenie a dvě na papíře na arku.

Item Briton na papíře.

Item Omeliař veliký čistým písmem na pergamenie.

Item jeden Viatik.

Item agendie dvě.

Item Josefus antiquitatum pařížským písmem na pergamenie krásné volumen.

Item speciálník od kněze Stiepana.

Item profecie et epistole.

Item svícnuov cínových XII a mosazných VIII.

Item VIII zvoncuov, III malé a ostatek větší.

It kaditelnice měděná jedna.

It železo jako oplatky pekou.

It ampulí deset.

It tři konve veliké.

It čtyři koltry.

It jeden koberec který kladú v svátky před oltář

Item okřídle jako bývají okolo oltáruov.

It pondilia čtyři, jedno veliké podstavcové a druhé kmentové proměšované červeným harasem a dvě menší.

Item dvě kortně patrované na platně.

Item IIII ubrusci v kapli.

Item coopertoria corporis X quibus utuntur infirmos visitantes subque deferentes sacramenta.

Item II štole Silheřové, jedna sváteční a druhý všední.

Item IIII kladky ode dveří kostelních a pátý zámek od ampulí s konvi, jenžto jimi se zavírají.

d/ Seznam klenotů kostela Nanebevzetí P. Marie (1465)⁵⁹⁸

LC 1, fol. 335 v.

Anno domini MCCCCLXV in festum [folio je poškozené] conscripta sunt cleinodia [...] de Matheo Campanatori [...]

Dvě monstrance jedna stříbrná a druhá cínová.

Monstranzia una argenta to jest vždy v kostele a to jest ta toliko znamenitá.

Kalixes [...] argentei auratus et patene IIII de aurate.

Item feflíkové VI tři zlá a dva dobrá.

It VII kalixes.

It ornati X festuales octo feriales též se všemi potřebami všicki.

It II dalmatice de Svídnic a dvě kortyně patrona Bernardo plebano in Hořic.

It III cappe una ferialis et alia festivalis a domino .

It mappe bone et male.

It duo tegimenta feretri mortuorum pulpita stolatia.

It duo wela.

It superpelicia septem.

It missalia IIII.

Duo gradualia.

It antifonaria II.

It psalteria quinque.

It liber in quo summa virtutum et vitioeum et compendium theologicae.

It legendarium in quo incipitur visio ysaye et Secundum de Sanctis.

It III Bible in pergameno vicelicet et nec in papiro.

It Brito in papiro.

It omeliaria in pergameno.

⁵⁹⁸ Seznam byl různě doplňován a položky přeškrtnány.

It viaticus unus.

It missale quod dedit Jan Vespilio.

It agende due.

It Jozefus antiquiatatum in pergameno.

It candelabria XVI stagnea et aurata VIII.

It septem nole III parve et IIII magne.

It ferium oblatorum.

It decem ampule.

It III cantari.

It VIII capete quod ponitur in festibus ante altare.

It pendilia III.

It due culatre patronate.

[...]

It III coopertoria quibus tigitur corpus domini est visitatur infirmus.

It due stole duplice una feriata et alia festival.

It IIII sere kladky od nadveří kostelních et quarta sera ab ampulis in capella a od konvi ježto jimi zamykají.

It speciale a sancte Stefano.

It prophetie et epistole.

It liber Simon temata od Čankovce.

It liber a Samkové in que contitentur excerpta ex talmut qui Judeas.

It albe III.

It pendele pod monstranci paldakynové.

It puška perlová [...]

It štola od pana Machka Raumana.

Item kříž stříbrný pozlatitý kterýž žena Jana kněze Řehoře přítelkyně dala v kterýmž jest v prostředku kříšťál a v každém roze evangelista jeden a na druhé straně crucifix rytý a v každým rohu obrázek též rytý.

e/ Seznam klenotů kostela Nanebevzetí P. Marie (23. července 1504)

LC 1, fol. 332 r–333 v.

Anno domini millesimo quingentesimo quarto feria II in die Marie Magdalenne conscripta sunt cleinodia ecclesiae beatae Mariae Virginis ac per Scabinos videlicet Johanem dictum Zoldan, Johanem rozpek, Thobiam, Wenceslaum Carnifex quae quidem cleinodia data sunt in manus Gallo Brassatori civi Chrud. et Jacubo dicto Kanturek suburbano, plebano do. Bohuslao. Et sunt ista:

Item ornátuov festivalních XI, feriálních XI, kápí pět a dvě malé.

It kalichúv XVI pět pozlatitých a jedenácte stříbrných a cínových V.

It čtyry pušky jedna stříbrem zlatohlavem, druhá aksamitová, třetí atlasová červená, čtvrtá bez stříbra perlová, dvě pušky u kostelníka.

It ampule.

It zvoncuov VII.

It dalmatiky čtyry.

It palla atlasová.

It pendillia dvě.

It korporálníkú V.

It korporáluov osm.

It koberec červený, jeden před oltářem.

It komže dvě.

It feflíky tři na monstrance.

It korúhve malých devět, velkých šest a dvě staré.

It svícnuov XXIII.

It mšáluov VII.

It dva gradualy.

It antifonaře čtyry.

It žaltařuov IIII, II nová a II stará.

It feflík na pulpit.

It kadidelnice dvě.

It železa oplátková tři.

It orlojík sutý zlupal sě.

It dvě monstrance jedna stříbrná a druhá měděná.

It na knihy jiné jest registrum zvláštní.

Páni poručníci po nebožce Markétě Čankovce oddali kalich stříbrný pozlacený v pondělí před božím vstoupením léta æ 49.

PŘÍLOHA II

Seznamy městských rad

1439

Jan z Lečky, Jakub Věcen, Blažko Rauman, Ondřej Kudele, Jan Škrovad, Jiří Ovce, Pavel z Městce, Řehoř řečený Řehák, Duchek nožíř, Hanušek Kojan, Havránek krejčí, Kříž z Libanic

1440, 17. březen⁵⁹⁹

Vítek krejčí, Jan Telecký, Petr písař veliký, Matěj, Jíra Hlinsky, Ondřej Kudele, Mařík krejčí, Jan Hurth, Tomášek, Matuš Chotěbořský, Matěj Kramař, Jan Škrovad

1441, 5. květen

Řehák z Bylan, Jan Telecký, Petr písař veliký, Vítek krejčí, Blažek Rauman, Matěj, Vaněk Bříško, Matuš Chotěbořský, Vítek Drahorád, Havel Havránek, Matěj Krupin, Pavel švec

1442, 21. březen

Pavel střelec, Matěj, Mařík krejčí, Jan Bradatý, Vítek krejčí, Jan Hurth, Jan Škrovad, Ondřej Kudele, Pavel soukeník, Mistr páter, Vaněk Rokos, Vach Šimončín

1443, 15. květen

Řehák, Pavel střelec, Jan Telecký, Matěj, Vítek krejčí, Blažek Rauman, Ondřej Kudele, Havránek Šedivý, Vaněk Žák, Viktorin, Pavel švec Meziříčský, Ješek z Vlčnova

1444

Vítek krejčí, Jan Telecký, Pavel střelec, Matěj, Ondřej Kudele, Pavel soukeník, Mařík krejčí, Vaněk Bříško, Jan Škrovad, Mistr páter, Tomášek, Vaněk Žák

1445, před 25. dubnem

Havránek, Lysý, Jan Telecký, Pavel střelec, Vítek krejčí, Matěj, Ondřej Kudele, Vítek Špitálský, Matuš, Řehák, Pavel švec, Jan Bradatý

1446, 5. květen

Vavřinec řečený Páter, Pavel střelec, Vítek krejčí, Matěj, Jan Bradatý, Ondřej Kudele, Pavel soukeník, Vaněk Bříško, Mařík krejčí, Vach Šimončín, Havránek Šedivý, Viktorin Holický

⁵⁹⁹ Až do roku 1461, kdy o obnovení městské rady poprvé pojednává samostatný zápis, se řídím datem prvního vkladu, který uvádí složení nové rady. Některé zápisy lze přibližněji určit pouze daty předcházejícího a následujícího zápisu, některé zápisy nelze datovat ani tímto způsobem.

1447, 26. leden

Matěj, Pavel střelec, Duchek Havránek, Vítek krejčí, Ondřej Kudela, Matuš, Vítek Drahorád, Řehák, Pavel švec, Mareš střelec, Janek Klobučník, Tomášek

1448, 21. únor

Matěj, Mistr páter, Jan Rychnovský, Viktorin, Duchek Havránek, Mařík krejčí, Vítek krejčí, Ondřej Kudela, Vaněk Bříško, Vítek Špitálský, Vach Šimončín, Matěj Krupin

1449, 1. leden

Matěj Krupin, Pavel soukeník, Příbek Chalupa, Vítek krejčí, Ondřej Kudela, Matěj, Viktorin, Matuš, Tomášek, Jan Klobučník, Mareš střelec, Mikuláš Hostovský

1450, 27. květen

Ondřej Kudela, Duchek Havránek, Mařík krejčí, Vítek krejčí, Matěj, Viktorin, Vítek Špitálský, Pavel Meziříčský, Jan Rychnovský, Vach Šimončín, Matěj Halar, Havlík Žumberský

1451, 29. březen

Pavel Meziříčský, Mařík krejčí, Pavel soukeník, Vítek krejčí, Ondřej Kudela, Vaněk Bříško, Matuš, Jan Škrovan, Matěj Krupin, Mikuláš Hostovský, Mareš střelec, Jan Klobučník

1452, před 15. květnem

Příbek Chalupa, Havránek krejčí, Pavel Meziříčský, Viktorin, Ondřej Kudela, Mistr páter, Tomášek, Jan Rychnovský, Matěj Halar, Blažek Přemysl, Matěj Špitálský, Vach Šimončín

1453

Vítek krejčí, Mařík krejčí, Vaněk Bříško, Viktorin, Jan Rychnovský, Matuš, Mistr páter, Pavel soukeník, Havlík Žumberský, Jan krejčí, Mareš střelec, Mikuláš Hostovský

1454, 31. červenec

Příbík Chalupa, Havránek krejčí, Vítek krejčí, Mařík krejčí, Matuš, Vavřinec páter, Pavel soukeník, Matěj Krupin, Matěj Špitálský, Vaněk Žák, Jíra Jaromírský, Vach Šimon

1455, mezi 28. únorem a 14. březnem

Příbek Chalupa, Mařík krejčí, Vítek krejčí, Jan Rychnovský, Pavel soukeník, Vavřinec páter, Matěj Krupin, Havel Žumberský, Petr Litomyšlský, Jan Vlčnovek, Petr střelec, Jíra Rozvinul

1456, 12. leden

Vítek krejčí, Mařík krejčí, Matuš Chotěbořský, Jíra Jaromírský, Matěj Krupin, Matěj Špitálský, Mistr páter, Petr Litomyšlský, Jan Vlčnovek, Vach Šimočin, Matěj ze Lhoty, Vaněk Tesař pekař

1457, 9. leden

Matěj Krupin, Vaněk Bříško, Vítek krejčí, Viktorin, Vach Šimončin, Jan Škrovad, Havel Žumberský, Ondra Čankovec, Pavel Hlinský, Jan Albus, Jíra Rozvinul, Ondřej Kudele

1458, 30. červen

Viktorin, Jan Rychnovský, Duchek Havránek, Jan Škrovad, Vítek krejčí, Vach Šimon, Vavřinec páter, Jan Albus, Jíra Jaromírský, Matěj Halar, Jíra Hynce, Vaněk Karpas

1459, 12. březen

Viktorin z Holic, Jan Rychnovský, Ondra, Jan Škrovad, Vítek, Petr Litomyšlský, Petr střelec, Matěj ze Lhoty, Jan Klobučník, Velik Kardich, Kříž, Ondráček

1460, 11. červenec

Petr Palda, Jan Rychnovský, Havránek, Jan krejčí, Jan Škrovad, Viktorin, Vaněk Karpas, Ondráček, Blažek Přemysl, Vaněk střelec, Jíra Rozvinul, Jírek Hynce

1461, 9. leden

Viktorin, Jan Rychnovský, Ondra Čankovec, Jan Klobučník, Matěj Halar, Ondráček truhlář, Jan Bezchleba, Kříž Ovce, Pavel Hlinský, Machek Rauman, Matěj Lhotský, Jan Škrovad

1462, 26. únor

Viktorin, Jan Škrovad, Ondřej Čankovec, Ondřej truhlář, Jan Bechlebě, Machek Rauman, Duchek Havránek, Blažek Přemysl, Matěj Špitálský, Petr Palda, Vávra postřihač, Stanislav Jasno

1463, 9. únor

Viktorin, Václav lučištník, Staněk Jasno, Matěj Hyndrák, Ondřej truhlář, Kříž Ovce, Jan Škrovad, Jan Bezchleba, Machek Rauman, Matěj Lhotský, Jan Klobloučník, Pešata

1464, 16. leden

Viktorin, Jan Stydlík, Václav Luda, Petr Palda, Jan Krušínský, Jíra Mokryš, Jan Škrovad, Ondřej Čankovec, Jan Bezchleba, Václav Karpas, Machek Rauman, Vach Šimončin

1465, 20. leden

Viktorin, Ondřej truhlář, Jan Bezchleba, Vach Šimončín, Jíra Mokryš, Matěj Hyndrák, Václav Kubáň, Jan Hospodařík, Pešata, Lhotský, Václav lučištník, Havel Bezkostle

1466

Viktorin, Ondřej Čankovec, Jan Bezchleba, Kubáň, Václav Karpas, Machek Rauman, Jiřík Kartus, Štěpán Ffukapán, Kříž, Prokop, Bezkostle, Pavel střelec

1467, 13. leden

Viktorin, Machek Rauman, Jan Klobučník, Václav Karpas, Václav Kubáň, Petr Palda, Jan Matuš, Petr Vlk, Jan Molek, Václav Luda, Jíra Mokryš, Havel Bezkostle

1467, 27. listopad

Viktorin, Machek Rauman, Jan Klobučník, Václav Karpas, Václav Kubáň, Jíra Mokryš, Petr Vlk, Čapek, Jan Vlčnovek, Václav střelec, Kříž, Pavel střelec

1469

Viktorin, Machek Rauman, Kubáň, Karpas, Jíra Mokryš, Vlčnovek, Palda, Jan Klobučník, Václav lučištník, Matěj Špitálský, Michota, [nezjištěná osoba]

1470, 11. únor

Viktorin, Machek Rauman, Jan Klobučník, Jíra Mokryš, Petr Palda, Stanislav Iasno, Jan Čankovec, Ondruš, Matěj Špitálský, Petr Ffaist, Pavel střelec, Jan Molek

1471, po 2. únoru

Viktorin, Kubáň, Ondřej truhlář, Jíra Mokryš, Václav Karpas, Táborek, Jan Molek, Václav Habrovec, Matěj Špitálský, Ondruš, Petr Ffaist, Jiskra

1472, mezi 8. lednem a 3. únorem

Viktorin, Václav Kubáň, Machek, Ondřej truhlář, Jan Klobučník, Benedikt, Šoltys, Ffaist, Michota, Ondruš, Jan Čankovec, Petr Palda

1473, 1. březen

Viktorin, Matěj Hyndrák, Jan Klobučník, Ondruš, Jiskra, Jan Pavel střelec, Bartoš Krupin, Martin Červenka, Matěj Škobera, Michota, Jan Vlčnovek, Beneš Šoltys

1475, 31. leden

Hyndrák, Klobučník, Ondruš, Krupin, Škorně, Ondřej Pouchobradský, Petr Bezuch, Mokrýš, Jíra Jiskra, Šoltys, Jan Čankovec, Machek Rauman

1482, 25. leden

Matěj Hyndrák, Jan Klobučník, Viktorin, Bartoš Krupin, Ondřej Pouchobradský, Bezchleba, Jíra písař, Jiskra, Jíra Mokrýš, Ffaist, Vlčnovek, Šindel

1483, 21. březen

Matěj Hyndrák, Jan Klobučník, Bartoš Krupin, Ondřej Pouchobradský, Václav Škorně, Matěj Škobera, Matěj Bezchleba, Lukáš pekař, Petr Šindel, Jíra Jiskra, Pavel střelec, Petr pekař.

1484, 12. květen

Matěj Hyndrák, Jan Klobučník, Bartoš Krupin, Ondřej Pouchobradský, Matěj Bezchleba, Martin Červenka, Lukeš pekař, Václav Habrovec, Jan Bříško, Jaroš, Jiřík Šanda, Václav Baňák

1485, 18. květen

Matěj Hyndrák, Jan Klobučník, Bartoš Krupin, Ondřej Pouchobradský, Matěj Bezchleba, Lukeš pekař, Jíra Mokrýš, Václav Škorně, Pavel střelec, Aleš pekař, Duchek Rosa

1486, 3. květen

Bartoš Krupin, Jan Klobučník, Ondřej Pouchobradský, Václav Škorně, Martin Červenka, Jaroš, Jíra Jiskra, Petr Šindel, Matěj Špitálský, Matuš Škobera, Řehoř Farda, Ondřej řečený Ondruška

1487, 17. květen

Jíra Jiskra, Ondřej Pouchobradský, Aleš, Jaroš větší, Jan Vlčnovek, Matuš Škobera, Jíra Mokrýš, Petr Bartoněk, Václav Baňák, Řehák Smrčkův, Vaníček Rozpek, Václav Lhota

1488, 25. červen

Jan bratr pana Viktorina, Jan Vlčnovek, Václav Baňák, Petr Bartoněk, Pavel střelec, Václav Lhota, Jíra Mokrýš, Jíra Smrček, Jan Čankovec, Ondřej Kokeš, Martin Zoldan, Jan Jenera

1489, 23. květen

Václav Baňák, Jan Vlčnovek, Bartoš Krupin, Jíra Jiskra, Matěj Bazchleba, Václav Karpas, Ondřej Kokeš, Petr Bartoněk, Václav Lhota, Matěj Škobera, Jakub Kubáň, Tobiáš

1490, 6. květen

Karpas, Jiskra, Bezchleba, Kokeš, Lhota, Kolda, Pacha, Šach, Srdce, Mikuláš kramář, Petr Pellius, Perný

1491

Jan Vlčnovek, Ondřej Kokeš, Václav Lhota, Jan Rozpek, Petr Pellius od brány, Tobiáš, Jan Srdce, Jan Čankovec, Jíra Smrček, Jan Perný švec, Dušek řezník, Jan Pečka

1492, 28. květen

Jan Rozpek, Bartoš Krupin, Jíra Jiskra, Václav Lhota, Václav Kolda, Dušek řezník, Jan Čankovec, Jan Jenera, Jan Bezpivo, Tomáš Páňkal, Šimon Kubeš, Matěj krejčí

1493, 20. květen

Jan Rozpek, Jíra Jiskra, Bartoš Krupin, Aleš, Václav Lhota, Petr Šindel, Václav Baňák, Jan Bezpivo, Jan Bříško, Jiří Smrček, Duchek Rosa, Pavel od brány

1493, 17. květen

Duchek Pacha, Jan Rozpek, Petr Šindel, Jan Bříško, Jan Bezpivo, Šimon Korbář, Jan Jenera, Jan Čankovec, Tobiáš, Šimon Kubeš, Jan Zoldan, Havel Špitálský

1494 rada neobnovena

1495, 25. květen

Jiří Farda, Václav Škorně, Bartoš Krupin, Václav Baňák, Jan Bříško, Šimon Korbář, Duchek Pacha, Dušek řezník, Jan Čankovec, Duchek Rosa, Šimon Kubeš, Jan Chlupatý

1496, 23. květen

Duchek Pacha, Václav Škorně, Jíra Jiskra, Bartoš Krupin, Jan Rozpek, Šimon Korbář, Jan Jenera, Dušek řezník, Jan Čankovec, Havel Špitálský, Jan Zoldan, Šimon Šícha

1497, 1. květen

Duchek Pacha, Václav Škorně, Jiří Farda, Petr Šindel, Jan Rozpek, Šimon Korbář, Matuš Škobera, Tobiáš, Jan Čankovec, Jan Zoldan, Jan Bříško, Matěj krejčí

1498, 25. květen

Petr Šindel, Václav Škorně, Jiří Farda, Mikuláš z Údolní, Jan Zoldan, Zikmund Franc, Jan Bříško, Jan Jenera, Jan Bezpivo, Jíra Rosa, Petr střelec, Mikuláš kožišník

1499, 10. květen

Petr Šindel, Václav Škorně, Řehák Farda, Mikeš z Údolní, Jan Zoldan, Jaroš z Týniště, Jiří Jiskra, Jan Rozpek, Jan Bříško, Matus Škobera, Matěj krejčí, Tobiáš

1500, 23. květen

Petr Šindel, Václav Škorně, Řehák Farda, Jaroš, Jan Zoldan, Jan Rozpek, Matěj krejčí, Jan Bříško, Petr Bartoněk, Tobiáš, Jan Bezpivo, Dušek Ohebský

1501, 17. květen

Petr Šindel, Václav Škorně, Jaroš, Jan Zoldan, Jan Rozpek, Matěj krejčí, Jan Bříško, Šimon Šicha, Vavřinec Šach, Kuba rormajstr, Jiřík Pánek, Jakub Řepíčkův

1502, 9. červen

Václav Škorně, Petr Šindel, Jan Zoldan, Jan Rozpek, Matěj krejčí, Jan Bříško, Petr Bartoněk, Tobiáš, Václav řezník, Bartoš, Dušek krejčí, Jan kramář

1503, 22. květen

Václav Škorně, Petr Šindel, Jiří Farda, Jan Zoldan, Jaroš, Jan Rozpek, Matěj krejčí, Jan Bříško, Jan Čankovec, Matěj Škobera, Jakub Řepíček, Jíra Pánek

PŘÍLOHA III

Tabulka I.: Složení městských rad 1439–1503.

I = Pozemkoví vlastníci; II = Řemeslníci; III = Z předešlé rady; IV = Nově příchozí; V = Nezjištěna profese

Rok	I	II	III	IV	V
1439	6	4	–	–	2
1440	8	4	2	9	0
1441	5	6	5	4	1
1442	7	5	2	6	0
1443	6	5	4	3	1
1444	6	6	6	1	0
1445	6	4	5	2	2
1446	5	7	6	1	0
1447	4	7	5	3	1
1448	6	6	4	2	0
1449	6	6	4	2	0
1450	5	7	4	3	0
1451	5	7	4	1	0
1452	5	7	2	1	0
1453	4	8	3	0	0
1454	5	7	5	1	0
1455	4	8	6	3	0
1456	6	6	6	2	0
1457	7	5	3	3	0
1458	5	6	5	3	1
1459	5	7	3	3	0
1460	4	7	4	1	1
1461	7	5	5	2	0
1462	6	6	5	2	0
1463	6	6	4	3	0
1464	8	4	4	4	0
1465	7	5	4	1	0
1466	7	5	5	2	0
1467	5	4	4	4	4

Rok	I	II	III	IV	V
1468	5	6	7	2	1
1469	5	6	7	2	1
1470	5	6	7	2	1
1471	5	6	8	3	1
1472	5	6	4	1	2
1473	6	5	6	4	1
1475	8	3	4	2	1
1482	8	4	5	2	0
1483	6	6	7	3	0
1484	7	4	6	4	1
1485	7	5	6	3	0
1486	7	5	4	2	0
1487	6	6	4	2	0
1488	8	4	5	5	0
1489	8	3	5	2	1
1490	7	4	4	5	1
1491	5	6	3	2	1
1492	6	5	3	3	1
1493	4	8	5	0	0
1494	7	4	4	4	1
1495	7	4	5	1	1
1496	8	4	6	0	0
1497	5	6	5	0	1
1498	3	8	5	5	1
1499	3	7	6	0	2
1500	3	7	8	1	2
1501	3	6	7	4	3
1502	3	8	6	3	1
1503	4	6	5	0	2

PŘÍLOHA IV

Seznam testamentů

Bonka Nyklasková z Topole	1440	Machna Štýrková	1472
Vaník Špitálský	1440	Machna Štýrková	1472
Nítka Kubova	1444	Prokop Damek	1472
Vach z podměstí	1445	Šimon z Rozhovic	1472
Jan Starý z Topole	1449	Anna Eliašová	1473
Duška Řeháková	1451	Anna Pouchobradská	1473
Jana z Rozovic	1451	Dora Damková	1473
Michal Šista	1452	Henzl z Kočího	1473
Václav Hynce	1452	Maruše Matěje Boříče	1473
Vítek Špitálský a paní Anna	1452	Matěj Pešata	1473
Martin lazebník	1454	Benešek	1474
Duška Řeháková	1455	Dobryš	1474
Kateřina Kaplanová	1455	Jitka	1474
Katruše	1455	Kateřina Vacatová	1474
Matěj Faistra	1455	Ondřej Kudede	1474
Václav Jesenský	1455	Poláková	1474
Václav Kavřa	1455	Prokop kněz	1474
Alena	1456	Jana Prošková	1475
Ambrož syn Vacha	1456	Kateřina Hříchová	1475
Huoda	1456	Matěj Krupin	1475
Kateřina Kardiška	1456	Markéta Škrovádka	1476
Vacek kovář	1456	Marta Mokrašová	1476
Václav Lhotka	1456	Vaňka	1476
Bartoš mlynář	1457	Běta Táborová	1477
Dorota Chalupová	1457	Václav Zachař	1477
Martin Pivovar	1457	Vítek Pokosný	1477
Dora Bezchlebová	1458	Anna Pateřka	1478
Jan Hromádka	1458	Kateřina Furefuntovic	1478
Lída Kaizinatrová	1458	Jan Hlinský	1478
Václav Vlčnovek	1458	Václav Zachař	1479
Nyklas kovář	1459	Kateřina Beladová	1480
Prokopová	1459	Markéta Valšovicova	1480
Petr Vozka	1460	Prokop Kabát z Vlčího	1480

Tas	1460
Vaněk Bříško	1460
Anna Hyncová	1461
Dora Chocenská	1461
Dora Prokopová	1461
Duška	1461
Kateřina tehýně Ondráčka	1461
Makuše Hlinská	1461
Pavel Hlinský	1461
Blažek Rauman	1462
Jana Pasková	1462
Jírek Hynce	1462
Johana Hyncová	1462
Matěj Manúšů	1462
Pavel Nádobník	1462
Petr Mustof starý	1462
Bartoš Krupin	1463
Duchek Karhan	1463
Jan z Obic	1463
Kateřina Vdavská	1463
Mach Srch	1463
Petr Baňák	1463
Tomášek	1463
Bartoš	1464
Bartoš mlynář	1464
Běta Žáková	1464
Endres	1464
Jan Pupek	1464
Jan Rychnovský	1464
Jan Tasovský	1464
Jana z Krysova dvora	1464
Janek syn Havránka	1464
Kateřina Vdavská	1464
Manka Adámková	1464
Markéta Skutečská	1464
Martin z Krysova dvora	1464

Anežka	1482
Anna sestra Bříškové	1482
Jan Cvik z Bohdanče	1482
Kateřina Nemošická	1482
Marta Ocásková	1482
Václav Kubáň z Chotěnic	1482
Vaňka Nyklaska	1482
Jan Michkúv	1483
Jan Velebný	1483
Machna Rozvinulová	1483
Vavřinec Kubáň	1484
Jana Hluchpečnová	1485
Jíra Tlanček	1485
Havel Bezkostle	1486
Markéta z Městce	1486
Tomaš Klem starý	1486
Jan Lukař z Nového města	1487
Jiřík Duchkúv z Putrkasu	1487
Katra Švábová	1487
Jiřík Skřička	1488
Martin z Nového města	1488
Uršila Pešatka	1488
Václav Mračno	1488
Jan Pazdera	1489
Janek z Kunčího	1489
Jakub Kubáň z Chotěnic	1490
Jakub Skop	1490
Jan Rozpek	1490
Jíra Kartus	1490
Jírek Krátký	1490
Manda vdova po Viktorinu	1490
Markéta Svěchová	1490
Matěj sedlář	1490
Petr Havránek	1490
Václav Karpas z Horky	1490
Vaňka Nyklaska	1490

Matějova Sezemská	1464	Kateřina Kartuska	1491
Michálek sladovník	1464	Alžběta Seřiplová a Martin Seřiplov	1492
Petr Němec	1464	Jiřík Kartus	1492
Satnová	1464	Kateřina Klabková	1492
Václav Vlčnovek	1464	Kateřina Ludová	1492
Valentin z Krysova dvora	1464	Václav Dlubně	1492
Vavřinec Pánek	1464	Václav Karpas z Horky	1492
Velik kardich	1464	Václav Karpas z Horky	1492
Alžběta Černá	1465	Václav Škorně	1492
Anezka Vlčnovková	1465	Vaněk střelec	1492
Anna Janova	1465	Anička dcera Králové	1493
Dorota Chalupová	1465	Anna Martina bednáře	1493
Janek Sezemský	1465	Bartoš Dušek	1493
Katruše Pavlová z Kočího	1465	Jan Jednooký	1493
Markéta Jednookého	1465	Jíra Mokryš	1493
Maruše Kožepoltová	1465	Jírek Krátký a Dorota Krátká	1493
Míček kožišník	1465	Kateřina dcera Špitálského	1493
Petr Mustof starý	1465	Machna Rozvinulová	1493
Vencl Černý	1465	Markéta Rysová	1493
Bernart	1466	Matěj Hyndrák z Topole	1493
Běta Hrdá	1466	Mikulaš z Holohlav a na Žumberce	1493
Katruše Křížová	1466	Matěj sedlář	1494
Pešata	1466	Vašek rybář	1494
Petra Stydlíková	1466	Beneš z Medlešic	1495
Uršila Sezemská	1466	Blažek Vinař a paní Manda	1495
Anna Hyncová	1467	Jakub jáhen	1495
Hanuš Hernikář	1467	Kateřina Fuklová	1495
Kačka Míčová	1467	Václav Vojíř	1495
Matěj Hyndrák z Topole	1467	Vít'a Matěje šrotéře	1495
Václav Pašek	1467	Václav Baňák	1495
Jana Pánková	1468	Jíra Jiskra	1496
Vavřinec Seřiplov z Blanska	1468	Ondřej písař a paní Kateřina	1496
Viktorin z Kunčího	1468	Řehák Kaudelka	1496
Anna Pušková	1469	Václav Baňák	1497

Marta z Nového města	1469
Jakub Hallar	1470
Katruše Pavlová z Kočího	1470
Markéta Sezemská	1470
Martin bakalář	1470
Matěj Pouchobradský	1470
Řepíčková	1470
Kateřina Chlupačka	1471
Markéta Pánková stará	1471
Šot	1471
Dorota Skutečská	1472

Duchek pasíř	1497
Apolona Hupušková	1498
Nita Benešova	1498
Václav Sovka	1498
Mikuláš mečíř	1500
Pavel Suška	1500
Kačka Rohová	1501
Beneš Ruozka	1502
Regina Sovková	1502
Dora Kubšová	1503
Dora Rychtaříková	1503
Kateřina Vrbatka	1503
Dorota Jiskrová	1504

PŘÍLOHA V

Mapa I: Rozložení majetků města v okolních vesnicích

